

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

1(11), 2020

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2020**

**ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ
АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2020/№ 1(11)**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»
ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.

УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
12 БЕРЕЗНЯ 2020 РОКУ.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО **КАТЕГОРІЇ «Б»** ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З
ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргарєєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Національного університету «Львівська політехніка», член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Россіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробачення»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний секретар: кандидат юридичних наук, доцент **Сокальська О. В.**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarnoi asociacii Ukraini (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit. i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,

тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

1(11), 2020

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2020**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2020/№ 1(11)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 IIP DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON MARCH 12, 2020

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andriiev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Chair of the State Law disciplines of the Law faculty of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Professor of the Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chenstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Executive secretary: PhD, Associated Professor
O. Sokalska

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraïni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit.ï asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of

Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail:

visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

АКТУАЛЬНА ТЕМА НОМЕРА:

«ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ, КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАВОВИХ РЕФОРМ»

Запропоновані читачеві наукові статті у межах актуальної теми є результатом роботи VII міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми захисту прав людини, яка перебуває в конфлікті з законом, крізь призму правових реформ», що відбулася 14 лютого 2020 року. Співорганізаторами заходу виступили Міністерство юстиції України, Київський регіональний центр НАПрН України, Центр досліджень проблем кримінальної юстиції НАПрН України, Національна академія внутрішніх справ, Державна установа «Центр пробації», Всеукраїнська громадська організація «Пенітенціарна асоціація України». В обговоренні актуальних питань формування та реалізації кримінально-виконавчої політики, концептуальних засади реформування кримінально-виконавчої системи України, психологічного забезпечення діяльності кримінально-виконавчої служби та пробації взяли участь: заступник Міністра юстиції України В. В. Василик, провідні вітчизняні учені, практичні працівники Служби пробації Великої Британії, Державної кримінально-виконавчої служби України й Державної установи «Центр пробації», а також представники громадських та релігійних організацій.

У межах актуальної теми ми б хотіли звернути увагу законотворців, наукової спільноти, представників громадянського суспільства, практиків кримінально-виконавчої діяль-

ності на найбільш актуальні питання формування та реалізації кримінальної політики, правозастосовної практики в контексті захисту прав людини.

Відповідно до статті 3 Основного Закону: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Такий підхід не є винятком і вже давно відображений у законодавстві кожної демократичної та розвиненої європейської країни. Сьогодні права і свободи людини та їх гарантії визначають основний зміст і спрямованість дій держави, що повністю відповідає перед людиною за свою діяльність та має своїм головним обов'язком утвердження й забезпечення прав і свобод людини.

Проте, незважаючи на усі зусилля з боку держав, у тому числі й України, щодо профілактики порушення прав людини і громадянина, їх кількість з кожним роком тільки зростає. Серед громадян України мало хто усвідомлює, що кримінально-виконавче право та політика виконання покарань, у тому числі не пов'язаних з позбавленням волі, та подальша реабілітація осіб, які відбували покарання, перестають перебувати виключно у юридичній площині та сфері відповідальності органів виконавчої влади, що реалізують державну політику з питань виконання покарань та пробації, а переходять у юридично-соціальну пло-

щину і стають відповідальністю усього суспільства.

Специфіка норм кримінально-виконавчого права зумовлена особливостями суспільних відносин, які виникають у сфері відбування та виконання покарань. Виконання покарань – це не тільки юридична, а й психолого-педагогічна категорія, оскільки вона передбачає не лише регламентацію порядку та умов виконання і відбування покарань з метою захисту прав та інтересів суспільства і держави, а й низку психолого-педагогічних цілей і завдань, зокрема виправлення та ресоціалізацію засуджених. Адже якщо особа помиляється або порушує свідомо закон, то вона потрапляє в певні кримінально-виконавчі правовідносини, у яких суб'єкти мають нерівні права.

Натомість в українському суспільстві спостерігаємо запит на кару (каральну політику), безпечно ув'язнення злочинців за високими парканами, без бажання усвідомлювати, що після відбуття покарання вони повернуться в суспільство, і без належної корекційної та реабілітаційної роботи, ефективної діяльності пенітенціарної пробації, підтримки з боку місцевих громад будуть не готові до правослухняної поведінки. А під впливом життєвих обставин, таких як відсутність житла, роботи та коштів для існування, повернуться до того єдиного, що вміють робити найкраще – вчинення злочинів.

Пересічний громадянин і досі вважає, що засуджений може виправитися лише через кару, біль та страждання. Між представниками наукової спільноти, громадянського суспільства та практиками постійно точаться суперечки з приводу цих основоположних питань. У ході дос-

лідження, проведеного нами на базі Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності та Міністерства юстиції України, в робочій групі з питань пенітенціарної реформи, з метою дослідження доцільності вирішення на законодавчому рівні питання збільшення верхньої межі покарання у виді позбавлення волі на певний строк за особливо тяжкі злочини, було встановлено, що сьогодні у суспільстві панують антигуманістичні настрої. Більшість респондентів, надаючи відповідь на поставлені запитання, дещо викривляли поняття мети покарання, ставлячи на перше місце кару (59,6 %). До того ж, на їх думку (майже 85 % респондентів), вона досягається шляхом поміщення особи на якомога довший термін в установи виконання покарань, що насправді не є основною метою покарання і здійснюється виключно для ізоляції суспільно небезпечних елементів до моменту їх ресоціалізації з метою забезпечення безпеки суспільства. А 62,3 % респондентів взагалі вважають, що встановлена Кримінальним кодексом України максимальна межа позбавлення волі на певний строк у 15 років є недостатньою, не враховуючи світову тенденцію та неодноразові дослідження, котрі підтверджують, що чим довше особа перебуває у місцях несвободи, тим важче їй зберегти соціально значущі зв'язки та повернутися до законслухняного способу життя. Але не зважаючи на активну каральну політику держави, рівень злочинності, особливо рецидивної, постійно зростає. Так, проаналізувавши дані за майже вісім років (з 2005 р. по 20 листопада 2012 р.), можна зазначити наступну

тенденцію: у період з 2005 р. по 2009 р. рівень злочинів, вчинених особами, які раніше уже здійснили злочин, мав сталий характер, а питома вага коливалась у межах 24–26,6 %. Із 2010 р. спостерігалось суттєве збільшення рівня цих злочинів: у 2010 р. – 96 830 (29,8 %); 2011 р. – 147 585 (46,2 %); 2012 р. – 138 310 (48,8 %). Якщо порівняти 2005 р. та 2012 р., то абсолютне число злочинів зросло більш ніж удвічі. З 2013 р. веденням кримінальної статистики займається Генеральна прокуратура України, в офіційних статистичних звітах якої відсутня інформація щодо кількості злочинів та осіб, які на момент учинення нового злочину (злочинів) мали незняту або не погашену судимість (тобто рецидивної злочинності у легальному розумінні рецидиву), а лише зазначається кількість злочинів, здійснених особа-

ми, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення: 2013 р. – 62 625 (11,1 %); 2014 р. – 63 746 (12 %); 2015 р. – 58 242 (10,3 %); 2016 р. – 50 510 (8,5%); 2017 р. – 60 509 (11,6%). І лише у 2018 р. загальний рівень злочинності знизився на 8 %, а відповідно з ним – і рівень рецидивної злочинності, що, на нашу думку, безпосередньо пов'язано саме зі збільшенням застосування кількості альтернативних покарань та активною діяльністю служби пробації. Такий стан справ спонукає до вдосконалення основного вектора внутрішньої політики держави у сфері боротьби зі злочинністю – кримінально-виконавчої політики держави. Вона повинна бути стабільною, що не виключає внесення до неї певних змін у зв'язку з коригуванням курсу держави та під впливом інших факторів.

***З повагою,
координатор актуальної теми:***

Є. Ю. Бараш,
*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний редактор наукового журналу
«Вісник Пенітенціологічної асоціації України»*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.01
УДК 343.8

*Денисова Т. А.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
член Президії ГО «Всеукраїнська асоціація
кримінального права»
ORCID: 0000-0003-4346-4502*

ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ НА АМБІТНІ ПРОГРАМИ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ВІД ЗАКОНОДАВСТВА ДО КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

*Немає сумніву, що достатньо було б змінити причини,
що керують нашою соціальною системою,
щоб змінилися також і сумні результати
(Адольф Кетле)*

*Для інтенсивного і стабільного розвитку
мало лише твердих, об'єктивних факторів.
Вони мають бути підкріплені факторами м'якими
– людською уявою та мотивацією
(Ярослав Грицак)*

У статті надається в узагальненому виді перелік проблем, які постають перед кримінально-виконавчою системою України в період нового витка її реформування. Піддаються аналізу ідеї, узагальнені думки керівництва Міністерства юстиції України, науковців та практичних працівників, котрі свідчать про оновлення курсу або, навпаки, гальмування окремих процесів. Окреслено основні питання кримінально-правової та кримінально-виконавчої політики. Визначено шляхи першочергових дій: від законодавчого оформлення діяльності кримінально-виконавчої системи, функціонування процесу виконання та відбування покарань до кадрового забезпечення.

Ключові слова: кримінально-виконавча система; кримінально-виконавча політика; реформування; засуджені; персонал.

В статье обобщен перечень проблем, стоящих перед уголовно-исполнительной системой Украины в период нового витка ее реформирования. Анализируются идеи, мнения руководства Министерства юстиции Украины, научных и практических работников, свидетельствующие об обновлении курса или, наоборот, торможении отдельных процессов. Определены основные вопросы уголовно-правовой и уголовно-исполнительной политики. Названы пути первоочередных действий: от законодательного оформления деятельности уголовно-исполнительной системы, функционирования процесса исполнения и отбывания наказаний до кадрового обеспечения.

Ключевые слова: *уголовно-исполнительная система; уголовно-исполнительная политика; реформирование; осужденные; персонал.*

Постановка проблеми. Перехід України до оновлення політичних та соціально-економічних відносин, визнання пріоритету прав і свобод людини, ратифікація низки міжнародно-правових документів у цьому напрямі, а також поступове проведення реформи правосуддя обумовили принципово нові концептуальні підходи до діяльності кримінально-виконавчої системи. Зокрема, це намагання скоротити чисельність адміністративного апарату Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС), пілотне рішення щодо умов тримання під вартою та впровадження ефективних засобів захисту, запровадження «цифрового покарання» (автоматичний арешт рахунків боржників), підняття виконання Закону України «Про пробацію» на належний рівень (у т.ч. онлайн-навчання для персоналу ДКВС та органу пробачії України) та ін.

Разом із тим дослідження та аналіз процесу виконання й відбування покарання вказує на відсутність узгодженості між кримінально-правовою і кримінально-виконавчою політикою. Також наявні непоодинокі порушення прав засуджених, коли майже щорічно засуджені стають жертвами злочинних посягань як з боку осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, так і інших осіб, зокрема персоналу виправних та виховних колоній. Нестійкість теоретичних підходів до законотворчості, проблеми у порядку функціонування кримінально-виконавчої системи (далі – КВС) неминуче призводять до ускладнень процесу виконання та відбування покарань. Не

можна оминати й питань, котрі пов'язані із недофінансуванням системи, особливо виправних та виховних колоній, їх медичним забезпеченням. Особливої уваги заслуговують проблеми соціального захисту персоналу тощо.

Якщо роки незалежності нас чомусь і навчили, так це того, що не можна керуватися трендами лише революційних процесів, приймати поспішні політичні рішення без врахування економічних і соціальних проблем, відкидати думку громади, сліпо використовувати досвід інших країн без аналізу українських реалій. Сьогодні, безумовно, масштабне реформування кримінально-виконавчої політики дасть змогу отримати новий імпульс для оновлення КВС, у т.ч. завдяки досягненням науки, формуванню й упорядкуванню діяльності системи, заповненню існуючих прогалин у законодавстві і практиці його застосування. При оцінці перспектив хоча б майбутнього десятиліття варто відмовитися від простої екстраполяції наявних тенденцій в майбутнє і окреслити, або хоча б висловити, міркування про можливі майбутні повороти в розвитку КВС України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи сучасний стан проблем щодо законодавчого забезпечення функціонування КВС, процесу виконання та відбування покарань, загалом кримінально-виконавчого права, можна впевнено стверджувати, що ці питання хоча й не займають ключових місць, проте час від часу викликають занепокоєння як у державі, так і у суспільстві.

Безумовно, що до вирішення проблем кримінально-виконавчого права та законодавства прикута увага науковців, що знайшло відображення у працях К. Автухова, В. Батиргарєєвої, Л. Багрія-Шахматова, Є. Бараша, І. Богатирьова, В. Голіни, І. Даньшина, С. Денисова, О. Джузи, В. Дрьоміна, А. Закалюка, Ю. Кернякевич-Танасійчук, І. Колба, І. Копотуна, О. Костенка, О. Крикушенка, О. Литвинова, В. Меркулової, В. Пальченкової, М. Пузирьова, Г. Радова, О. Сокальської, А. Степанюка, В. Трубникова, Д. Ягунова, І. Яковець та інших дослідників. Так, К. Автухов є автором публікацій з питань реалізації кримінально-виконавчої політики. Крім того, науковець має досвід експертної діяльності, зокрема, у проєктах «Посилення ролі громадського суспільства у захисті прав уразливих груп засуджених в Україні» та «Подальша підтримка пенітенціарної реформи».

Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, В. В. Голіна, С. Ф. Денисов, О. М. Джуза, А. П. Закалюк, І. Г. Колб, О. Г. Крикушенко, І. С. Яковець та ін. вказували на проблеми у функціонуванні КВС, важливості розробки концептуальних засад її реформування тощо. Зокрема, Є. Ю. Бараш зазначає: «Незважаючи на те, що реформування і розвиток ДКВС України та пробації мають постійний характер і тривають досі, говорити про їхній 100 % результат та успішне завершення, на жаль, не доводиться. Основну увагу сьогодні варто приділити таким аспектам: удосконаленню законодавчої бази; запровадженню та розвитку психокорекційної роботи, соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство; покращенню умов тримання; переходу від статичної до динамічної

безпеки; розвитку кадрової політики та соціального захисту персоналу; медичному забезпеченню; впровадженню нових, ефективніших методів виконання покарань та інших заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства; зміні підходу до створення та розвитку виробництва; розвитку професійних навичок у засуджених через залучення до праці; запровадженню повноцінної системи загальноосвітнього та професійно-технічного навчання; розвитку взаємодії з державними, міжнародними, неурядовими, релігійними організаціями, засобами масової інформації» [1, с. 14].

Вагомий внесок у розробку проблем запобігання рецидивній злочинності взагалі та питанням виконання й відбування покарань зокрема внесли О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва та О. М. Литвинов. У статтях та монографіях ними піднімаються проблеми аналізу методологічних засад та практики функціонування соціально-правового механізму протидії рецидивній злочинності, визначення шляхів його удосконалення, впливу тривалих строків покарання на рівень рецидиву тощо.

Багато років займаючись питаннями кримінально-виконавчого права, мною також неодноразово акцентувалась увага на необхідності виваженого підходу до процесу реформування КВС, узгодженості кримінально-виконавчої політики з кримінально-правовою, у тому числі у сфері законодавчого забезпечення тощо [4; 5; 6; 7; 8; 9].

Незважаючи на згадані численні прізвиська науковців та їх здобутки, вважати проблему теоретич-

них і практичних розробок заявленої теми вичерпаною поки не можна, оскільки постійний розвиток суспільства ставить перед сучасними вченими-правознавцями нові питання, які потребують як теоретичного осмислення, так і практичного втілення. Отож, питання стану, тенденцій розвитку КВС, координації кримінально-виконавчої та кримінально-правової політики постійно привертають до себе увагу. Сьогодні, як ніколи, актуальною є теза про те, що політика в сфері реалізації покарань має бути спрямована на використання можливостей не тільки держави, а й суспільства та його громадян. Разом із тим серед учених та практиків періодично виникає дискусія стосовно того, наскільки сучасні тенденції реформування КВС відповідають потребам у сфері забезпечення правопорядку. Така ситуація пояснюється несприятливими фінансово-економічними умовами, в яких почались і протікають реформи, неготовністю багатьох органів і посадових осіб ефективно використовувати свої адміністративні та інші ресурси.

Постановка завдання. На основі комплексного аналізу загально-теоретичних і галузевих проблем кримінально-виконавчого права та правозастосовної практики сформулювати сучасний погляд на процеси реформування кримінально-виконавчої системи, уточнити їх місце і роль у правовій дійсності, виробити рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення окремих положень діяльності КВС.

Виклад основного матеріалу. Глобальні зміни у суспільно-політичному та економічному житті України, її перемоги та поразки за роки незалежності суттєво вплива-

ють на стан злочинності в країні, а отже, і на кількість засуджених осіб, котрі відбувають покарання в системі кримінально-виконавчих установ. Особливого загострення ці проблеми набули в останні роки. Як зазначають науковці, політика у сфері боротьби зі злочинністю, яка проводилась в країні, не досягла суттєвого зменшення злочинів. Транснаціональна злочинність, рейдерство, багатомільйонне розкрадання, «розквіт» корупції, загальнокримінальні злочини – це реалії сьогодення. Сучасна злочинність викликає неабияке занепокоєння у суспільстві, оскільки від стабільності у державі, дотримання рівня законності, правових норм залежить безпека кожного громадянина. Відтак, політика держави у кримінально-правовій та кримінально-виконавчій сферах потребує особливої уваги. Треба зазначити, що особливе місце в цій системі займають законодавчі акти, важливість й та необхідність яких щодо захисту прав і свобод людини й громадянина є безспірною.

Зрозуміло, що законодавство повинно забезпечити неухильне виконання тих прав і свобод громадян, правозахисних механізмів, що закріплені у Конституції України. Сьогодні ми спостерігаємо глибинні й амбіційні напрями у реформуванні кримінального законодавства України. Якщо декілька років тому спостерігалися дискусії щодо того, бути чи ні юридичній особі суб'єктом злочину, чи є потреба у впровадженні кримінальних проступків, чи потрібне оновлення Кримінального кодексу (далі – КК) або його кардинальна зміна, то зараз робоча група працює над новим КК України. Однією з кардинальних є проблема розробки ме-

тодологічних основ побудови та застосування кримінально-правових санкцій, що викликана потребами практики, тими труднощами, які часто виникають під час призначення покарання. Невдоволеність ефективністю кримінально-правових механізмів, особливо покарання, підштовхує до скорочення кримінально-правових заборон. Відтак, спроба змінити політику щодо кримінально-правових санкцій видається перспективною справою, хоча й доволі нелегкою. У новому КК України при побудові й застосуванні кримінально-правових санкцій треба враховувати не тільки результати, яких досягає держава в протидії злочинності, а й те, наскільки вони відповідають гуманістичним поглядам суспільства на сучасному етапі. Варто підтримати позицію науковців, за якою гуманізація системи призначення покарання в Україні є доцільною лише стосовно осіб, яких раніше не було засуджено за вчинення умисних злочинних діянь. Навпаки, стосовно деяких категорій осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини, необхідно посилювати кримінальну репресію.

Зрозуміло, що поряд із покараннями, які пов'язані з позбавленням волі, кримінальним законом будуть передбачені й інші, альтернативні види, а також вказані підстави звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання, звільнення від кримінального покарання з випробуванням тощо. Впровадження альтернатив у своїй більшості продиктоване неприйнятними умовами виконання покарань, котрі знаходяться на межі катування та жорсткого поводження із засудженими. Про це неодноразово зазначали фа-

хівці-практики та науковці. І, мабуть, не випадково, що новий міністр юстиції теж «відкрив» для себе цю несприятливу частину виконання покарань. Зокрема, він зазначив: «Зараз пенітенціарна система абсолютно анархічна, регіони зовсім не контролювані з центру. Вона потребує радикальних змін. Основна проблема – у фінансуванні, яке становить приблизно 30 % від необхідного. Ситуація жахлива. Це величезна інфраструктурна проблема, яку за рік точно не розв'язати. Тому потрібно докорінно змінювати підходи в законодавстві... Ми маємо змістити фокус на покарання, не пов'язані із позбавленням волі. Зараз половина людей, які в тюрмах, могли б туди не потрапити, якби з ними працювали поза межами тюрми. Це було б набагато дешевше для держави і корисніше для суспільства. Люди, яких ми відправляємо у тюрму, все одно звідти вийдуть і повернуться у соціум. Але в гіршому стані, ніж туди потрапили. І ми будемо їх зустрічати на вулицях. Тобто це величезна проблема, яку потрібно розв'язувати» [10]. Варто наголосити на тому, що ці спостереження не є новими. Відтак, ще раз постає питання про необхідність кропіткої праці щодо збалансованості КК та Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України.

Виконання покарань є важливим завданням ДКВС. А тому, якщо прийшов час змін до кримінального законодавства, це неодмінно потягне кардинальні, а не косметичні, зміни КВК України. Відтак, необхідно вести мову не про його оновлення, шляхом внесення змін та доповнень, а про модернізацію з повним переформуванням. Модернізація (англ. *modern* – сучасний, передовий) – це

оновлення КВК шляхом приведення його сутності та змісту у відповідність з новими потребами, що виникнуть із нового кримінального законодавства. Перед розробниками нового КК України, а згодом (маємо таку надію) і КВК України безумовно постане низка першочергових завдань та пошук шляхів вирішення. Адже складно буде виконати закон, коли немає чіткого визначення порядку і умов його виконання. Зрозуміло, що коло проблем буде предметом постійного обговорення фахівців.

Вимоги глобалізаційних процесів примушують розглянути ресурс кримінально-виконавчої політики з точки зору реалій сьогодення і перспективних можливостей для досягнення її цілей. Варто зауважити, що впровадження в практичну площину політики потребує значного ресурсного забезпечення: ідеологічного, правового, організаційного, матеріально-технічного тощо. Сьогодні держава значною мірою покладає це питання на органи виконання покарань, проте за своїми ресурсними можливостями вони не в змозі охопити багатогранність її проблем. Проте є проблеми, котрі виникають у зв'язку з модернізацією кримінально-виконавчої політики в частині забезпечення безпеки засуджених, у т.ч. запобігання злочинам. Як видається, запобігання злочинам у місцях позбавлення волі необхідно розглядати у таких напрямках: 1) запобігання вчиненню правопорушень з боку засуджених; 2) запобігання вчиненню нових злочинів засудженими; 3) загальну превенцію, запобігання вчиненню нових злочинів іншими особами (у т.ч. щодо персоналу та самим персоналом).

Ще одне питання, котре варте особливої уваги – це проблеми, пов'язані із виправленням та ресоціалізацією засуджених (мета покарання). Не підтримуючи та не спростовуючи існуючі теорії щодо виправних можливостей покарання, лише підкреслюю, що цілі покарання є не тільки кінцеві (на чому наголошує законодавець), а й проміжні. Більш того, частина цілей є мало досяжними, особливо в умовах жорсткої ізоляції засудженого від суспільства. Саме тому у новому КК України необхідно вишукати сучасний підхід до окреслення можливих цілей покарання. На нашу думку, по-новому треба розглядати ідеї каяття, як можливість виправлення, каяття за вчинені суспільно небезпечні діяння, духовне відродження, можливість заслужити прощення у Бога, в сім'ї, у близьких людей і, взагалі, в житті суспільства.

Загальновідомо, що більшість людей стримує від вчинення правопорушення чи злочину не страх перед покаранням, а самоконтроль, сумління та інші позитивні чинники. Так, В. К. Грищук слушно зазначає, що «людина, яка усвідомлює кримінально-правові заборони, їх суть і призначення, не буде вчиняти їх порушення, тобто буде поводити себе щодо них відповідально» [11, с. 45]. Такі висновки не піддаються сумніву, але не повною мірою поділяються суспільством. Часто воно зорієнтовано на застосування каральної політики, а саме засудження до позбавлення волі [12]. Суспільна думка останнім часом підтримується законодавцем, що збільшує санкції, не дозволяє широко застосовувати альтернативні позбавленню волі види покарань, призводить до хибних на-

слідків, які несуть загрозу і суспільству, і державі (достатньо проаналізувати зміни та доповнення до КК України протягом хоча б 2014–2019 рр.). Але дивлячись на сучасне ускладнення кримінологічної ситуації у суспільстві, необхідно переборювати репресивну свідомість населення, розвінчувати міфи про всесильність тюремного ув'язнення. Якщо це потрібно, необхідно ще раз переглянути перелік діянь, що визнаються злочинами і, по можливості, перенести їх у площину адміністративних чи цивільно-правових відносин. Відтак, логічним є широкомасштабне втілення пробації, про що постійно йдеться. Тому варто підтримати послідовну позицію Міністерства юстиції України щодо розгалуженої системи пробаційних центрів по всій країні, котра сприятиме демілітаризації системи, зменшить навантаження на слідчі ізолятори, виправні й виховні колонії. Незважаючи на безумовно позитивні напрями цієї роботи, треба критично ставитися до реформаторських процесів, звернути увагу на прорахунки й недоліки, постійно стежити за діяльністю КВС, підштовхувати її до зрушення й наближення до міжнародних стандартів [13].

Нарешті, необхідно обов'язково враховувати питання персоналу КВС, адже він є важливою складовою ресурсного забезпечення, що дає змогу досягати цілей, які ставляться перед системою виконання покарань. Джеймс Мак-Манус дуже влучно з цього приводу, зазначив: «Ми ніколи не навчимося поважати права ув'язнених, якщо ми не почнемо посправжньому поважати права в'язничного персоналу. Якщо хтось розраховує на те, що персонал стави-

тиметься до в'язнів, як годиться, коли в той же час до нього не ставляться порядно, то він дуже помиляється. Ми повинні захищати права в'язнів, але й потрібно дбати про права персоналу... Отож, вправне спорядження, належний відпочинок, належна тривалість відпустки, достатня кількість програм професійної підготовки персоналу і звичайно ж система внутрішнього розгляду скарг, які можуть виникати у ваших підлеглих – це вимоги, які необхідні для забезпечення належної роботи персоналу, а отже поваги прав в'язнів» [14, с. 5–6]. Звісно, що в рамках однієї публікації неможливо охарактеризувати питання підбору персоналу, його правовий, економічний та соціальний захист, але вважаю, що ці питання є одними з ключових для успішного виконання персоналом наданих власних повноважень щодо засуджених. Все ж не можу не висловити своєї думки щодо «престижності професії персоналу ДКВС», про що постійно наголошують представники Міністерства юстиції України. Престиж (фр. prestige – авторитет, повага) – громадська оцінка суспільної вагомості індивіда, соціальної групи, професії, організації, певної норми тощо. Практично тісно переплітається з авторитетом, повагою, має значний вплив на мотиви поведінки людей, на їхні рішення і дії. Престиж професії – це феномен суспільної свідомості, у якому опосередковано відбивається існуюча в суспільстві ієрархія професій, видів трудової діяльності, що визначається розходженням в ступені складності й відповідальності праці, тривалістю необхідної для неї професійної освіти, рівнем її оплати тощо. Престиж професії має відносну

самостійність від об'єктивного положення професій у суспільстві, а шкала престижу професії – відносно стійкість. Навіть малоосвіченій людині зрозуміла невідповідність між ступенем складності професії, відповідальністю праці, тривалістю необхідної для неї професійної освіти та рівнем її оплати. Зважаючи на це, необхідно вести мову не про престиж, а про соціальну значущість професії. Таким чином, цілком зрозумілими будуть розробка і впровадження механізму захисту прав, свобод, честі і гідності персоналу, їх ділової репутації.

Висновки. Сучасна кримінально-виконавча система вкотре піддається реформуванню. Європейський вибір України, приєднання її до європейського правового поля викликало необхідність реформування законодавства України згідно з міжнародними документами про права людини та взятими на себе правовими зобов'язаннями, безумовного дотримання ратифікованих Верховною Радою найважливіших європейських правових актів, зокрема Конвенції з прав людини та Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, які є документами прямої дії. Ці документи повинні мінімізувати шкідливі наслідки покарання. Тому зараз ми спостерігаємо зміну вектору кримінально-виконавчої політики, котра має доволі розгалужений арсенал заходів, передусім визначення основних напрямів КВС в питаннях виконання і ефективності покарань, додержання законності, недопущення випадків катувань та жорстокого поводження із засудженими, застосування альтернативних

позбавленню волі видів покарань. Відтак, необхідно не тільки відстежувати зміни, що проходять у кримінально-правовій площині, а й діяти паралельно з реформуванням усієї системи правосуддя. Так, враховуючи новації КК України при формуванні нового кримінально-виконавчого законодавства одним із важливих завдань є пошук оптимального балансу у використанні методів переконання, заохочення та примусу, для того щоб покарання, зокрема, не тільки відповідало тяжкості злочину та особі, котра відбуватиме певний вид покарання, а й було справедливим і достатнім, що зменшить рецидив злочинів.

Необхідним є поступове нарощування розумної альтернативи установам виконання покарань у виді позбавлення волі, а саме зміцнення органів пробації. Ось тут дуже важливим є розуміння, що займатися порушником, який отримав покарання, має не тільки ДКВС та система пробації, які мають певні методики та свої інструменти, щоб ізолювати злочинця, запобігти повторному злочину, а й загалом суспільство. Цілком очевидним вбачається потреба глибокого переосмислення підходів каральної політики держави, поступова зміна суспільної думки, коли громадяни повинні зрозуміти і підтримати позиції, за якими існує необхідність обмеження на законодавчому рівні застосування такого виду покарання, як тривале позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі, оскільки жодна «тюрма» не може бути ідеальною та виправити злочинця. Водночас, відштовхуючись від принципу невідворотності покарання, треба знайти шляхи впливу на засуджених, завдя-

ки чому у особи повинна змінитися не тільки реальна поведінка, а й погляди та внутрішня свідомість.

Сьогоднішня система виконання покарань знаходиться у незадовільному стані через її хронічне недофінансування, відсутність постійної допомоги з боку суспільства та держави. Вирішуючи питання щодо утримання засуджених, їх безпеки та ін., варто не забути і про персонал. Оскільки праця в системі виконання покарань не є престижною, але має велике суспільне значення, бажано

сформулювати систему стимулювання такої діяльності.

Ця публікація лише торкнулася деяких проблем функціонування кримінально-виконавчої системи та її реформування. Насправді питань виникає набагато більше, а тому давайте обмінюватись думками, обговорювати проблеми, висувати нові ідеї (можливо, на перший погляд, навіть нереальні для їх здійснення), підтримувати розумні ініціативи й контролювати виконання програм, що запроваджуються в ході реформ.

Список використаних джерел

1. Бараш Є. Ю. Концептуальні засади реформування Державної кримінально-виконавчої служби України та пробації. *Право України*. 2019. № 7. С. 14–39.
2. Денисова Т. А. Криза призначення, виконання, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та шляхи її подолання. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень* / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. А. Музики. Київ : КЮІ КНУВС, 2005. С. 324–332.
3. Денисова Т. А. Зменшення репресій – зменшення рецидиву злочинів. *Актуальні проблеми кримінології і кримінальної психології*. Одеса : Фенікс, 2007. С. 68–76.
4. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз: монографія. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2007. 340 с.
5. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. 2-ге вид., зм. і доп. / Бадира В. А., Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Мінаєв М. М., Хашев В. Г. ; за ред. Т. А. Денисової. Київ : Істина, 2010. 480 с.
6. Денисова Т. А. Напрямки реформування пенітенціарної системи України: навч. посіб. Запоріжжя : КПУ, 2011. 27 с.
7. Денисова Т. А. Ресурсні можливості кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України. *Право та державне управління*. 2016. № 2. С. 84–88.
8. Денисова Т. А. Визначення ефективності виправного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі. *Право України*. 2019. № 7. С. 108–125.
9. Денисова Т. А. Чи потрібна модернізація кримінально-виконавчого законодавства? *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 2 (8). С. 73–83. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.2.07>.
10. Малуська Д. Якщо у державних суддів буде ефективний конкурент – приватні суди, вони автоматом почнуть працювати краще. *Цензор. Нет*. 12.09.2019 р. URL: https://censor.net.ua/resonance/3147992/mnstr_yustits_denis_malyuska_yakscho_u_derjavnih_suddv_bude_efektivniyi_konkurent_privatn_sudi_voni (дата звернення: 14.09.2019).
11. Гришук В. К. Окремі аспекти концепції позитивної (перспективної) кримінально-правової відповідальності людини: *Актуальні проблеми кримінального права та процесу*: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Кривий Ріг, 16 червня 2017 р.) / ред. кол.: О. О. Волобуєва, О. В. Одерій, Т. О. Лоскутов, А. С. Політова. Кривий Ріг : Поліграфічна компанія «Геліос-Принт», 2017. 287 с.

12. Денисова Т. А. Правосвідомість суспільства та питання призначення і відбукання покарання. *Вісник прокуратури*. 2006. № 8. С. 94–101.

13. Денисова Т. А. «Маленькі» проблеми масштабної реформи кримінально-виконавчої системи. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 4. С. 143–152.

14. Мак-Манус Дж. Роль персоналу у забезпеченні прав людини у в'язниці. *Аспект: інформаційний бюлетень*. 2003. № 2(10). С. 5–9.

References

Barash, Ye.Yu. (2019). Konceptualni zasady reformuvannya Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi Ukrayini ta probaciyi. *Pravo Ukrayini*, 7, 14–39 [in Ukrainian].

Denisova, T. A. (2005). Kriza pryznachennya, vikonannya, vidbuvannya pokarannya u vidi pozbavlennya voli na pevnij strok ta shlyahi yiyi podolannya. *Problemi penitenciarnoyi teorii i praktiki: Shorichnij byuleten /Za zag. red. d-ra yurid. nauk, prof. A. A. Muziki*. Kiyiv: KYuI KNUVS [in Ukrainian].

Denisova, T. A. (2007). Zmenschennya represij – zmenschennya recidivu zlochiniv. *Aktualnye problemy kriminologii i kriminalnoj psihologii*. Odessa: Feniks [in Ukrainian].

Denisova, T. A. (2007). *Pokarannya: kriminalno-pravovij, kriminologichnij ta kriminalno-vikonavchij analiz*. Zaporizhzhya: Vid-vo KPU [in Ukrainian].

Kriminalno-vikonavche pravo (2010). Za red. T. A. Denisovoyi. Kiyiv [in Ukrainian].

Denisova, T. A. (2011). *Napryamki reformuvannya penitenciarnoyi sistemi Ukrayini*. Zaporizhzhya: KPU [in Ukrainian].

Denisova, T. A. (2016). Resursni mozhlivosti kriminalnogo ta kriminalno-vikonavchogo zakonodavstva Ukrayini. *Pravo ta derzhavne upravlinnya*, 2, 84–88 [in Ukrainian].

Denisova, T. A. (2019). Vznachennya efektyvnosti vipravnogo vplivu na osib, zasudzheni do pozbavlennya voli. *Pravo Ukrayini*, 7, 108–125 [in Ukrainian].

Denisova, T. (2019). Is it necessary to modernize the criminal-executive legislation? *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 2, 73–83. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.2.07> [in Ukrainian].

Malyuska, D. Yaksho u derzhavnih suddiv bude efektyvnij konkurent – privatni sudi, voni avtomatom pochnut pracuvati krashe. *Cenzor. Net*. 12.09.19 r. URL: https://censor.net.ua/resonance/3147992/mnstr_yustits_denis_malyuska_yakscho_u_derjavnih_suddv_bude_efektyvniyi_konkurent_privatn_sudi_voni (data zvernennya: 14.09.2019) [in Ukrainian].

Grishuk, V. K. (2017). Okremi aspekty koncepciyi pozytyvnoyi (perspektyvnoyi) kriminalno-pravovoyi vidpovidalnosti lyudini. *Aktualni problemy kriminalnogo prava ta procesu: Materiali III Vseukrayinskoyi naukovopraktychnoyi konferenciyi (m. Krivij Rig, 16 chervnya 2017 roku)*. Red. kol.: O. O. Volobuyeva, O. V. Oderij, T. O. Loskutov, A. S. Politova. Krivij Rig: Poligrafichna kompaniya «Gelios-Print» [in Ukrainian].

Denisova, T. A. (2006). Pravosvidomist suspilstva ta pitannya pryznachennya i vidbuvannya pokarannya. *Visnik prokuraturi*, 8, 94–101 [in Ukrainian].

Denisova, T. (2018). «Small» problems of large-scale reform of the penitentiary system. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 2, 96–104 [in Ukrainian].

Mak-Manus, Dzh. (2003). Rol personalu u zabezpechenni prav lyudini u v'язnici. *Aspekt: informacijnij byuleten*, 2(10), 5–9 [in Ukrainian].

T. Denysova, *Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Ukrainian Criminal Law Association, Member of the Presidium*
ORCID: 0000-0003-4346-4502

Search for answers to ambitious programs for reforming the penal system of Ukraine: from legislation to staffing

The article summarizes the list of problems facing the penal system of Ukraine during the new round of its reform. These include: lack of coherence between criminal law and criminal-executive policy; violation of the rights of convicted persons; instability of theoretical approaches to lawmaking; problems in the functioning of the penal system; complications of the process of execution and serving sentences; underfunding of the system, especially correctional and educational colonies; poor medical support; problems of social protection of personnel.

An interim conclusion is given that a large-scale reform of the penal executive policy will provide a new impetus for updating the penitentiary system, including thanks to the achievements of science, the formation and streamlining of the system, filling in the existing gaps in the legislation and the practice of its application. It is indicated that in assessing the prospects for the next decade, it is worth abandoning a simple extrapolation of existing trends into the future and determining, or at least expressing, discussions about possible future directions in the development of the penal system of Ukraine.

The analysis of the current state of the problems of legislative support of the functioning of the penal system, the process of execution and serving sentences, as well as penal law. It is noted that scientists of Ukraine pay attention to improving the legislative framework; the introduction and development of social rehabilitation and the integration of prisoners into society. Special attention is paid to improving the conditions of detention of prisoners, their safety, the introduction of new, more effective methods for the execution of sentences and other measures of criminal law influence.

The main issues of criminal law and criminal-executive policy are identified. The ways of priority actions are named: from legislative registration of the activity of the penal system, the functioning of the process of execution and serving sentences to staffing.

The directions of reforming the Criminal Code of Ukraine are considered. Particular attention is paid to the system of criminal punishments, the problems of building sanctions, the appointment and execution of punishments. The necessity of modernization and adoption of the new penal legislation of Ukraine is noted.

It is indicated that the introduction of a criminal-executive policy into practice requires significant resource support: ideological, legal, organizational, logistical, etc. Today, the state largely places this issue on the penal authorities, however, in terms of their resource capabilities, they are not able to cover the diversity of its problems.

The problems that arise in connection with the modernization of the criminal-executive policy in terms of ensuring the safety of convicts, including crime

prevention. It seems that the prevention of crime in places of deprivation of liberty should be considered in the following areas: 1) prevention of offenses by convicts; 2) prevention of the commission of new crimes by convicts; 3) general prevention, prevention of the commission of new crimes by other persons (including in relation to the staff and the staff themselves). The issues of correction and resocialization of convicts are considered.

The tasks of working with staff are defined. It is pointed out that it is necessary to take into account the social and professional issues of the staff, since it is an important component of resource support, which allows us to achieve the goals facing the penal system.

Keywords: *penal system; penal policy; legislation; reform; convicts; personal.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.02
УДК 343.814

Степанюк А. Х.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу дослідження проблем
кримінального та кримінально-
виконавчого права Науково-дослідного
інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-0877-6319

КОЛОНИЯ ЧИ В'ЯЗНИЦЯ? ПОГЛЯД НА УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ З ПОЗИЦІЙ ІСТОРИЧНОГО РЕВІЗІОНІЗМУ

У статті здійснено докорінний перегляд концепції функціонального призначення виправних колоній та аргументовано пропозиції запровадження замість покарання у виді позбавлення волі тюремного ув'язнення з відбуванням його у в'язницях.

Ключові слова: позбавлення волі; виправно-трудова колонія; виправно-трудова табора; в'язниці.

В статтю пересмотрено концепцию функционального назначения исправительных колоний и аргументировано предложение введения вместо наказания в виде лишения свободы тюремного заключения с отбыванием его в тюрьмах.

Ключевые слова: лишение свободы; исправительно-трудова колонии; исправительно-трудова лагеря; тюрьмы.

Постановка проблеми. Ця наукова стаття виконана в рамках фундаментальної теми дослідження «Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування», за двома напрямками дослідження: 1) удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України щодо гуманізації умов відбування покарання засудженими та забезпечення їх ресоціалізації та 2) соціальної адаптації та імплементації міжнародних стандартів поводження із засудженими та

дотримання їх прав у законодавство України, які виконуються у Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Ідея створення в'язниць-колоній для внутрішньої колонізації неосвоєних, віддалених, окраїнних земель була проголошена ще у XIX сторіччі. На території України виправно-трудова колонія, як складова радянської виправно-трудова системи, були запроваджені з 1920 року. Спочатку це були хліборобські колонії, а за Поправно-

трудова кодексом 1925 р. – ще й ремісничі і фабрично-заводські. Поряд з колоніями у цей час існували й концтабори, які у 1929 р. було перейменовано у виправно-трудова табори і куди, тобто у ГУЛАГ, направлялась переважна більшість засуджених до позбавлення волі. Із середини 30-х років ХХ ст. було поновлено таку назву установи виконання покарань, як в'язниця. Офіційно основним призначенням радянських виправно-трудова установ було виправлення і перевиховання ув'язнених. У 1956 р. постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС було прийнято рішення про ліквідацію виправно-трудова таборів, бо із завданням перевиховання вони не справились. Із 60-х років ХХ ст. і до 2004 р. в Україні установами виконання покарань були виправно-трудова колонії і в'язниці, побудовані й облаштовані за типовими проектами радянської доби з відповідною інфраструктурою. На сьогодні в Україні існують виправні колонії, як кримінально-виконавчі установи закритого типу, які за своєю структурою є відображенням моделі виправно-трудова установи радянського зразка з поділом колонії на житлову і виробничу зони, з колективним утриманням у гуртожитках, прототипом яких були бараки, з неможливістю усамітнення засуджених у індивідуальних житлових кімнатах, без створення безпечних умов перебування в установі.

Як видається, настав час звільнитися у кримінально-виконавчій системі від тягаря минулих десятиріч у виді виправних колоній і перейти до створення цивілізованих в'язниць відповідно до рекомендацій, розроблених міжнародною спі-

льнотою, а не варварськими уявленнями про функціональне призначення виправно-трудова установ.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. На питання функціонального призначення в'язниць, виправно-трудова колоній, концтаборів, виправно-трудова таборів, виправних колоній звертали увагу багато науковців у галузі тюрмознавства, виправно-трудова права і кримінально-виконавчого права, серед яких, зокрема, І. О. Малиновський, М. Ф. Прянишников, М. О. Стручков, М. С. Таганцев, Ю. М. Ткачевський, Б. С. Утевський, Є. Г. Шірвіндт, В. О. Фефелов і багато інших. Проте переважна більшість дослідників характеризували установи виконання покарань з позицій радянської моделі виправно-трудова установ і не запропонували їй альтернативи. Жодна з розроблених в Україні концепцій реформування кримінально-виконавчої систем не передбачає переходу до кримінально-виконавчих установ, а саме: до в'язниць європейського зразка.

Постановка завдання. Метою статті є докорінний перегляд концепції функціонального призначення виправних колоній і аргументація пропозиції запровадження замість позбавлення волі тюремного ув'язнення з відбування його у в'язницях.

Виклад основного матеріалу. У царській Росії строк ув'язнення, як на це вказував М. С. Таганцев, був істотним моментом, що впливав на тюремну систему. Ув'язнення було двох видів: безстрокове і на певний строк. За тривалістю у другому різновиді ув'язнення був поділ на короткострокове, середньострокове і тривале [1, с. 267].

Після жовтневого перевороту 1917 р. постановою Народного комісаріату юстиції від 23 липня 1918 р. було затверджено Тимчасову інструкцію «О лишении свободы, как мере наказания, и о порядке отбывания такового». У п. 2 цієї Тимчасової інструкції містилось положення, за яким поділ місць ув'язнення на розряди за тяжкістю покарання у вироків судів відміняється і в останніх вказується тільки позбавлення волі на певний строк, обов'язково поєднане з примусовою працею [2, с. 35]. Тим самим Тимчасова інструкція скасувала короткострокове, середньострокове і тривале тюремне ув'язнення як вид покарання і запровадила позбавлення волі на певний строк. У якості місць позбавлення волі у п. 3, зокрема, було визначено «земледельческие колонии» тобто хліборобські колонії, що мали бути виховально-каральними установами [2, с. 35].

Треба сказати, що ідея створення хліборобських колоній на теренах Росії була сформульована ще у XIX ст. М. Ф. Прянишниковим, який у своїй монографії, що вийшла друком у 1881 р., «Русская земледельческая тюрьма», пропонував розташувати вздовж майбутньої залізниці від Оренбурга до Ташкента, а також між Каспійським і Аральським морями хліборобські тюрми-колонії для колонізації цих пустельних земель [3, с. 2]. Цю пропозицію схвально оцінив М. С. Таганцев, який теж вважав за доцільне, щоб у тюрмах, які були розташовані далеко від населених центрів, особливо у місцевостях, що потребували колонізації та хліборобської культури, застосовувати робочі руки ув'язнених на прокладення та поліпшення доріг, на викорчування

полів, на осушування боліт чи на будівництво громадських будівель, особливо в'язниць, що було б важливою підмогою для країни [1, с. 280].

Таким чином, на межі XIX–XX ст. утверджувалась думка про необхідність застосування праці ув'язнених для колонізації земель та зміцнення хліборобської культури за рахунок тюрем-колоній, розташованих далеко від населених пунктів.

Що ж таке колонія, колонізація? У чому полягає відмінність колонії від в'язниці?

У перекладі з латини *colonia* – це поселення, а внутрішня колонізація передбачає заселення й освоєння пустельних та окраїнних земель своєї країни [4, с. 242].

Після приходу до влади більшовиків, які у своїй каральній політиці принципово відмежовувались від царських в'язниць, ідея створення колоній впала на благодатний ґрунт і, як було показано вище, серед місць ув'язнення з'явилися хліборобські колонії. Отже, Тимчасова інструкція «О лишении свободы, как мере наказания, и о порядке отбывания такового» передбачила створення замість в'язниць хліборобських поселень, що було на той час цілком природно, оскільки переважна більшість населення займалась саме хліборобством.

Колонія, як поселення, вимагає наявності певної інфраструктури, це – певна відгороджена територія, на якій розташовані житлові приміщення, де мають функціонувати необхідні для проживання ув'язнених комунально-побутові служби, де слід мати господарські будівлі, інвентар, реманент та обладнання для працевлаштування засуджених тощо. М. О. Стручков у своєму курсі лекцій

звернув увагу на те, що 22 травня 1922 р. Центральний виправно-трудоий відділ НКЮ своїм циркуляром давав визначення колонії як самостійної виправно-трудої установи. Хліборобська колонія визнавалася місцем позбавлення волі особливого типу, яка мала у своєму розпорядженні ділянку землі для здійснення сільськогосподарських робіт, де є постійний штат службовців, утримується певний контингент ув'язнених і безпосередньо підпорядкована губернським органам управління місцями ув'язнення [5, с. 74].

Як повідомляв І. О. Малиновський, аналогічна російській Тимчасова інструкція про позбавлення волі була оголошена в Україні у 1920 році. Саме тоді в Україні було запроваджено радянську поправно-трудоу систему, а постановою НКЮ УРСР від 18 квітня 1920 р. «всі тюрми та місця ув'язнення на території УРСР переіменовуються на будинки примусових громадянських робіт» [6, с. 51, 15].

За Кримінальним кодексом РРФСР 1922 р., як місця позбавлення волі на додаток до хліборобських колоній називаються ще й ремісничі колонії [2, с. 105], а за змінами, внесеними у ст. 34 КК РРФСР у 1923 р., з'явилася назва трудові хліборобські і ремісничі колонії [2, с. 140]. У ці роки буремний розвиток колоній був складовою процесу створення радянських виправно-трудоих установ замість царських в'язниць. Так, у 1918 р. в РРФСР було дві хліборобські колонії і дві ферми, в 1919 р. їх було 17, у 1920 р. – 30, в 1921 р. – 41, в 1922 р. – 60, в 1923 р. – 80, в 1924р. – 117 [7, с. 131]. На 1 жовтня 1924 р. в Україні вже було 18 хліборобських колоній [5, с. 75].

У подальшому Виправно-трудоий кодекс РРФСР 1924 р. передбачив, що ув'язнені з числа трудящих, до яких було застосовано позбавлення волі без суворої ізоляції на строк не більше п'яти років, мають відбувати покарання в трудових хліборобських, ремісничих і фабричних колоніях [2, с. 164].

Поправно-трудоий кодекс УСРР 1925 р. у ст. 25 серед поправно-трудоих установ виділяв «трудоі колонії (сільсько-господарчі, ремісничі й фабрично-заводські)», куди згідно зі ст. 26 мали направлятись в'язні, «що, належачи до класу трудящих», мають відповідні звички до праці і не потребують суворого режиму» [8, с. 46–47]. Запровадження поряд з хліборобськими колоніями ремісничих і фабрично-заводських, м'яко кажучи, не зовсім відповідало ідеї колонізації земель і поширенню хліборобської культури, запропонованої М. Ф. Прянишниковим у ХІХ сторіччі.

Для заселення і освоєння пустельних та окраїнних земель радянська влада з самого початку створення у 1919 р. таборів примусової праці виходила з того, що всі ув'язнені при надходженні їх у табір повинні негайно бути призначені на роботу і займатися фізичною працею [2, с. 48]. Одночасно у складі НКВС були створені концентраційні табори. Наприклад, на липень 1922 р. на території РРФСР було 56 концтаборів, де утримувалось 10005 ув'язнених. При цьому був створений табір особливого призначення для тримання в ньому активних ворогів радянської держави. До 1926 р. в цьому таборі, який відомий за абревіатурою як «СЛОН» (рос. – Соловецкий лагерь особого назначения),

працевикористання ув'язнених не було; табір був лише місцем суворої ізоляції саботажників та інших контрреволюційних елементів [9, с. 351].

Як зазначили Б. Яковлев і О. Бурцов, зі створенням перших таборів використання ув'язнених там як робочої сили одразу було спрямовано для розробки лісових масивів у Карелії, Сибіру, району Печори і корисних копалин на Ухті, острові Вайгач, сибірських копальнях тощо. У неохочі місцевості, які часом були розташовані за сотні кілометрів від адміністративних районних центрів, у тайгу, тундру, на острови привозили ув'язнених, які насамперед мали побудувати приміщення для адміністрації і охорони, а собі курені, землянки, бараки, огородити табір колючим дротом, а потім почати виснажливу фізичну працю у лісі, штольнях, на сплаві і т. ін., яка для табірників у більшості випадків закінчувалась смертю [10, с. 18].

Виправно-трудова політика радянської влади була складовою частиною внутрішньої політики ВКП(б), директиви якої вказували на необхідність створення фундаменту соціалістичної економіки у тому числі і, як це було визначено в постанові Політбюро ЦК ВКП(б) від 27 червня 1929 р. «Об использовании труда уголовно-заключенных», за рахунок розширення існуючих і організації нових концентраційних таборів (на території Ухти та інших віддалених районів) з метою колонізації цих районів і експлуатації природних багатств шляхом застосування праці позбавлених волі [11]. Цією ж постановою ЦК ВКП(б) за підписом Й. Сталіна було вирішено у подальшому йменувати концентраційні

табори виправно-трудовами таборами [8, с. 39]. Аналогічна постанова «Об использовании труда уголовно-заключенных», (з тими ж формулюваннями у тексті) 11 липня 1929 р. була прийнята Радою Народних Комісарів СРСР [8, с. 40–42]. Тим самим у Радянському Союзі було започатковано ГУЛАГ, створення якого сприяло технологічному та промислому розвитку в СРСР, а у часі збіглося з початком колективізації та індустріалізації, стало, як і мріяв М. С. Таганцев, «важливою підмогою для країни».

Першим документом, що регулював діяльність виправно-трудова таборів, було «Положение об исправительно-трудова лагерьях», затверджене Радою Народних Комісарів СРСР 2 квітня 1930 року [8, с. 84–92].

Таким чином, виправно-трудова табори ГУЛАГу, як система поселень для ув'язнених, мали більше підстав називатися саме колоніями, оскільки вони були створені з метою колонізації відлюдних місць, ненаселених або малонаселених місцевостей, віддалених та несприятливих для проживання земель по всій території Радянського Союзу.

Якийсь Олег Вещий, характеризуючи радянські виправно-трудова установи 1930–1940-х рр., пише про те, що праця ув'язнених застосовувалась саме в тих районах, де місцеве населення або взагалі було відсутнім, або не могло бути залученим до основних робіт. Ув'язнені допомагали перетворити на реальність необхідні для розвитку країни і забезпечення безпеки народу державні плани створення економічної бази в окраїнних, неосвоєних і стратегічно важливих районах країни [12].

Разом із тим бачення виправно-трудоу колоній як постачальника робочих рук ув'язнених теж не було забуто. Так, у листопаді 1929 р. відбулася нарада начальників крайових та обласних адміністративних відділів, на якій було визнано за необхідне при перегляді мережі місць ув'язнення першочергово врахувати можливість використання праці ув'язнених за договорами з госпорганами про організацію виправно-трудоу колоній для проведення масових трудовітких робіт сільськогосподарських, лісозаготівельних, дорожніх, меліоративних, з підготовки колонізаційного фонду, а також для створення радгоспів і городів плодоовочевого характеру на міських землях [8, с. 79]. Отже, про організацію виправно-трудоу колоній з метою колонізації віддалених, окраїнних земель уже не йшлося. Спеціально для колонізації малонаселених чи безлюдних місцевостей були створені виправно-трудоу табори, які, власне, і перебрали у цьому сенсі на себе ознаки та функції колонії. У результаті такого підходу місцями дислокації виправно-трудоу таборів стали райони Крайньої Півночі, Уралу, Сибіру, Казахстану, Комі АРСР, Красноярського краю, Свердловської, Іркутської, Молотовської (Пермської), Кемеровської, Архангельської, Кіровської, Магаданської областей, Хабаровського краю [8, с. 468]. Показово, що результати залучення робочих рук ув'язнених для освоєння окраїнних земель отримували схвальну оцінку від вищого керівництва країни як правильне проведення виправно-трудоу політики радянської влади. Так, у постанові РНК СРСР від 2 серпня 1933 р. «Об открытии Беломорско-Балтийского канала

имени тов. Сталина» було констатовано, що спорудження силами засуджених Біломорсько-Балтійського водного шляху відкриває широкі перспективи для подальшого економічного і культурного підйому радянської Карелії і всієї півночі СРСР. Створення такого потужного водного шляху забезпечує встановлення безпосереднього водного зв'язку між Балтійським морем і радянською Північчю і надає можливість негайного приступу до широкої експлуатації лісних, мінерально-рудних, рибних та інших багатств цього краю [8, с. 155].

У цей, так званий реконструктивний період, про використання землеробських виправно-трудоу колоній для колонізації віддалених місцевостей вже зовсім не йшлося. Так, ВТК РРФСР 1933 р. у ст. 33 передбачав, що позбавлення волі має відбуватись у фабрично-заводських, хліборобських виправно-трудоу колоніях, які організуються з метою навчання позбавлених волі трудовим навичкам, підвищення їх трудової кваліфікації, політико-виховного та дисциплінуючого впливу на них, привчання їх до життя і роботи в організованому колективі на підставі відповідно фабрично-заводської та сільськогосподарської праці [8, с. 138]. Разом із тим ст. ст. 33–37 ВТК РРФСР передбачали й організацію виправно-трудоу колоній масових робіт та штрафних виправно-трудоу колоній. Зокрема, за ст. 34 ВТК, яка демонструє класовий підхід до ув'язнених, колонії для масових робіт мали знаходитися у віддалених місцевостях і туди направлялися позбавлені волі із середовища класово ворожих елементів, а також ті трудящі, які за характером вчинено-

го злочину є найбільш класово небезпечними, що примушує застосування до них більш суворого режиму [8, с. 138–139].

Виправно-трудова колонія та виправно-трудова табори, як поселення, мали певну просторову структуру, деяке уявлення про яку можна отримати з «Временной инструкции о режиме содержания заключенных в исправительно-трудовых лагерях НКВД СССР», оголошеної наказом НКВС від 2 серпня 1939 р., та з «Временной инструкции о режиме содержания заключенных в исправительно-трудовых колониях НКВД СССР», оголошеної наказом НКВС від 4 липня 1940 року. Так, виправно-трудова табори були ізольовані від зовнішнього світу одним із видів огорожі: парканом з колючого дроту, парканом-частоколом, суцільним дерев'яним парканом. При визначенні меж місця позбавлення волі зона огорожі повинна мати форму прямокутника чи квадрата, що має забезпечити кращий огляд. Для нагляду й охорони цієї території із зовнішнього боку обладнуються постишки для вартових. Для пропуску ув'язнених у табірні пункти і у зворотному напрямку обладнувалися вахти. Ув'язнені розміщувалися у бараках [8, с. 205–206]. Перераховані атрибути дають змогу перекоонатися, що за просторовою структурою виправно-трудова табори були облаштовані саме для ізоляції ув'язнених, яка істотно посилювалась розташуванням цих установ у віддалених безлюдних місцевостях.

Покажем у ставленні радянської влади до створення житлово-побутових умов засудженим є наказ НКВС СРСР від 6 серпня 1937 р. «Об организации лесозаготовительных

лагерей», яким передбачалося організувати сім таборів з розрахунку прийому до 1 жовтня не менше 5000 ув'язнених у кожний, забезпечуючи їх (під зиму у північних регіонах! – А.С.) житлом (палатками), лазнями, кухнями [8, с. 189].

Що стосується виправно-трудова колоній, де відбували покарання засуджені до позбавлення волі на строк до трьох років з числа трудящих, то ці установи у разі їх розташування у містах та інших населених пунктах повинні бути відгороджені суцільним дерев'яним парканом достатньої міцності. Для охорони ВТК облаштовувалися постишки для вартових, а пропускали ув'язнених при конвоюванні на роботу і при поверненні назад в зону через вахти. У промислових колоніях виробничі будівлі відгороджувались натягнутим колючим дротом або парканом від приміщень, у яких були розміщені ув'язнені. Таким чином, у колоніях з'явилися виробничі і житлові зони. Зони в колоніях були облаштовані згідно з «Временным наставлением по службе военизированной охраны исправительно-трудова лагерей НКВД СССР» від 4 березня 1939 року.

Для колоній, розташованих поза межами населених пунктів, не висувалося вимоги облаштування суцільної огорожі, а розконвойовані ув'язнені мали можливість проживати поза зоною у приміщеннях, які належали колонії, під систематичним наглядом охорони.

У житловій зоні колонії допускалось вільне переміщення ув'язнених до сигналу відходу до сну. У вільний від роботи час, до відбою, ув'язненим дозволялось відвідування в межах колонії медико-санітарних та

культурно-виховних установ (лікарень, амбулаторій, лазень, шкіл, гуртків, бібліотек, клубів) та відпочивати в бараках [8, с. 257, 262].

Тимчасова інструкція передбачила можливість розташування ув'язнених у придатних для цього приміщеннях, вказуючи на гуртожитки (а не на бараки) для розміщення ув'язнених жінок [8, с. 257].

При цьому, як доповідав начальник ГУЛАГу Наседкін Народному комісару внутрішніх справ Берії, на середину 1941 р. 80 % ув'язнених у таборах і колоніях розміщувались саме у бараках на суцільних двох-трьохярусних нарах, а житлова площа становила у перший період війни менше 1 квадратного метра на людину і була доведена у 1944 р. до 1,8 м² на одного ув'язненого з переобладнанням суцільних нар на двоюрисні вагонного типу, що забезпечувало кожному ув'язненому індивідуальне спальне місце. Крім нар, у бараках були обладнані столи, ослони, тумбочки, бачки для кип'яченої води. Для так званих рекордистів і відмінників виробництва у всіх таборах та колоніях були виділені спеціальні бараки з розрахунку 3 м² житлової площі на людину і навіть із забезпеченням комплектом постільних речей [8, с. 380-381].

Принципової різниці в облаштуванні виправно-трудовах таборів і виправно-трудовах колоній не було, а підтвердження цьому є Розпорядження Ради Міністрів СРСР від 10 липня 1954 р., яким було ухвалено Положення про виправно-трудові табори і колонії МВС СРСР. Норми даного Положення були єдиними для виправно-трудовах таборів і колоній. Різниця між цими установами була визначена у п. 1 Положення і

полягала вона в тому, що у виправно-трудовах колоніях утримувалися особи, засуджені до позбавлення волі на строк до трьох років; особи, засуджені вперше за посадові, господарські та інші не особливо небезпечні злочини; особи, переведені з дитячих трудових колоній для подальшого відбування покарання.

Усі інші засуджені до позбавлення волі повинні були відбувати покарання у виправно-трудовах таборах [8, с. 423].

Згідно з п. 17 Положення для засуджених встановлювались три види режиму: загальний, суворий та полегшений і при цьому полегшений режим був тільки у виправно-трудовах колоніях [8, с. 425].

Пункт 12 Положення вимагав, щоб підрозділи виправно-трудовах таборів і колоній були максимально наближені до місця роботи ув'язнених, розташовувались у місцевості, яка відповідає санітарним вимогам, мали належним чином облаштовану огорожу, житлові й культурно-побутові приміщення для ув'язнених, медпункт, а також усі необхідні житлові, службові приміщення і комунально-побутові об'єкти для працівників табірної підрозділу (колонії) [8, с. 424]. За п. 38 Положення кожний табірний підрозділ і колонія повинні мати належним чином облаштовані клуби, бібліотеки, кімнати для проведення політпросвітрової і навчання, спортивні майданчики, а також необхідне культпросвіт майно та спортінвентар, житлові приміщення мали бути радіофіковані [8, с. 430].

У Положенні про виправно-трудові табори і колонії згадуються і в'язниці, переведення у які можливе як стягнення до злісних порушників

дисципліни строком від одного до двох років [8, с. 431].

Отже, тепер щодо в'язниць. Треба сказати, що принципова відмова радянської влади від в'язниць як спадку царату під лозунгом «от тюрем к воспитательным учреждениям» була не зовсім і принциповою. Так, Тимчасова інструкція «О лишении свободы, как мере наказания, и о порядке отбывания такового» передбачала можливість направлення позбавлених волі, які порушували порядок і дисципліну, в спеціальні тюрми (ізолятори), а ті, хто безпідставно не бажав працювати, направлялися в ізолятори, які йменувалися особливими тюрмами [2, с. 36]. Поряд з концтаборами (таборами примусових робіт), куди, як правило, направляли за постановами надзвичайних комісій, до місць ув'язнення належали й політізолятори (особливі тюрми), де трималися «класово чужі елементи», які згодом стали йменуватися «ворогами народу» [13]. 11 листопада 1935 р. наказом НКВС 00403 політізолятори й ізолятори НКВС були перейменовані у тюрми [14].

У 1936 р. Основні начала кримінального законодавства були доповнені нормою, що передбачала верховним судам, обласним і крайовим судам, а також залізничним і військово-транспортним судам можливість призначати позбавлення волі у виді ув'язнення у тюрму за найбільш небезпечні злочини. Впадає в очі той факт, що такими «найбільш небезпечними злочинами» були визначені хуліганство (до п'яти років тюрми); примус неповнолітніх до занять спекуляцією, проституцією, жебрацтвом (не нижче п'яти років тюрми); незаконне здійснення

абортів (до трьох років тюрми); злісний неплатіж засобів на утримання дітей (до двох років тюрми) [2, с. 349–350, 371]. Такий підхід явно не відповідав визначенню найбільш небезпечними злочинів, направлених проти основ радянського ладу (ст. 8 Кримінального кодексу УСРР 1927 р.) [8, с. 283], оскільки ні за жоден з контрреволюційних злочинів (ст. ст. 54¹–54¹⁴ КК) не передбачалась відповідальність у виді тюремного ув'язнення [8, с. 294–298].

Без рішення суду органам НКВС надавалось право переводити в тюрму на строк до двох років з виправно-трудова таборів і виправно-трудова колоній осіб, які систематично порушували розпорядок у цих місцях позбавлення волі, вчиняли втечі і т. ін. [2, с. 358–359]. Саме ці категорії ув'язнених, тобто переведені з таборів і колоній, були основним контингентом в'язниць, у яких, наприклад, станом на 1 січня відповідного року було ув'язнених: 1939 р. – 352508; 1940 р. – 186278; 1941 р. – 470693; 1942 р. – 268532; 1943 р. – 237534; 1944 р. – 151296; 1945 р. – 275510; 1946 р. – 245146; 1947 р. – 293135; 1948 р. – 280374; 1949 р. – 231047; 1951 р. – 164679; 1952 р. – 152614; 1953 р. – 152290; 1954 р. – 149082; 1955 р. – 98574; 1956 р. – 143509; 1957 р. – 141703; 1958 р. – 123098; 1959 р. – 160893; 1960 р. – 71084 [15].

За даними О. І. Кокуріна, на 1 вересня 1953 р. у підпорядкуванні Тюремного управління МВС СРСР знаходилось 587 тюрем з лімітом наповнення у 249000 місць [14].

Ув'язнення у тюрму не було формально віднесено до переліку із 13 заходів соціального захисту судово-виправного характеру, які були

названі у ст. 21 КК УСРР [8, с. 286]. Ця стаття передбачала два різновиди позбавлення волі: 1) позбавлення волі у виправно-трудовах таборах у віддалених місцевостях СРСР і 2) позбавлення волі у загальних місцях ув'язнення, а ст. 27 КК вказувала на те, що особи, засуджені до позбавлення волі у загальних місцях ув'язнення, відбувають цей захід за загальним правилом у виправно-трудовах колоніях, тобто у даному випадку про в'язниці як місця ув'язнення не йдеться. Лише з примітки 3 до ст. 21 КК зрозуміло, що позбавлення волі було можливе і у виді ув'язнення у тюрму стосовно осіб, засуджених за найбільш небезпечні злочини верховними судами СРСР, УРСР, Молдавської АРСР, обласними судами, а також залізничними і водотранспортними судами та військовими трибуналами. Разом із тим, з постанови Президії Верховної Ради СРСР від 17 серпня 1957 р. «О порядке замены тюремного заключения лишением свободы в исправительно-трудовах колониях» можна зробити висновок, що тюремне ув'язнення і позбавлення волі розглядалися як різні заходи соціального захисту. Передбачалась можливість особам, які відбували за вироком суду тюремне ув'язнення і проявили зразкову поведінку, по відбутті не менше третини покарання замінити на той строк, що залишився, позбавленням волі у виправно-трудовах колоніях [16, с. 327–327].

На різницю між тюремним ув'язнення і позбавленням волі у 1957 р. звернув увагу і професор Б. С. Утевський, який вказував на істотну відмінність з точки зору тяжкості відбування покарання між одиночним ув'язненням і позбав-

ленням волі, яке відбувається у товаристві інших ув'язнених; між позбавленням волі в закритих місцях ув'язнення (тюрмах) і в місцях позбавлення волі відкритого типу, в яких ув'язнені вільно, без конвою, пересуваються на великій території. Б. С. Утевський виходив з того, що різниця між тюремним ув'язненням і позбавленням волі полягає у тому, що в'язниця має завдання настрахати, а перед позбавленням волі стоїть завдання виправити і перевиховати ув'язнених [17, с. 15].

Виправно-трудова політика у Радянському Союзі формувалася не стільки урядом, скільки ЦК КПРС, у якого було своє бачення функціонального призначення виправно-трудовах установ у той чи інший історичний період. Свідченням цього є проєкт постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 5 квітня 1956 р. «О реорганизации исправительно-трудовах учреждений МВД и мерах улучшения их работы по перевоспитанию и исправлению заключенных». Відповідно до цього документа було визнано недоцільним існування в країні виправно-трудовах таборів з використанням праці ув'язнених на валових, некваліфікованих роботах, оскільки ці табори не забезпечують виконання важливого державного завдання з перевиховання засуджених і повернення їх до чесного трудового життя в радянському суспільстві. Пропонувалось протягом 1956–1958 рр. реорганізувати ці табори у виправно-трудовах колонії. Для тримання осіб, засуджених до позбавлення волі, мали бути збережені два місця ув'язнення: виправно-трудовах колонії і тюрми.

Вважалося за необхідне тримати у тюрмах осіб, засуджених два і

більше разів або вперше, але за наявності обтяжуючих обставин, за бандитизм, розбій, умисне вбивство, злісне хуліганство, велике розкрадання соціалістичної власності, а також злодіїв-рецидивістів, зрадників батьківщини, осіб, які здійснили терористичні акти, диверсії, тих, хто займався шпигунством, шкідництвом, організаторів та активних учасників контрреволюційного націоналістичного підпілля, карателів, засуджених за вбивства і катування радянських громадян у період Вітчизняної війни.

Усіх інших осіб, засуджених до позбавлення волі, необхідно було тримати у виправно-трудовах колоніях. Головним завданням виправно-трудовах колоній є перевиховання ув'язнених [8, с. 490]. Отже, на той час про роль колоній у колонізації вже ніхто й не згадував, на середину ХХ ст. функціональним їх призначенням радянська влада визначила перевиховання ув'язнених, а перевиховання, як його розуміла, наприклад, Н. К. Крупська, полягало у переробці всієї психіки людей, перетворення їх із індивідуалістів, якими їх виховав капіталізм, на колективістів, які можуть своє «я» згуртувати з колективом, знаходити зовсім нові радості, нове щастя у цьому злитті [18, с. 93]. Виходить, що втілення у життя виробленого за радянських часів лозунгу «перевиховання у колективі і через колектив» мало привести ув'язненого у стан крайнього ступеня захвату від злиття, єднання з колективом в'язнів, тобто до екстазу. Однак у виправно-трудовах таборах такого не відбулося, оскільки там від «перековки» перейшли до нещадної експлуатації рабів ГУЛАГу.

Постановою Ради Міністрів і ЦК КПРС від 25 жовтня 1956 р. «О мерах по улучшению работы Министерства внутренних дел СССР» було визнано недоцільним подальше існування виправно-трудовах таборів МВС СРСР, оскільки вони не забезпечували виконання найважливішого державного завдання – перевиховання ув'язнених у праці [8, с. 500]. Таким чином, у 1956 р. було констатовано, що перевиховання ув'язнених, як складова виправно-трудова політика КПРС і радянського уряду, так і не було досягнуто ГУЛАГом у виправно-трудовах таборах. З цього часу позбавлення волі мало відбуватися у виправно-трудовах колоніях і тюрмах, хоча фактично виправно-трудова табори існували ще по 1960 рік. Так, із доповіді МВС СРСР в ЦК КПРС від 22 квітня 1959 р. про діяльність виправно-трудовах установ МВС в 1957–1958 рр. відомо, що станом на 1 січня 1959 р. у виправно-трудовах таборах трималося 45 % усіх ув'язнених [19].

Пункт 9 постанови від 25 жовтня 1956 р. вказував на те, що з метою забезпечення належного порядку у місцях ув'язнення слід визнати за необхідне тримати у тюрмах або у виправно-трудовах колоніях суворого режиму активних учасників кримінальних угруповань, а також осіб, які неодноразово були засуджені за бандитизм, розбій, злодіїв-рецидивістів, тих, хто ухиляється від роботи у виправно-трудовах колоніях і веде паразитичний спосіб життя [8, с. 500].

Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 р. у ст. 23 «Позбавлення волі» встановили, що засуджені до позбавлення волі відбувають покарання у

виправно-трудова колонія чи у тюрмі, а неповнолітні – у трудовій колонії для неповнолітніх. Позбавлення волі у виді ув'язнення у тюрмі на весь строк покарання або частину його може бути призначено судом особам, які вчинили тяжкі злочини, а також особливо небезпечним рецидивістам. Особам, які злісно порушують режим, встановлений у виправно-трудова колонії, відбування покарання у колонії може бути замінено судом тюремним ув'язненням тривалістю не більше трьох років з відбуванням того строку, що залишиться у виправно-трудова колонії [16, с. 332]. Тим самим Основи кримінального законодавства чітко визначили три категорії ув'язнених, які мають триматися у тюрмі.

15 грудня 1958 р. наказом МВС СРСР № 990 було оголошено Положення про ВТК і тюрми МВС СРСР, згідно з яким у виправно-трудова колоніях встановлюються три види режиму: загальний, полегшений і суворий, а в тюрмах – загальний і суворий [20]. На думку М. М. Буланова і Б. С. Утевського, тюрми, які передбачені ст. 23 «Основ...», це ті ж виправно-трудова установи, засновані на тих же принципах, що й виправно-трудова колонії, вони мають ті ж завдання виправлення і перевиховання, але з більш чітко вираженими елементами примусу, зі значно більшим ступенем охорони і нагляду, ізоляції ув'язнених від суспільства, з більш суворим режимом [18, с. 88]. Положення відображає, за якими елементами той чи інший вид режиму відрізняється один від одного. Відомості про облаштування цих установ, про їх архітектуру, просторову структуру, про матеріально-побутові умови відбування покаран-

ня у виді позбавлення волі та їх відмінності, особливості у виправно-трудова колоніях і тюрмах у Положенні відсутні. При цьому наказ МВС СРСР № 990 жодним чином не відміняв (хоча традиційно підміняв) Поправно-трудова кодекс УСРР 1925 р., яким трудові колонії поділялись на хліборобські, ремісничі і фабрично-заводські, і який був чинним до червня 1971 року.

На початок 60-х рр. XX ст. виправно-трудова колонії набули статусу основного виду виправно-трудова установ. 26 липня 1961 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР було затверджено Положення про виправно-трудова колонії і тюрми МВС УРСР, яким відповідно до ст. 25 КК УРСР 1960 р. були передбачені виправно-трудова колонії чотирьох видів: загального, посиленого, суворого і особливого режимів, а також тюрми і виховно-трудова колонії [21].

Частина 1 ст. 12 Виправно-трудова кодексу УРСР 1970 р. теж визначає видами виправно-трудова установ виправно-трудова колонії, тюрми і виховно-трудова колонії. Частина 3 цієї статті підкреслює: «Виправно-трудова колонії є основним видом виправно-трудова установ для тримання засуджених до позбавлення волі, які досягли повноліття». За ст. 13 ВТК видами виправно-трудова колоній є колонії загального, посиленого, суворого і особливого режимів та колонії-поселення [22].

За нескладними підрахунками на 1971 р. у виправно-трудова колоніях утримувалось понад 99 % усіх засуджених, оскільки у тюрмах, як повідомляв Ю. М. Ткачевський, знаходилось біля 0,3 % від загальної кількості засуджених [23, с. 38].

Як же були облаштовані вищезазначені виправно-трудова установи? Відповідь на це питання можна знайти у Правилах внутрішнього розпорядку виправно-трудова установ, затверджених 10 жовтня 1977 р. МВС СРСР. Виправно-трудова колонія облаштовувалась за типовими проектами. Територія колоній поділялась на дві зони: житлову і виробничу з поділом їх на ділянки, де мало триматися не більше 250–350 засуджених. За Правилами житловою зоною є ізольована територія, на якій живуть засуджені, а виробничою зоною – ізольована територія, на якій працюють засуджені.

У житловій зоні розміщуються гуртожитки, харчоблок, магазин, школа, профтехучилище та навчально-технічні кабінети для профтехпідготовки, клуб, бібліотека, амбулаторія зі стаціонаром, лазня з пральною і дезкамерою, перукарня, комора для зберігання постільних речей та спецодягу, комора для зберігання особистих речей щоденного користування, майстерня з ремонту одягу і взуття, сушильня одягу та взуття, кабінети персоналу. У зоні облаштовується спортивний майданчик, літній майданчик для перегляду кінофільмів і розводу засуджених на роботу. Крім того, у житловій зоні облаштовуються приміщення камерного типу і штрафного ізолятора. У приміщенні контрольно-пропускного пункту облаштовуються кімнати для проведення побачень, кімнати для прийому-видачі посилок і передач. Житлова зона від виробничої відділяється коридором, що проглядається. За межами колонії розміщуються склади, овочесховище, аптека, гараж [24, с. 42]. У житловій зоні в межах локальних ділянок засуджені

мають право вільного пересування (до відбою). Треба звернути увагу, що облаштовані за типовим проектом типові для радянських часів колонії з відповідними структурними елементами архітектури, які нав'язують як засудженим, так і персоналу відповідну форму поведінки, задають систему координат у кримінально-виконавчих правовідносинах, функціонують в Україні по сьогоднішній день, при чому висунута ще у 1939 р. «Временной инструкцией о режиме содержания заключенных в исправительно-трудова лагерях НКВД СССР» вимога до облаштування огорожі табору у формі прямокутника [8, с. 206] є неодмінним атрибутом сучасних українських колоній.

Що стосується тюрем, то вони теж поділялися на дві зони: режимну зону і господарський двір. У режимній зоні були корпуси, в яких камерно трималися засуджені, харчоблок, санпропускник, школа, клуб, амбулаторія зі стаціонаром, майданчики для прогулянок на верхніх поверхах корпусів. Окремо розміщувались виробничі корпуси. Житлові корпуси мали сполучення з виробничими, комунально-побутовими та іншими приміщеннями через тунелі або закриті надземні переходи [24, с. 44]. Стаття 29 ВТК передбачала, що засуджені тримаються у тюрмах у загальних камерах. Перебування в камерах було майже цілодобовим із забезпеченням 2,5 м² житлової площі і з можливістю прогулянки на загальному режимі тривалістю одна година, а на суворому – тривалістю тридцять хвилин. У тюрмах засуджені мали право відправляти листи на загальному режимі – один на місяць, а на суворому – один на два місяці; лише на загальному режимі у тюрмі

засуджені могли мати два коротко-строкових побачення на рік; у тюрмі засудженим дозволялось витратити на місяць до трьох карбованців на загальному режимі і на суворому режимі до двох карбованців; отримувати посилки і передачі у тюрмі засуджені не мали права [22].

В Україні до 2004 р. функціонувало дві в'язниці – у Вінниці і Житомирі. З 1 січня 2004 р., коли набув чинності Кримінально-виконавчий кодекс України, тюрем у складі кримінально-виконавчих установ України немає. Напевно розробники КВК, які його підготували на замовлення Державного департаменту України з питань виконання покарань, виходили з того, що і в ХХІ ст. в незалежній Україні треба і далі послідовно втілювати у життя ленінський заповіт «от тюрем к воспитательным учреждениям» і такими установами продовжують залишатися виправні колонії. Тут доречно нагадати, що в п'ятдесяті роки минулого сторіччя, як було показано вище, керівництво Радянського Союзу визначило, що головним завданням виправно-трудова колоній є перевиховання ув'язнених [8, с. 490]. Розробники Кримінального кодексу України 2001 р. дійшли висновку, що мета перевиховання виявилась недосяжною у принципі, тому ст. 50 КК України 2001 р., на відміну від КК Української РСР 1960 р., не вказує більше на перевиховання як мету покарання. Отже, головне завдання виправно-трудова колоній виявилось таким, яке виконати неможливо. Свого часу фіаско з перевихованням у виправно-трудова таборах призвело до їх ліквідації, тому цілком закономірно було б ліквідувати так само і виправні колонії, оскільки їх діяльність у сенсі

перевиховання виявилась провальною, натомість суб'єкти політики у сфері виконання покарань відмовились від в'язниць як найсуворішого виду кримінально-виконавчих установ, куди згідно зі ст. 47 ВТК 1970 р. переводили засуджених, які злісно порушували вимоги режиму, тобто тих, кого не могли ні виправити, ні перевиховати у виправно-трудова колоніях. Власне, для таких осіб і було запроваджено в середині тридцятих років минулого сторіччя в СРСР тюремне ув'язнення, хоча, як було показано вище, ще Тимчасовою інструкцією про покарання у виді позбавлення волі і про порядок виконання такого було передбачено переведення позбавлених волі, які порушували порядок і дисципліну, в спеціальні тюрми (ізолятори).

Викладений вище матеріал доводить, що в'язниці дійсно були найсуворішим місцем позбавлення волі у радянській виправно-трудова системі, оскільки кара, тобто обмеження прав і свобод засуджених у в'язницях була найбільшою, умови відбування позбавлення волі найбільш небезпечних засуджених та визнаних злісними порушниками режиму у в'язницях були з найжорсткішим режимом, навіть порівняно з колоніями особливого режиму; посилена ізоляція і постійний нагляд у цих установах порівняно з виправно-трудова колоніями були максимальними. Можна сказати, що своє призначення «настрахати» засуджених, як писав цитований вище професор Б. С. Утевський [17, с. 15], в'язниця радянського зразка виконувала сповна.

Отже, на сьогодні в Україні за чинним законодавством не передбачено функціонування в'язниць, не

передбачено і тюремне ув'язнення як вид покарання. За ст. 11 КВК України до кримінально-виконавчих установ закритого типу, де відбувають покарання засуджені до позбавлення волі, належать виправні колонії мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки. Поділ колоній за рівнем безпеки, а не за режимом, був запозичений із закордонного досвіду поділу в'язниць за рівнем безпеки, але такий підхід з самого початку був хибним, тому що колонії – не в'язниці, оскільки виправні колонії в Україні, як це було показано вище – це все ті ж за формою і змістом виправно-трудова колонія як спадок радянської виправно-трудова система. Якщо вже звертатися до зарубіжного досвіду у царині застосування покарань, то насамперед треба виходити з того, що у більшості країн світу застосовуються громадські санкції, як складова пробації, і покарання у виді штрафу і тюремного ув'язнення. Достатньо звернутися до Європейських тюремних правил, щоб переконатися, наскільки сучасні уявлення про призначення в'язниці відрізняються від радянських винаходів в'язниці і колонії.

На те, що виправно-трудова колонія притаманні реальні загрози безпеці позбавлених волі і наскільки далекі ці установи від цивілізації звернув увагу ще у 1992 р. професор В. О. Фефелов [26], який вказав на переваги сучасної в'язниці перед колонією. Ідея запровадження в'язниць замість виправних колоній знайшла свій прояв у «Концепции развития уголовно-исполнительной системы Российской Федерации до 2020 года» [27]. Таким чином, у кінці ХХ – початку ХХІ ст. у Росії кримінально-виконавча політика виходила з

необхідності тримання засуджених не у колоніях, а у в'язницях. На додаток останніми роками у Росії проводиться планомірна робота з виведення виправних установ із важкодоступних і малонаселених місцевостей [28], тобто намітилась тенденція, зворотна колишній колонізації відповідних земель.

На жаль, в Україні така перспектива на сьогодні не проявляється, бо за останні десятиріччя було розроблено декілька концепцій реформування кримінально-виконавчої системи і у жодній з них не запропоновано перейти від колонійського тримання засуджених на користь в'язничного. Як видається, у сучасній Україні немає потреби у колонізації віддалених місцевостей, тобто настав час відмовитись від позбавлення волі як виду покарань і сторічного, запровадженого ще у 1920 р. Тимчасовою інструкцією про позбавлення волі порядку виконання такого у виправних колоніях як рудименту радянського минулого. Позбавлення волі слід розглядати як історичне явище, породжене і виплекане радянщиною, яке має піти у небуття слідом за Радянським Союзом. Замість позбавлення волі як витвору радянської влади необхідно застосовувати тюремне ув'язнення, яке має відбуватись у сучасних в'язницях, де на місце виконання-відбування покарання має прийти гуманне поводження з ув'язненими, як того вимагають Європейські тюремні правила (2006 р.), спрямоване на надання їм допомоги, наповнене піклуванням і турботою про цих членів суспільства, які опинились у скрутних життєвих обставинах, гарантування безпечних для здоров'я і життя умов перебування в установі відбування пока-

рання. Для всього світу, в тому числі і для України, взірцем в'язниці має бути норвезька тюрма середнього рівня безпеки Халден, яка побудована як поселення. Ця сучасна в'язниця більше підходить до поняття колонії, ніж українські виправні колонії. За формою вона близька до оборнської системи в'язниць, оскільки надає можливість ув'язненим усамітнення в окремих кімнатах вночі і вільного

спілкування з іншими ув'язненими вдень. У цій в'язниці ізоляцію ув'язнені, не зважаючи на паркан заввишки 5,6 м, не відчують [28], тому що поводження з ними відповідає рекомендаціям Європейських тюремних правил і Мінімальних стандартних правил стосовно поводження з ув'язненими (Правил Нельсона Манделі, 2015 р.).

Список використаних джерел

1. Таганцев Н. С. Русское уголовное право: в 2 ч. Москва : Изд-во «Юрайт», 2019. Ч. 2. 446 с.
2. Сборник материалов по истории социалистического уголовного законодательства (1917–1937 гг.). Москва : Юридическое изд-во НКЮ, СССР, 1938. 372 с.
3. Прянишников М. Ф. Русская земледельческая тюрьма. Санкт-Петербург : Типография товарищества «Общественная польза», 1881. 252 с.
4. Словарь иностранных слов. Москва : Рус. яз., 1988. 624 с.
5. Стручков Н. А. Советское исправительно-трудовое право. Общая часть. Курс лекций. Москва : ВШ МООН РСФСР, 1963. 224 с.
6. Малиновський І. О. Радянські поправчо-трудоу установи порівнюючи з буржуазними тюрмами / за ред. В. О. Попелюшка. Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія» 2013. 306 с.
7. Исправительно-трудовое право. Москва : Юридич. лит-ра, 1971. 416 с.
8. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / упор. І. І. Резнік. Донецьк : ТОВ «Східний видавничий дім», 2011. 510 с.
9. Кокурин А. И., Петров Н. В. ГУЛАГ (Главное управление лагерей), 1917–1960 (Россия. XX век. Документы. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/5-85646-046-4/5-85646-046-4.pdf> (дата звернення: 12.01.2020).
10. Яковлев Б., Бурцов А. Концентрационные лагеря в СССР (отрывки). URL: <https://lib.misto.kiev.ua/POLITOLOG/lageri.dhtml> (дата звернення: 12.01.2020).
11. Об использовании труда уголовно-заключенных: постановление ЦК ВКП(б) от 27 июня 1929 г. URL: <http://istmat.info/node/59699>. (дата звернення: 12.01.2020).
12. Олег Вещий. Советская тюрьма в 1930–1940 годы. URL: <https://arctus.livejournal.com/365471.html>. (дата звернення: 12.01.2020).
13. Материалы февральско-мартовского пленума ЦК ВКП(б) 1937 года. URL: <http://old.memo.ru/history/1937> (дата звернення: 12.01.2020).
14. Кокурин А. И. Тюремная система. 1934–1960 гг. URL: <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/prisons/pch2.html>. (дата звернення: 12.01.2020).
15. Справка о численности заключенных в тюрьмах НКВД—МВД за период 1939–1960 гг. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009325>. (дата звернення: 12.01.2020).
16. Сборник нормативных актов по советскому исправительно-трудовому праву (1917–1959 гг.). Москва: Госюриздат, 1959. 360 с.
17. Ширвиндт Е. Г., Утевский Б. С. Советское исправительно-трудовое право. Москва : Госюриздат, 1957. 244 с.
18. Советское исправительно-трудовое право. Москва : Госюриздат, 1960. 278 с.

19. Доклад МВД СССР в ЦК КПСС о деятельности ИТУ МВД в 1957–1958 гг. 22.04.1959. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009166>. (дата звернення: 12.01.2020).
20. Приказ МВД СССР № 990 с объявлением «Положения об ИТК и тюрьмах МВД СССР» 15.12.1958. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009165>. (дата звернення: 12.01.2020).
21. Главные исторические события развития пенитенциарной службы Украины URL: <https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/ru/publish/article/634200> (дата звернення: 12.01.2020).
22. Виправно-трудоий кодекс Української РСР. Киев : Политиздат, 1971. 84 с.
23. Ткачевский Ю. М. Советское исправительно-трудоое право. Москва : Изд-во МГУ, 1971. 232 с.
24. Воспитательная работа с осужденными: сб. документов. Киев : РИО МВД УССР, 1981. 426 с.
25. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудоого права. Проблемы Общей части. Москва : Юрид. лит., 1984. 240 с.
26. Фефелов В. А. Социально-правовые основы цивилизации исправительных учреждений Российской Федерации (Социально-правовое обоснование уголовно-исполнительной цивилизации исправительных учреждений): науч.-метод. и учеб. пособ. Рязань : НИиРИО РВШ МВД СССР, 1992. 166 с.
27. Концепция развития уголовно-исполнительной системы Российской Федерации до 2020 года. URL: http://www.73.fsin.su/document/kontseptsiya_razvitiya_uis_do_2020_goda.php (дата звернення: 12.01.2020).
28. Федеральная служба исполнения наказаний. Отчет о реализации публичной декларации целей и задач за 2017. URL: http://fsin.su/activity/realizatsiya-kontseptsii_otkrytosti/Otchet%20publichnaya%20deklaracia_03.2017.pdf (дата звернення: 12.01.2020).
29. Так выглядит самая гуманная тюрьма в мире. URL: <https://hronika.info/fotoreportazhi/613865-tak-vyglyadit-samaya-gumannaya-tyurma-v-mire-foto/> (дата звернення: 12.01.2020).

References

- Tagancev, N. S. (2019). *Russkoe ugovnoe pravo: v 2 ch.* Moskva: Izd-vo «Yurajt», 2019. Ch. 2 [in Russian].
- Pryanishnikov, M. F. (1881). *Russkaya zemledelcheskaya tyurma.* Sankt-Peterburg: Tipografiya tovarishstva «Obshestvennaya polza» [in Russian].
- Struchkov, N. A. (1963). *Sovetskoe ispravitelno-trudovoe pravo.* Obshaya chast. Kurs lekciy. Moskva: VSh MOOP RSFSR [in Russian].
- Malinovskij, I. O. (2013). *Radyanski popravcho-trudovi ustanovi porivnyuyuchi z burzhuaznimi tyurmami /za red. V. O. Popelyushka.* Ostrog: Vid-vo Nacionalnogo universitetu «Ostrozka akademiya» [in Ukrainian].
- Ispravitelno-trudovoe pravo* (1971). Moskva: Yuridich. lit-ra [in Russian].
- Hrestomatiya z istoriyi penitenciaranoi sistemi Ukrayini* (2011). Upor. I. Reznik. Doneck: TOV «Shidnij vidavnichij dim» [in Ukrainian].
- Shirvindt, E. G., Utevskij, B. S. (1957). *Sovetskoe ispravitelno-trudovoe pravo.* Moskva: Gosyurizdat [in Russian].
- Sovetskoe ispravitelno-trudovoe pravo.* (1960) Moskva: Gosyurizdat [in Russian].
- Tkachevskij, Yu.M. (1971). *Sovetskoe ispravitelno-trudovoe pravo.* Moskva: Izd-vo MGU [in Russian].

Struchkov, N. A. (1984). *Kurs ispravitelno-trudovogo prava. Problemy Obshej chasti*. Moskva: Yurid. lit. [in Russian].

Fefelov, V. A. (1992). *Socialno-pravovye osnovy civilizacii ispravitelnyh uchrezhdenij Rossijskoj Federacii (Socialno-pravovoe obosnovanie ugovovno-ispolnitelnoj civilizacii ispravitelnyh uchrezhdenij*. Ryazan: NIIRIO RVSh MVD SSSR [in Russian].

A. Stepaniyk, Doctor of Law, Professor, Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-0877-6319

Colony or prison? A look at penal institutions from a historical revisionist perspective

After the October coup of 1917, under the slogan "from prison to educational institutions" appeared correctional labor colonies. The first agricultural correctional labour colonies were founded in Ukraine in 1920. In 1929, by decrees of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (Bolsheviks) and the Council of People's Commissars of the USSR, the concentration camps were renamed into correctional labour camps, which were widely used throughout the Soviet Union for the purpose of colonizing deserted areas, uninhabited or sparsely populated areas, remote and unfavourable land, i.e. these institutions actually took over the functions of the colonies. Since the mid-1930s, the official name of another institution for serving deprivation of liberty, prison, has been restored. Soviet correctional labour camps, correctional labour colonies and prisons until the mid-50s operated on the same principles, were part of the unified gulag system. In 1956, a political decision was made to reorganize the correctional labour camps into correctional labour colonies. Since 1961, Ukraine's correctional labour colonies have been general, reinforced, strict and special regimes and prisons, which did not differ fundamentally in their qualitative characteristics, spatial and organizational structure or in the attitude of the staff to the inmates from their predecessors in correctional labour camps. At the beginning of the twenty-first century, correctional labour colonies in Ukraine were renamed into the twenty-sixth and twentieth penal colonies, and former prisons were named penal institutions. Despite the change in the name, the correctional labour colonies in Ukraine are the rudiments of the Soviet correctional labour institutions, where there is still a priority of forced labour, where there is a division into residential and industrial zones, where inmates are accommodated collectively in dormitories, where, owing to the impossibility of privacy in individual living quarters, there is a real threat to security, where the regime is an embodiment of punishment rather than a presupposition of assistance, care and guardianship, as in the past. Since there is no need to colonize remote areas in Ukraine, the time has come to give up centuries of imprisonment in penal colonies and create modern European-style prisons to serve their sentences.

Keywords: *imprisonment; correctional labour colonies; prisons.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.03
УДК 343.8

Коваленко В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
заслужений юрист України
Махніцька К. Г.,
аспірант кафедри кримінального
права та правосуддя Міжнародного
економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
ORCID: 0000-0001-5618-7861

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ ІЗ ЗАПОБІГАННЯМ ПОТРАПЛЯННЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ, ЗАБОРОНЕНИХ ПРЕДМЕТІВ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті, на підставі результатів вивчення історичних наукових джерел та нормативно-правових актів, що стосуються запобігання потрапляння до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів, виведені періоди їх виникнення, розвитку та функціонування у сучасних умовах, а також встановлені закономірності їх реалізації у кримінально-виконавчій діяльності України.

Ключові слова: правові засади; запобігання; позбавлення волі; заборонені предмети; засуджений; персонал установ виконання покарань.

В статье, на основании результатов изучения исторических научных источников и нормативно-правовых актов, касающихся предотвращения попадания к осужденным, лишенным свободы, запрещенных предметов, выведены периоды их возникновения, развития и функционирования в современных условиях, а также установлены закономерности их реализации в уголовно исполнительной деятельности Украины.

Ключевые слова: правовые основы; предупреждение; лишение свободы; запрещенные предметы; осужденный; персонал учреждений исполнения наказаний.

Постановка проблеми. Як свідчить практика виконання покарань у виді позбавлення волі, наукові розробки, що в тій чи іншій мірі мали відношення до вивчення питань, пов'язаних із запобіганням потрап-

ляння до осіб, які відбували покарання у кримінально-виконавчих установах закритого типу, заборонених предметів, мають тісний зв'язок з правовими реформами та процесом удосконалення кримінально-

виконавчого законодавства України, який розпочався у зв'язку з здобуттям нашою державою незалежності у 1991 р. та прийняттям у 1996 р. Конституції України.

Особливо актуальною ця проблема нині, коли розпочався новий етап реформування сфери виконання покарань (2017 р.) та виникла необхідність наукового супроводу тих заходів, що закріплені у відповідних державних програмах (стратегіях, концепціях та ін.).

Постановка завдання. Виходячи з цього, головним завданням даної наукової статті є з'ясування змісту історичних засад запобігання потрапляння до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів, а також виведення на цій підставі періодів їх виникнення, розвитку і функціонування в сучасних умовах та встановлення закономірностей їх реалізації у кримінально-виконавчій діяльності України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показало вивчення наукової літератури, активним пошуком ефективних шляхів і засобів боротьби із зазначеним суспільно небезпечним явищем у місцях позбавлення волі займаються такі науковці, як: В. А. Бадира, О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, О. Г. Колб, І. М. Копотун, В. О. Меркулова, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, І. С. Яковець та інші вчені.

Поряд з цим, досі на науковому рівні не визначені закономірності виникнення, розвитку та функціонування правових засад діяльності, пов'язаної із запобіганням потрапляння до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів, що й

стало вирішальним при виборі теми наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Якщо за основу взяти історико-правовий критерій пізнання досліджуваного у цій роботі явища, то можна вивести наступну періодизацію (типологію) наукових пошуків у даній сфері суспільних відносин:

1. Перший період припадає на 1991–1998 рр., коли органи та установи виконання покарань знаходились у підпорядкуванні МВС України, яке й організовувало нормативно-правове забезпечення та реалізацію заходів, спрямованих на запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів.

Особливістю цього періоду є те, що наукові дослідження з означеної проблематики займалися фахівці на рівні закритих наукових праць (з грифом «таємно») або з обмеженим режимом доступу («для службового користування»).

У цьому контексті варто виокремити наукові розробки: О. М. Ключєва та О. Є. Судакова (1996 р.), які займались питаннями оцінки ефективності і стимулювання результатів діяльності оперативних підрозділів і підрозділів карного розшуку [1, с. 130–137], що було важливо у контексті удосконалення запобіжної діяльності у місцях позбавлення волі з питань потрапляння до засуджених заборонених предметів. При цьому, слід зазначити, що методологічною основою для проведення досліджень з питань оперативно-розшукової діяльності (ОРД) стали результати наукових розробок учених радянської доби та зарубіжних фахівців.

Як встановлено в ході даного дослідження, свої особливості мали й

нормативно-правові акти, які регулювали перелік предметів, виробів і речовин, збереження і використання яких засудженими заборонено. У першу чергу, мова ведеться про те, що такий перелік аж до 2003 р. (часу прийняття КВК) визначався ВТК України, прийнятому ще у грудні 1970 р. Зокрема, у ст. 28 даного Кодексу «Основні вимоги режиму в місцях позбавлення волі» було зазначено, що перелік і кількість предметів та речей, які засуджені можуть мати при собі, а також порядок вилучення предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудовах установах, встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудовах установ.

Враховуючи, що у червні 1996 р. була прийнята Конституція України, у ч. 3 якої було визначено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду, а також те, що ст. 28 ВТК залишилась практично незмінною аж до прийняття КВК, навряд чи можна такий законодавчий підхід, що стосується обмежень прав засуджених на рівні підзаконних нормативно-правових актів, визнати правильним.

Як показали результати зазначеного наукового пошуку, саме порушення принципу верховенства права, відповідно до якого норми Конституції України мають найвищу юридичну силу, у першому періоді (1991–1998 рр.) формування правових засад запобігання потрапляння до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів, нерідко ставали однією з детермінант, які обумовлювали вчинення таких правопорушень, як: групова відмова засу-

джених від приймання їжі; злісна непокоря вимогам адміністрації виконання покарань; дій, що дезорганізують роботу колоній; інші.

Звертає у зв'язку з цим на себе увагу й той факт, що у розділі 11 Основних напрямів реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР «Удосконалення законодавства про виконання кримінальних покарань», затверджене постановою Кабінету Міністрів Української РСР від 11.07.1991 р. № 88, було зазначено, що з метою укріплення правової регламентації порядку відбування покарання замість Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудовах установ слід ввести Статут виконання покарань у колоніях та тюрмах Української РСР, у якому встановити повноваження адміністрації та установ, правила поведінки засуджених і форми відповідальності за їх порушення (до речі, це завдання не виконано до сьогоднішнього часу (2020 р.)).

Щодо Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудовах установ, то цей відомчий нормативно-правовий акт був затверджений наказом МВС України від 20.12.1991 р. № 453 та діяв до 1996 р., коли була прийнята нова редакція цих Правил, затверджена наказом МВС України від 08.07.1996 р. № 478, а також наказом МВС України від 22.12.1997 р. № 865. При цьому, у всіх зазначених варіантах цих Правил перелік предметів, виробів і речовин, зберігання яких засудженими було заборонено були незмінними та по суті відображали ті підходи, що були закріплені в аналогічних Правилах, які діяли на території України до 1991 р. [2, с. 82]. Більш того, у жодних зазначених Правилах не було закріплене понят-

тя «предмети, вироби і речовини, зберігання яких засудженим заборонено», що також виступало однією з обставин, яка використовувалась цими особами у ході вчинення протиправних діянь у місцях позбавлення волі.

У той самий час, у наукових розробках того часу (1991–1998 рр.) ця проблематика також не досліджувалась, хоча певні її аспекти кримінального, кримінологічного та кримінально-виконавчого характеру учені у загальних рисах у своїх працях розглядали, створюючи таким чином відповідне методологічне підґрунтя для подальших, більш глибоких і системних наукових розвідок у цьому напрямі.

Отже, не дивлячись на високий рівень злочинності та інших правопорушень, а також значну кількість самогубств, членоушкоджень і випадків травматизму серед засуджених у місцях позбавлення волі у першому періоді (1991–1998 рр.), що були у тому числі скорельовані наявністю у цих осіб заборонених предметів (спиртних напоїв, наркотичних речовин, колюче-ріжучих предметів, ін.), на науковому рівні зазначеній проблематиці приділялось недостатньо уваги, а окремі наукові розробки мову про неї вели лише у загальних рисах, створюючи таким чином перспективні умови для подальших пошуків у цьому напрямі.

2. Другий період формування організаційно-правових засад запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів розпочався з утворення у квітні 1998 р. Державного департаменту України з питань виконання покарань, повного його виведення з підпорядкування МВС України у березні

1999 р. та завершився прийняттям у липні 2003 р. КВК. При цьому, як показали результати даного дослідження, навіть при внесенні численних змін у чинний на той час ВТК України, суттєво підходи щодо переліку предметів, які було заборонено використовувати у виправно-трудових установах, не змінились, включаючи й на відомчому рівні. Мова, у першу чергу ведеться про Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ, які були затверджені наказом ДДУПВП від 06.07.2000 р. № 395/65 та діяли аж до 25.12.2003 р., коли вступили у силу нові ПВР УВП.

Боком обійшли це питання й у постанові Кабінету Міністрів України від 15.2.2002 р. № 167, якою була затверджена Програма подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр., один із розділів якої передбачав вдосконалення законодавчої бази.

Цікавим у зв'язку з цим був і той факт, що у ВТК України з моменту його затвердження у грудні 1970 р. до його відміни на підставі Закону України від 11.07.2003 р. та прийняття КВК, до джерел кримінально-виконавчого законодавства не було віднесено як Конституцію України, так і міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких було надано Верховною Радою України, що можна віднести до особливостей правового регулювання другого періоду (1998–2003 рр.) формування організаційно-правових засад запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів.

Отже, як і в попередньому, у другому періоді пріоритетними нормативно-правовими актами, які ре-

гулювали сферу виконання покарань України, були підзаконні та відомчі правові джерела. І, це при тому, що в п. 14 ст. 92 Конституції України 1996 р. було зазначено, що організація діяльності органів та установ виконання покарань визначається виключно законами.

Такий підхід дозволив і в подальшому керівництву ДДУПВП «закривати» очі на проблеми, які виникали у ході виконання – відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зв'язку з потраплянням до засуджених заборонених предметів, позаяк статистичні дані з цих питань щорічно залишались незмінними, а також реалізовувати на практиці сформований ще у радянську епоху репресивний підхід на її вирішення [2, с. 60–83].

Щодо наукових розробок з означеної тематики дослідження другого періоду, то їх зміст у цілому відображає ті тенденції, що склались на протязі 1991–1998 рр., хоча й мав деякі особливості. У цьому сенсі варто виокремити ті наукові праці, що у певній мірі стосувались означеної у цій роботі проблематики та створили відповідні методологічні засади для подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

3. Третій період формування організаційно-правових засад запобіжної діяльності з питань недопущення потрапляння в УВП закритого типу заборонених для засуджених предметів розпочався із вступу у законну дію з 01.01.2004 р. прийнятого у 2003 р. КВК та закінчився у грудня 2010 р., у зв'язку з підпорядкуванням ДКВС України Міністру юстиції. У цьому ж періоді був прийнятий Закон України від 23.05.2005 р. «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», а також у грудні

2003 р. - нові ПВР УВП, які у певній мірі впорядкували суспільні відносини, пов'язані із запобіганням потрапляння до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів. Поряд з цим, варто зазначити, що, як і попередні періоди, у третьому часовому відрізку й надалі продовжувались реалізовуватись на науковому, нормативно-правовому, організаційному та інших рівнях ті підходи, що сформувались у так звану радянську епоху та повністю ігнорували права людини і громадянина при виконанні, зокрема, кримінального покарання у виді позбавлення волі [2, с. 60–83]. Знову ж таки, закріпивши у главі 2 КВК правовий статус засуджених та відобразивши у ній конституційні положення з цього приводу (зокрема, ч. 3 ст. 63 Основного закону щодо обмежень прав цих осіб тільки на підставі закону та вироку суду), законодавець залишив на розгляд ДДУПВП питання щодо нормативного врегулювання питань, пов'язаних з визначенням Переліку предметів, виробів і речовин, зберігання яких засудженими було заборонено. При цьому, слід звернути увагу на те, що визначений у додатку № 9 до п. 29 ПВР УВП перелік заборонених предметів залишився без змін по зрівнянню з аналогічними переліками, що були затверджені у ПВР УВП зразка 1991 та 2000 років.

Такий підхід свідчив про те, що ті стереотипи та «перекося» у відношеннях персоналу органів та установ виконання покарань і засудженими, позбавленими волі, які склались історично та сформувались у виді негативних тенденцій, й надалі були пріоритетними та визначали зміст «реформ» у сфері виконання покарань України, що можна віднести до

особливостей третього періоду (2004–2010 рр.) формування нормативно-правових засад запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів. Ще однією особливістю зазначеного періоду та, одночасно, закономірністю розвитку досліджуваного у цій роботі явища, було те, що розробкою даної проблематики й надалі більш активно займалися учені кримінального права та кримінології, і менш наполегливо та комплексно – фахівці кримінально-виконавчого напрямку.

4. Четвертий період формування організаційно-правових засад запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів припадає на 2011–2013 рр., коли ДКВС України з підпорядкування Міністру юстиції у 2010 р. у порядку координації дій з іншими державними органами, повністю була підпорядкована Міністерству юстиції України у жовтні 2012 р. І, це при тому, що у квітні 2011 р. у було затверджено Положення про Державну пенітенціарну службу України та на той час діяв Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», відповідно до ст. 1 якого ДКВС України визнавалась центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань України.

Звичайно, що при такому «дво-владді» та постійній конфронтації (від лат. *confrontation* – протиборство; протиставлення; зіштовхнення) [3, с. 291] зазначених державних органів «руки» до суттєвих видозмін з питань, що стосувались запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів не дійшли, у зв'язку з чим їх кількість, яка вилучалась у цих осіб,

щорічно не зменшувалась та відображала ті тенденції, що склались у попередні періоди (1991–2020 рр.) [4, с. 6–9]. Таку ж «ваду» носили у той час і наукові розробки, які лише у загальних рисах торкалися питань досліджуваної у цій роботі проблематики, зокрема, у контексті змісту режиму виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

5. П'ятий період формування та розвитку організаційно-правових засад запобігання потраплянню на охороняємі об'єкти УВП та безпосередньо до осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі, розпочався з квітня 2014 р. у, коли був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», та триває по цей час (умовно цей період можна назвати активним та системним реформуванням сфери виконання покарань України, що було обумовлено наслідками Революції Гідності [5]). Зокрема, у зазначений історичний відрізок було прийнято низку нормативно-правових актів, які мали пряме відношення до досліджуваної у цій статті тематики, та створили відповідний перспективний напрям вирішення існуючих проблем запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів на нормативно-правовому, організаційно-управлінському, науковому та інших рівнях, а саме: а) Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», яка була затверджена Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015; б) Стратегія реформування судочинства, судочинства та суміжних інститутів на 2015–2020 рр. (затвер-

джена Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015); в) Національна стратегія у сфері прав людини (затверджена Указом Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015); г) Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р та відмінила таким чином Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України зразка 2012 р.; ґ) ПВР УВП (затвержені наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5); д) інші нормативно-правові акти.

Та, як показали результати даного дослідження, досі незмінними залишились підходи, що стосуються правообмежень засуджених, пов'язаних із закріпленням у ПВР УВП переліку заборонених предметів, виробів і речовин, а також з підвищенням ефективності запобіжної діяльності з означених питань, хоча статистичні дані про їх кількісно-якісні показники свідчать про необхідність їх негайного вирішення, враховуючи значну роль цих предметів у механізмі злочинної поведінки особи [6, с. 17–21].

Щодо наукових досліджень з означеної тематики у п'ятому періоді

формування та розвитку організаційно-правових і теоретичних засад запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів, то і в цьому напрямі тенденції були незмінними – в основному, ці питання розглядались у загальному контексті змісту того об'єкта, який був пов'язаний із сферою виконання покарань України, а саме – порядку виконання та відбування покарань.

Висновки. Отже, результати вивчення нормативно-правових джерел та наукової літератури дозволяють зробити висновок про те, що зазначена тема даного дослідження є актуальною та такою, що має теоретико-прикладне значення, враховуючи те, що досі на доктринальному рівні це питання не розроблялось, а також такою, що обумовлена необхідністю наукового супроводу тих реформ, які здійснюються у сьогоденні у сфері виконання покарань у контексті зобов'язань України з питань адаптації її законодавства до вимог законодавства Європейського Союзу, а також виконання рішень Європейського суду з прав людини та міжнародних конвенцій, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України.

Список використаних джерел

1. Ключев О. М., Судаков О. Є. Оцінка ефективності і стимулювання результатів діяльності оперативних підрозділів і підрозділів карного розшуку. *Вісник університету внутр. справ*. 1996. Вип. 1. С. 130–137.
2. Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України : навч. посібник / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
3. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. Изд. 3-е, испр., перераб. Москва : Мартин, 2010. 704 с.
4. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 році : інформ. бюлетень. Київ : ДПтС України, 2011. Кн. 1. 69 с.
5. Про Майдан 2013-2014 рр. Незламні / уклад. Медвідь В. Луцьк : Твердиня, 2014. 122 с.

6. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році : інформ. бюлетень. Київ : Департамент Державної кримінально-виконавчої служби Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.

References

Kliuiev, O. M., Sudakov, O. Ye. (1996). Otsinka efektyvnosti i stymulivannia rezultativ diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv i pidrozdiliv karnoho rozshuku. *Visnyk un-tu vnutr. sprav*, 1, 130–137 [in Ukrainian].

Hel, A. P., Semakov, H. S., Yakovets, I. S. (2008). *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Bulyko, A. N. (2010). *Bolshoi slovar ynostrannykh slov*. 35 tysiach slov. Yzd. 3-e, ysprav., pererab. Moskva : Martyn [in Russian].

V. Kovalenko, Doctor of Laws, Professor, Corresponding Member of the National of the Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine

K. Makhnitskaya, Postgraduate Student of Department of criminal right and justice of International University of Economics and Humanities Academician Stepan Demianchuk

ORCID: 0000-0001-5618-7861

Formation of legal bases for activities related to prevention of penetration of convicted persons deprived of liberty, prohibited items: history and modernity

In the article, on the basis of the results of studying of historical scientific sources and normative legal acts, concerning prevention of getting to the condemned, imprisoned, forbidden subjects, the periods of their occurrence, development and functioning in modern conditions are deduced, and also regularities of their realization in criminal executive activity of Ukraine.

Practice shows that the execution of sentences in the form of imprisonment, scientific developments that are in one way or another related to the study of issues related to the prevention of entry into the penal institutions of closed type, prohibited subjects, have close connection with legal reforms and the process of improving the criminal law of Ukraine, which began in connection with the gaining of our state independence in 1991 and the adoption in 1996 of the Constitution of Ukraine.

This problem is especially relevant nowadays, when a new stage of reforming the sphere of punishment execution began (2017) and there was a need for scientific support of the measures enshrined in the relevant state programs (strategies, concepts, etc.).

Proceeding from this, the main task of this scientific article was to find out the content of the historical principles of preventing prisoners, deprived of liberty, prohibited objects, as well as to deduce on this basis the periods of their occurrence, development and functioning in modern conditions and to establish regularities of their implementation in criminal-executive activity of Ukraine.

Thus, the results of the study of regulatory sources and scientific literature allow us to conclude that the topic of this study is relevant and of theoretical and practical importance, given that this issue has not been developed at the doctrinal level, as well as such due to the need for scientific support for the reforms currently underway in the sphere of punishment in the context of Ukraine's obligations to adapt its legislation to the requirements of European Union law, as well as the European Court of Human Rights and international conventions ratified by the Parliament of Ukraine.

Keywords: *legal principles; prevention; imprisonment; prohibited items; condemned; staff of penal institutions.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.04
УДК: 342.518

Ярмиш О. Н.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України, заслужений юрист
України, головний науковий співробітник
Інституту законодавства Верховної
Ради України
ORCID: 0000-0002-4811-4520

ПЕРЕТВОРЕННЯ У ПРАВООХОРОННІЙ СИСТЕМІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ЧОМУ ВОНИ ДОТЕПЕР НЕ ПРИНЕСЛИ УСПІХІВ? (РОЗДУМИ ВЕТЕРАНА-УЧАСНИКА РЕФОРМАЦІЙНИХ ПОТУГ)

У статті з позицій наукової обґрунтованості та практичного досвіду розглянуто реформи правоохоронної системи, оцінено здобутки й вади на шляху реформування органів поліції, прокуратури, СБУ, кримінально-виконавчої служби упродовж останніх років. Пропонується розглядати зазначені об'єкти реформування не ізольовано, а в якості складових інституційної системи, з огляду на ефективність перетворень усієї державно-правової структури. Тому не можна зупинятися на реформах в межах однієї інституції.

Ключові слова: правоохоронні органи; правоохоронна система; поліція; реформа; інтегральна модель реформи.

В статье с позиций научной обоснованности и практического опыта рассмотрены реформы правоохранительной системы последних лет, оценены достижения и недостатки на пути реформирования органов полиции, прокуратуры, СБУ, уголовно-исполнительной службы и др. Автор предлагает рассматривать указанные объекты реформирования не изолированно, а в качестве составляющих институциональной системы с точки зрения эффективности преобразований всей государственно-правовой структуры. Поэтому нельзя останавливаться в пределах реформирования одного учреждения.

Ключевые слова: правоохранительные органы; правоохранительная система; полиция; реформа; интегральная модель реформы.

Постановка проблеми. Коли редакція «Вісника Пенітенціарної асоціації України» запропонувала мені підготувати статтю щодо проблем реформування правоохоронних органів, і кримінально-виконавчої системи зокрема, я погодився, поставивши лише одну умову, – щоб мій

допис не належав до традиційного жанру наукової журнальної статті (з класичною структурою, посиланнями на використані джерела тощо), а мав вигляд «вільних» роздумів активного учасника реформаційних процесів з тридцятирічним стажем. Бо за цей час я написав чимало статей,

доповідних записок, проектів, тез, але без вагомого практичного результату. Тож доповнювати цей чималенький масив ще однією повноформатною статтею з черговою низкою пропозицій вже не хотілося – навіщо? Нікому, крім деяких колег-науковців, ці пропозиції не цікаві.

Виклад основного матеріалу.

Водночас, є сенс зупинитись, озирнутися назад, спокійно проаналізувати й оцінити перебіг і результати масштабних, загальних і локальних спроб реформувати правоохоронну систему, що дісталася нам у спадок від радянської доби. Вважаю, що маю моральне право на такий аналіз, оскільки зробив перші кроки на реформаторській ниві у згаданій сфері ще в далекому 1990 році, коли як доцент Юридичного інституту у Харкові, фахівець з історії поліції, був залучений до розробки проекту Закону УРСР «Про міліцію». До речі, дуже непоганий закон вийшов: прогресивний, новаторський (був першим нормативно-правовим актом такого роду серед законів союзних республік), органічно вписався в законодавство незалежної України, був напорчуд стабільним – з незначною кількістю змін зберігав чинність аж до 2015 року, коли міліція поступилася місцем в державному механізмі поліції. Далі була напружена й водночас захоплююча багаторічна робота зі створення та розбудови національної системи підготовки кадрів для органів внутрішніх справ України (на початок 90-х років таку багаторівневу систему в повному обсязі мала лише Російська Федерація). Справжню школу законотворчості у правоохоронній сфері ми, науковці Університету внутрішніх справ, пройшли під керівництвом ректора –

народного депутата України чотирьох скликань О. М. Бандурки, одного з керівників профільної Комісії (згодом – Комітету) Верховної Ради України. Саме тоді народилися відомі закони «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та інші. У ті часи правова наука й законотворча практика йшли рука об руку. Велике значення мало те, що переважна більшість народних депутатів – членів профільних комітетів Парламенту в 1990-х – на початку 2000-х років мала досвід управлінської та правозастосовної діяльності. Дехто з них (Я. Ю. Кондратьєв, Е. О. Дідоренко), як і О. М. Бандурка, крім особистого наукового пошуку, спиралась у своїй законотворчій роботі на здобутки потужних колективів фахівців-дослідників.

З 2005 року автору цих рядків довелося брати участь у реформуванні правоохоронних органів уже безпосередньо в столиці, працюючи в центральному апараті Міністерства внутрішніх справ України, згодом – начальником Державного науководослідного інституту МВС, а в 2008–2011 роках – керівником департаменту з питань діяльності правоохоронних органів Апарату РНБО України. Довелося працювати й в Національній академії прокуратури, а останні п'ять років – в Інституті законодавства Верховної Ради України, у співпраці з кількома профільними парламентськими комітетами. Багато разів брав участь у діяльності загальних і спеціалізованих міжвідомчих і відомчих робочих груп, міжнародних і національних форумів. Пишу зараз про це лише для того, щоб переконати читача: проблеми рефо-

рмування правоохоронної системи опрацьовував з різних рівнів і з усіх можливих боків, у тому числі в контексті удосконалення шляхів забезпечення національної безпеки, розвитку сектору безпеки України в сучасних умовах. Отже, маю підстави вважати себе одним з ветеранів реформаційних процесів.

Нині, підводячи підсумки тридцятирічних зусиль багатьох людей, спрямованих на кардинальне реформування правоохоронної системи, слід констатувати, що вони, на превеликий жаль, не призвели врешті-решт до вирішального успіху. Стратегічна лінія реформ (якщо таку, озираючись назад, можна віднайти) не була чітко визначена на перспективу, не отримала належного закріплення у відповідних документах, достатньої нормативно-правової, організаційної, кадрової, фінансово-матеріальної, ідеологічної підтримки, періодично переживала коливання та навіть фактичний рух назад (хоч офіційно це ніколи не проголошувалось). У результаті, певні здобутки й досягнення (а вони, безперечно, мали місце) не були підтримані й закріплені, а переважно вже зійшли нанівець або ж перебувають на шляху до цього.

Підтвердженням справедливості такої прикрої оцінки може слугувати нинішній стан правопорядку в країні. Навряд чи хтось із неупереджених громадян України буде заперечувати очевидне: кримінальна ситуація в країні залишається напруженою, рівень злочинності є високим. Нехай нікого не вводять в оману заяви керівництва Національної поліції з оцінкою ситуації за останні роки про «стабільну тенденцію до зменшення кількості вчиню-

ваних злочинів»: автори заяв оперують даними не про «вчинювані», а лише про «обліковані» кримінальні правопорушення (а це далеко не одне й те ж, бо існує величезний масив латентних, тобто прихованих, злочинів); при визначенні реального рівня злочинності слід обов'язково враховувати зменшення, в силу всім відомих подій, чисельності населення країни (йдеться не лише про тимчасову втрату нами значних територій, а й про міграційні процеси, зокрема виїзд за кордон великої кількості осіб – передусім чоловіків – у віці, коли найбільш виявляється схильність до кримінальної активності). Отже, об'єктивних підстав до оптимістичних оцінок не вбачається.

Але справа не тільки в кількісних характеристиках злочинності; відбуваються якісні зміни в її структурі, злочинність стає все більш агресивною, організованою, мобільною, технологічно озброєною, набуває транснаціонального розмаху. Сприятливим «фоном», живильним середовищем для поширення і відновлення злочинності є майже всеохоплююча корупція. Відбувається стрімкий процес криміналізації суспільних відносин. Буяє пишним цвітом правовий нігілізм. І вже, мабуть, небезпідставною виглядає висловлена в новітній юридичній літературі думка про імітативний (ілюзорний) характер сучасного українського права.

Певна річ, нинішній стан речей в країні та його складові (в тому числі кримінальна ситуація) є результатом впливу багатьох причин та умов суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного, правового, екологічного, воєнного, зовнішньополітичного тощо характеру. Вже

минули ті часи, коли офіційно ставилася задача з викорінення злочинності взагалі, коли за її стан питали лише або передусім з правоохоронних органів. Проте не можна впадати й в іншу крайність: у сфері забезпечення безпеки, протидії криміналу правоохоронні інституції мають свою, досить широку, «зону відповідальності». І суспільству в цілому, і окремим громадянам далеко не байдуже, чи відповідають «реформовані» правоохоронні органи тим завданням, які перед ними поставлені в сучасних умовах, чи вийшли вони на рівень «європейських стандартів» (а про ці стандарти референдум йдеться у новоприйнятих законодавчих актах, у всіх без винятку концепціях, стратегіях, програмах тощо. Такий інтерес до цих питань тим більш виправданий, що правоохорона небагато українському суспільству обходиться дуже недешево.

Що ж ми маємо на сьогодні? Жодна з реформ у правоохоронній сфері не доведена до бажаного кінця! Тут необхідно звернути увагу й на судову реформу, оскільки в аспекті, що нас цікавить, слід розглядати систему кримінальної юстиції в цілому. Про нинішній стан судової влади годі й говорити (достатньо оцінити принаймні рівень реалізації для українців права на доступ до правосуддя).

Багато говорили й писали про реформу міліції/поліції, її вважають найуспішнішою серед перетворень у правоохоронній системі. Варто частково погодитись: з 2015 р. зроблено чимало, момент для перетворень був обраний досить вдало, замість міліції, яка вже історично віджила своє, створювалася «нова поліція» під європейські стандарти (можна побачи-

ти й використання американських стандартів). За допомогою західних партнерів залучено великі кошти, отримана вагома методична, матеріально-технічна та ідеологічна підтримка тощо. Кроки з реалізації поліцейської реформи на перших етапах характеризувалися високим динамізмом. Проте далеко не все вдалося реформаторам: після створення патрульної поліції (на це були кинуті основні ресурси) подальші перетворення уповільнилися, а потім і загальмувалися.

Ситуація склалася несприятлива для подальшої долі реформи в цілому: в межах однієї системи опинилися одночасно і співіснують якісно різні елементи – реформовані й нереформовані (вони були піддані перетворенням лише формально). Таке співіснування аж ніяк не назвеш мирним, зазначені складові поліцейської системи за визначенням перебувають в стані жорсткої боротьби (нехай зовні й не завжди помітної). За таких умов, при припиненні постійної «підживлення» з боку суспільства і держави, при втраті планомірної наступальності нове невідворотно поступається старому, тобто відбувається своєрідний реванш, про який, щоправда, офіційно не оголошують. І вже бачимо ми ознаки фактичного відродження гонитви за формальними показниками (про це свідчить і збільшення кількості застосування тортур в поліції), і оголошення з високих трибун надто оптимістичних оцінок результатів роботи, і спроби так чи інакше (поки що неявно, непрямыми діями) забезпечити «справні цифри» щодо рівня довіри населення до поліції (бо встановили ж цей показник як головний при оцінці ефективності діяльності

поліції). Поступова здача завойованих раніше позицій в реформаційному поступі чималою мірою зумовлена й наслідками помилок, що були припущені в процесі створення « нової поліції». Намагання дуже швидко запровадити демократичні принципи комплектування патрульної поліції під гаслом долання « бюрократичних перешкод», недостатнє вивчення особистості кандидатів мали призвели до попадання до її лав людей, які не виправдали вказаної до них довіри (це виявлялося вже пізніше, і досить дорогою ціною). Серйозною помилкою можна вважати нав'язаний відомими всім іноземними «реформаторками» підхід, спрямований на жорстке протиставлення « нових » « старим » (на кшталт: « Ви – копи, і у вас не може бути нічого спільного з « ментами »). Вкупі з встановленням на тому етапі представникам патрульної поліції значно вищої, в порівнянні з оперативниками і слідчими, заробітної платні, це призводило до психологічної напруги в колективах, відтоку добре підготовлених професіоналів. Це фактично завершило процес втрати органами внутрішніх справ професійного ядра (у попередні періоди цьому сприяли масштабні, часто необґрунтовані «чистки» особового складу, нестабільність умов соціального забезпечення працівників).

Інші суб'єкти правоохоронної системи України мають наразі ще менше підстав говорити про свої досягнення в реформуванні. Вже не перший рік «лихоманить» прокуратуру. Інше слово важко підібрати, якщо уявити собі стан працівників: атестації й перепризначення на посади накочуються хвилями, вимагаючи величезних витрат часу й нер-

вової енергії для чергової кампанії з складання тестів та співбесід. І це при тому, що існує сучасний за змістом Закон, положення якого отримали схвалення з боку міжнародної спільноти, в тому числі авторитетної Венеціанської комісії. Замість того, щоб реалізовувати закон, влада (і попередня, і нинішня) заходилася вносити до нього зміни, які нічим іншим, крім політичних міркувань, пояснити важко.

Дуже багато говорилося й писалося про реформування, «осучаснення» Служби безпеки України. Цього року вже здавалося, що реформування таки відбудеться, але, схоже, справа знову відкладається. Невже науковцям доведеться готувати чергове, сьоме чи десяте видання Коментаря до Закону 1992 р.?

Дивні справи відбуваються і навколо правоохоронної інституції з майже реліктовою назвою – податкова міліція: вже п'ятий рік її обіцяють реформувати/ліквідувати (бо нікуди не годиться, зокрема, що правоохоронний орган перебуває у складі органу виконавчої влади), і вже відповідний законопроект попередньо розглядався у Верховній Раді. Аж раптом, як сказала одна депутатка з «монобільшості», «зникла політична воля».

Справжню епопею переживає кримінально-виконавча служба: на минулорічній міжнародній науково-практичній конференції учасники підрахували, що було вже десять офіційних документів щодо реформування системи виконання покарань, а по-справжньому вагомих результатів дотепер не досягнуто. Чи, може, до таких результатів слід віднести обладнання VIP-камер у слідчих ізоляторах?

Характеристика стану правоохоронної системи не буде повною без згадки, поруч зі «старими», про «нових» суб'єктів: НАБУ та ДБР. Перший з них привертає до себе увагу передусім тим, що на нього покладалися великі сподівання, витрачаються з бюджету величезні кошти, але своєї ефективності цей орган ще не довів. ДБР – ще дуже молода інституція, працює більш активно, але остаточну оцінку давати зарано. Тривожить, що і НАБУ, і ДБР перебувають в епіцентрі політичних впливів (як внутрішніх, так і закордонних), що, безперечно, не сприяє виконанню ними визначених законом завдань.

Мабуть, доводити далі кризовий стан правопорядку в країні, реальність кримінальної загрози, незадовільний стан правоохоронної системи не варто – це цілком очевидно і майже ні у кого не викликає сумнівів. Завдання науки полягає в тому, щоб на основі неупередженого аналізу виявити і розкрити причини неуспішності багаторічних реформ (як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру), розробити методологію перетворень, запропонувати алгоритм відповідних кроків тощо.

Висновки. Тут буде доречно звернутися до положень науки, спеціальної і, на жаль, часто-густо мало відомої серед тих, хто береться за планування та здійснення реформ. Це реформаціологія – молода наука про суспільні реформи. Використання її здобутків, вкупі з дослідженням практичного досвіду перетворень у правоохоронній сфері (як позитивного, так і негативного) переконує, що успішне реформування правоохоронних органів може здійснюватися лише комплексно й на базі системної методології. Це означає, що,

наприклад, поліція має розглядатися не ізольовано, не як самостійний об'єкт реформування, а в якості складової інституційної системи. До цієї системи, поряд із самими правоохоронними органами, входять кадровий, матеріально-технічний, правовий та ідеологічний компоненти. В свою чергу, правоохоронна система входить в якості підсистеми до складу системи більш загального порядку – державно-правової. Кожний з правоохоронних органів є органічною системою, де функціонування кожної складової залежить, так чи інакше, від інших. Ось чому не можна зупинятися в перетвореннях в межах однієї інституції.

Реформа у правоохоронній сфері – різновид суспільної реформи. Для того, щоб вона була успішною, необхідна, передусім, суспільна потреба в перетворенні. Така потреба в нашій країні, безперечно, є. Але вкрай важливо, щоб була ще політична воля до проведення реформ. Саме відсутність або слабкість такої волі були однією з причин неуспішності реформ (в таких випадках ми маємо здебільшого імітацію реформ). Реформи мають бути взаємоузгодженими, продуманими і послідовними. Усі сфери суспільного життя є взаємопов'язаними, внаслідок чого зміни в одній сфері корелюють із виникаючими наслідками в іншій сфері. Якість реформ напряму залежить від чіткості уявлень їх ініціаторів і проєктантів щодо моделі того чи іншого перетворення. Перспективною для використання при підготовці реформування видається запропонована вітчизняною дослідницею Л. Бойко-Бойчук версія створення інтегральної моделі реформи як керованої соціальної інновації.

Рік тому, коли команда новообраного президента готувалася офіційно отримати повноваження й оголошувала про свої найближчі наміри, мені дуже сподобалася одна думка: «Провести аудит держави». Йшлося навіть про перші сто днів. Не будемо зараз звертати увагу на явно нереальний термін, віднесемо це на цілком зрозумілий максималізм молоді команди. Варто підкреслити інше – «аудит» включав не тільки перепис населення (справа, дійсно, не проста, потребує серйозної підготовки), а і складову правоохоронного характеру. Декому тоді це, мабуть, не сподобалось, але переважна більшість людей сприйняла схвально. На жаль, вагомих результатів до сих пір немає. Багато часу упущено, і нинішній владі наразі уже політично не зовсім вигідно розпочинати велику, копітку роботу, щоб встановити і оголосити народу, «в якому стані

держави» і «що в державі є» (уже не всі негаразди і нестачі можна покласти на попередників). Але якщо влада, яка отримала на президентських і парламентських виборах безпрецедентну підтримку, і на яку й зараз покладають надію дуже багато українців, буде керуватися не суто політичними міркуваннями, а бажанням по-справжньому змінити життя народу на краще, «аудит держави» (в тому числі сектору безпеки, правоохоронної системи) треба обов'язково провести. І зробити це доцільно незабаром після закінчення коронавірусної пандемії, яка стала вкрай серйозним випробуванням спроможності держави діяти в особливих умовах. «Вікно можливостей» для збереження і зміцнення української демократичної державності, оздоровлення суспільства, прогресу країни ще відкрите, треба діяти.

*O. Yarmysh, Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine
ORCID: 0000-0002-4811-4520*

**Transformations of the law enforcement system
of independent Ukraine: why haven't they brought success so far?
(reflections of the veteran participant in the reformist effort)**

In the article from the point of view of scientific validity and practical experience the reforms of law enforcement system of recent years are considered, the achievements and shortcomings on the way of reforming the police, prosecutor's office, SBU, criminal enforcement service, etc. are assessed.

Summing up thirty years of efforts of many people aimed at cardinal reform of the law enforcement system, it should be noted that, unfortunately, they have not led to success. The strategic line of reforms was not clearly defined for the future, was not properly fixed in the relevant documents, was not provided with sufficient regulatory, organizational, human resources, financial and material, ideological support, was periodically experiencing hesitation and even actual movement backwards.

The author suggests that the said objects of reform should not be viewed in isolation, but as components of the institutional system from the standpoint of efficiency of transformations of the entire state and legal structure. Therefore, it is impossible to stop within the framework of reforming one institution.

For example, the police should not be regarded in isolation, not as an independent object of reform, but as a component of the institutional system. This system, along with the law enforcement agencies themselves, includes personnel, material and technical, legal and ideological components. In its turn, the law enforcement system is included as a subsystem of a more general system – the state and legal system. Each of the law enforcement agencies is an organic system, where the functioning of each component depends, one way or another, on the others. That is why one cannot stop at transformations within one institution.

Keywords: *the enforcement system; police; reform; integral reform model.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.05
УДК 343.8

Колб О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та процесу Національного університету
«Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0003-1792-4739
Дучимінська Л. М.,
начальник управління контролюю-
перевірочної роботи головного управління
Пенсійного фонду України у Волинській
області

СУЧАСНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ: ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ

У статті визначено сутність і зміст сучасної державної політики у сфері виконання покарань і пробації України, а також встановлені її особливості та розроблені науково обґрунтовані заходи, спрямовані на удосконалення форм її реалізації на законодавчому та практичному рівнях, з урахуванням діючих на сьогодні державних стратегій та концепцій реформування органів та установ виконання покарань.

Ключові слова: політика; сфера виконання покарань; стратегія; концепція; орган виконання покарань; установа виконання покарань; реформування; пробація.

В статье определена сущность и содержание современной государственной политики в сфере исполнения наказаний и пробации Украины, а также установлены ее особенности и разработаны научно обоснованные мероприятия, направленные на совершенствование форм ее реализации на законодательном и практическом уровнях, с учетом действующих на сегодня государственных стратегий и концепций реформирования органов и учреждений исполнения наказаний.

Ключевые слова: политика; сфера исполнения наказаний; стратегия; концепция; орган исполнения наказаний; учреждение исполнения наказаний; реформирование; пробация; реализация.

Постановка проблеми. У наукових джерелах під політикою розуміють загальний напрямок, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії [1, с. 524]. Виходячи з цього, прийнято виділяти зов-

нішню та внутрішню політику держави. У свою чергу, учені, у залежності від сфери суспільних відносин, виокремлюють правову, соціальну, економічну, культурну та інші підвиди внутрішньої політики партії [2, с. 147].

Саме одним із видів правової політики є державна політика у сфері виконання покарань України, хоча на доктринальному рівні у більшій мірі мова ведеться про кримінально-виконавчу політику [2], а також про пенітенціарну політику [3].

Виходячи з теоретичних постулатів про елементи реалізації державної політики у сфері виконання покарань (нормативно-правовому; організаційно-інституційному; гарантійному; ресурсно-забезпечувальному; функціональному (інструментальному) [2, с. 199], а також враховуючи зміст предмета даного дослідження, досить важливо з огляду цього визначити через аналіз законодавчих актів України сутність зазначеного підвиду внутрішньої політики України.

У першу чергу, мова ведеться про ч. 2 ст. 1 КВК України, у якій зазначені такі завдання кримінально-виконавчого законодавства: 1) визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; 2) визначення порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; 3) визначення системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; 4) визначення порядку нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; 5) регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; 6) регламентація порядку звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними.

Отже, лише поверхове співставлення законодавчо визначених завдань державної політики у сфері виконання покарань України із завданнями пенітенціарної політики, що визначені на науковому рівні, дає підстави стверджувати, що вони не є тотожними (схожими, подібними).

Постановка завдання. Саме це обумовило вибір теми цієї статті, її актуальність теоретичне та практичне значення, а також визначило її головне завдання – розробити науково обґрунтовані заходи, спрямовані на удосконалення форм її реалізації на законодавчому та практичному рівнях, з урахуванням діючих на сьогодні державних стратегій та концепцій реформування органів та установ виконання покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури показало, що досить активно та предметно займаються розробкою питань з означеної проблематики дослідження такі науковці, як: К. А. Автухов, О. М. Богатирьов, В. А. Бадира, Б. М. Головкін, О. М. Джу́жа, Т. А. Денисова, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. О. Меркулова, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, І. С. Яковець.

Поряд з цим, у контексті вибраної у цій науковій статті тематики, дослідження учених носять одиничний та безсистемний характер, що й виступило додатковою підставою для постановки даного питання саме у такій площині.

Виклад основного матеріалу. Як показали результати даного дослідження, більшість доктринальних та нормативно-правових розробок, що стосуються змісту та реалізації сучасної державної політики у сфері виконання покарань та пробації

України, носять однотипний характер та відображають помилки методологічного характеру з означеної проблематики. Зокрема, розробники сучасної Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України [4] ніякої різниці не бачать між змістом кримінально-виконавчої та пенітенціарної системи, хоча їх відмінності є очевидними та доведені на науковому рівні. Більш того, її автори збираються, як це витікає із назви та змісту даної Концепції, реформувати та розвивати те, чого на законодавчому, організаційно-управлінському, практичному та інших рівнях реалізації державної політики у сфері виконання покарань, не створено.

Такий висновок у тому числі витікає із переліку тих основних завдань реформи, які закріплені у цій Концепції, а саме – це: 1) залучення нових кадрів у систему на всіх рівнях – насамперед за рахунок підвищення рівня заробітної плати; 2) розроблення законодавства у сфері функціонування СІЗО та УВП відповідно до законодавства Європейського Союзу; 3) підвищення операційної ефективності 100 державних підприємств в пенітенціарній системі за рахунок створення виробничих об'єднань за галузевим принципом, проведення закупівель через електронну систему «ProZorro»; 4) будівництво нових слідчих ізоляторів та установ виконання покарань у великих містах України в рамках державно-приватного партнерства.

Отже, якщо виходити з етимологічного значення слова «система» (порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь [1, с. 609]), то про яку пенітенціарну

систему можна говорити, якщо навіть серед завдань зазначеної Концепції відсутні такі із них, як: а) розробка пенітенціарного (а не, знову ж таки, узагальнення (своєрідний «ретуш» (фр. *retouch* – виправлення, підмалювання малюнка [5, с. 501])) законодавства України; б) будівництво сучасних пенітенціарних установ, а не будівництво установ виконання покарань, які є системною ознакою кримінально-виконавчої, а не пенітенціарної системи; в) створення інших елементів пенітенціарної системи, про які у свій час писав у своїх працях Г. О. Радов, а саме: 1) сучасна пенітенціарна політика повинна будуватись на принципах суверенітету, наукової обґрунтованості і незалежності від ідеологічних установок і рішень політичних партій і течій, пріоритету загальнолюдських цінностей, життя і здоров'я людини, прилату прав людини над державними і суспільними інтересами; гуманізму і милосердя, справедливості і моральності, максимального використання інститутів соціалізації, які є в розпорядженні держави і суспільства; ін. [6, с. 14–15]; 2) головними пріоритетами пенітенціарної політики мають бути об'єднання навколо пенітенціарних установ усіх суб'єктів місцевого соціального життя з метою надання цим установам додаткової допомоги і підтримки людськими ресурсами, коштами і матеріалами; забезпечення всебічного контролю за дотриманням пенітенціарним персоналом вимог чинного законодавства, створення в пенітенціарних установах умов, стверджуючих загальнолюдські цінності, культуру людини, ідеали добра, справедливості і гуманізму, які б давали засудженим

уроки моральності, милосердя, людяності тощо; інші пріоритети [6, с. 13–14].

Якщо розглянути зміст Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України з огляду видозміни змісту правових засад і практики застосування до засуджених у місцях позбавлення волі заходів вгамування, то і в даному випадку говорити про пенітенціарну політику не приходиться, позаяк з цього приводу нічого не сказано. Зокрема, ні серед мети Концепції (р. II), ні серед проблем, які потребують розв'язання (р. III), ні серед шляхів і способів їх вирішення (р. IV) не закріплено таке завдання, як зміна психології персоналу органів та установ виконання покарань щодо відношення цих осіб до засуджених (на партнерські, людські, відносини взаємної поваги і допомоги; т. ін.). Поряд з цим, у Концепції є чітко виражені рудименти (лат. rudimentum – зачаток, початковий рівень; слід явища, яке зникло) [5, с. 510] виправно-трудової та кримінально-виконавчої політики, про що свідчать такі її положення: 1) метою Концепції є гуманізація кримінально-виконавчого механізму, а не створення пенітенціарних засад державної політики у сфері виконання покарань України (р. II); 2) реформування пенітенціарної системи в Концепції передбачається шляхом удосконалення законодавства, що регламентує діяльність ДКВС України (р. IV), а не створення пенітенціарних установ та пенітенціарного законодавства; 3) для реалізації зазначених положень розділів II та IV Концепції запропоновано: а) забезпечити територіальні (міжрегіональні) воєнізовані формування ДКВС

України сучасним озброєнням, спеціальними засобами, індивідуальними засобами захисту та засобами активної оборони (р. IV), існування яких у пенітенціарній системі, зокрема у країнах ЄС, є недопустимим (п. п. 64.1-67.3 ЄПП); б) модернізувати наявні технічні засоби охорони, у тому числі системи відеоспостереження в УВП і СІЗО (р. IV); в) оптимізувати охорону УВП і СІЗО (р. IV); г) поліпшити заходи безпеки в УВП і СІЗО; ґ) максимально залучити громадські організації до роботи із засудженими (р. IV), а не посилити громадський контроль за діяльністю персоналу органів та УВП.

Такими ж нелогічними та безсистемними, з огляду вирішення проблем кримінально-виконавчої діяльності є й заходи, що закріплені в інших нормативно-правових актах України. Зокрема, в Законі України «Про національну безпеку» даний аспект функціонування сфери виконання покарань лише у загальних рисах відображений у певних його нормах. Так, у ч. 2 ст. 12 «Склад сектору безпеки і оборони» цього Закону зазначено, що інші державні органи здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони. При цьому, до даного складу ні Міністерство юстиції України як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань та пробації, ні Адміністрація ДКВС України, як структурний підрозділ Мінюсту, який безпосередньо відповідає за реалізацію даної політики, до складу сектору безпеки і оборони України не входять [7]. Більш того, якщо у розділі IV «Сектор безпеки і оборо-

ни» Закону України «Про національну безпеку» кожному члену складу сектору безпеки і оборони чітко визначені повноваження з цих питань (ст. ст. 15–24), то про повноваження інших державних органів з означених питань мова у цьому нормативно-правовому акті взагалі не ведеться. У той самий час, виходячи з положень ст. 1 даного Закону, в якій дано визначення термінів (громадська безпека і порядок; державна безпека; національна безпека України; т. ін.), слід визнати, що наявність органів та установ виконання покарань у секторі безпеки і оборони є очевидною. Додатковим аргументом з цього приводу виступають положення ч. 2 ст. 26 Закону України «Про національну безпеку», в якій у змісті стратегії національної безпеки України закріплено вимога про те, що вона визначає пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки. Крім цього, про необхідність включення до складу сектору безпеки і оборони Міністерства юстиції України або ДКВС (у випадку надання їй автономності чи самостійності) свідчить як кількісно-якісний склад засуджених, які тримаються у місцях позбавлення волі, 70 % із яких притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів (ч. ч. 4, 5 ст. 12 КК), так і щорічне вчинення цими особами у ході відбування покарання злочинів проти правосуддя, 40 % з яких пов'язані із злісною непокорю адміністрації УВП (ст. 381 КК), діями, що дезорганізують роботу УВП (ст. 392), та втечами з колоній і виправних центрів.

І, на кінець, у структурі всіх застосувань до засуджених, позбавлених волі, фізичної сили, спеціальних засобів і зброї більше 70 % приходить на подолання фізичного опору, буйства та інших проявів непокорі цих осіб персоналу органів та УВП. Виходячи з цього, можна було б, ч. 2 ст. 12 Закону України «Про національну безпеку» доповнити таким членом сектору безпеки і оборони, як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань. Крім цього, варто цей Закон доповнити ст. 23-1 «Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань» такого змісту: «Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань, разом з іншими членами сектору безпеки і оборони визначає пріоритетні напрями забезпечення громадського порядку і безпеки в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах у цій сфері суспільних відносин, аналізує стан та тенденції розвитку кримінально-виконавчої системи та організовує виконання стратегії національної безпеки України у межах визначених у законі повноважень».

Як показали результати даного дослідження, дуже багато правових прогалин, що стосуються процесу виконання і відбування покарань та, зокрема, питань застосування заходів вгамівного характеру в місцях позбавлення волі, є й у Національній стратегії у сфері прав людини, яка затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015. Так, закріпивши у Загальній частині даної стратегії необхідність вдосконалення діяльності

держави щодо утвердження та забезпечення прав, свобод людини і створення дійового механізму захисту в Україні з цих питань, а також завдання щодо вирішення у зв'язку з цим системних проблем у зазначеній сфері, її автори серед стратегічних напрямів не визначили такий із них, як «забезпечення прав і законних інтересів засуджених та осіб, які тримаються в місцях позбавлення волі, а також персоналу органів та установ виконання покарань», що є вкрай необхідним заходом з огляду існуючих проблем з означених питань у сфері виконання покарань. У той самий час, про її вирішення лише частково ведеться мова у таких підрозділах та розділах Національної стратегії:

1. У підрозділі «Забезпечення права на життя» розділу 4 «Стратегічні напрями» зазначено, що життя людини є найвищою соціальною цінністю. У сучасних умовах обов'язок держави захистити життя людини набуває особливого змісту, враховуючи існуючі проблеми, зокрема, непропорційне використання сили та спеціальних засобів працівниками правоохоронних органів. Отже, у Стратегії мова про зміну психології правоохоронців та в цілому практики застосування заходів вгамування, а також про можливість вирішення будь-яких конфліктів у суспільстві (індивідуальних чи колективних) заходами запобіжного характеру, включаючи вербальні методи, не ведеться. Звичайно, що при такій державній політиці навряд чи можна змінити існуючий стан речей й у сфері виконання покарань України. І, це при тому, що у р. 1 «Загальна частина» цієї Стратегії зазначено, що події Революції гідності (листопад

2013 р. – лютий 2014 р.) засвідчили недвозначне прагнення українського народу до побудови правової та демократичної держави, в якій гарантуються та забезпечуються права і свободи людини. При цьому стратегічною метою заходів, що закріплені у п. 1 р. 4 Стратегії є забезпечення належних гарантій захисту права на життя та наявність правових засобів захисту механізмів ефективного розслідування порушень права на життя, а очікуваними результатами є відповідність міжнародним стандартам захисту права на життя, умови тримання та поводження з особами у місцях, в яких вони примусово перебувають за судовим рішенням відповідно до закону.

Аналогічна мета визначена й у підрозділі 2 «Протидія катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» розділ 1 даної Стратегії, а також у п. 3 «Забезпечення права на свободу та особисту недоторканість» цього розділу.

2. У певній мірі стосуються означеної проблематики й інші підрозділи Національної стратегії (попередження та протидія дискримінації; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; забезпечення права на охорону здоров'я; забезпечення права на освіту; забезпечення прав дитини; звільнення заручників та відновлення їхніх прав; ін.), які можна було б розмістити у спеціальному розділі, що присвячений забезпеченню прав і законних інтересів осіб, які тримаються у місцях позбавлення волі, включаючи й питання, які мають пряме відношення до застосування заходів вгамування до засуджених, позбавлених волі.

3. Важливими у цьому сенсі є положення, що визначені у підрозділі «Реалізація, моніторинг та контроль за імплементацією Стратегії», відповідно до яких для здійснення моніторингу реалізації Стратегії Президентом України, Кабінетом Міністрів України можуть утворюватися відповідні допоміжні органи, до складу яких можуть залучатися в установленому порядку представники державних органів, інститутів громадянського суспільства, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, міжнародних організацій, народні депутати, науковці та інші фахівці.

Як показали результати даного дослідження, у прямій постановці відсутнє питання про дотримання прав людини у місцях позбавлення волі, у тому числі при застосуванні заходів вгамування до засуджених, позбавлених волі й в Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», яка затверджена Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. Поряд з цим, загальні концептуальні положення даної Стратегії можна було б використати при удосконаленні правових засад і практики застосування фізичної сили, спеціальних засобів і зброї до засуджених, позбавлених волі, а саме – при реалізації: а) мети Стратегії, відповідно до якої в Україні мають бути впровадженні Європейські стандарти життя, а також її реалізації через можливості вектора безпеки (розділ 1); б) заходи, що стосуються реформи правоохоронної системи (п. 4 р. 1), метою яких є коригування завдань та функцій правоохоронних органів, впровадження нових засад проходження служби, нових критеріїв оцінки роботи правоохоронців для під-

вищення рівня захисту прав і свобод, а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань; в) заходів спрямованих на оновлення кадрового складу державних службовців у правоохоронних органах на 70 % (п. 14 р. 4 Стратегії); г) головної передумови реалізації Стратегії, відповідно до якої визнано суспільний договір між владою та громадським суспільством, де кожна сторона має свою зону відповідальності. Зокрема, відповідальність громадянського суспільства у цій Стратегії тлумачиться як діяльність щодо контролю влади, життя відповідно до принципів гідності та неухильного додержання Конституції України та Законів України (р. 5 Стратегії «Засоби реалізації Стратегії (суспільний договір)»; г) заходів, пов'язаних із нормативно-правовим забезпеченням даної Стратегії, згідно якої має стати розробка та прийняття відповідних нормативно-правових актів (такою, зокрема, для сфери виконання покарань стала Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р).

Таким чином, слід визнати, що і в Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» також не закріплені ті концептуальні положення, що мають пряме відношення до забезпечення безпечних умов життєдіяльності в місцях позбавлення волі.

Аналогічні правові прогалини, як встановлено в ході даного дослідження, мають місце й в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленої Указом Президента України 20.05.2015 № 276/2015. І це при тому, що в її

розділі 1 «Загальні положення» з цього приводу зазначено, що дана Стратегія визначила мету вектора руху, дорожню карту, першочергові пріоритети політико-правових умов становлення та розвитку України, а метою Стратегії є практична реалізація принципу верховенства права, що важливо з огляду вирішення тих проблем, які стосуються сфери виконання покарань (розділ 2). У свою чергу, одним із завдань Стратегії є окреслення поля проблем і визначення їх причин, які необхідно усунути шляхом реформування судочинства, судової влади та суміжних правових інститутів, що виступило додатковим аргументом при виборі теми даного дослідження та затвердженні його відповідних завдань. Немаловажним у цьому контексті завданням, яке зазначено у даній Стратегії, є те, що пов'язане з підвищенням ступеня довіри населення до органів судової влади та суміжних правових інститутів. Поряд з цим, у п. 5.11 розділу 5 цієї Стратегії означеній у цій роботі проблематиці присвячено лише два із семи затверджених заходів, а саме: 1) розробка та

практичне застосування сучасних підходів до управління пенітенціарними установами (п. 1); 2) вдосконалення етичних та дисциплінарних правил і механізмів внутрішнього контролю в пенітенціарних установах (п. 2), мова про які в Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України взагалі не ведеться. Як, власне, у зазначеній Стратегії і Концепції – про посилення громадського контролю за сферою виконання покарань, що є надзвичайно важливим з огляду існуючої практики застосування фізичної сили, спеціальних засобів, гамівної сорочки та зброї до засуджених, позбавлених волі.

Висновки. Таким чином, розробляючи зазначену Концепцію, її автори не в повній мірі кореспондували її положення з відповідним розділом Стратегії реформування судочинства, судової влади та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, що свідчить про безсистемний підхід до вирішення існуючих проблем і загроз національній безпеці, які мають місце у сфері виконання покарань України.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
2. Керняневич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 336 с.
3. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2017. 236 с.
4. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-Р. Урядовий кур'єр. 2017 р. № 178. 20 вересня. С. 8–9.
5. Булько А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. Изд. 3-е, испр., перераб. Москва : Мартин, 2010. 704 с.
6. Радов Г. О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1996. № 1. С.12–16.
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Урядовий кур'єр. 2018. № 132. 18 липня С. 2–5.

References

- Yeroshenko, O. (ukl.). (2012). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. Donetsk : TOV «Hloriia Treid» [in Ukrainian].
- Kernianevych-Tanasiichuk, Yu. V. (2019). *Kryminalno-vykonavcha polityka Ukrainy*. Ivano-Frankivsk: Prykarp. nats. un-t im. Vasylia Stefanyka [in Ukrainian].
- Bohatyrov, I. H., Puzyrov, M. S., Shkuta, O. O. (2017). *Doktryna penitentsiarnoho prava Ukrainy*. Kyiv: VD «Dakor» [in Ukrainian].
- Bulyko, A. N. (2010). *Bolshoi slovar ynostrannykh slov*. 35 tysiach slov. Yzd. 3-e. Moskva : Martyn [in Russian].
- Radov, H. O. (1996). Pershocherhovi problemy penitentsiarnoi polityky Ukrainy na suchasnomu etapi. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky*, 1, 12–16 [in Ukrainian].

O. Kolb, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0003-1792-4739

L. Duchiminska, the Head of Department of control and test work the headquarters of the Pension Fund of Ukraine in the Volyn region

Modern policy in the sphere of execution of punishments of Ukraine: contents and features

In scientific sources, politics means the general direction, nature of the activity of a state, a particular class, or a political party. On this basis, it is customary to distinguish foreign and domestic policy of the state. In turn, scholars, depending on the sphere of social relations, distinguish the legal, social, economic, cultural and other subspecies of the party's internal politics.

One of the types of legal policy is the state policy in the sphere of the execution of sentences of Ukraine, although at the doctrinal level, it is more about criminal enforcement and penitentiary policy.

Based on the theoretical postulates about the elements of implementation of state policy in the sphere of execution of penalties (normative-legal; organizational-institutional; guarantee; resource-providing; functional (instrumental); acts of Ukraine are the essence of the subspecies of domestic politics of Ukraine.

First of all, we are talking about Part 2 of Art. 1 of the Criminal Code of Ukraine, which sets out the following tasks of the penal law: 1) determination of the principles of execution of criminal penalties, legal status of convicted persons, guarantees of protection of their rights, legitimate interests and obligations; 2) determining the order of application of influence measures to them in order to correct and prevent asocial behavior; 3) definition of the system of bodies and institutions of execution of punishments, their functions and order of activity; 4) determining the order of supervision and control over the execution of criminal penalties, public participation in this process; 5) regulation of the procedure and conditions of execution and serving of criminal penalties; 6) regulation of the procedure for release from punishment, assistance to persons released from punishment, control and supervision of them.

Therefore, only a superficial comparison of the statutory tasks of the state policy in the sphere of execution of penalties of Ukraine with the tasks of the penal policy, which are defined at the scientific level, gives grounds to claim that they are not identical (similar). That is the reason for the choice of the topic of this article, its relevance of theoretical and practical importance, and defined its main task – to develop scientifically sound measures aimed at improving the forms of its implementation at the legislative and practical levels, taking into account the current state strategies and concepts of reforming bodies and penal institutions.

Keywords: *politics; sphere of execution of punishments; strategy; concept; body of execution of punishments; penal institution; reforming; probation.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.06
УДК 343.101

Гумін О. М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права і
процесу Інституту права, психології та
інноваційної освіти Національного
університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-8016-945X

Якімова С. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і
процесу Інституту права, психології та
інноваційної освіти Національного
університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0003-1440-5925

КРИМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ РЕЦИДИВУ ЗЛОЧИНІВ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті з'ясовано місце, роль і значення запобігання рецидиву злочинів у системі запобігання злочинності неповнолітніх. Встановлено, що реалізація запобігання рецидиву неповнолітніх ускладнена тим, що об'єктом запобігання є категорія дітей, які вже мають певний кримінальний досвід. Мета виправлення неповнолітнього розглядається як процес відновлення позитивного особистісного потенціалу засудженого неповнолітнього та закріплення його здатності протистояти можливим кримінальним загрозам.

Ключові слова: рецидив; злочини неповнолітніх; кримінологічні особливості; покарання; ресоціалізація.

В статье определены место, роль и значение предотвращения рецидива преступлений в системе предупреждения преступности несовершеннолетних. Установлено, что реализация предотвращения рецидива преступлений несовершеннолетних усложняется тем, что объектом предотвращения есть категория детей, которые уже имеют определенный криминальный опыт. Цель исправления несовершеннолетнего рассматривается как процесс восстановления его положительного личностного потенциала, а также закрепления способности противостоять возможным уголовным угрозам.

Ключевые слова: рецидив; преступления несовершеннолетних; криминологические особенности; наказание; ресоциализация.

Постановка проблеми. Кримінологічна проблематика пошуку оптимальних шляхів і засобів запобігання злочинам неповнолі-

тніх ніколи не втрачала своєї актуальності. Це визначається низкою об'єктивних факторів. Так, зокрема, від того на скільки ефек-

тивним буде цей вид юридичної практики багато в чому буде залежати ступінь суспільної небезпеки загальної злочинності в майбутньому, а також її показники стійкості, активності й організованості. Адже, злочинність неповнолітніх – це своєрідний «резерв» злочинності майбутніх десятиліть. За уточненими даними А. А. Тайбакова, 53 % професійних злочинців свій перший злочин учинили у віці 14–16 років; а відповідно 39 % – у віці 17–18 років [1, с. 41].

Попри те, що частка неповнолітніх, які вчинили злочини повторно, відносно незначна (до прикладу, у 2019 році становила – 16,3%). Однак ці дані не варто сприймати абсолютно. По-перше, даний рецидив стосується лише чотирьох років життя людини, тоді як по відношенню до осіб, які досягли 18 років – це десятки років життєвого шляху. По-друге, рецидиву злочинів неповнолітніх притаманна підвищена латентність. Значна частина злочинів вчиняються неповнолітніми до 14 років (нижня межа можливості притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності), а ще більша їх частина на загал сприймаються як дитячі пустощі про які «не прийнято» повідомляти правоохоронним органам. Як наслідок, з такими дітьми не здійснюється ефективна виховно-профілактична робота, що сприяє подальшому розвитку їх злочинної поведінки.

Ще однією, не менш важливою обставиною, що визначає актуальність обраної для дослідження тематики, є перспективність застосування заходів запобігання рецидиву саме щодо категорії неповнолітніх. На відміну від уже соціально сформованих, повнолітніх осіб, фахове

застосування виховано профілактичних заходів до осіб, які не досягли 18 років, практично завжди досягає поставленої мети – усунення деформацій соціальної спрямованості особистості з метою недопущення вчинення злочинів у подальшому. З іншого боку, застосування уповноваженими суб'єктами заходів запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх – є вкрай відповідальним і складним завданням. Його ефективне вирішення можливе лише за умови набуття суб'єктами запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх, достатніх знань і навичок щодо специфіки застосування форм, методів та заходів щодо даної категорії осіб з метою недопущення учинення ними злочинів у подальшому.

Дослідження специфіки запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх дозволяє одержати нову кримінологічну інформацію, що має значення для удосконалення цього виду юридичної практики з метою недопущення вчинення злочинів особами, які не досягли 18 років.

Таким чином, викладене вище, обумовлює актуальність і важливість комплексного дослідження широкого кола питань, пов'язаних із запобіганням рецидиву злочинів неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти злочинної поведінки неповнолітніх розглядалися у наукових працях Ю. Антоняна, Ю. Ємця, А. Зелінського, Н. Карпова, Г. Риснюк та ін. Актуальні питання профілактики з девіантними підлітками досліджувалися у працях Р. Благути, А. Лобанова, Ю. Меркулової, В. Оржеховської, Д. Пономарева, Т. Титаренка, М. Чуносова та ін., а зокрема щодо їх ресо-

ціалізації – знайшли відображення у дослідженнях Я. Васильєва, Т. Зайко, С. Коробейникова, Д. Понамарьова, І. Саламатіна, І. Шамприленко, Н. Юзікова та ін.

Постановка завдання. Уточнити роль і значення запобігання рецидиву у системі кримінологічної протидії злочинам неповнолітніх. З'ясувати характерні ознаки діяльності у напрямку недопущення вчинення злочинів неповнолітніми, які вже мають досвід злочинної поведінки. Узагальнити рекомендації щодо перспективних напрямів подальшого удосконалення практики запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасна державна політика у напрямку запобігання злочинам неповнолітніх є багатогранною та, зокрема охоплює: забезпечення дотримання гарантій захисту прав дитини, у тому числі на її належний фізичний, психологічний, соціальний й духовний розвиток, а також гуманне поводження з неповнолітніми, які вчинили злочини, їх соціальну інтеграцію; заходи виховного характеру щодо недопущення девіантної поведінки дітей; заходи правового характеру, у тому числі кримінально-правові щодо неповнолітніх, які вчинили злочини (штраф, громадські чи виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк) тощо.

Отже, запобігання злочинам неповнолітніх є невід'ємною та важливою складовою сучасної державної політики щодо дітей. Як особливий вид соціальної практики – це цілісна взаємоузгоджена діяльність, передусім, уповноважених на це суб'єктів, з метою недопущення вчинення злочинів неповнолітніми, а її зміст за-

лежить від ступня розвитку делінквентності особи, яка не досягла 18 років. На наше переконання, кримінологічне запобігання злочинам неповнолітніх, доцільно представити як процес, що складається з таких послідовних стадій:

- рання профілактика – це діяльність, яка спрямована на оздоровлення мікросередовища й допомогу неповнолітнім, що опинилися в складних ситуаціях, несприятливих умовах життя і виховання та, зокрема до того часу, як дія негативних біологічних, психологічних, соціально-економічних, соціально-педагогічних, соціально-культурологічних та інших факторів спричинили певну деформацію їх соціальної спрямованості. Такі заходи мають на меті усунення криміногенних чинників, які сприяють деформації особистості неповнолітнього та дезадаптації його поведінки;

- безпосередня профілактика передбачає комплексну соціально-правову й виховну роботу з неповнолітніми, особистість яких уже зазнала певних деформацій під дією негативних зовнішніх впливів й, передусім, з боку найближчого оточення. На цьому етапі розвитку злочинної поведінки деформація особистості неповнолітнього є такою, що проявляється у порушенні неповнолітнім норм моралі, правил співжиття, учиненні правопорушень незлочинного характеру;

- відвернення можливості вчинення злочину неповнолітнім на стадії готування чи замаху – це, зокрема, заходи, що передбачають його схилення до відмови від продовження підготовчих та інших дій щодо завершення вчинення злочину. При цьому, можливість притягнення до

кримінальної відповідальності за менш тяжкий злочин, з тим, щоб запобігти вчиненню більш тяжкому злочину, також наділена певним потенціалом зниження рівня суспільної небезпеки поведінки неповнолітнього-правопорушника;

- запобігання рецидиву передбачає застосування комплексу заходів щодо неповнолітніх, які раніше вже вчинили злочини з метою недопущення їх вчинення в подальшому. Особливістю виховно-профілактичного впливу на неповнолітніх засуджених є те, що така діяльність передбачає поєднання виховний впливу з каральним.

Реалізація запобігання рецидиву неповнолітніх ускладнена тим, що об'єктом запобігання є категорія дітей, які вже мають певний кримінальний досвід. Їх підвищена дратівливість, збудженість, неврівноваженість доволі часто призводить до порушення режиму відбування покарання. Некритичне ставлення до своїх учинків, неадекватна оцінка дійсності, моральна нестійкість неповнолітніх засуджених істотно знижують ефективність соціальної регуляції їх поведінки, ускладнюють формування суспільно корисних установок, поглядів і переконань. Дотримання неформальних правил, норм асоціальної субкультури, в основі яких перебувають цінності, традиції, звичаї злочинного середовища, на фоні прагнення до самоствердження, доволі часто супроводжується протизаконними діями з боку неповнолітніх засуджених [2, с. 44].

Таким чином, у контексті профілактики з засудженими неповнолітніми до позбавлення волі на певний строк, корегуючий вплив на їх особистість варто ототожнювати з виправ-

ним. Процес виправлення має базуватися на наведенні довірливих відносин й передусім з персоналом виховних колоній для неповнолітніх. Метою виправлення має стати відновлення (підтримка) позитивного особистісного потенціалу засудженого неповнолітнього. За змістом виправлення багато в чому ототожнюється з ресоціалізацією неповнолітнього та перш за все передбачає напрацювання особистісної установки на усунення особистісних хиб і недоліків, оволодіння правилами співжиття та базовими загальнолюдськими цінностями. Наступним кроком має стати набуття знань, підвищення освітнього та культурного рівня засудженого неповнолітнього, виховання почуття відповідальності за свої вчинки, доручені справи, розвиток суспільно корисної ініціативи, самоповаги, а також упевненості й зацікавленості у можливості зміни своєї подальшої поведінки з девіантної на суспільно схвальну. На завершальному етапі запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх має передбачати працевлаштування засудженого та/чи його повернення в освітній заклад, призначення персонального шефства (поручителя), надання матеріальної допомоги [3, с. 28–31].

У юридичній літературі запобігання рецидиву, у тому числі неповнолітніх, зазвичай, розглядається крізь призму призначення, виконання й відбування покарання, а також невідворотності, неминучості його застосування [4, с. 22]. Разом з тим, результати численних наукових досліджень доводять, що кримінальне покарання щодо неповнолітніх, володіє значно меншим профілактичним потенціалом, а ніж щодо дорослих [5, с. 13]. Передусім, це стосується

ся призначення неповнолітнім покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Так, за даними окремих досліджень встановлено, що 68 % неповнолітніх, які потрапляють у місця позбавлення волі, в подальшому знову вчиняють злочини [6]. Окрім цього, зростанню рецидиву злочинів неповнолітніх сприяє неналежна організація системи ресоціалізації неповнолітніх, які повернулися з виховних колоній. Натомість призначення заходів примусово-виховного характеру, не пов'язаних з ізоляцією неповнолітнього, навпаки, сприяє зниженню рівня рецидиву їх злочинної поведінки. Разом з тим, Н. П. Мелешко, досліджуючи ефективність покарання щодо неповнолітніх делінквентів, дійшов висновку про неефективність застосування до неповнолітнього таких видів покарань як штраф, оскільки стягнення коштів відбувається з батьків, тоді як неповнолітні практично залишаються безкарним; а також - скерування неповнолітніх у професійні училища соціальної реабілітації. Через недоліки їх діяльності 89 % з числа таких підлітків у подальшому вчиняють злочини [7, с. 112].

На противагу цьому неповнолітні щодо яких у процесі реалізації правосуддя були апробовані відновні технології, у десять разів менше допускають рецидив злочинів [8].

Метою заходів запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх має стати закріплення в їх особистості здатності й навичок протистояти процесу засвоєння попереднього досвіду кримінальної поведінки, а також перешкоджання можливості його подальшого розвитку.

За результатами психологічних досліджень встановлено, що форму-

вання здатності у неповнолітнього протистояти вже набутому кримінальному досвіду сприятиме розвиток розсудливості, набуття навичок раціонально й з користю планувати свій вільний час, правильно визначати активний простір, вміння розпоряджатися власними коштами, вироблення комунікативних якостей, уміння налагоджувати стосунки у конфліктних ситуаціях, розвиток здатності зважати на права й інтереси інших осіб, виконуючи накази авторитетної особи не намагатися бездумно їх наслідувати, вміння визначати перспективи свого розвитку, виховання старанності, розмірковувати над сенсом життя [9, с. 16].

Удосконалення кримінологічного запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх варто здійснювати у таких напрямках: забезпечення повноти виявлення та обліку неповнолітніх, які раніше вчиняли злочини або суспільно небезпечні діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності; покращення якості та скорочення термінів розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх; в процесі реалізації правосуддя активніше впроваджувати відновні технології; активізувати діяльність уповноважених підрозділів Національної поліції щодо виявлення й своєчасного припинення випадків, коли дорослі втягують неповнолітніх у злочинну діяльність; відродження практики закріплення громадських вихователів за неповнолітніми, які вчинили злочини; зобов'язати суддів, які призначають неповнолітньому міру покарання, не пов'язану з позбавленням волі, вимагати від батьків неповнолітніх працевлаштування останніх або відновлення їх навчан-

ня у відповідному професійному чи загальноосвітньому закладі [10, с. 20–23].

Отже, кримінологічне запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх є багатогранною юридичною практикою, вимагає індивідуального підходу з урахуванням ступеня деформації особистості неповнолітнього, його домінуючих рис характеру, особливостей найближчого побутового оточення.

Висновки. Особливості реалізації кримінологічного запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх, передусім, пов'язані зі специфічними особистісними характеристиками неповнолітнього, у зв'язку з набуттям ним певного злочинного досвіду, а також поєднанням заходів виховного й карального впливу. Корегуючий вплив на засудженого неповнолітнього багато в чому ототожнюється з процесом його ресоціалізації. Запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх, як особливий вид соціальної практики, можна представити як процес, що складається зі стадій: а) напрацювання установки на виправлення поведінки, набуття навичок дотримання правил співжиття, засвоєння основних загальнолюдських цінностей; б) підвищення особистого освітнього й культурного рів-

ня, підтримання й збереження фізичного й психічного здоров'я, формування добросовісного ставлення до праці, інша підтримка чи відновлення особистісного потенціалу неповнолітнього; в) формування й закріплення здатності протистояти можливим негативним впливам кримінального середовища, сприяння у працевлаштуванні, запровадження шефства (поручительства), інші заходи постпенітенціарного супроводу. У напрямку удосконалення запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх доцільно активніше залучати громадськість в якості шефів-наставників (поручителів); у системі заходів кримінально-правового впливу в більшій мірі практикувати застосування покарань, що не пов'язані з ізоляцією неповнолітнього від суспільства; в процесі реалізації правосуддя частіше застосовувати відновні технології щодо неповнолітніх; розвивати партнерсько-педагогічні відносини між представниками виховних колоній і неповнолітніми засудженими в цілях успішної ресоціалізації останніх й недопущення вчинення злочинів у майбутньому тощо. Кожен з окреслених напрямів заслуговує на окреме вивчення та дослідження у подальших наукових працях.

Список використаних джерел

1. Тайбаков А. А. Проблемы предупреждения и профилактики корыстной преступности: учебное пособие. Петрозаводск : Изд-во Петрозаводского гос. ун-та, 2000. 51 с.
2. Зайко Т. М. Меры борьбы с преступностью несовершеннолетних и молодежи: правовой и психолого-криминологический аспекты: монография. Тамбов : ООО «Консалтинговая компания Юком», 2017. 85 с.
3. Белослудцев В. И. Педагогические основы исправления осужденных к длительным срокам лишения свободы: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора педагогических наук: 13.00.01. Челябинск, 2000. 44 с.
4. Бандурка І. О. Протидія злочинам неповнолітніх як форма кримінально-правового захисту прав дітей. *Форум права*. 2014. № 1. С. 19-23.

5. Попандопуло В. В. Преступность несовершеннолетних: состояние, функции, последствия, социальный контроль: автореф. дис. на соискание ученой степени кан. юрид. наук: 12.00.08. Краснодар, 2007. 20 с.

6. Наталія Бернацька Україна презентувала досягнення у сфері правосуддя для дітей на всесвітньому форумі. URL: <https://dejure.foundation/news/ukraina-na-vsesvitniomu-kongresi-z-pravosuddia-dlia-ditey> (дата звернення: 15.02.2020).

7. Ювенальная юстиция в Российской Федерации: криминол. проблемы развития / Н. П. Мелешко и др. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2006. 787 с.

8. Применение восстановительных технологий снизило рецидив преступлений у несовершеннолетних. *Коммерсантъ*. 2019. 25 июня. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4011967> (дата звернення: 16.02.2020).

9. Кіраль А. Й. Формування здатності до криміналізації особистості підлітка неповнолітнього : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата педагогічних наук: 19.00.07. Київ, 2018. 20 с.

10. Лелеков В. А. Преступный рецидив несовершеннолетних и его предупреждение. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2014. № 4. С. 15–23.

References

Taibakov, A. A. (2000). *Problemy preduprezhdeniya y profylaktyky korыstnoi prestupnosti: uchebnoe posobyе* [Problems of prevention and prevention of mercenary crime: a training manual]. Petrozavodsk: Yzd-vo Petrozavodskoho hos. un-ta [in Russian].

Zaiko, T. M. (2017). *Meri borbi s prestupnostiu nesovershennoletnykh y molodezhy: pravovoi y psykholoho-krymynolohycheskyi aspekti* [Measures to combat crime of minors and youth: legal, psychological and criminological aspects]. Tambov: OOO «Konsal'tynhovaia kompaniya Yukom» [in Russian].

Belosludtsev, V. Y. (2000). *Pedahohycheskye osnovy yspravleniya osuzhdennykh k dlytel'ny'm srokam lysheniya svobody* [The pedagogical basis for the correction of persons sentenced to long terms of imprisonment] (Avtoref. dys. na soyskanye uchenoi stepeny doktora pedahohycheskykh nauk). Cheliabynsk [in Russian].

Bandurka, I. O. (2014). *Protydiia zlochynam nepovnitnykh yak forma kryminalno-pravovoho zakhystu prav ditei* [Protidia zlochinam nepovnitnykh yak form of criminal legal zahist rights of children]. *Forum prava*, 1, 19–23 [in Ukrainian].

Popandopulo, V. V. (2007). *Prestupnost nesovershennoletnykh: sostoianyе, funktsyy, posledstviya, sotsyalnyi kontrol* [Juvenile delinquency: state, functions, consequences, social control] (Avtoref. dys. na soyskanye uchenoi stepeny kan. yuryd. nauk) Krasnodar [in Russian].

Bernatska, Nataliia. *Ukraina prezentovala dosiahnennia u sferi pravosuddia dlia ditei na vsesvitnomu forumi* [Ukraine presented access to the sphere of justice for children at the All-Holy Forum]. URL: <https://dejure.foundation/news/ukraina-na-vsesvitniomu-kongresi-z-pravosuddia-dlia-ditey> (data zvernennia 25.02.2020) [in Ukrainian].

Kiral, A. Y. (2018). *Formuvannia zdatnosti do kryminalizatsii osobystosti pidlitka nepovnitnoho* [Formal health to criminal specialties: non-compliant]. (Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kandydata pedahohichnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].

Lelekov, V. A. (2014). *Prestupniy retsydyv nesovershennoletnykh y eho preduprezhdenye*. *Vestnyk Voronezhskoho ynstytuta MVD Rossyy* [Criminal relapse of minors and its prevention]. *Bulletin of the Voronezh Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 4, 15–23 [in Russian].

O. Humin, Doctor of Law, Professor, Head of Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-8016-945X

S. Yakymova, Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0003-1440-5925

Criminological particularities of prevention of repeated crimes by minors

The article explores the criminological features of preventing the recurrence of juvenile crimes. It is substantiated that the increase in the recurrence of juvenile crimes further increases the public danger of general crime, affects its indicators of resilience, activity and organization. Emphasis is placed on the increased latency of recidivism of juvenile crimes, as well as the complexity, importance and prospect of applying measures to prevent recidivism in relation to the category of minors. The place, role, and importance of preventing crime recurrence in the juvenile delinquency system have been clarified.

One of the peculiarities of the implementation of the prevention of the recurrence of juvenile crimes is the combination of educational and punitive influence on convicts. The implementation of the prevention of juvenile recurrence is complicated by the fact that the object of prevention is the category of children who already have some criminal experience.

The significance of punishment in the system of measures of prevention of repeated juvenile crimes is analyzed. It has been confirmed that criminal penalties against minors, and in particular in the form of imprisonment, have significantly less preventive potential than for adults.

It has been proved that the process of correction should be based on establishing the trusting relations of the convicted juveniles with the staff of correctional colonies. The meaning of the correction is in many ways equated with the re-socialization of the minor and involves the development of a facility to eliminate personal defects and shortcomings, mastering the rules of cohabitation and basic human values. The purpose of correcting a minor is seen as the process of restoring the positive personal potential of a convicted minor and consolidating his or her ability to withstand possible criminal threats in the future.

In the direction of improving the prevention of the recurrence of juvenile crimes, it is considered advisable to involve the public more actively as chief mentors (guarantors); in the criminal justice system, preference should be given to the use of penalties not related to the isolation of a minor from society; in the implementation of justice, more frequently use the technology of juveniles; to develop partnership-pedagogical relations between representatives of correctional colonies and juvenile prisoners in order to successfully re-socialize the latter and prevent future crimes, etc.

Keywords: *relapse; juvenile crimes; criminological features; stages; directions; measure; corrections; punishments; re-socialization.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.07
УДК 343.2

Книженко О. О.,
доктор юридичних наук, професор,
старший викладач відділу підготовки
прокурорів з проблем кваліфікації
кримінальних правопорушень Інституту
спеціальної підготовки Національної
академії прокуратури України
ORCID: 0000-0001-9252-7464

ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗВІЛЬНЕНОГО ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

У цій публікації розглянуто зміни до кримінального законодавства України стосовно запобігання домашньому насильству в сім'ї. Особливу увагу приділено обмежувальним заходам, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство й щодо них застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням. З'ясовано, що покладання обов'язків на такого засудженого відбуватиметься не тільки на підставі ст. 76 КК України, а додатково ще й згідно зі ст. 91-1 КК України. Невиконання зазначених обов'язків має різне правове значення, що повинно відобразитися на правозастосовній практиці.

Проаналізовано матеріали судової практики в частині, що стосується визначення кола обов'язків, які нині суд може покласти на звільненого від відбування покарання з випробуванням. Обґрунтовується думка, що невиконання звільненим від відбування покарання з випробуванням приписів, покладених на нього згідно зі ст. 91-1 КК України, тягне настання не тільки кримінальної відповідальності за ст. 390-1 КК України, а свідчить і про те, що засуджений не виконав умов іспитового строку. Тобто, такій особі повинно призначатися покарання за сукупністю вироків.

Ключові слова: звільнення від відбування покарання з випробуванням; обмежувальні заходи; невиконання обов'язків засудженим, покарання.

В статье рассмотрены изменения в уголовное законодательство Украины, касающиеся предотвращения домашнего насилия в семье. Особое внимание уделено ограничительным мерам, которые применяются к лицам, совершившим домашнее насилие и к ним применено освобождение от отбывания наказания с испытанием. Выяснено, что возложение обязанностей на такого осужденного будет происходить не только на основании ст. 76 УК Украины, а еще и согласно ст. 91-1 УК Украины. Невыполнение указанных обязанностей имеет различное правовое значение и должно отражаться на правоприменительной практике.

Проанализированы материалы судебной практики в части, касающейся определения круга обязанностей, которые сейчас суд может возложить на освобожденного от отбывания наказания с испытанием. Обосновывается

мнение, что невыполнение освобожденным от отбывания наказания с испытанием предписаний, возложенных на него согласно ст. 91-1 УК Украины, влечет наступление не только уголовной ответственности по ст. 390-1 УК Украины, но и свидетельствует о том, что осужденный не выполнил условий испытательного срока. То есть, такому лицу следует назначать наказание по совокупности приговоров.

Ключевые слова: освобождение от отбывания наказания с испытанием; ограничительные меры; невыполнение обязанностей осужденным; наказание.

Постановка проблеми. Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII Кримінальний кодекс України (далі – КК України) доповнено ст. 91-1 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство». У ній зазначено, що в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів [1].

У разі вчинення особою домашнього насильства, відповідальність за яке встановлена ст. 126-1 КК України, керуючись положеннями ст. 75 КК України, засудженого може бути звільнено від відбування покарання з випробуванням. Отже, покладання обов'язків на такого засудженого відбуватиметься не тільки на підставі ст. 76 КК України, а додатково ще й згідно зі ст. 91-1 КК

України. Невиконання зазначених обов'язків має різне правове значення, що повинно відобразитися у правозастосовній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробленням питань звільнення від відбування покарання з випробуванням, окрім автора цієї публікації, також займалися Є. О. Письменський, О. П. Горох, А. О. Клевцов, О. О. Наумов, Т. І. Пономарьова та інші українські вчені. Ними розглянуто наслідки невиконання обов'язків, які покладаються на звільненого від відбування покарання з випробуванням відповідно до ст. 76 КК України.

Постановка завдання. З часу видання праць зазначених науковців змінилося чинне кримінальне законодавство, а тому є потреба в оцінці нововведень та аналізу матеріалів судової практики в частині, що стосується визначення кола обов'язків, які нині суд може покласти на звільненого від відбування покарання з випробуванням. Необхідно встановити й наслідки їх невиконання.

Виклад основного матеріалу. До засудженого, якого звільнено від відбування покарання з випробуванням, згідно з ч. 1 ст. 76 КК України, суд покладає такі два обов'язки: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації, а також повідомляти упов-

новажений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання. У ч. 1 ст. 76 КК України вжито словосполучення «суд покладає». Таким чином, ця норма є імперативною і вказані обов'язки мають покладатися завжди, коли особу звільняють від відбування покарання з випробуванням. Ці обов'язки можна віднести до обов'язкових.

Факультативні обов'язки – це ті, що можуть бути або призначені, або ні. Таких обов'язків шість, вони зазначені в ч. 3 ст. 76 КК України. До них, зокрема, належать: попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого; не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації; працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу); виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою; пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб; дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля. Ці факультативні обов'язки є загальними. Загальні вони тому, що їх призначення не залежить від категорії вчинення злочину. Тобто, законодавець передбачив шість факультативних загальних обов'язків.

У разі вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством, законодавець передбачає можливість

призначення одного або кількох обмежувальних заходів, за невиконання яких встановлено кримінальну відповідальність. З огляду на вказане, ст. 76 КК України була доповнена новою нормою, в якій йдеться про те, що на осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені ст. 91-1 КК України [1]. Використання у ч. 2 ст. 76 КК України словосполучення «може покласти» свідчить про факультативний характер цих обов'язків. Зважаючи на те, що обов'язки, про які йдеться у ст. 91-1 КК України, можливо застосувати лише щодо відповідної категорії злочинів, їх варто віднести до спеціальних факультативних обов'язків, усього їх п'ять.

Звернімо увагу ще й на те, що законодавець у ст. 91-1 КК України обов'язки розкриває через заборони та обмеження, а тому називає ці обов'язки «обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство».

Варто також зауважити, що призначення обмежувальних заходів передбачено не тільки ст. 91-1 КК України, а й ч. 6 ст. 194 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). На відміну від обмежувальних заходів, зазначених в КК України, ті, що передбачені КПК України, застосовуються до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Необхідно звернути увагу ще й на те, що за змістом обмежувальні заходи, передбачені ст. 91-1 КК України та ч. 6 ст. 194 КПК України, подібні між собою. У свою чергу, обмежувальні заходи схожі з обмежувальним приписом, про який йдеться у ч. 2 ст. 26 Закону України

«Про запобігання та протидію домашньому насильству» та ст. 21-5 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Цими ж законами передбачено застосування й програм для кривдників і охоплює вона комплекс заходів, який має формуватися на підставі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках.

Саме через подібність зазначених правових норм виникає питання щодо відповідальності звільнених від відбування покарання з випробуванням у разі наявності у них зобов'язання виконувати обмежувальні заходи. Прояснення позначеної ситуації потребує з'ясування змісту обмежувальних заходів та обмежувальних приписів.

З наведеної нижче таблиці можна особисто зробити висновки щодо подібності/відмінності цих зобов'язань.

Проводячи розмежування між цими обов'язками в контексті проходження звільненим від відбування покарання з випробуванням іспитового строку звернемо увагу на наступні ознаки.

Обмежувальний припис застосовується до кривдника, що вчинив домашнє насильство, відповідальність за яке встановлена ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а обмежувальні заходи до особи, яка вчинила злочин, пов'язаний з домашнім насильством. Ці заходи призначаються відповідно до ст. 91-1 КК України разом із покаранням. Це покарання має бути та-

ким, що не пов'язане з позбавленням волі.

Особа, щодо якої застосовано обмежувальний припис на підставі інформування судом уповноважених підрозділів органів Національної поліції України за місцем проживання (перебування) постраждалої особи, береться на профілактичний облік цими підрозділами.

Контроль за поведінкою засуджених щодо яких застосовано обмежувальний захід здійснює орган пробації за місцем проживання засудженого, а в разі вчинення злочину військовослужбовцем – командир військової частини.

Відповідно до ст. 390-1 КК України за умисне невиконання особою обмежувальних заходів, обмежувальних приписів, а також ухилення від проходження програми для кривдників може бути призначене покарання до двох років обмеження волі. Встановлений вид та розмір покарання цієї норми дозволяє стверджувати, що законодавцем однаково оцінено суспільну небезпечність як невиконання особою обмежувальних заходів, так і обмежувальних приписів та ухилення від проходження програми для кривдників.

Невиконання засудженим обов'язків, покладених на нього згідно зі ст. 91-1 КК України обов'язків, тягне настання кримінальної відповідальності за ст. 390-1 КК України.

Невиконання засудженим, якого звільнено від відбування покарання з випробуванням, обов'язків тягне за собою направлення засудженого для відбування призначеного покарання (ч. 2 ст. 78 КК України).

Обмежувальні заходи ч. 1 ст. 91-1 КК України	Обмежувальні заходи ч. 6 ст. 194 КПК України	Обмежувальний припис ч. 2 ст. 26 ЗУ «Про за- бігання та протидію домашньому насильст- ву», ст. 21-5 ЗУ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»
1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; 3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; 5) направлення для проходження програми для кривдників або пробачійної програми.	1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; 3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; 5) направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності (розрядка – О.К.), від хвороб, що становлять небезпеку для оточуючих, направлення для проходження програми для кривдників.	1) заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою; 2) усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи (розрядка – О.К.); 3) обмеження спілкування з постраждалою дитиною; 4) заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою; 5) заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею; 6) заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

У контексті того, що законодавець говорить про обов'язки як у ст. 91-1 КК України, так і у ст. 76 КК України, нині постало питання щодо відповідальності звільненого від відбування покарання з випробуванням, який протягом іспитового строку не виконав обов'язки, що призначені згідно зі ст. 91-1 КК України.

Зважаючи на те, що у ч. 2 ст. 78 КК України йдеться про будь-які обов'язки, незалежно від того, відповідно до якої норми їх застосовано, нині варто говорити про правові наслідки двох категорій:

1) направлення засудженого для відбування призначеного покарання у разі невиконання ним обов'язків, встановлених у ст. 76 КК України;

2) призначення покарання за сукупністю злочинів у разі невиконання засудженим обов'язків, передбачених ст. 91-1 КК України;

Таким чином, невиконання звільненим від відбування покарання з випробуванням обмежувальних заходів є таким порушенням умов іспитового, що тягне за собою призначення покарання за сукупністю вироків, оскільки законодавець встановив відповідальність за невиконання обмежувальних заходів у ст. 390-1 КК України.

Наявні в Єдиному державному реєстрі судових рішень вирок за ст. 390-1 КК України (усього станом на 10 лютого 2020 р. їх дев'ять) засвідчують, що до кримінальної відповідальності притягнуто лише тих осіб, щодо яких застосовано обмежувальний припис, який визначено ч. 2 ст. 26 Закону України (далі – ЗУ) «Про запобігання та протидію домашньому насильству», ст. 21-5 ЗУ «Про

забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Варто вказати, що у разі засудження особи за ст. 126-1 КК України суди вкрай рідко застосовують ст. 91-1 КК України. Вироків, у яких обговорюється питання щодо призначення особі обов'язків, передбачених ст. 91-1 КК України, одиниці. Часто таке обговорення завершується тим, що суд не призначає жодного з передбачених ст. 91-1 КК України обов'язків, не пояснюючи своїх мотивів [2].

Трапляються вирок з грубими помилками. Наприклад, один із судів вказує наступне: «відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 91-1 КК України на засудженого ОСОБА_1 може бути покладений обов'язок, щодо його направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми» [3; 4]. Такі вирок неможливо виконати, вони потребують уточнення, оскільки постає питання про те, хто ж саме має обрати, що засудженому відбувати – програму для кривдників чи пробаційну програму. Це має бути сам засуджений чи служба пробації, а може й, потерпілий.

Серед обмежувальних заходів, передбачених вимогами ст. 91-1 КК України, суди покладають наступні обов'язки:

– заборонити перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства [5];

– направлення особи для проходження програми для кривдників [5; 6; 7].

– заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства [7].

Варто зазначити, що у разі невиконання засудженим такого по-

кладеного на нього обов'язку, як проходження програми для кривдників, також особа підлягає кримінальній відповідальності за сукупності злочинів, а покарання їй призначається за сукупністю вироків. Такий висновок обумовлений положеннями ст. ст. 76, 78 та 390-1 КК України.

Висновки. Обов'язки, які покладаються на звільненого від відбування покарання з випробуванням, класифіковано за характером призначення на три групи: обов'яз-

кові, факультативні загальні та факультативні спеціальні.

Невиконання звільненим від відбування покарання з випробуванням приписів, покладених на нього згідно зі ст. 91-1 КК України, тягне настання не тільки кримінальної відповідальності за ст. 390-1 КК України, а й свідчить про те, що засуджений не виконав умов іспитового строку. Тобто, такий особі повинно призначитися покарання за правилами, передбаченими ст. ст. 71, 72 КК України

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 10.02.2020).
2. Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 16 грудня 2019 р. по справі № 194/1756/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86340586> (дата звернення: 10.02.2020).
3. Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 02 квітня 2019 р. по справі № 473/888/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/808630642019> (дата звернення: 10.02.2020).
4. Вирок Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 22 січня 2020 р. по справі № 396/1762/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87063174> (дата звернення: 10.02.2020).
5. Вирок Межівського районного суду Дніпропетровської області від 23 жовтня 2019 р. по справі № 181/1307/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85119865> (дата звернення: 10.02.2020).
6. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 18 листопада 2019 р. по справі № 185/9433/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85814028> (дата звернення: 10.02.2020).
7. Вирок Сокирянського районного суду Чернівецької області від 08 січня 2020 р. по справі № 722/1930/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86789622> (дата звернення: 10.02.2020).

O. Knyzhenko, Doctor of Law, Professor, senior lecturer, department of criminal justice and legal studies, Special Training Institute, National Prosecution Academy of Ukraine

ORCID: 0000-0001-9252-7464

Restrictive measures on released from serving sentence with probation period

Problem of releasing on parole is discussed. This publication considers changes to the criminal law of Ukraine regarding the prevention of domestic vio-

lence in the family. In particular, certain attention is paid to restrictive measures applicable to persons who have committed domestic violence. It has been researched that the sanction of Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine (it provides for criminal liability for the commission of domestic violence), allows, guided by the provisions of Art. 75 of the Criminal Code of Ukraine, to release a person from serving a sentence with probation period. The imposition of duties on such convicted person will not only be based on Art. 76 of the Criminal Code of Ukraine, and additionally in accordance with Art. 91-1 of the Criminal Code of Ukraine. Failure to fulfill these obligations has different legal meaning, which should be reflected in law enforcement practices.

The thesis systematic scientific research on the problem of the remission of penalty with probation was carried out.

The case-law has been analyzed to determine the range of duties that a court may now impose on a suspended sentence. The consequences of their non-fulfillment are considered.

The duties assigned to persons who have been released on probation divided into types. By their nature, they are classified into three groups: required, optional general, and optional special.

On the basis of studying special literature, a conclusion is drawn that problems of application of release from serving the punishment with probation for certain types of crimes are investigated insufficiently.

The opinion is justified that the non-performance by the released from serving sentence with probation period given to him in accordance with Art. 91-1 of the Criminal Code of Ukraine, entails not only criminal liability under Art. 390-1 of the Criminal Code of Ukraine, and testifies that the convicted person did not meet the conditions of the trial period. That is, such a person should be punished by a set of sentences.

Propositions concerning improvement of the application existing Criminal Code were formulated and substantiated.

Keywords: *release from serving sentence with probation period; restrictive measures; default of convict; punishment.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.08
УДК 343.8:159.9:316.6

Максимова Н. Ю.,
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальної реабілітації
та соціальної педагогіки факультету
психології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-2110-9884

Красілова Ю. М.,
асистент кафедри соціальної
реабілітації та соціальної педагогіки
факультету психології Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-3758-5025

ЗАХИСТ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ: РЕСОЦІАЛІЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Стаття присвячена вивченню проблеми захисту прав засуджених як основної умови їх ресоціалізації. Доведено, що ресоціалізаційний потенціал включає: високий рівень рефлексії; розвинену функцію прогнозу та цілепокладання; соціально спрямовані ціннісні орієнтації; достатній рівень суб'єктності; досягаючи мотивацію та асертивну поведінку.

Ключові слова: неповнолітні правопорушники; ресоціалізація; ресоціалізаційний потенціал; захист прав засуджених; соціальна дезадаптація.

Статья посвящена изучению проблемы защиты прав осужденных как основного условия их ресоциализации. Доказано, что ресоциализационный потенциал включает: высокий уровень рефлексии; развитую функцию прогноза и целеполагания; социально направленные ценностные ориентации; достаточный уровень субъектности; достигающую мотивацию и асертивное поведение.

Ключевые слова: несовершеннолетние правонарушители; ресоциализация; ресоциализационный потенциал; защита прав осужденных; социальная дезадаптация.

Постановка проблеми. Гуманізація діяльності пенітенціарної системи, основою якої є захист прав засуджених має великий ресоціалізаційний потенціал. Основною детермінантою ресоціалізації є бажання людини з девіантною поведінкою змінити себе та свої стосунки з ото-

чужими на краще. Якщо девіант вважає, що він є досконалою особистістю, а всі негаразди його життя спричинені недоброзичливістю оточуючих людей, випадковими обставинами чи іншими причинами, ресоціалізація неможлива. Особливо гостро це стосується неповнолітніх за-

суджених. Тому, головним завданням закладів пенітенціарної системи має бути не просто виконання покарань, а турботливе керівництво розвитком особистості неповнолітнього. Забезпечення усвідомлення неповнолітнім своєї гідності, самоцінності, психологічної захищеності є умовою ресоціалізації засудженого, а отже, й повернення його у суспільство, де він буде дотримуватися соціально схвалюваних норм поведінки.

Для реалізації цієї мети слід розробити форми і методи виховної роботи відповідно до типології особистості неповнолітніх засуджених. Більшість існуючих типологій базуються на констатації наявності анти-суспільної спрямованості підлітка, або побудовані відповідно до мотивів злочинної поведінки, за різновидом злочину та іншими кримінально-правовими ознаками. Проте, це не дає можливості розкрити більш глибокі особистісні особливості засуджених підлітків. Відповідно до існуючих типологій не можна підібрати методи роботи, які б могли підвищити ефективність процесу ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

Підвищення ефективності роботи системи виконання покарань для неповнолітніх неможливо без урахування психологічних особливостей вихованців, без спрямування зусиль персоналу на перебудову світоглядних настанов вихованців, зміну ціннісних орієнтацій з асоціальних на соціально прийнятні. Тому актуальність психологічного дослідження процесу ресоціалізації особистості неповнолітніх засуджених не викликає сумніву для розкриття психологічних механізмів виховних впливів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує багато трактувань поняття «ресоціалізація». Законодавство України визначає «ресоціалізацію – як свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві» [1, с. 1]. І. І. Парфанович вважає, що «ресоціалізація має на меті перебудову особистості засудженого, його свідомості (знань, переконань, системи цінностей) та діяльності (позитивних навичок, стилю спілкування)» [2, с. 23]. На думку Т. І. Сили, ресоціалізація є складним процесом, з «етапами, комплексом заходів, методиками та техніками цілеспрямованого впливу який розглядається, як теоретичний концепт, та як сфера практичної діяльності» [3, с. 382].

На нашу думку найбільш вдалим є таке визначення ресоціалізації: «ресоціалізація – (від лат. re – поновлення, повторення, socialis – суспільний) – це повторна соціалізація, підготовка індивіда до повернення у звичне середовище, шляхом змін цінностей, норм та установок для відновлення соціальних зв'язків. Ресоціалізація спрямована на переорієнтацію соціального спрямування особистості шляхом включення її у нові, позитивно орієнтовані міжособистісні стосунки та види діяльності» [4, с. 197].

Потужним соціальним фактором ресоціалізації є соціальний контроль як передумова можливості здійснення психологічної корекції. Застосування різних форм соціального контролю може змінити соціальну ситуацію людини з девіантною поведінкою, створивши умови, за яких деві-

ант не тільки усвідомлює свої проблеми, а й прагне їх вирішити. Більш того, соціальний контроль є умовою здійснення соціально-психологічної допомоги особам з девіантною поведінкою. Він має передбачати зусилля найближчого соціального оточення, спрямовані на попередження девіантної поведінки, покарання девіантів у разі вчинення ними свідомих асоціальних дій, психологічне коригування їхньої поведінки, мотивації, ціннісної структури тощо.

Ефективне здійснення соціального контролю та застосування відповідних впливів можливе за умов, коли аналізуються не лише дії девіанта, а й його особистість та ставлення до своєї поведінки. Для цього нами була розроблена нами структура девіантної поведінки, що розкриває саме специфіку різних типів соціальної дезадаптації, дає їх якісну характеристику, розкриває їх чинники [5]. Застосування корекційних впливів, що спрямовані на детермінанти девіацій та враховують особистісні якості неповнолітніх засуджених, є більш ефективним. Саме це й означає врахування психологічних факторів ресоціалізації.

Постановка завдання. Мета дослідження – розробити типологію засуджених відповідно до рівня розвитку їх ресоціалізаційного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. У результаті нашого теоретичного дослідження ми виокремили феномен ресоціалізаційного потенціалу, в основі якого лежить здатність особистості до рефлексії. Було доведено [6], що системоутворюючим фактором процесів відновлення соціального функціонування неповнолітніх засуджених є саме навичка відпові-

дально ставитися до наслідків своїх дій, співвідносити свої вчинки з усвідомленням прав інших людей. Якщо ця якість у підлітка буде розвинута, то неминуче відбудеться процес каяття, який є підґрунтям ресоціалізації. Складовими ресоціалізаційного потенціалу є: високий рівень рефлексії; розвинена функція прогнозу та цілепокладання; соціально спрямовані ціннісні орієнтації; достатній рівень суб'єктності; досягаюча мотивація та асертивна поведінка у ситуації фрустрації.

У загальній групі неповнолітніх із соціально дезадаптованою поведінкою потрібно виокремити групи підлітків, що є справді важковиховуваними, та тих, негативні поведінкові прояви яких викликані двома іншими елементами виховного процесу – самим вихователем і характером взаємодії вихователя й вихованця. Спираючись на структуру девіантної поведінки, розроблену нами [7], було проведено емпіричне дослідження причин та поведінкових проявів засуджених відповідно до типу їх соціальної дезадаптації: соціальна дезадаптація за типом «педагогічна за недбаність»; біологічно зумовлена соціальна дезадаптація; оманлива чи ситуативно зумовлена соціальна дезадаптація; власне важковиховуваність, або особистісно зумовлена соціальна дезадаптація.

Емпірична частина дослідження відбувалась у Житомирі, Києві та Київській області (Біла Церква, Богуслав, Васильків, Іванків, Рокитне, Сквиря, Фастів). Вибірка складала 60 неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

У результаті нашого дослідження ми виокремили шість типів

неповнолітніх правопорушників (Рис. 1), а саме: імпульсивні; асоціально спрямовані; особистісно незрілі; особистісно зумовлені; ситуативні;

контекст залежні. Слід підкреслити, що серед неповнолітніх засуджених зазначені різновиди розподілилися нерівномірно (Див. Рис. 1).

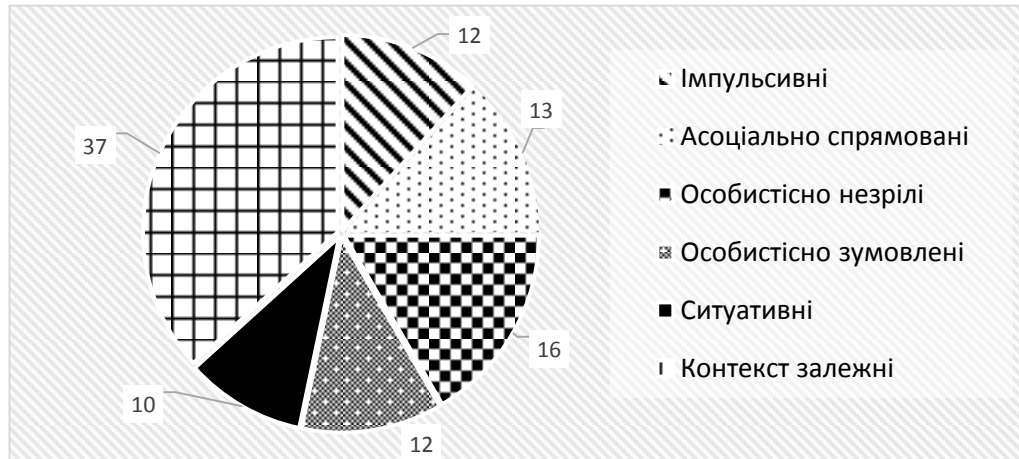

Рис.1. Типологія неповнолітніх засуджених (%)

Розглянемо вищезазначену типологію відповідно до системоутворюючих факторів. До *імпульсивних* ми віднесли неповнолітніх правопорушників, які не вміють прогнозувати свої вчинки, а тим більше їх наслідки. Імпульсивні підлітки діють не роздумуючи, процес свідомого прийняття рішення у них практично відсутній. Вони мають низький рівень розвитку рефлексії.

У підлітків даного типу переважають ціннісні орієнтації егоїстичного спрямування. В уявленнях про майбутнє вони не відчують себе суб'єктами своєї діяльності; їм притаманна унікаюча мотивація; у фруструючих ситуаціях їх реакція - агресивна.

Асоціально спрямовані. Це підлітки, які мають асоціальні цінності та вороже ставляться до суспільства. Вони мають егоїстичну спрямованість, при цьому відчують себе суб'єктами власної діяльності, але в

разі наявності перешкод (фруструючих ситуацій) діють агресивно. Підлітки, яких ми віднесли до цього типу, мають низький рівень рефлексії, недосконалий рівень функції прогнозу та унікаючу мотивацію.

До *особистісно незрілих* ми віднесли підлітків, які не мають чітких моральних уявлень, вони не засвоїли норм соціально прийнятної поведінки. Як і імпульсивні, вони мають низький рівень розвитку рефлексії. Оскільки у них не розвинена функція цілепокладання та функція прогнозу, такі підлітки взагалі не усвідомлюють себе суб'єктами власної діяльності. Разом з цим в ситуації фрустрації вони поведуть себе не агресивно, їх поведінка не асертивна та суперечлива.

Особистісно зумовлені неповнолітні засуджені. Системоутворюючим фактором є вороже ставлення до світу. Зважаючи на наші попередні дослідження [5] підлітки цього типу,

мають неадекватну самооцінку, через те, що вони перебувають у внутрішньому конфлікті. Варто зазначити, що підлітки, які відносяться до цього типу, мають мотивацію досягнення, проте, функція прогнозу на недосконалому рівні, рівень рефлексії низький, що пов'язано з їх життєвою ситуацією на момент обстеження.

Підлітки, яких ми віднесли до *ситуативних*, не мають відхилень у розвитку особистості. Такі підлітки можуть скоїти злочин лише в тому випадку, якщо ситуація, в якій вони опинилися, перевищила їх можливість розуміння того, що відбувається. Як правило це була ситуація життєвої кризи. До цього типу можна віднести тих підлітків, які скоїли злочин один раз. У підлітків даного типу соціально спрямовані ціннісні орієнтації, вони добре усвідомлюють себе суб'єктом власної діяльності. Вони мають розвинену функцію прогнозу та високий рівень рефлексії.

Контекст залежні засуджені – це насамперед особи, які не відчують себе суб'єктом своєї діяльності. Такий підліток поводить себе в залежності від контексту, до якого він включений. Ця особа прагне постійно перебувати в групі, оскільки самотійно не може прийняти рішення, а приналежність до групи додає сил і впевненості.

По результатах дослідження, функція прогнозу та цілепокладання у цієї категорії осіб на низькому рівні, а у деяких випадках навіть зовсім відсутня. У переважної більшості неповнолітніх, яких ми віднесли до цієї групи, переважає недосконалий рівень усвідомлення життєвої перспективи, вони не планують своє майбутнє.

Отже, необхідно зробити кардинальні зміни у підходах до ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, які потрібні для того, щоб реформувати пенітенціарну систему відповідно до міжнародних стандартів. Відповідно до цих стандартів неповнолітнього рекомендується направляти до виправного закладу тільки в разі крайньої міри і протягом мінімально необхідного строку. Пекінські правила рекомендують створення можливості такого розгляду справ за наявності програм у рамках громади, які забезпечують нагляд, керівництво, відшкодування шкоди потерпілому. Якщо ж неповнолітній у силу визнання його винним у скоєнні серйозного злочину або неодноразового здійснення інших порушень усе ж потрапив за ґрати, то необхідно докласти зусиль для його виправлення в якомога більш короткі строки і направлення на умовне визволення. Застосування зазначених правил потребує широкої участі різних органів і організацій, які мають працювати в таких напрямках:

- необхідність забезпечення громадського порядку й суспільної безпеки, захисту потенційних жертв правопорушень, які вчиняють неповнолітні. При цьому вік правопорушника має велике значення для фахівців і представників громадськості, зокрема, одним з основоположних принципів Ер-Рядських правил є необхідність урахування того, що вчинки молодих людей або їх поведінка, що не відповідає соціальним нормам, у багатьох випадках пов'язані з процесом дорослішання і по мірі зростання, їх поведінка може змінитися на краще без втручання правоохоронних органів;

- потреба в тому, щоб кожний, хто скоїв правопорушення, отримав за це покарання; саме невідворотність, а не суворість покарання, має бути основним принципом порядку в суспільстві;

- турбота про те, щоб кожний неповнолітній, який скоїв злочин, мав можливість отримати індивідуальний підхід, необхідний саме йому для того, щоб запобігти (знизити ймовірність) можливості скоєння нових правопорушень.

На сьогодні в Україні застосування покарань у вигляді позбавлення волі вже не є розповсюдженим щодо неповнолітніх. Разом з цим, слід чітко усвідомлювати, що позбавлення волі вже само по собі є психотравмуючим фактором, тому решту обставин перебування неповнолітніх у колонії необхідно змінити таким чином, щоб це позитивно впливало на особистість засуджених. Якщо цього не зробити, то наявність соціальної депривації настільки негативно впливає на ситуацію розвитку особистості, що призводить до фіксації особистісних відхилень, викликає ще більше відчуження засуджених від суспільства, їх ціннісні орієнтації стають у все більшу конфронтацію з моральними нормами, що спричинює ненависть до структур влади (поліції, суду, прокуратури тощо) і взагалі до всіх законослухняних громадян. У зв'язку з цим необхідно розробити нові підходи до роботи, визначити методологічні трансформації, а головне — увести диференціацію відповідно до типу соціальної дезадаптації правопорушника.

На чолі вирішення цих завдань повинна бути принципово нова функціональна модель ювенального виправного центру Державної пенітен-

ціарної служби. До речі, ідея створення ювенальних виправних центрів в Україні була підтримана Бюро співпраці Європейської комісії в Україні. Реформування діяльності закладів для неповнолітніх потребує таких заходів:

1) Організація під егідою Національної академії педагогічних наук України міжвідомчої наукової робочої групи для проведення широкого дослідження проблеми і вироблення комплексних пропозицій щодо правових, педагогічних, соціальних і економічних передумов створення моделі ювенального виправного центру.

2) Створення законодавчих і організаційних передумов функціонування ювенальних виправних центрів шляхом аналізу, унесення необхідних змін і доповнень до чинного законодавства.

3) Розробка пропозицій щодо вирішення задач формування нового архітектурного середовища ювенальних виправних центрів з урахуванням комплексного і середовищного підходу до організації належних умов життєдіяльності дітей, які в них утримуються, навчально-виховного процесу та ефективної соціальної реабілітації.

4) Розробка, державне ліцензування і впровадження на базі ювенальних виправних центрів спеціальних взаємопов'язаних програм, які б ураховували особливості соціального, психологічного і фізіологічного розвитку кожної дитини. Під час перебування неповнолітнього у виправному центрі необхідно створити умови для трудотерапії, навчання соціальним навичкам, розвитку позитивних особистісних рис дітей, засвоєння шкільного курсу відповід-

но до віку та з урахуванням необхідності ліквідації прогалин у знаннях. Важливою складовою процесу ресоціалізації є надання можливості неповнолітньому відчувати себе суб'єктом своєї життєдіяльності, тобто надавати йому можливості зробити правильний власний вибір у різних життєвих ситуаціях.

5) Важливим моментом є кадрове забезпечення діяльності ювенальних виправних центрів. Тут насамперед слід зазначити, що специфіка роботи з неповнолітніми правопорушниками потребує спеціальної підготовки фахівців, яка, на жаль, зараз відсутня.

Висновки. Забезпечення захисту прав неповнолітніх засуджених передбачає впровадження нових методів реабілітаційної роботи та

зміну всього спектру умов – економічних, правових, педагогічних, соціальних, організаційних і відносин між суб'єктами суспільного життя. Основною базою для виконання цієї мети є: розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо нових теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, які відповідають меті якнайкращого забезпечення інтересів дітей, які перебувають у конфлікті із законом; використання найкращого світового наукового і практичного досвіду у галузі захисту прав дітей.

Перспективи дослідження полягають у розробці психологічних аспектів ювенальної юстиції в Україні, що відкриває можливості для ресоціалізації неповнолітніх засуджених та профілактики злочинності.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 13.02.2020).
2. Парфанович І. І. Система виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми : навч. посіб. Тернопіль : ТИПУ, 2005. С. 176.
3. Сила Т. І. Міждисциплінарний зміст поняття «ресоціалізація». Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2011. Т. XIII. Ч. 1. С. 382-389.
4. Лютий В. П. Ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. Т.12. 2008. С. 197-204.
5. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічні аспекти гуманізації судочинства та кримінально-виконавчої системи. Київ : ЗАТ «Віпол», 2005. 100 с.
6. Красілова Ю. М. Ціннісні орієнтації, цілепокладання та функція прогнозу підлітків-правопорушників. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, V (60), Issue : 135, 2017. Будапешт. С. 72-75.
7. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. Київ : Либідь, 2011. 520 с.

References

- Parfanovych, I. I. (2005). *Systema vykhovnoi roboty z umovno zasudzhenymy nepovnoolitnymy*. Ternopil: TYPU [in Ukrainian].
- Syla, T. I. (2011). Mizhdystyplinarnyi zmist poniattia «resotsializatsiia». *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. Kyiv, T. XIII, 1, 382-389 [in Ukrainian].

Liutyi, V. P. (2008). Resotsializatsiia nepovnlitnikh, zvilnenykh vid vidbuvannia pokarannia z vyprobuvanniam. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi : zb. nauk. pr.*, 12, 197–204 [in Ukrainian].

Maksymova, N. Yu. (2005). *Sotsialno-psykholohichni aspekty humanizatsii sudochynstva ta kryminalno-vykonavchoi systemy*. Kyiv: ZAT «Vipol» [in Ukrainian].

Krasilova, Yu. M. (2017). Value orientations, goal setting, and the prediction function of delinquent adolescents. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, V (60), Issue: 135, 72–75 [in Hungarian].

Maksymova, N. Yu. (2011). *Psykhohiia deviantnoi povedinky*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

N. Maksymova, Doctor of Psychology, Professor of the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy in the Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-2110-9884

Y. Krasilova, Assistant of the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy in the Taras Shevchenko National University of Kyiv
e-mail: k-j-m@ukr.net; ORCID: 0000-0003-3758-5025

Juvenile defence of rights: re-socialisation potential

The article is devoted to the study of the problem of defence of rights of convicted as a main condition for their re-socialization. It is shown that the feeling of insecurity leads to the fixation of personal deviations, it causes even more alienation of convicted from society, their value orientations stay more and more in confrontation with moral standards, that causes hatred for the power authorities and for all law-abiding citizens in general. Purpose of the study: to design a typology of convicted persons according to the level of development of their re-socialization potential.

The components assuring the process of re-socialization are the following: finding out the causes and factors of violations of social requirements, rules and laws, their singleness or recurrence; determination of the person's attitude to social norms, requirements and to own behaviour; identifying the incentives to be applied for the purpose of correction and necessary sanctions provided for in case of a deviant's refusal to comply with the social norms; the existence of public institutions, organizations, establishments that fulfill the socializing influence; socio-psychological prognosis of the further life course of a person with deviant behaviour.

It is proved that re-socialization potential includes: a high level of reflection; developed functions of forecasting and goal setting; socially oriented system of values; a sufficient level of subjectivity; attaining motivation and assertive behaviour in a frustration situation. The systemic factor of the processes of renewal of social functioning of juvenile convicted is the skill to responsibly treat the consequences of their actions, to correlate their actions with the awareness of other people's rights. If this quality is developed in a teenager, then the process of repentance, which is the basis of re-socialisation, will inevitably occur.

The typology of juvenile offenders has been developed: impulsive; socially focused; personally immature; personally conditioned; situational; dependent on context. The algorithm of activity of specialists of the penitentiary system for ensuring defence of the rights of juvenile convicted is presented.

Keywords: *juvenile offenders; re-socialisation; re-socialisation potential; defence of rights of convicted; failure in social endeavours.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.09
УДК 343.8

Макаренко Н. К.,
кандидат юридичних наук, доцент,
здобувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3089-3535

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ КРИМІНОГЕННОСТІ МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК НАПРЯМ ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті досліджується проблема нейтралізації криміногенності місць позбавлення волі та її вплив на професійну злочинність. Звертається увага на необхідність обов'язкового впровадження заходів індивідуального запобігання професійній злочинності. Визначено, що заходи нейтралізації криміногенності місць позбавлення волі діляться на організаційні та виховні. Запобігання професійній злочинності пов'язане з реалізацією комплексу заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня життя, повернення особи у суспільство, виховання, надання необхідної допомоги після відбуття покарання. Крім того, в рамках розглянутих заходів необхідна розробка спеціальних заходів з протидії тюремній субкультурі. За результатами проведеного дослідження внесено низку пропозицій щодо удосконалення системи запобігання професійній злочинності.

Ключові слова: професійна злочинність; виправлення; соціальна реабілітація; реінтеграція; тюремна субкультура.

В статье исследуется проблема нейтрализации криминогенности мест лишения свободы и ее влияние на профессиональную преступность. Обращается внимание на необходимость обязательного внедрения мер индивидуального предупреждения профессиональной преступности. Определено, что меры по нейтрализации криминогенности мест лишения свободы делятся на организационные и воспитательные. Предупреждение профессиональной преступности связано с реализацией комплекса мер, направленных на обеспечение должного уровня жизни, возвращение человека в общество, воспитание, оказания необходимой помощи после отбытия наказания. Кроме того, в рамках рассматриваемых мер необходима разработка специальных мер по противодействию тюремной субкультуре. По результатам проведенного исследования внесены предложения по совершенствованию системы предупреждения профессиональной преступности.

Ключевые слова: профессиональная преступность; исправление; социальная реабилитация; реинтеграция; тюремная субкультура.

Постановка проблеми. У 1920-х роках учений-тюрмознавець С. В. Познишев зазначав, що «у майбутньому, ймовірно, кожен тип злочинців знай-

де собі місце в особливій «соціальній клініці» з методами «соціального лікування», що відповідають його особливостям. Але в даний час про це можна лише мріяти і будувати плани для майбутнього» [1, с. 165]. Слова відомого дореволюційного юриста не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Як відомо, перебування в місцях позбавлення волі супроводжується впливом негативних факторів на засудженого, які носять соціальний характер і в своїй сукупності призводять до соціально-економічних, соціально-психологічних, демографічних, соціально-правових, психолого-педагогічних та кримінологічних втрат [2, с. 15].

Ці втрати пов'язані із замкнутістю міжособистісного спілкування, необхідністю виживати в постійних конфліктних ситуаціях, взаємним негативним «зараженням» між засудженими, одноманітністю соціальних функцій, необхідністю виконувати вимоги режиму, що виключає прийняття самостійних рішень, можливістю виконувати не більше 10 % соціально значимих функцій, які можуть знадобитися на волі і т.д. [3, с. 67].

Виправлення професійних злочинців ускладняється не тільки їх специфікою, яка визначається неодноразовими судимостями, соціальною занедбаністю і т. д., а й професійною деформацією працівників виправних установ – черствістю, нерозумінням цілей покарання, традиційним застосуванням виключно каральних засобів впливу. Тому діяльність виправних установ із запобігання професійній злочинності потребує кардинального перегляду. Вона повинна складатися з комплек-

су заходів, що здатні виправити засудженого і сформувавши у нього відмову від злочинної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які тією чи іншою мірою зверталися до даної проблематики, слід назвати Г. А. Аванесова, О. М. Бандурку, М. М. Гернета, В. В. Голіну, І. М. Даньшина, О. М. Джужу, А. П. Закалюка, М. В. Корнієнка, О. М. Костенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. І. Шакуна, О. Н. Ярмиша та ін.

Постановка завдання. Охарактеризувати негативний вплив місць позбавлення волі на стан професійної злочинності. Дослідити основні напрями нейтралізації такого впливу. З метою удосконалення питань щодо запобігання професійній злочинності дослідити перспективний зарубіжний досвід з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Свого часу час для підвищення ефективності протидії професійній злочинності у виправних установах окремими авторами пропонувалися такі заходи, як: введення режиму тримання, який дасть змогу ізолювати професійних злочинців від інших засуджених; встановлення більш жорсткого порядку у виправних установах з метою недопущення мобільних телефонів, наркотиків, зброї і т.п.; посилення відповідальності за злочини, вчинені у виправних установах; удосконалення кадрової роботи з адміністрацією установ, зі встановленням обов'язкової ротації через певний час; зміна критеріїв оцінки роботи виправних установ. Основним критерієм ефективності роботи доцільно вважати не загальну кількість усіх вчинених злочинів та правопорушень, а активність з їх запобігання; посилення прокурорсь-

кого нагляду і відомчого контролю.

Окремим напрямом удосконалення системи запобігання професійній злочинності є перешкодження поширенню тюремній ідеології, ослаблення та нейтралізація злочинських традицій, звичаїв і норм кримінального середовища.

На нашу думку, тут насамперед необхідно сформулювати правильне уявлення про тюремну субкультуру. Адже за всю історію вітчизняної пенітенціарної системи не було повноцінної, адекватної та комплексної програми з боротьби із тюремною субкультурою. За останні роки неформальні норми зазнали серйозних змін, спостерігається перехід від «злочинського закону» до нових моделей злочинної поведінки [4, с. 152–153].

У нейтралізації неформальних норм поведінки велике значення мають організаційні та виховні заходи.

Індивідуум, потрапляючи до виправної установи, стоїть перед вибором: або йому керуватися неформальними нормами поведінки, або цінностями законослухняного суспільства. Від того, хто першим надасть допомогу, залежить його подальша поведінка. Коли засуджені відчувають піклування і увагу адміністрації, вони більше довіряють адміністрації виправних установ, не сприймають «злочинських» традицій.

Для запобігання правопорушенням у виправних установах і розкриття постпенітенціарних злочинів необхідно використовувати атрибутивні елементи тюремної субкультури. Йдеться про створення банку даних татуювань та прізвиськ, регулярну систематизацію тюремного жаргону.

Виховні заходи спрямовані на усвідомлення засудженим себе повноцінною особистістю, яка зазнає певних тимчасових обмежень за вчинений злочин. Без цього неможливо викоринити неформальні норми як регулятивні елементи тюремної субкультури.

Для усвідомлення засудженим себе повноцінною особистістю необхідно, по-перше, ввічливо до нього ставитися. Певний інтерес тут викликає американський досвід: «Кодекс поведінки ув'язнених у в'язниці вимагає, щоб ув'язнені зверталися до тюремних наглядачів або осіб, які відвідують установу, використовуючи звернення «сер» (до чоловіків) або «мем» (до жінок). Повага, яку в'язні повинні проявляти до тюремних наглядачів, не є односторонньою. Якщо тюремний наглядач звертається до ув'язненого або викрикує його ім'я на переключці, то він використовує звернення «містер» [5, с. 89].

По-друге, виховною роботою повинні займатися компетентні працівники. Така компетентність повинна виключати, з одного боку, «загравання» із засудженими, а, з другого боку, жорстокість щодо до них. Найбільш типовими є деперсоналізація і дискримінація комунікативного спілкування. У першому випадку йдеться про працівників, які в силу своїх конформних рис характеру, слабких емоційно-вольових якостей, а також дефектів соціально-правових норм регуляції легко приймають «субкультуру» засуджених і нерідко переступають межу заборонених контактів. Іншим полярним варіантом комунікативного спілкування є стратегія придушення засуджених, що проявляється в над-

мірній грубості, жорсткості та часто несправедливому поводженні з ними [6, с. 70–71].

У зв'язку з цим, з метою оздоровлення відносин і виявлення некомпетентних працівників, пропонується регулярно проводити анонімні соціологічні опитування засуджених.

Крім нейтралізації негативного впливу неформальних норм адміністрація виправних установ повинна заповнити духовний вакуум, і в цьому значну допомогу можуть надати релігійні конфесії.

Соціально-педагогічна функція релігійного впливу відіграє важливу роль і полягає у забезпеченні емоційного та інформаційного дефіциту, підготовці до законослухняного способу життя. За спостереженнями практиків, більшість засуджених завдяки релігії стають спокійнішими, врівноваженими людьми, усвідомлюють повністю тяжкість вчиненого злочину.

У перспективі розвитку кримінально-виконавчої політики є покращення умов тримання засуджених та розвиток служби пробації, основним завдання якої є соціальна адаптація та ресоціалізація осіб, які відбули покарання. Ця служба повинна вирішити проблеми з працевлаштуванням, місцем проживання звільненого. Крім цього, надавати медичну, правову, психологічну, консультативну та іншу допомогу.

У цьому випадку необхідно розробити і забезпечити реалізацію державного механізму ресоціалізації осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі. Для цього слід запроваджувати регіональні соціальні програми, спрямовані на постпенітенціарну адаптацію звільнених після відбуття покарання.

У зазначених програмах необхідно передбачити систему стимулювання засуджених до законослухняної поведінки, до так званої системи «соціальних ліфтів», що складається із зміни умов відбування покарання, виду виправної установи, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким видом, умовно-дострокового звільнення залежно від поведінки засуджених.

І тут особливе значення має орієнтація на міжнародні стандарти, а також на позитивний досвід функціонування відповідних систем у пенітенціарних установах зарубіжних країн.

Проведений аналіз зарубіжного пенітенціарного законодавства дає змогу зробити висновок про прагнення індивідуалізувати процес стимулювання законослухняної поведінки засуджених за допомогою встановлення відкритого переліку заохочень і надання більшої компетенції у вирішенні даного питання суб'єктам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Зокрема, у другій половині ХХ ст. в пенітенціарній практиці ряду зарубіжних країн (США, Голландія і Данія) відбулося активне зміщення акцентів з медичної моделі, орієнтованої на примусове лікування злочинців, на реінтеграційну, яка дозволяла створити середовище, близьке до соціуму, і сприяти розвитку необхідних особистісних якостей і навичок, важливих для життя на волі.

Основними положеннями реінтеграційної моделі, що отримала надалі широкий розвиток, є такі:

– засоби боротьби зі злочинністю повинні розглядатися як засоби захисту суспільства гуманними ме-

тодами, а не шляхом залякування індивіда;

– засоби соціального захисту повинні включати або нейтралізацію злочинця шляхом ізоляції його від суспільства (як крайній захід), або застосування до нього методів виправлення і виховання з метою ресоціалізації;

– кримінальна політика держави, заснована на положеннях доктрини нового соціального захисту, робить необхідною все більшу гуманізацію кримінального законодавства і повинна орієнтуватися більшою мірою на індивідуальне, ніж на загальне запобігання злочинності, тобто бути спрямованою на ресоціалізацію конкретного злочинця;

– робота з виправлення особистості злочинця передбачає відновлення у нього впевненості в собі, формування позитивного особистісного іміджу, почуття відповідальності з одночасним розвитком просоціальних цінностей і особистісних мотивів;

– процес гуманізації системи кримінальної юстиції має на увазі також наукове осмислення причин злочинності, вивчення особистості злочинця ще на стадії розслідування злочину, а також згодом і під час реалізації кримінального покарання, при чому переважно без ізоляції від суспільства, беручи до уваги ступінь його суспільної небезпеки [7, с. 60].

Реінтеграційна модель складається з послідовної реалізації трьох взаємопов'язаних між собою компонентів, що починаються з літери Р: реформації особистості, реабілітації соціальної, реінтеграції поетапної в суспільство.

При цьому реформація особистості здійснюється на основі даних

психодіагностики за допомогою застосування індивідуальних і групових методів психокорекційного впливу.

Соціальна реабілітація досягається через ресоціалізацію засуджених у спеціальних виправних установах.

Поетапна реінтеграція в суспільство базується на психологічній підготовці і адаптації звільнених з місць позбавлення волі до життя на свободі, а також на соціальній реабілітації в постпенітенціарний період [7, с. 60].

В реінтеграційній моделі призначення покарання належить до загальної профілактики і безпеки, а головна мета виконання кожного вироку полягає в індивідуальній профілактиці, яка здійснюється за допомогою застосування такого режиму тримання, який спрямований на зміну соціальної установки засудженого і надання йому допомоги на персональному і соціально-психологічному рівнях для його соціальної реабілітації, завдяки чому він зможе в майбутньому вести законослухняний спосіб життя.

Актуальним, на наш погляд, буде приклад тюремної системи Великобританії, в рамках якої в останнє десятиліття зміцнюється статус і посилюється роль психологічної служби, до компетенції якої належать:

– розробка та впровадження класифікаційних систем ув'язнених, нових виправних програм і моделей прогнозу на основі оцінки рівня ризику при наданні умовно-дострокового звільнення;

– проведення наукових досліджень, що мають вузьке прикладне значення для пенітенціарної практики;

– участь в психологічній підготовці і атестації тюремного персоналу.

В Японії при здійсненні громадського контролю над злочинністю важливу роль відіграють заходи, спрямовані на ресоціалізацію без надмірної стигматизації звільнених з виправних установ, з тим, щоб уникнути формування у них комплексу злочинної особи [8, с. 106–107].

Досягається це шляхом виведення зі сфери застосування кримінального законодавства осіб, які вчинили нетяжкі злочини; призначення для переважного числа осіб, визнаних винними, покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, або позбавлення волі на нетривалі терміни; застосування диференційованого підходу в поводженні з ув'язненими; реалізації широкої програми контролю і виховання щодо осіб, умовно-дostroково звільнених із місць позбавлення волі.

Особливий інтерес являє собою латвійський досвід, оскільки цій державі довелося «з нуля» формувати службу пробації, нормативно-правову основу і організацію її діяльності, в тому числі готувати персонал до такої роботи.

Зокрема, служба пробації Латвії має наступні функції: здійснює досудові доповіді суду і прокурорам; надає допомогу особам, звільненим з пенітенціарних установ; розробляє і здійснює програми корекції соціальної поведінки піднаглядних осіб; координує хід виконання покарання щодо осіб, засуджених до примусових робіт; забезпечує виконання громадських робіт неповнолітніми правопорушниками; організовує процес примирення з допомогою посередника між потерпілими і вин-

ними особами; здійснює нагляд за особами, умовно звільненими від кримінальної відповідальності, умовно засудженими та умовно-дostroково звільненими, а також надає їм необхідну допомогу.

В Україні 5 лютого 2015 р. було прийнято Закон України «Про пробацію», який введено у дію 27 серпня 2015 року.

Відповідно до вказаного закону пробація – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого.

Суть пробації полягає у встановленні нагляду за засудженим з покладенням на нього певних зобов'язань і обмежень, без ізоляції його від суспільства (відвідувати центри пробації, періодично зустрічатися з наглядовим офіцером, брати участь у певних різновидах діяльності, дотримуватися законослухняної поведінки тощо).

Метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності.

Під час вирішення питання про застосування до особи пробації суд бере до уваги характер вчиненого кримінального правопорушення та соціально-психологічну характеристику особи обвинуваченої або засудженої, яку готує персонал органу

пробації або адміністрація установи виконання покарань.

Попри усі недоліки Закону України «Про пробацію», які досі піддаються критиці та потребують подальшого удосконалення, за оцінками міжнародних експертів цей Закон відповідає європейським стандартам пробації.

Національна модель пробації передбачає роботу на етапі судового розгляду (досудова пробація – забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності).

Після застосування покарання, альтернативного позбавленню волі, розпочинається етап наглядової пробації, яка передбачає не лише контроль за засудженим, а й індивідуально сплановану роботу над вирішенням його проблем (факторів ризику), які можуть призвести до вчинення повторного злочину, забезпечення надання йому необхідних соціальних, психологічних, юридичних, медичних та освітніх послуг; застосування спеціальних пробаційних програм. В основі усіх пробаційних заходів перебуває оцінка факторів ризику та використання спеціальних методик пробаційної роботи, які ураховують стать та вік суб'єкта пробації, передбачають постійний моніторинг результатів і коригування для досягнення максимального ефекту. До роботи із суб'єктами пробації, яка базується на ресурсах громади, можуть залучатися волонтери пробації.

Пробація також передбачає сприяння адміністрації установ закритого типу у вирішенні для засуджених, які звільняються, питань

оформлення документів, проживання, роботи, поміщення до закладів соціального захисту або лікарень (тих хто потребує лікування).

Положення, передбачені Законом України «Про пробацію», були узгоджені з іншими законами шляхом прийняття Закону України від 7 вересня 2016 р. № 1492-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених».

Зазначеним Законом внесено зміни до Кримінального кодексу, Кримінально-виконавчого кодексу та Кримінального процесуального кодексу, зокрема до переліку органів виконання покарань внесено уповноважений орган з питань пробації, урегульовано з іншими законами порядок складання досудової доповіді, здійснення пробаційного нагляду, реалізацію пробаційних програм та здійснення заходів пенітенціарної пробації.

Водночас певну запобіжну роль у зменшенні рівня професійної злочинності відіграють заходи із виявлення та постановки на облік осіб, які звільнилися з установ виконання покарань, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, а також засуджених за умисні злочини до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Місцеві правоохоронні органи мають налагодити ефективний контроль за своєчасним прибуттям, документуванням і реєстрацією осіб, які звільнилися після відбуття покарання. Таким особам потрібно сприяти у влаштуванні на роботу та у налагодженні й облаштуванні їх побуту.

Важливий профілактичний ефект у запобіганні професійній зло-

чинності міститься у профілактичному контролі за особами, які після звільнення потребують адміністративного нагляду. Відповідно до положень Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» такий нагляд устанавлюється щодо повнолітніх осіб: засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо під час відбування покарання їх поведінка свідчила, що вони вперто не бажають стати на шлях виправлення і залишаються небезпечними для суспільства; щодо засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, незважаючи на попередження органів Національної поліції, систематично порушують громадський порядок і права інших громадян, вчиняють інші правопорушення; щодо засуджених до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Як окремий запобіжний захід можна виділити необхідність створення і використання єдиної спеціальної бази даних про професійних злочинців. Така база має бути автоматизованою, містити фотографії, анкетні дані, розгорнуту інформацію про вчинені правопорушення, а також про родинні, дружні й кримінальні зв'язки, поведінку під час відбування покарання, способи вчинення ними злочинів, а також будь-яку ін-

шу інформацію, що являє собою інтерес для правоохоронних органів [9].

Для покращення ефективності запобігання професійній злочинності важливо мати у своєму розпорядженні статистичну інформацію про поточний стан і динаміку злочинності (в тому числі й професійної злочинності); місця, територію та об'єкти, де професійними злочинцями вчиняється найбільша кількість злочинів; про соціальні, економічні та інші фактори, що впливають на стан того чи іншого виду злочинності.

Реалізація цих завдань можлива за допомогою застосування апробованих методів кримінологічних досліджень. До таких, зокрема, належать:

- статистичний аналіз показників поточної професійної злочинності порівняно з аналогічним періодом минулого року (ще більш достовірні результати динаміки і подальших тенденцій професійної злочинності можуть бути отримані, якщо порівнювати її рівень за три, п'ять, 10 років);

- узагальнення інформації, що міститься в матеріалах кримінальних справ, про обставини, які сприяли вчиненню професійними злочинцями злочинів;

- внесення в систему обліку та звітності правоохоронних органів самостійного розділу про професійну злочинність;

- побудова і поповнення банків даних криміналітету, електронне стеження за професійними злочинцями в усіх органах кримінальної юстиції для аналізу криміногенних ситуацій, що складаються в їх середовищі;

– моніторинг громадської думки.

Висновки. Таким чином, нейтралізація криміногенності місць позбавлення волі пов'язана з реалізацією комплексу заходів, спрямованих на реалізацію прогресивної системи відбування покарання, зниження рівня ізоляції засуджених у місцях позбавлення волі; диференціації за-

суджених; нейтралізацію тюремної субкультури; застосування режимних заходів у місцях позбавлення волі; проведення виховної роботи з засудженими із залученням представників різних релігійних конфесій; удосконалення постпенітенціарного контролю і нагляду; соціальну допомогу засудженим після звільнення.

Список використаних джерел

1. Познышев С. В. Основы пенитенциарной науки. Москва, 1923. 342 с.
2. Рудник В. И. Отрицательные последствия применения уголовного наказания в виде лишения свободы и основные меры их нейтрализации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Киев, 1990. 25 с.
3. Зелинский А. Ф. Рецидив преступлений: структура, связи, прогнозирование. Харьков : Изд-во Харьковского юридического института, 1980. 132 с.
4. Хохряков Г. Ф. Парадоксы тюрьмы. Москва : Юрид. лит., 1991. 224 с.
5. Система перевоспитания заключенных в тюрьме города Монтгомери в США. *Передовой опыт уголовно-исполнительной системы*. Москва : МВД России, 1997. Вып. 12. С. 86–92.
6. Лебедев В. В. Формирование профессиональной компетентности сотрудников ИТУ: состояние, проблемы. *Личность преступника и исполнение уголовных наказаний*: сб. науч. трудов. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1991. С. 70–71.
7. Поздняков В. М. Психология в пенитенциарной практике зарубежных стран в XX столетии (историко-сравнительный анализ). Москва : Изд-во Акад. управления МВД России, 2000. 149 с.
8. Морозов Н. А. Преступность и борьба с ней в современной Японии: дис. ... канд. юрид. наук. Владивосток, 2000. 193 с.
9. Кошко А. Ф. Очерки уголовного мира царской России. Москва : Директ-Медиа, 2014. Т. 1. 83 с.

References

- Poznyshv, S. V. (1923). *Osnovy penitenciarnoj nauki*. Moskva [in Russian].
- Rudnik, V. I. (1990). *Otricatelnye posledstviya primeneniya ugovnogo nakazaniya v vide lisheniya svobody i osnovnye mery ih nejtralizacii* (Avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk). Kiev [in Russian].
- Zelinskij, A. F. (1980). *Recidiv prestuplenij: struktura, svyazi, prognozirovanie*. Harkov: Izd-vo Harkovskogo yuridicheskogo instituta [in Russian].
- Hohryakov, G. F. (1991). *Paradoksy tyurmy*. Moskva: Yurid. lit. [in Russian].
- Sistema perevospitaniya zaklyuchennyh v tyurme goroda Montgomeri v SShA. (1997). *Peredovoj opyt ugovovno-ispolnitelnoj sistemy*. Moskva: MVD Rossii, 12, 86–92 [in Russian].
- Lebedev, V. V. (1991). Formirovanie professionalnoj kompetentnosti sotrudnikov ITU: sostoyanie, problemy. *Lichnost prestupnika i ispolnenie ugovovnyh nakazaniy: sb. nauch. trudov*. Moskva: VNII MVD SSSR, 70–71 [in Russian].

Pozdnyakov, V. M. (2000). *Psihologiya v penitenciarnej praktike zarubezhnyh stran v XX stoletii (istoriko-sravnitelnyj analiz)*. Moskva: Izd-vo Akad. upravleniya MVD Rossii [in Russian].

Morozov, N. A. (2000). *Prestupnost i borba s nej v sovremennoj Yaponii* (Dis. ... kand. yurid. nauk). Vladivostok [in Russian].

Koshko, A. F. (2014). *Ocherki ugolovnogo mira carskoj Rossii*. Moskva [in Russian].

N. Makarenko, PhD, Assistant Professor, Doctoral Candidate of Department of Criminology and the Penal Law of National Academy of Internal Affairs
ORCID: 000-0003-3089-3535

Neutralization of criminogenicity of places of detention as a direction of prevention of professional crime

The article explores the problem of neutralizing the criminogenicity of places of deprivation of liberty and its impact on professional crime. Attention is drawn to the need for mandatory implementation of individual measures to prevent professional crime.

It was determined that measures to neutralize the criminality of places of deprivation of liberty are divided into organizational and educational.

Prevention of professional crime is associated with the implementation of a set of measures aimed at ensuring an adequate standard of living, returning a person to society, education, and providing the necessary assistance after serving the sentence. In addition, as part of the measures under consideration, it is necessary to develop special measures to counter the prison subculture.

According to the results of the research, a number of proposals were made to improve the system of prevention of professional crime.

It is about further improving the conditions of detention, the development of the probation service, the use of religious influence, the introduction of regional social programs aimed at post-penitentiary adaptation of those released after serving their sentences.

The issue of introduction of reintegration model of punishment serving, which should consist of three components: individual reformation, social rehabilitation, reintegration step by step, is considered separately.

As a separate precautionary measure stands out the need to create and use a single special database on professional offenders.

Keywords: *professional crime; correction; social rehabilitation; reintegration; prison subculture.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.10
УДК 343.2

Новікова К. А.,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник Науково-
дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії
правових наук України
ORCID: 0000-0001-8646-3441

КРИТЕРІЇ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ОСОБИСТУ СВОБОДУ ЛЮДИНИ В ЗАХОДАХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

Стаття присвячена визначенню меж державного впливу на особисту свободу людини. Розвивається вироблений практикою Європейського суду з прав людини «трискладовий тест»: у рамках трьох елементів пропонується виділити критерії меж впливу на особисту свободу людини, а саме: в межах законності пропонується розглядати строковість, в межах обґрунтованості – крайність, в межах необхідності обмеження прав і свобод людини – пропорційність (співрозмірність) таких обмежень.

Ключові слова: особиста свобода; покарання; заходи кримінально-правового характеру.

Стаття посвящена определению границ государственного влияния на личную свободу человека. Развивается предложенный практикой Европейского суда по правам человека «трехсоставляющий тест»: в рамках трех элементов предлагается выделить критерии границ влияния на личную свободу человека, а именно: в рамках законности предлагается рассматривать срочность, в пределах обоснованности – крайность, в пределах необходимости ограничения прав и свобод человека – пропорциональность (соразмерность) таких ограничений.

Ключевые слова: личная свобода; наказание; меры уголовно-правового характера.

Постановка проблеми. Кримінальне право – галузь права, яка намагається врегулювати конфлікт між людиною і державою. З одного боку, держава зобов'язана піклуватися про суспільство, якому часто вигідно, щоб правопорушник був ізольований від суспільства. З іншого боку, держава не тільки обмежує, а й захищає права цього самого правопорушника.

Стаття 1 Загальної декларації прав людини проголошує, що усі народжуються *вільними* та рівними у своїх правах. Держава обмежує свободу заради досягнення високої цілі – суспільно корисного результату.

По-перше, такі обмеження можуть бути не лише в сфері кримінального права, а і в інших галузях права, наприклад, адміністративного

права. У цій статті досліджуються тільки обмеження права на особисту свободу у сфері кримінального права. По-друге, ці обмеження не мають бути довірливими.

Постановка завдання. Визначити межі державного впливу на особисту свободу людини і визначити групи критеріїв обмеження права на особисту свободу людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання обмеження окремих прав людини є предметом уваги конституціоналістів та теоретиків права: П. М. Рабіновича, В. В. Речицького, Ю. М. Тодики та інших відомих вчених. Що ж стосується кримінального права, то проблема обмеження права особистої свободи людини досліджувалася лише в межах аналізу окремих заходів, таких як обмеження волі, арешт, позбавлення волі, довічне позбавлення волі, примусові заходи медичного характеру, обмежувальні заходи тощо, і не була предметом окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб визначитися з межами допустимого впливу на особисту свободу людини у кримінальному праві, слід хоча б побіжно звернутися до самого поняття «особистої свободи» і до тих теоретичних моделей обмежень, які пропонують вчені науки теорії та конституційного права.

Особиста свобода становить собою мінімальний обсяг незалежності, яку індивіди зберігають за собою, погоджуючись підкорятися закону [1, с. 44]. Єдиним виправданим втручанням у свободу будь-якої людини є попередження шкоди, яка може бути заподіяна іншим. Свободу можна обмежувати, але ці обмеження мають відповідати певним критеріям [2,

с. 286]. Проблемою є не можливість обмеження прав як така, а межі пропонувані обмежень, які призвані захистити права від їх повного вихлощення. Свобода індивіда розуміється не тільки як свобода від впливу на його діяння, свобода може потребувати також вчинення позитивних діянь з боку держави [3, с. 46].

Як вже зазначалося, держава обмежує свободу заради суспільно корисного результату. Але громадянин може поставити під сумнів спрямованість закону на досягнення суспільного блага [4, с. 83]. Для того, щоб дотримувався принцип врахування суспільної думки, законодавець має використовувати соціально-економічні підстави криміналізації або інших елементів кримінально-правової політики [див. 5, с. 76].

Обмеження відіграють величезну роль у здобутті особистістю справжньої свободи. Обмежуючи певною мірою свободу кожного індивіда, закон забезпечує йому безперешкодне використання своїх прав, тобто гарантує йому свободу всередині цих меж. Свобода кожної людини поширюється лише до тієї межі, від якої починається свобода інших людей. Прагнучи встановити ці межі, закон сприяє тому, щоб у спільному житті людей запанував порядок, оснований на свободі [6, с. 359].

Особиста свобода у кримінальному праві обмежується цілою низкою заходів кримінально-правового характеру. Це і покарання, й інші заходи кримінально-правового характеру (наприклад, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, обмежувальні заходи тощо). Зрозуміло, що ступінь обмеження особистої свободи в кожному конкретному випадку

різний і залежить ще від загальних правил не тільки призначення покарання, а й в широкому сенсі правил застосування заходів кримінально-правового характеру. Так де ж знаходиться межа допустимих обмежень прав та свобод людини? Очевидно, на межі критеріїв обмеження права на особисту свободу людини.

Слід зазначити, що Європейський суд з прав людини, його «трискладовий тест» визначив три елементи обмеження прав людини: легальність (законність), обґрунтованість та необхідність обмеження прав і свобод людини в демократичному суспільстві (пропорційність). Попри те, що Європейський суд з прав людини говорив про загальні обмеження прав людини, їх можна застосувати і щодо обмеження права на особисту свободу людини. Розвиваючи позиції Європейського суду з прав людини, слід зазначити що врахування його практики і взагалі міжнародно-правових актів є важливою складовою діяльності правозастосовчих органів. Самі по собі міжнародно-правові акти встановлюють певні рамки на обмеження прав особистої свободи людини.

Так, в Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (п. 27) дозволяються застосовувати тільки ті обмеження, які потрібні для забезпечення надійного нагляду і дотримання належних правил спільного життя в установі. В'язням (п. 37) дозволяється спілкуватися через регулярні проміжки часу і під належним наглядом з їхніми сім'ями або друзями, що мають бездоганну репутацію, як шляхом листування, так і безпосередньо, в ході відвідин. Проголошеною є те, що такі правила визначаються на міжнародному рівні для

осіб, які обмежуються особистою свободою в вузькому сенсі (різні види ув'язнення). А як же бути з тими обмеженнями особистої свободи, які застосовуються під час виконання інших видів покарань або інших заходів кримінально-правового характеру? Очевидно, що це питання потребує свого правового врегулювання.

Стаття 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права закріплює, що всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі. Незважаючи на захищені в Україні дисертації [див. 7; 8], науці кримінального права не вдалося визначити чітко поняття – що таке «гуманність». І гуманізм і досі залишається абстрактним поняттям, потребуючим визначення чіткості меж.

Європейські пенітенціарні правила (п. 3) закріплюють положення про те, що обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися. Цікавим є той факт, що навіть при позбавленні особистої свободи засоби обмеження свободи руху ніколи не повинні застосовуватися для покарання (п. 60.1.6). Тоді, якщо детально розглядати примусові заходи медичного характеру – госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги (ч. 1 ст. 94 КК України), то там такий захід застосовується дуже часто.

Європейський суд з прав людини теж вносить свій внесок в інтерпретацію стандартів обмеження особистої свободи, шляхом розширення його – тлумаченням права на гуманне ставлення. Навіть в умовах обме-

ження права на особисту свободу залишаються мінімальні гарантії цього гуманізму і таке інше. Часто зміст принципу гуманізму зводиться до заборони нелюдського поводження, заборони катувань тощо (наприклад, справа Сааді проти Італії від 28.02.2008), але він значно ширший. Кожне звернення до ЄСПЛ може кардинально змінити підхід до інтерпретації того чи іншого права чи свободи для всього світу та України зокрема [7, с. 163–164]. Таким чином, обмеження особистої свободи людини мають встановлюватися з дотриманням міжнародних стандартів.

Уточнюючи «трискладовий тест» Європейського суду з прав людини, який визначив три елементи обмеження прав людини: легальність (законність), обґрунтованість та необхідність обмеження прав і свобод людини в демократичному суспільстві (пропорційність), слід виокремити ті критерії, які мають суттєве значення для заходів кримінально-правового характеру.

Так у рамках першого елемента слід підкреслити важливе значення не тільки встановлення законом цих заходів, а потрібно, щоб було визначено вид та строк заходів, які обмежують особисту свободу. Обмеження особистої свободи людини має *строковий характер*. Так, у Загальній частині КК України визначаються максимальний строк, на який призначається арешт (до 6 місяців), обмеження волі (до 5 років), тримання в дисциплінарному батальйоні військово-службовців (до 2 років) та позбавлення волі на певний строк (до 15 років), у випадку призначення покарання за сукупністю вироків – до 25 років. Навіть довічне позбавлення волі, хоч і визнається безстро-

ковим видом покарання, має умовно строковий характер у зв'язку із можливістю бути помилуваним – п. 4 Положення про порядок здійснення помилування (так зване «право на надію»). Мінімальна свобода є, навіть, при максимальних обмеженнях – наприклад, особи, які відбувають довічне позбавлення волі, мають права на щоденні прогулянки, на користування книжками тощо.

Аналізуючи інші заходи кримінального правового характеру, можна помітити теж строковий характер. Так, примусові заходи медичного характеру переглядаються не рідше ніж раз на 6 місяців (ст. 95 КК України). Тривалість примусових заходів виховного характеру встановлюється судом (ст. 105 КК України), хоча у порядку *de lege ferenda* можна замислитися про необхідність законодавчого встановлення таких строків. Обмежувальні заходи можуть застосовуватися на строк від одного до трьох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців (ст. 91¹ КК України).

Строковість можна поділити на встановлену у законі та гіпотетично можливу строковість. Мною помічено, що в жодній Конвенції, в жодній Конституції світу не закріплені ці рамки, межі обмеження особистої свободи людини. Але дослідження більшості країн показало, що кримінальним законодавством встановлюються строки обмеження особистої свободи, при цьому строки найрізноманітніші. Довічне ж позбавлення волі у світі зустрічаються відносно рідко.

У рамках обґрунтованості слід вирізнити такий критерій як крайність. Окрім цього, обов'язково по-

винні бути диференційовані заходи кримінально-правового характеру, які мають встановлювати різноманітні рамки обмеження прав і свобод людини. Примусові ж заходи медичного характеру визнаються найсуворішими серед них, оскільки правообмежувальними заходами серед них є навіть обмеження фізичної свободи людини.

Заходи пов'язані з обмеженням особистої свободи, мають бути *крайніми*, тобто застосовуватися тоді, коли по-іншому не можна. Свобода – це найцінніше людське благо. Європейський суд з прав людини однозначно став на позицію людиноцентристського підходу, захищаючи невід'ємне право у тому числі на свободу.

Свобода – може розглядатися як комплекс прав, врегульованих законом, а саме право – в об'єктивному значенні як закон, що регулює свободу [9, с. 51]. Саме тому свобода людини не безмежна, а визначена певними рамками [10, с. 19]. Відомо, що заходи кримінального права застосовуються за принципом *ultima ratio*, так от заходи, пов'язані із обмеженням особистої свободи, повинні застосовуватися тоді, коли всі засоби кримінально-правового реагування вже вичерпані і правозастосовувачу тільки й залишається, що обмежити особисту свободу людини. Це означає, що доти, доки правозастосовувач потенційно не використовує увесь арсенал заходів, не пов'язаних з обмеженням особистої свободи, переходити до обмеження особистої свободи не можна.

Нарешті, обмеження особистої свободи людини має бути співрозмі-

рним тому діянню, яке вчинене (*принцип пропорційності*). Співрозмірність (пропорційність) у праві являє собою загальний, універсальний принцип права, який вимагає співрозмірного обмеження прав і свобод людини для досягнення публічних цілей [11, с. 42]. Принцип пропорційності (балансування) часто використовується як спосіб визначення того, чи були основні права обмежені правомірним шляхом чи порушені в результаті неправомірного впливу [3, с. 46]. Правопорушення (злочини) поділяються на категорії (ст. 12 КК України) і кожне з цих правопорушень умовно встановлює визначені рамки для застосування потенційних меж заходів кримінально-правового характеру. Це означає, що оцінюється потенційна істотна шкода, заподіяна діянням, і потенційний захід, який можна застосовувати за діяння, яке заподіяло таку шкоду.

Висновки. Вирішуючи питання співрозмірності й граничної допустимості можливості обмеження прав і свобод людини, слід відзначити, що таке обмеження має відповідати певним критеріям. Розвиваючи усталену практику Європейського суду з прав людини, в рамках «трискладового тесту» можна виокремити такі критерії як строковість обмеження особистої свободи, крайність та пропорційність. При цьому я не претендую на вичерпність цього переліку і вважаю, що його покращення є перспективним для подальшої науки кримінального права.

Список використаних джерел

1. Таманага Б. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія. Переклад з англійської А. Іщенка. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2007. 208 с.
2. Ролз Д. Теорія справедливості. Пер. з англ. О. Мокровольський. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи». 2001. 822 с.
3. Троицкая А. Пределы прав и абсолютные права: за рамками принципа пропорциональности? Теоретические вопросы и практика Конституционного Суда РФ. *Сравнительное конституционное обозрение*. Москва : Институт права и публичной политики. 2015. № 2 (105). С. 45–69.
4. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права. Пер. з англ. Р. Семківа. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2008. 385 с.
5. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика. Проблемы криминализации и пенализации. Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета. 1987. 268 с.
6. Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 357–361.
7. Тимофеева Л. Ю. Гуманістична парадигма кримінального права України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. 277 с.
8. Резнік Ю. С. Принцип гуманізму та його реалізація в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2017. 20 с.
9. Возгрін С. Ю. Межі свободи та заборона обмеження прав і свобод людини: національно-правовий та міжнародні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6–3. Том 1. С. 51–54.
10. Новікова К. А. Обмеження особистої свободи як вид покарання: монографія / наук. ред. Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2019. 288 с.
11. Майданик Р. А. Пропорційність (співрозмірність) і право власності: доктрина і судова практика. *Право України*. 2016. № 1. С. 41–54.

References

- Tamanaha, B. (2007). *Verkhovenstvo prava. Istoriia. Polityka. Teoriia*. Pereklad z anhliiskoi A. Ishchenka. Kyiv: Vydavnychiy dom «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
- Rolz, D. (2001) *Teoriia spravedlyvosti*. Per. z anhl. O. Mokrovolskyi. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].
- Troickaja, A. (2015). Predely prav i absoljutnye prava: za ramkami principa proporcional'nosti? Teoreticheskie voprosy i praktika Konstitucionnogo Suda RF. *Sravnitel'noe konstitucionnoe obozrenie*, 2 (105), 45–69 [in Russian].
- Allan, T. R. S. (2008). *Konstytutsiina spravedlyvist. Liberalna teoriia verkhovenstva prava*. Per. z anhl. R. Semkiva. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
- Korobeev, A. I. (1987). *Sovetskaja ugolovno-pravovaja politika. Problemy kriminalizacii i penalizacii*. Vladivostok: Izd-vo Dal'nevostochnogo universiteta [in Russian].
- Fihel, Yu. O. (2017). Teoretychni aspekty obmezhenia prav liudyny. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. *Yurydychni nauky*, 837, 357–361 [in Ukrainian].
- Timofieieva, L. Yu. (2018). *Humanistychna paradyhma kryminalnoho prava Ukrainy* (Dys. ... kand. yuryd. Nauk). Odesa [in Ukrainian].

Reznik, Yu. S. (2017). *Pryntsyp humanizmu ta yoho realizatsiia v kryminalnomu pravi Ukrainy* (Avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk). NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv [in Ukrainian].

Vozghrin, S. Yu (2013). Mezhi svobody ta zaborona obmezhenia prav i svobod liudyny: natsionalno-pravovyi ta mizhnarodni aspekty. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*, 6–3, 1, 51–54 [in Ukrainian].

Novikova, K. A. (2019). *Obmezhenia osobystoi svobody yak vyd pokarannia*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Maidanyk, R. A. (2016). Proportsiinist (spivrozmiirnist) i pravo vlasnosti: doktryna i sudova praktyka. *Pravo Ukrainy*, 1, 41–54 [in Ukrainian].

K. Novikova, PhD, Senior Researcher of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Ukrainian Academy of Law Sciences

ORCID: 0000-0001-8646-3441

Criteria for limiting the right to personal freedom in the measures of criminal legal nature

The article is devoted to defining the limits of state influence on personal freedom. Personal freedom and theoretical models of restrictions on the right to personal freedom of man are analyzed. Measures restricting the rights to personal freedom of person are distinguished. It is determined that coercive measures of a medical nature are the most stringent among the measures restricting personal freedom, since they also allow the actual physical restriction of the right to personal freedom.

The importance of the case-law of the European Court of Human Rights is emphasized and it is stated that international legal acts establish a certain framework for restricting the rights to individual human freedom. The three-part test developed by the European Court of Human Rights is being developed, which has identified three elements of human rights restriction: legality (legality), validity and necessity of restriction of human rights and freedoms in a democratic society (proportionality). Within these elements it is proposed to distinguish the criteria of the limits of influence on personal freedom of man, namely: within the limits of legality it is proposed to consider the urgency, within the justification – the extreme, in the framework of the need to restrict human rights and freedoms – the proportionality (proportionality) of such restrictions. Therefore, these three criteria must be met by the restriction of the right to personal freedom of person when deciding on the issue of proportionality and maximum admissibility.

Keywords: *personal freedom; punishment; measures of criminal legal nature.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.11
УДК 343.985: 340.69: 343.148

*Симоненко Н. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
e-mail: Natalka_88@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1048-278X*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ МИНУЛИХ РОКІВ

Стаття присвячена дослідженню проведення судово-медичної і психофізіологічної експертизи в ході досудового розслідування злочинів минулих років. Особливу увагу автор приділяє питанням, пов'язаним з проведенням судово-медичної, судово-психіатричної та судово-психологічної експертизи, а також проведенню психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа.

Ключові слова: експерт; злочини минулих років; розслідування; судова експертиза; психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа.

Статья посвящена исследованию проведения судебно-медицинской и психофизиологической экспертизы в ходе досудебного расследования преступлений прошлых лет. Особое внимание автор уделяет вопросам, связанным с проведением судебно-медицинской, судебно-психиатрической и судебно-психологической экспертизы, а также проведению психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа.

Ключевые слова: эксперт; преступления прошлых лет; расследование; судебная экспертиза, психофизиологическая экспертиза с использованием полиграфа.

Постановка проблеми. Доволі часто в практиці під час досудового розслідування злочинів минулих років та наступного розгляду кримінальних проваджень у суді виникає потреба у вирішенні питань, на які один фахівець не може надати відповіді, оскільки не володіє сповна всіма необхідними спеціальними знаннями. У такому випадку виникає потреба в проведенні судових експертиз. Адже важливим засобом встановлення нових фактичних даних і пе-

ревірки зібраних доказів під час досудового розслідування минулих років є судова експертиза. Висновок експерта є одним із найважливіших доказів під час досудового розслідування злочинів. Підстави проведення та порядок призначення експертиз щодо кримінального провадження передбачені КПК України, Законом України «Про судову експертизу» та Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердже-

ною наказом Міністерства юстиції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми призначення та проведення судово-медичних експертиз досліджували такі вчені: Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Г. Гросс, Н. І. Клименко, В. В. Коваленко, М. В. Костицький, В. П. Колмаков, Г. Я. Лемик, Є. Д. Лук'янчиков, В. Я. Марчак, В. М. Махов, А. А. Меденцев, Т. Ф. Моїсеєва, І. В. Озерський, В. В. Семенов, В. Ю. Шепітько, В. М. Шерстюк, А. В. Ярош та ін. Водночас, незважаючи на значну кількість праць, які присвячені призначенню та проведення судово-медичних експертиз, у працівників правоохоронних органів виникають численні труднощі, пов'язані з недосконалістю кримінального процесуального законодавства.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення проблемних питань, пов'язаних із проведенням окремих судових експертиз при розслідуванні злочинів минулих років, та викладення власної думки щодо окремих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття «судова експертиза» міститься у Законі України «Про судову експертизу», що формулює судову експертизу як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, які є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу»).

Експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що ма-

ють значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (ч. 1 ст. 242 КПК України). Підстави проведення судово-медичних експертиз під час досудового розслідування злочинів минулих років визначені кримінальним процесуальним законодавством, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, потрібні наукові, технічні та інші спеціальні знання. А. А. Меденцов виділяє такі підстави для призначення судово-медичної експертизи під час досудового розслідування злочинів: 1) під час експертизи тілесних ушкоджень для встановлення їх наявності, особливостей і ступеня тяжкості; визначення ступеня втрати загальної і професійної працездатності; оцінки стану здоров'я, симуляції, дисимуляції, агравації, вигаданих хвороб і калічення членів; виявлення рубців як наслідків ушкоджень чи хвороб; 2) під час експертизи стосовно спірних статевих станів для встановлення статі; порушення цілісності дівочої пльиви; для визначення статевої репродуктивної функції, а також вагітності й пологів, які відбулися; 3) під час проведення експертизи при статевих злочинах для встановлення факту насильницького статевого акту, характеру і механізму виникнення ушкоджень під час його скоєння; визначення насильницького статевого акту в спотвореній формі; виявлення розбещувальних дій щодо неповнолітніх, а також статевих зносин з особами, які не досягли шістнадцятирічного віку; зараження венеричною хворобою, СНІД, ВІЛ-інфекцією; 4) експертиза з інших приводів проводиться для встановлення віку; тожності особи; у випадках спірного

батьківства і підміни дітей, а також для встановлення факту і ступеня алкогольного сп'яніння [4].

Є певна категорія злочинів, для якої у кримінальному процесуальному кодексі зазначається, що проведення судово-медичної експертизи є обов'язковим, наприклад, під час досудового розслідування злочинів проти здоров'я особи. Однак, якщо це стосується злочинів минулих років, то її проведення буде мати особливе значення для досудового розслідування даного виду злочинів, адже після його вчинення минув певний проміжок часу. Це питання є досить дискусійним серед науковців, які вивчали нерозкриті злочини минулих років. Так, В. Я. Горбачевський, В. І. Захаров, І. О. Ієрусалимов зазначили, що протягом тривалого часу втрачаються ідентифікаційні ознаки в невиявлених своєчасно предметах. Зокрема, може зношуватися взуття, тупитися або, навпаки, заточуватися сокири, ножі та інші гострі знаряддя злочину, зазнають змін протектори покришок автомашин і мотоциклів, деталі вогнепальної зброї тощо. Усе це може ускладнити ідентифікацію цих об'єктів за залишеними слідами, а іноді робить ототожнення взагалі неможливим. Крім того, змінюються зовнішні ознаки особи, яка вчинила злочин, що деякою мірою ускладнює її ідентифікацію за фотознімками [6, с. 58].

Але М. О. Яковенко, який має іншу думку, визначив низку позитивних чинників проведення даної слідчої (розшукової) дії щодо відновлення кримінального провадження, одним із яких є науковий прогрес, що надає нові можливості як при ідентифікації об'єктів, так і при вирішенні діагностичних завдань. Незнання

злочинцями нових досягнень науки і техніки, взятих на озброєння правоохоронними органами, може сприяти розкриттю злочину (наприклад, залишені на місці події недопалки, рукавички та інші предмети, що можуть зберегти на собі біологічні залишки організму особи злочинця). У результаті цього при проведенні експертизи дослідження ДНК (дослідження молекули дезоксирибонуклеїнової кислоти) з'являється можливість ідентифікувати на мікроскопічному рівні такі об'єкти, як залишки слини, поту, волосся, епідермісу, й досягти високого рівня вірогідності висновків. Таким чином, це дає змогу не лише встановити особу злочинця шляхом порівняльної ідентифікації зразків, відібраних на початковому етапі розслідування, а й отримати надійні докази, що мають стати ключовими в процесі розгляду провадження судом раніше [7, с. 78].

У разі, якщо під час досудового розслідування даного злочину вже було проведено первинну експертизу, але вона не дала достатніх результатів або була виконана з певними порушеннями, слідчий суддя може дати дозвіл на проведення додаткової або повторної експертизи. У такому разі до експертної установи надаються також висновки попередніх експертиз з усіма додатками, а також додаткові матеріали, що стосуються предмета експертизи, які були зібрані після надання первинного висновку.

У висновку експерта при проведенні повторної експертизи вказуються причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо такі розбіжності мали місце. Отже, щодо проведення судово-медичної експертизи під час досудо-

вого розслідування злочинів минулих років слідчому насамперед слід ретельно вивчити матеріали кримінального провадження та висновки експерта щодо проведення попередніх експертиз і вирішити, які судово-медичні експертизи слід проводити цього разу:

- первинну, якщо дана експертиза не проводилася за даним провадженням;

- повторну, якщо дана експертиза проводилася, але у слідчого виникли сумніви щодо об'єктивності висновків експертиз;

- додаткову, при появі нових суттєвих питань, які можуть допомогти слідчому під час досудового розслідування даного злочину;

- комплексну, за необхідності під час проведення судово-медичної експертизи задіяти спеціалістів різних галузей знань.

Кримінальне процесуальне законодавство зобов'язує проведення судово-психіатричної експертизи для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності та обмеженої осудності (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України).

Так, на думку В. Г. Гончаренка, підставами для проведення даної експертизи є: обумовленість важливістю обставин, які відомі або можуть бути відомі особі і які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, без чого встановлення істини є ускладненим; наявність достатніх фактичних підстав, що свідчать про певні неадекватні особливості поведінки особи, які можуть вказувати на наявність у неї психічних розладів (неадекватна поведінка в побуті, немотивована збудженість, непослідовність і суперечливість

пояснень під час кримінального провадження, нерозуміння загальноприйнятих і суспільно визначених категорій, надмірно низький рівень загальноосвітніх знань тощо); наявність інформації про перенесення особою захворювань і травм, що супроводжувалися зміною поведінки, інформація про перебування особи на психіатричному обліку тощо [8].

Особливість проведення судово-психіатричної експертизи залежить від специфіки поставлених питань перед експертом. Якщо судово-психіатрична експертиза призначається для встановлення осудності підозрюваного, тоді слід визначити, чи є відомості про психічні захворювання і про психічні розлади, що спостерігалися після травми черепа, інфекційних хвороб, отруєнь та інших соматичних страждань, то відповідна медична документація має бути витребувана з лікувальних установ, у яких лікувався підозрюваний унаслідок цих захворювань. Якщо ж у підозрюваного виявляються неадекватності в поведінці, але він заперечує, що лікувався в психіатра, необхідно уточнити цю обставину в психоневрологічному диспансері за місцем проживання. Коли у слідчого виникає сумнів про психічне здоров'я підозрюваного, то до направлення його на експертизу необхідно допитати свідків про поведінку цієї особи. Важливо допитати свідків про поведінку і вислови підозрюваного безпосередньо перед вчиненням злочину, у період його вчинення і безпосередньо після вчинення [9].

Головні питання, які слідчий ставить експерту в дорученні на проведення судово-психіатричної експертизи злочинів минулих років:

1. Чи не хворів підозрюваний на психічне захворювання в момент вчинення злочину? Якщо хворів, то на яке захворювання?

2. Якщо підозрюваний хворів на психічне захворювання у момент злочину, то чи усвідомлював він свої дії і міг керувати ними?

3. Чи не хворіє підозрюваний на психічне захворювання, що виникло після вчиненого ним злочину? Якщо так, то чи може він усвідомлювати свої дії та керувати ними?

4. Чи потребує підозрюваний застосування до нього заходів медичного характеру? Якщо так, то яких саме?

5. Чи не хворіє потерпіла особа на психічне захворювання? Якщо так, то на яке захворювання?

6. Чи психічне захворювання в потерпілої особи виникло під час вчиненого злочину чи вона вже була хвора в момент вчинення статевої наруги?

Висновок експерта під час проведення судово-психіатричної експертизи є досить важливим доказом під час досудового розслідування, адже він визначає не тільки тяжкість наслідків вчиненого злочину для потерпілої особи, а й дає змогу встановити факт осудності, обмеженої осудності або неосудності підозрюваного.

Ще однією досить важливою експертизою, яку слід проводити під час досудового розслідування злочину минулих років, є судово-психологічна експертиза, яка полягає в аналізі нововиявлених фактів, що мають важливе значення для встановлення істини.

Щодо визначення судово-психологічної експертизи серед науковців існують різні думки. Так,

Р. Я. Лемик розуміє її як інститут юридичної психології, що, як правило, застосовується в цивільному, кримінальному і, рідше, адміністративному провадженні, тобто у провадженнях, підвідомчих суду [10, с. 10]. О. В. Ярош стверджує, що судово-психологічна експертиза дає змогу об'єктивно визначати міру покарання з урахуванням реальної мотивації, рівня усвідомленості підозрюваними особами своїх дій, індивідуально-психологічних якостей особистості підозрюваних і особливостей поведінки, що не може бути правильно оцінено без застосування психологічних методів [16, с. 18]. На думку В. М. Шерстюк, саме судово-психологічна експертиза відіграє пріоритетну роль у впровадженні передових досягнень науки і техніки у практику боротьби зі злочинністю та сприяє надійності системи доказування [11, с. 4].

Відповідно до кримінального процесуального законодавства слідчий зобов'язаний залучити експерта для проведення психіатричної експертизи в разі, якщо під час кримінального провадження буде встановлено обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними (ч. 1 ст. 509 КПК України).

Також чинне законодавство визначає обов'язковість призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи в разі необхідності вирішення питання про

наявність у неповнолітнього підозрюваного психічного захворювання чи затримання психічного розвитку та його здатність повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації (ч. 1 ст. 486 КПК України). Так, ч. 2 ст. 486 КПК України визначає випадки призначення саме психологічної експертизи, зокрема, для з'ясування рівня розвитку неповнолітнього підозрюваного, соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного, які необхідно врахувати при призначенні покарання і обранні заходів виховного характеру.

Підстави для призначення судово-психологічної експертизи визначені у п. 2 ч. 1 ст. 509 КПК України:

– наявність, згідно з медичним документом, в особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання;

– поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо).

Щодо судово-психологічної експертизи, то вона є досить актуальною при досудовому розслідуванні злочинів минулих років, адже вона характеризує не тільки психічно хвору особу, а й абсолютно психічно здорову, якій під впливом обставин можуть бути властиві певні психологічні процеси (затмарення свідомості, порушення сприйняття чи пам'яті унаслідок стресу, психологічної травми, переляку, симуляції тощо).

Досить прогресивним, на нашу думку, є проведення психофізіологі-

чної експертизи з використанням поліграфа. Науково обґрунтовано, що поліграф – це комп'ютерний апаратно-програмний комплекс, який дає змогу відслідковувати динаміку психофізіологічних реакцій досліджуваної особи при застосуванні поліграфологом тестових запитань (стимулів) та перетворення отриманих фізіологічних показників активності на електричні сигнали, що відображаються у вигляді графіків (поліграм) [12, с. 100]. Фізіологічними показниками, які реєструють поліграми, є ритм дихання, рівень кров'яного тиску, інтенсивність потовиділення. Деякі детектори здатні ще й фіксувати напругу голосових зв'язок, розширення капілярів, реакцію зіниць очей тощо.

Так, наприклад, П. Д. Біленчук констатував, що в контексті науки психології доведено, що слід пам'яті людини як психологічний процес складається з трьох основних стадій: сприйняття, запам'ятовування та відтворення. Дві перші стадії формують у нервовій тканині головного мозку людини нервові зв'язки (утворення). Уявні образи минулого зберігаються в клітинах мозку у вигляді так званих асоціативних зв'язків. Запам'ятовування, як і сприйняття, має вибіркового характеру, тому людина запам'ятовує не все, що сприймає, а саме те, що викликає в неї глибокі хвилювання або ж має для неї істотне значення [13, с. 157].

Тому, за умови наявності в пам'яті підекспертної особи ідеальних слідів відображення події минулого, яка розслідується, спеціальні стимули, що застосовує експерт-поліграфолог, виявлять інформаційні сліди відображення та допоможуть визначити їх походження. Стей-

кі психофізіологічні реакції підекспертної особи зафіксує поліграф, а кількість повторів одного й того самого запитання – експерт-поліграфолог, що в різних тестових варіаціях зменшить імовірність ознак випадкового збігу даних, отриманих на комп'ютерних поліграмах [14, с. 48].

Слід звернути увагу на твердження О. І. Мотляха, що проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа є достатньо ефективним інструментарієм для отримання криміналістично значимої інформації в розслідуванні конкретного кримінального правопорушення, у тому числі нерозкритих злочинів минулих років. Науковець зазначає, що застосування цього науково-технічного приладу, зокрема в кримінальному судочинстві, створює додаткові засади для пізнання досудовим слідством того, що перебуває за межами звичайних людських можливостей і здібностей: знань, умінь, навичок, практики тощо, то ж ігнорування використання сучасних науково-технічних засобів у правоохоронній діяльності України, зокрема поліграфа в кримінальному судочинстві, обмежує належне й своєчасне розслідування зареєстрованого кримінального правопорушення, у тому числі нерозкритих злочинів минулих років [15, с. 206–209].

Отже, при досудовому розслідуванні злочинів минулих років важливим є проведення судово-медичної і психофізіологічної експертизи. Разом із тим слід мати на увазі, що під час проведення цього виду експертиз виникають певні труднощі, адже досліджувані об'єкти з часом змінюються і втрачають деякі свої властивості та якості, але, не зважаючи на це, експерт як особа, яка має необхідні спеціальні знання, допомагає слідчому у встановленні важливих фактів і обставин під час розслідування злочинів минулих років.

Висновки. Отже, при досудовому розслідуванні злочинів минулих років важливим є проведення судово-медичної та психофізіологічної експертиз. Їх можуть призначати у зв'язку з виявленням слідчим нових слідів та речових доказів вчиненого злочину або обмови в його вчиненні. Водночас слід мати на увазі, що під час проведення цього виду експертиз виникають певні труднощі, адже досліджувані об'єкти з часом змінюються і втрачають деякі свої властивості та якості, але, не зважаючи на це, експерт як особа, яка має необхідні спеціальні знання, допомагає слідчому у встановленні дуже важливих фактів і обставин для розслідування даного кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.02.2020).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Верховна рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page> (дата звернення: 25.02.2020).

3. Про судову експертизу: Закон України від 01 січня 2019 р. № 2629-VIII / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 25.02.2020).
4. Меденцев А. А. Краткий курс лекций по судебной медицине. Волгоград: Изд-во Волги, 2004. 118 с.
5. Кузнецов В. В. Кримінальне право України: підручник. Київ : Атіка, 2006. 440 с.
6. Горбачевський В. Я. Топчій В. В. Окремі особливості досудового розслідування кримінальних проваджень про умисні вбивства. *Науково-практичний журнал РНБО*. 2013. № 1. С. 186–200.
7. Яковенко М. О. Особливості призначення судових експертиз при розслідуванні нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. С. 76–83.
8. Гончаренко В. Г. Експертизи в судовій практиці. Київ : Атіка, 2005. 397 с.
9. Калишник М. Я. Судебная психиатрия: учеб. для юрид. ин-тов и фак. Москва : Юрид. лит., 1966. 383 с.
10. Лемик Г. Я. Судово-психологічна експертиза в цивільному процесі України (проблеми теорії і практики): дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06. Київ, 2004. 238 с.
11. Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні основи судово-експертної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 199 с.
12. Біленчук П. Д. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика: монографія. Київ : Атіка, 2013. 419 с.
13. Біленчук П. Д. Криміналістика: підручник. Київ : Право, 1997. 256 с.
14. Дідик В. Я. Огляд практики використання поліграфа «детектра брехні» Київ : Право, 1999. 103 с.
15. Мотлях А. І. Ефективність використання поліграфа в розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років. *Порівняльно-аналітичне право*. Київ : Атіка, 2015. С. 206–209.
16. Ярош О. В. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх, обвинувачуваних за агресивні злочини: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2008. 20 с.

References

- Medentsev, A. A. (2004). *Short course of lectures on forensic medicine*. Volgograd: Volga Publishing House [in Russian].
- Kuznetsov, V. V. (2006). *Criminal Law of Ukraine: a textbook*. Kyiv: Attica [in Ukrainian].
- Gorbachevsky, V. Y., Topchiy V. V. (2013). Some peculiarities of pre-trial investigation of criminal proceedings about premeditated murder. *NSDC Scientific and Practical Journal*. Kiev [in Ukrainian].
- Yakovenko, M.O. (2012). Features of the appointment of forensic expertise in the investigation of undisclosed robberies and robberies of past years. *Bulletin of Lugansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*. Lugansk, 76–83 [in Ukrainian].
- Goncharenko, V.G. (2012). *Expertise in court practice*. Kyiv: Attica [in Ukrainian].
- Kalishnik, M.Y. (1966). *Forensic Psychiatry: Study. for jurid. inst and fac*. Moscow: Law. Lit. [in Russian].
- Bilenchuk, P.D. (2013). *Audiovisual psychophysiological diagnostics of a person: history, theory, practice*. Kyiv: Attica [in Ukrainian].
- Bilenchuk, P. D. (1997). *Forensics: a textbook*. Kyiv: Law [in Ukrainian].
- Didyk, V. Y. (1999). *Review of the practice of using the polygraph "lie detector"*. Kiev: Law [in Ukrainian].

Motlyakh, A. I. (2015). The effectiveness of the use of the polygraph in the investigation of unsolved crimes of the past years. *Comparative analytical law*. Kyiv: Attica, 206–209 [in Ukrainian].

N. Simonenko, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of Criminal Law
Department of National Academy of Internal Affairs
e-mail: Natalik_88@ukr.net; ORCID: 0000-0003-1048-278X

Peculiarities of conducting individual court examinations during the investigation of crimes of the past years

This article is concerning on investigation of forensic and psychophysiological examination during the pre-trial investigation of crimes of the past years. The author pays special attention to issues related to forensic, forensic psychiatric and forensic psychological examination as well as to conducting psychophysiological examination using a polygraph.

Quite often in practice of pre-trial investigation and subsequent court proceedings of crimes of the past years it is necessary to deal with issues that cannot be solved by one specialist because they do not have relevant special knowledge. In this case, there is a need for forensics. Equally important is to establish new evidence and to verify the evidence collected during the pre-trial investigation of crimes of past years. The expertise conclusion is one of the most important pieces of evidence in pre-trial investigation of crimes. The grounds for conducting and procedure of appointment the expert examination in criminal proceedings are stipulated by the CPC of Ukraine, the Law of Ukraine “On Judicial Expertise” and the Instruction on the Appointment and Conduct of Judicial Expertise and Expert Research, approved by the order of the Ministry of Justice of Ukraine.

Therefore, in pre-trial investigation of crimes of the past years it is important to conduct forensic and psychophysiological examination. They may be appointed in with regard to the detection of new traces and physical evidence of a crime by an investigator or due to a slander in committing it. However, it should be borne in mind that during this type of examination there are certain difficulties, because the objects under study may be changed over time and lose some of their properties and qualities. Despite this, an expert as a person who has special knowledge assists an investigator in establishing important facts and circumstances for the investigation of respective criminal proceedings.

Keywords: *expert; crimes of the past years; investigation; forensic examination; forensic psychological examination; psychophysiological examination using polygraph.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.12
УДК 343.8:341.231.14

*Нецветаев Є. О.,
виконавчий директор громадської
організації «Український інститут з
прав людини»
ORCID: 0000-0003-3252-555X*

СТАН ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті висвітлено стан дотримання прав засуджених та осіб, узятих під варту, в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016–2019 роках. Незважаючи на те, що в системі виконання покарань постійно відбувалися зміни, зокрема на законодавчому та структурному рівнях, умовно за початок реформування взято 2016 рік, коли було ліквідовано центральний орган виконавчої влади, що реалізовував державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, – Державну пенітенціарну службу України, а її функції передано Міністерству юстиції України. Не випадково основний акцент зроблено саме на дотриманні прав в'язнів, оскільки людина в пенітенціарних установах перебуває під повним контролем держави та є більш уразливою з точки зору можливості порушення її прав.

Ключові слова: кримінально-виконавча служба; реформа пенітенціарної системи; дотримання прав засуджених; ув'язнений.

В статье освещено состояние соблюдения прав осужденных и лиц, взятых под стражу, в условиях реформирования Государственной уголовно-исполнительной службы Украины в 2016–2019 годах. Несмотря на то, что в системе исполнения наказаний постоянно происходили изменения, в частности на законодательном и структурном уровнях, условно за начало реформирования взято 2016 год, когда был ликвидирован центральный орган исполнительной власти, который реализовывал государственную политику в сфере исполнения уголовных наказаний и пробации, – Государственную пенитенциарную службу Украины, а ее функции переданы Министерству юстиции Украины. Не случайно основной акцент сделан именно на соблюдении прав заключенных, поскольку человек в пенитенциарных учреждениях находится под полным контролем государства и является более уязвимым с точки зрения возможности нарушения его прав.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная служба; реформа пенитенциарной системы; соблюдения прав осужденных; заключенный.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що в останні роки представниками державних органів задекларовано початок кардинального

реформування Державної кримінально-виконавчої служби України з метою створення відповідно до міжнародних стандартів умов пово-

дження та тримання засуджених і ув'язнених, на сьогодні суттєвих позитивних змін у цьому напрямку не досягнуто.

Порушення прав засуджених та осіб, узятих під варту, продовжують фіксувати як представники громадських організацій, дотичні до цієї проблеми, так і відповідні державні органи (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи прокуратури). Такі факти підтверджуються і численними рішеннями Європейського суду з прав людини, за якими Україна змушена виплачувати заявникам значні компенсаційні виплати унаслідок порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системний аналіз порушень прав людини в установах виконання покарань та попереднього ув'язнення з початку реформи цієї сфери здійснювали окремі громадські організації та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [1–4]. Для того, щоб оцінити рівень впливу впроваджених реформ в Державній кримінально-виконавчій службі України на стан дотримання прав в'язнів, необхідно володіти об'єктивною інформацією про хід та результати таких реформ. Разом з тим, на всіх рівнях державного управління традиційною залишається практика ухилення від публічного детального оцінювання та фахового обговорення якості проведеного реформування. Зазначене у подальшому призводить до того, що при зміні політичного керівництва в країні нові керівники розпочинають чергову «реформу», яка зазвичай не призводить до покращення ситуації. На сьогодні у відкритих джерелах спо-

стерігається дефіцит інформації щодо практичних кроків, які здійснювалися у межах реформування пенітенціарної системи. Такий інформаційний вакуум здебільшого компенсується за рахунок представників громадськості. У 2019 році експертами громадської організації «Український інститут з прав людини» була здійснена перша спроба надати оцінку впровадженим змінам у Державній кримінально-виконавчій службі України у межах проекту «Моніторинг пенітенціарної реформи в Україні у 2016–2019 рр» [5].

Постановка завдання. З урахуванням оцінки стану дотримання прав людини в установах виконання покарань та попереднього ув'язнення, результатів проведених заходів з реформування пенітенціарної системи, визначити можливі шляхи посилення захисту прав в'язнів.

Виклад основного матеріалу. Після Революції гідності, початку військової агресії на Сході України та окупації Криму в українському суспільстві актуалізувалася потреба у проведенні кардинальних змін у всіх сферах життя. Відображення суспільного запиту на зміни мало свою реалізацію у проголошенні представниками органів влади відповідних реформ. Найбільше у засобах масової інформації висвітлювалися заходи з реформування поліції, системи охорони здоров'я та судових органів. Загальнодержавна тенденція реформування не оминула й Державну кримінально-виконавчу службу України, яка об'єктивно потребувала конструктивних змін.

Найбільш значущою подією у межах реформування стала ліквідація у 2016 році Державної пенітенціарної служби України та її територі-

альних органів управління з одночасним покладанням функцій цієї служби на Міністерство юстиції України. У подальшому зазначені функції були розпорошені серед окремих органів та державних установ, що належать до сфери управління цього Міністерства. При цьому, в центральному апараті Міністерства юстиції навіть не було створено структурного підрозділу, який би здійснював координацію всіх напрямів діяльності ДКВС України, що, на нашу думку, негативно вплинуло на керованість службою. Унаслідок таких дій було зруйновано існуючу роками систему управління органами та установами виконання покарань, а запропонована управлінська модель виявилася неефективною.

Проведений моніторинг пенітенціарної реформи в Україні надав змогу стверджувати, що на момент ліквідації ДПтС України не було розроблено нормативно-правового акту та плану дій, які б визначали мету, напрямки та завдання реформи пенітенціарної системи, безпосередні заходи, необхідні для досягнення цієї мети, строки їх виконання та економічні розрахунки. Лише через півтора року після анонсування початку реформи пенітенціарної системи Урядом прийнято відповідну Концепцію.

Хоча чинний на сьогодні Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» є застарілим та в окремих положеннях не узгоджується з іншими законодавчими актами, за три роки реформи так і не прийнято Закону України «Про пенітенціарну систему», який мав стати нормативно-правовою основою для подальших змін.

Заходи з реформування пенітенціарної системи не були системни-

ми та носили більш ситуативний характер, мало місце прийняття суперечливих та водночас необґрунтованих управлінських рішень. До вказаного можна віднести спробу створити в структурі Мін'юсту інституту слідчих ДКВС України, що за поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Конституційним судом України визнано неконституційним. У своєму рішенні від 24.04.2018 № 3-р/2018 Конституційний Суд України зазначив, зокрема, що ієрархічне підпорядкування слідчих органів ДКВС України вищим посадовим особам Міністерства юстиції України не здатне забезпечити дотримання конституційних вимог щодо незалежності офіційного розслідування злочинів, вчинених проти осіб, які перебувають в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах. Така ієрархічна залежність нівелює процесуальні гарантії незалежності слідчого, тобто він буде певним чином упередженим під час здійснення досудового розслідування злочинів проти осіб, які перебувають в пенітенціарних установах [10].

Незважаючи на те, що на початку реформи одним з основних завдань визначено будівництво за схемою державно-приватного партнерства нових установ виконання покарань та слідчих ізоляторів у найбільших містах України, зокрема у місті Києві, на сьогодні будівництво таких установ так і не розпочато.

Основним аргументом на користь проведення змін в ДКВС України, яким керівництво Міністерства юстиції оперувало на початку реформи та впродовж усього часу її реалізації, стала необхідність раціонального використання бюджетних коштів у сфері виконання покарань.

Разом з тим, відповідно до законів про державний бюджет (з 2014 до 2019 роки) на потреби ДПтС України у 2014 році затверджені видатки загального фонду державного бюджету склали 2 703 млн гривень, на 2015 рік – 2 773, на 2016 рік – 3 342. Отже, затверджена на рік загальна сума видатків за три роки збільшилася на 639 млн гривень. Після ліквідації ДПтС України для Мін'юсту на потреби ДКВС України (зокрема виконання покарань установами і органами, діяльність пробації, будівництво та реконструкцію окремих об'єктів тощо) на 2017 рік затверджені видатки загального фонду державного бюджету склали 4 160 млн гривень, на 2018 рік – 5 821, на 2019 рік – 6 567 [5, с. 21].

Отже, після 2016 року, тобто з часу передачі Міністерству юстиції функції з реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, річна загальна сума видатків загального фонду держбюджету збільшилися на 3 225 млн гривень або майже вдвічі. Проте за офіційними даними відсоток недофінансування системи суттєво не змінився та залишився на рівні приблизно 60 %. Зазначене відбувалося на фоні значного скорочення територіальних органів управління ДКВС України, оптимізації шляхом консервації діяльності 21 установи виконання покарань, поступового зменшення кількості в'язнів (з 60 тис у 2017 році до 54 тис у 2019 році) [5, с. 22].

Аналіз стану реформування пенітенціарної системи засвідчив, що позитивні результати можливо констатувати лише у напрямку створення та функціонування служби пробації в Україні. На рівні установ виконання покарань та попереднього

ув'язнення фактично не відбулося суттєвих змін, окрім виведення з підпорядкування керівників цих установ медичних працівників. Однак, позитивного ефекту від такого нововведення в'язні не відчули.

Зазначене підтверджується і результатами моніторингових візитів представників громадськості до пенітенціарних установ. На сьогодні продовжують мати місце в установах такі ж порушення прав людини, які фіксувалися і на початку реформування: порушення права не бути підданим катуванню, права на повагу до особистої гідності, права на приватність, зловживання персоналом заходами дисциплінарного впливу, а також при застосуванні спеціальних засобів та фізичної сили. В установах мають місце внутрішнє насильство між в'язнями, порушення їх трудових прав, права на медичне забезпечення та охорону здоров'я. Як і в попередні роки, в установах фіксуються наступні недоліки:

- недотримання норми жилої площі (перенаселення);
- використання так званих «стаканів» у збірному відділенні СІ-30, неналежне обладнання камер цього відділення;
- сирість, грибок на стелі та стінах;
- недотримання температурного режиму;
- неналежний санітарний стан, наявність гризунів, тарганів у жилих приміщеннях;
- замалий розмір вбиралень та не відділення їх повністю від іншої частини камери, розташування вбиралень на вулиці;
- відсутність необхідної побутової техніки, достатньої кількості меблів та інвентарю;

- брак природного та штучного освітлення, відсутність нічного освітлення;

- відсутність спортивного інвентарю у прогулянкових двориках, недостатнє їх перекриття з метою захисту від атмосферних опадів або повне перекриття, яке унеможливає доступ сонячного світла;

- задуха, неприємні запахи (брак свіжого повітря) в камерах;

- розташування ліжок у безпосередній близькості до санвузлів;

- зношеність інженерних мереж та комунікацій;

- брудна білизна, застарілий м'який інвентар;

- порушення правил пожежної безпеки тощо.

Зрозуміло, що майже усі проблемні питання, пов'язані із умовами тримання, залишаються не вирішеними через брак необхідних коштів або через неналежне використання наявних ресурсів. Для об'єктивності слід зазначити, що керівництво пенітенціарних установ самостійно вживає заходів задля покращення умов тримання, при чому деякі із них досягли доволі непоганих результатів. В основному це установи, які мають значні надходження до спеціального фонду за рахунок виробництва та залучення в'язнів до праці.

Наявність порушень прав людини у вітчизняних пенітенціарних установах та неналежне реагування на такі порушення з боку відповідних державних інституцій змушують засуджених та ув'язнених звертатися по захист до Європейського суду з прав людини. За наявною інформацією близько 15 % зареєстрованих у Європейському суді скарг стосуються України. У 2019 році Європейський судом ухвалено щодо нашої країни

109 рішень, з яких 40 стосувалися нелюдського або принизливого поведження, а 54 – порушення права на свободу і особисту недоторканність. За останніми даними у Європейському суді на розгляді перебуває 8833 справи щодо України [6].

В пілотному рішенні у справі «Сукачов проти України» Європейський суд зазначив, що більшість зі справ проти України, в яких Суд визнавав порушення статті 3 Конвенції, стосувалися проблем переповнення та різних інших повторюваних проблем, пов'язаних із матеріальними умовами ув'язнення: неналежними санітарно-гігієнічними умовами, неналежним освітленням та вентиляцією, присутністю комах та плісняви у камерах, обмеженим доступом до душі, обмеженими щоденними прогулянками, відсутністю усамітненості при використанні туалету, поганою якістю їжі тощо. У зв'язку із чим, Європейський Суд постановив, що Україна повинна протягом вісімнадцяти місяців з дати, коли це рішення набуде статусу остаточного, зробити доступною комбінацію ефективних національних засобів правового захисту по відношенню до умов утримання під вартою, які мають як запобіжний, так і компенсаційний вплив, для повного дотримання вимог, встановлених у цьому рішенні [7–8].

Попередньо в Україні була невдала спроба запровадити такі запобіжні та компенсаційні засоби. 8 липня 2016 року у Верховній Раді України зареєстровано законопроект про превентивні і компенсаційні засоби у зв'язку з катуванням, нелюдським чи таким, що принижує гідність, поведженням або покаранням щодо засуджених та осіб, узятих під варту, та

запровадження інституту пенітенціарних суддів, який 29 серпня 2019 року було відкликано [9].

На сьогодні у публічному просторі нове керівництво Міністерства юстиції декларує створення приватних слідчих ізоляторів, як один із можливих шляхів вирішення проблеми неналежних умов тримання під вартою. На наш погляд такі ініціативи повинні бути всебічно опрацьовані із залученням широкого кола науковців та практиків з метою недопущення поглиблення зазначеної проблеми, а також уникнення можливої дискримінації в'язнів.

Висновки. Ураховуючи, що на сьогодні Україна не має достатніх матеріальних та людських ресурсів

для покращення у короткий термін умов тримання в'язнів у пенітенціарних установах, пропонується з урахуванням міжнародного досвіду із залученням представників наукового і експертного середовища розробити запобіжні та компенсаційні заходи правового захисту засуджених і осіб, узятих під варту.

Актуальним залишається питання розробки та досягнення стратегічних цілей реформування пенітенціарної системи. Важливий аспект цього процесу полягає не у кардинальних змінах пенітенціарної системи, а у планомірних поступових усвідомлених діях задля досягнення таких цілей.

Список використаних джерел

1. Моніторинг місць несвободи: стан реалізації національного превентивного механізму. Доповідь за 2016 рік. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Офіційний веб-сайт. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=3> (дата звернення: 13.02.2020).
2. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні 2017. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Офіційний вебсайт. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=3> (дата звернення: 13.02.2020).
3. Жупанов Д. Аналітичний звіт за результатами здійснення моніторингових візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2018 році. Київ, 2018. 64 с.
4. Жупанов Д., Нецветаєв Є. Аналітичний звіт за результатами моніторингових візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2019 році. Київ, 2019. 80 с.
5. Нецветаєв Є., Жупанов Д. Моніторинг пенітенціарної реформи в Україні у 2016–2019 рр. Київ, 2019. 84 с.
6. Скачко І. Україна на третьому місці за кількістю скарг проти неї до ЄСПЛ. *Права Людини в Україні*. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL: <http://khp.org/index.php?id=1580303436> (дата звернення: 12.02.2020).
7. Рішення ЄСПЛ у справі Сукачов проти України//Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL: <http://khp.org/index.php?id=1581010116> (дата звернення: 12.02.2020).
8. CASE OF SUKACHOV v. UKRAINE. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-200448%22%5D%7D> (дата звернення: 12.02.2020).
9. Проект Закону про превентивні і компенсаційні засоби у зв'язку з катуванням, нелюдським чи таким, що принижує гідність, поведженням або покаранням

щодо засуджених та осіб, узятих під варту, та запровадження інституту пенітенціарних суддів//Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59613 (дата звернення: 12.02.2020).

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України//Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18> (дата звернення:12.02.2020).

References

Zhupanov, D. (2018). *Analitichnij zvit za rezultatami zdiysnennya monitoringovih vizitiv do ustanov Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi Ukraini u 2018 roci* [in Ukrainian].

Zhupanov, D., Nyecvyetayev, Ye. (2019). *Analitichnij zvit za rezultatami monitoringovih vizitiv do ustanov Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi Ukraini u 2019 roci*. Kiyiv [in Ukrainian].

Nyecvyetayev, Ye., Zhupanov, D. (2019). *Monitoring penitenciaranoi reformi v Ukraini u 2016–2019 rr*. Kiyiv [in Ukrainian].

Skachko, I. Ukrayina na tretomu misci za kilkisty skarg proti neyi do YeSPL. *Prava Lyudini v Ukraini*. Informacijnij portal Harkivskoyi pravozahisnoyi grupi. URL: <http://khp.org/index.php?id=1580303436> (data zvernennya: 12.02.2020) [in Ukrainian].

Yvhen Nietsvietaiev, Executive Director of Non-Governmental Organization «Ukrainian Institute for Human Rights»
ORCID: 0000-0003-3252-555X

The state of observance of human rights of prisoners in the context of penitentiary reform in Ukraine

The article highlights the state of observance of human rights of prisoners in the context of penitentiary reform in Ukraine 2016-2019. Despite the fact that changes have been constantly made in the system of executing criminal punishments (in particular at the legislative and structural levels), 2016 was conditionally taken as a starting point of the reform. In this year the central executive body which implemented state policy in the sphere of criminal punishment and probation (State penitentiary system of Ukraine) was eliminated and its functions were transferred to the Ministry of Justice. It is no coincidence that the main focus is made on the rights of prisoners, since a person in a penitentiary institution is under the full control of the state and is more vulnerable in terms of the possibility of violating his/her rights.

Although the purpose of the penitentiary reform was to create conditions of treatment and detention of prisoners in line with international standards there are no significant positive changes achieved in this direction to date. Results of the monitoring visits to penitentiary institutions conducted by members of the public indicate that violations of prisoners' rights are still lasting. Such facts are also con-

firmed by numerous decisions of the European Court for Human Rights for the implementation of which Ukraine is obliged to pay the applicants considerable compensation for breach of the Convention for the Protection of Human Rights and fundamental freedoms.

Keywords: *criminal executive service; penitentiary reform; prisoner' rights; prisoner.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.13
УДК 343.9:[343.37+343.55](477)“193”

Головко О. М.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0000-0003-1770-9027

Греченко В. А.,
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-6046-0178

1938 РІК В ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглядаються питання, пов'язані зі зміною структури НКВС та основними аспектами діяльності міліції у 1938 р. Висвітлено питання про організаційне зміцнення діяльності ДАІ, ідейно-політичне виховання працівників міліції у дусі «відданості ідеям соціалізму і безпощадної боротьби з ворогами народу». Показано, як здійснювалася протидія деяким видам злочинів, зокрема грабежам, крадіжкам. Аналізуються основні недоліки в роботі міліції. Цей аспект діяльності міліції політизувався, що було характерним для того часу.

Ключові слова: 1938 рік; протидія злочинності; НКВС; міліція; охорона громадського порядку.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с изменением структуры НКВД и основными аспектами деятельности милиции в 1938 г. Отражены вопросы организационного укрепления деятельности ГАИ, идейно-политического воспитания работников милиции в духе «преданности идеям социализма и беспощадной борьбы с врагами народа». Показано, как осуществлялось противодействие некоторым видам преступлений в это время, в частности грабежам, кражам. Анализируются основные недостатки в работе милиции, которые отмечались и тогдашним руководством НКВД. Этот аспект деятельности милиции политизировался, что было характерным для того времени.

Ключевые слова: 1938 год; противодействие преступности; НКВД; милиция; охрана общественного порядка.

Постановка проблеми. Управління суспільством спирається, передусім, на юридичну, правову базу. Її формування має багаторічну історію, без аналізу якої створення повноцінної правової системи забезпечення громадського порядку робиться нездійсненним. Неможливо планувати розвиток суспільства, не забезпечивши безпеку його існування, а це, у свою чергу, неможливо без осмислення уроків минулого, отже, вивчення правового регулювання способів підтримки громадського порядку в історичній перспективі є важливим і значимим. Особливе місце в історії України займають 1930-ті роки, як найтрагічніший та найдраматичніший період, оскільки він пов'язаний з колективізацією та Голодомором, масовими репресіями 1937–1939 рр. У цьому ряду знаходиться і той відрізок часу, який ми обрали для свого дослідження – 1938 рік. Міліція була активним учасником усіх тих подій, про які ми згадували, і її роль була неоднозначною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти цієї теми досліджувалися А. Є. Шевченком [1], П. П. Михайленком [2], І. В. Павловською [3], І. О. Лесь [4]. Проте, в усіх цих роботах вивчалися лише деякі основні напрями діяльності міліції, наприклад, правові засади діяльності ОВС на транспорті (А. Є. Шевченко) чи становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції (І. О. Лесь). Крім того, вони охоплюють дуже значні історичні періоди і 1938 року приділяється незначна увага. Отже, до цього часу ніхто з істориків права спеціа-

льно не досліджував, чим характеризувався 1938 рік в історії міліції УРСР.

Постановка завдання. Враховуючи недостатню розробленість теми, автори поставили собі за мету висвітлити основні зміни в організації міліції в 1938 р. та розкрити її роль у протидії деяким видам злочинів у вказаний період. Ця проблематика є достатньо широкою, тому ми спеціально не досліджували деякі з напрямів діяльності міліції в цей час, зокрема боротьбу проти бандитизму, протидію економічній злочинності та роль міліції в репресіях 1937–1939 рр., оскільки це є предметом інших наших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. У 1938 р. продовжувалися пошуки шляхів оптимізації структури органів внутрішніх справ. 13 вересня 1938 р. Політбюро ЦК ВКП(б) розглянуло 8 пунктом порядку денного питання «Про зміну організаційної структури НКВС СРСР». Було вирішено: 1) на зміну постанови ЦК ВКП(б) від 28-го березня 1938 року (пр. № 60, п. 7) утворити в системі Народного Комісаріату Внутрішніх Справ СРСР три головні управління: Перше Головне Управління – Державної Безпеки. Друге Управління – Економічне. Третє Головне Управління – Транспортне. Виділити із складу Наркомвнусправ і передати Раднаркому СРСР – Головне управління геодезії і картографії, утворивши при РНК СРСР Головне управління геодезії і картографії. Затвердити начальником Першого Головного Управління Державної Безпеки НКВС СРСР тов. Берію Л. П. Затвердити заступником начальника

Першого Головного Управління НКВС СРСР тов. Меркулова В. М. [5, с. 638–639].

29 вересня 1938 р. уже урядовим рішенням Л. П. Берію було призначено начальником Головного управління державної безпеки (ГУДБ НКВС СРСР). Після призначення було доведено ще новішу структуру НКВС СРСР: ГУДБ, Головне економічне управління (ГЕУ), Головне транспортне управління (ГТУ), Головне управління прикордонних та внутрішніх військ (ГУПВВ), Головне управління робітничо-селянської міліції (ГУРСМ), ГУТАБ (ГУЛАГ), ГУШОСДОР, ГУПО, Головне тюремне управління, Головне архівне управління (ГАУ), Адміністративно-господарче управління (АХУ), Дальбуд (ГУБДБ), 1 спецвідділ (обліко-реєстраційний), 2 спецвідділ (опертехніки), 3 спецвідділ (обшуки, арешти, зовнішнє спостереження), Центральний відділ актів громадського стану (ЦВАГС), Центральний планово-фінансовий відділ (ЦПФВ), Відділ кадрів (ВК), Переселенський відділ, Особливоуповноважений НКВС СРСР, Особливе конструкторське бюро (ОКБ), Бюро по прийому та розгляду скарг, Інспекція з котлонагляду, Секретаріат НКВС СРСР [6, с. 643–645].

25 листопада 1938 року Берія змінив Єжова на посту наркома внутрішніх справ [7, с. 105–106]. Саме тоді була написана «Пісня чекістів», датована 1938 р., з рядками: «Вперед за Сталиным ведет нас Берия, Мы к зорям будущим уверенно идем [8, с. 64].

Наркомом внутрішніх справ УРСР з січня по листопад 1938 р. був О. І. Успенський [9, с. 562]. 1938 року НКВС УРСР отримав колишню будівлю ЦК КП(б)У за адресою: м. Київ,

вул. Володимирська, 33, де органи державної безпеки розташовуються і нині.

Репресії 1937–1938 рр. торкнулися і працівників органів внутрішніх справ, що значно послабило їхню діяльність та кадровий потенціал. За офіційними даними, всього було репресовано 1199 лише керівних працівників НКВС УРСР [10, с. 6].

З метою посилення політичної, агітаційно-пропагандистської роботи в підрозділах міліції політвідділ ГУРСМ СРСР 21 квітня 1938 р. прийняв спеціальне Положення про багатотиражні газети в органах РСМ НКВС СРСР.

У ньому вказувалося, що завданням багатотиражних газет в органах РСМ є: «згуртувати працівників РСМ навколо ВКП (б) і вождя народів тов. Сталіна, допомогти їм опанувати більшовизм, виховувати їх у дусі радянського патріотизму і безмежної відданості соціалістичній батьківщині; виховувати працівників РСМ у дусі пролетарського інтернаціоналізму, високої класової революційної пильності, збереження чекістської таємниці, ненависті і готовності до нещадної боротьби з ворогами народу; забезпечити високу чекістсько-міліційну дисципліну, зразкове несення служби і високу якість політичної і спеціальної підготовки; боротися за підвищення культурного рівня працівників РСМ» тобто містився звичайний набір пропагандистських штампів середини 1930-х років з обов'язковими ритуальними поклонами у бік «великого вождя» та заклинаннями – закликами до «ненависті та нещадної боротьби з ворогами народу».

Щодо змісту багатотиражних газет, то тут теж все було у суворих

рамках тоталітарного режиму. Часописи повинні були «систематично висвітлювати і роз'яснювати найважливіші внутрішні і міжнародні події, рішення партії і радянського уряду, висвітлювати завдання і хід соціалістичного будівництва, знайомити з прийомами і методами підривної роботи ворогів народу; роз'яснювати завдання НКВС, органів РСМ, кожного міліційного працівника; систематично висвітлювати стан партійної, комсомольської, громадської роботи, хід соцзмагання; розміщувати художні твори і відгуки міліційних працівників на книги, кінофільми, спектаклі, огляди стінгазет». Видно, що всі вище вказані завдання були у дусі часу і цікаво було б ознайомитися з відгуками міліціонерів на книги, кінофільми, спектаклі.

У Положенні, як це вимагалось, «основним методом роботи багатотиражних газет повинна була бути більшовицька критика і самокритика». Категорично заборонялося розміщати в газетах: секретні накази, директиви і витяги з них; нумерацію, дислокацію, чисельність частин і органів, а також які б то не було цифрові дані, що розшифровують цю чисельність або ступінь бойової підготовки, дисципліни, політико-морального стану частини, відділення в цілому; які б то не було матеріали і дані, що розшифровують спеціальні завдання і методи оперативно-службової і бойової роботи частин і підрозділів РСМ. Видавати багатотиражну газету, а також припинити її випуск можна було тільки з дозволу політвідділу ГУРСМ НКВС СРСР [11, с. 154–155].

У 1938 р. продовжувалося організаційне зміцнення ДАІ. З «Інструкції про роботу пікетів автодорожнього

нагляду Державтоінспекцією УРСМ» в 1938 р. почалося будівництво місцевих відділів ДАІ. Відповідно до наказу НКВС СРСР № 463 у 1938 р. в службі автодорожнього нагляду Державтоінспекції створювалися спеціалізовані дорожні пікети, які стали прообразом стаціонарних постів міліції (СПМ) і контрольно-перепускних пунктів (КПП). Пікети встановлювалися на найважливіших приміських і міжміських автомагістралях, курортних і туристських дорогах. На них проводилися нагляд за дотриманням правил руху водіями транспорту і боротьба з порушеннями громадського порядку на дорогах, перевірка технічного стану автомашин прямо на лінії. Автоінспектори дорожніх пікетів виїжджали на аварії і події в районі обслуговування, спостерігали за станом доріг, мостів, залізничних переїздів і дорожніх знаків.

Разом з розширенням сфери діяльності і впливу Державтоінспекції, окремі напрями забезпечення безпеки руху були виведені з сфери її контролю. Так, у кінці 1938 р. медичні лабораторії ДАІ УРСМ, що здійснювали перевірку водійського складу, були ліквідовані. З того часу процедура медичного огляду шоферів і осіб, що проходили випробування в кваліфікованих комісіях ДАІ УРСМ, відбувалася в медичних установах органів Наркомздор'я.

У квітні 1938 р. було прийнято рішення про створення Харківського відділення транспортної міліції, начальником якої тимчасово призначили Т. Юрченка. Створюються 7 лінійних відділів: Харків – Пасажирський, Основа, Полтава, Белгород, Лозова, Кременчук, Люботин; 13 оперпунктів: на станціях Суми, Богодухів, Нова Баварія, Балашовка, Ромни, Ромодан,

Мерефа, Красноград, Коломак та ін., 14 лінійних постів: Кириківка, Смородіно, Чугуєв, Кобеляки, Левада, Новоселівка, Миргород, Козача Лопань та ін. [12, с. 15, 16–18].

З 1 квітня 1938 р. (наказ № 96) для співробітників РСМ на залізничному транспорті вводилися нові головні убори: а) кашкет з бірюзовим околишем і кантами і малиноюю тулією, лакованим шкіряним козирком і ремінцем підборіддя на малих гудзиках; знак – металевий герб СРСР існуючого зразка; б) шапка-фінка коричневого хутра з малиновим верхом; знак – металевий герб СРСР існуючого зразка. Цим же наказом для усіх інших співробітників РСМ молодшого начальницького і рядового складу вводиться аналогічна шапка-фінка, але з верхом сіро-зеленого кольору і встановленим знаком (сріблястий герб СРСР). Влітку 1938 року (наказ № 383) для усього особового складу РСМ вводиться нова шинель зразка прийнятого у військах НКВС (пальто – реглан і плащ – реглан відмінюються), з драпу сіро-зеленого кольору, з червоним кантом по краю коміра і обшлагоу. На комірі – петлиці встановленого зразка. На правому рукаві для начскладу – металевий герб СРСР як на гімнастерці або кітелі. У липні 1938 р. (наказ № 439) уведено нові кашкети для начальницького і молодшого начальницького і рядового складу РСМ. Кашкети повторювали зразок, затверджений для співробітників транспортної міліції, – але з сіро-зеленою (у начскладу) або сірою тулією. Нарешті, в грудні начсклад отримав в якості зимової форми шапку-фінку як і для рядового складу, але з відповідним позолоченим гербом СРСР [13].

1938 року з метою поліпшення взаємодії між органами ВВРСВ і прокуратури видається спільний наказ НКВС СРСР і Прокуратури СРСР «Про заходи по посиленню боротьби із спекуляцією». Він передбачав, зокрема, тіснішу співпрацю органів внутрішніх справ і прокуратури у боротьбі із спекуляцією, особливо її організованими формами.

Успіхи міліції у протидії злочинності відзначалися у наказах наркома внутрішніх справ. У одному з них, датованому 29 вересня 1938 р., відзначалося: «21 липня ц. р. в місті Одесі, на Пролетарському бульварі невідомими особами, озброєними фінськими ножами, були пограбовані чотири студенти. З серпня цього року в Парку культури й відпочинку ім. Шевченка був пограбований студент Белокобилов. В обох випадках провідник службово-розшукової собаки сержант міліції тов. Мельник, вміло застосувавши собаку, виявив грабіжників. Затримано 9 чоловік, які зізналися як у вчиненні зазначених грабежів, так і в інших злочинах. Пограбоване майно повернуто потерпілим. За вміле застосування розшукової собаки у важких умовах для її роботи сержантові міліції тов. Мельнику оголосити подяку й нагородити місячним окладом зарплати» [14, с. 272].

Про це часто писали й газети. Так, газета «Пролетарська правда» у номері від 26 листопада 1938 р. повідомляла про досягнення працівників Канівського районного відділку робітничо-селянської міліції, які викрили і заарештували групу хатніх злодіїв з 9 осіб, на чолі якої стояв злочинець М. Бондаренко. Ця зграя протягом довгого часу оперувала на території Корсунського, Черкаського,

Переяславського і Канівського районів і обкрадала колгоспників. Злодії встигли вчинити кілька десятків крадіжок. Під час затримання у них відібрана велика кількість покрадених речей, які зараз пізнаються потерпілими і повертаються їм» [15].

У 1938 р. криміногенна ситуація на вокзалах була досить напруженою. Як згадував ветеран міліції, колишній начальник Харківського відділення транспортної міліції Т. Юрченко, «черговий [по відділенню] був завалений роботою. Він ледве встигав приймати заяви про крадіжки. Про крадіжки документів заяви не приймалися – такі випадки просто заносилися в загальний список. Багато крадіжок ще тоді здійснювалися методом підсадки: злодійка знайомилася з пасажиркою, входила до неї в довіру, а коли та відходила і просила приглянути за речами – крала їх» [12,с.16].

17 вересня 1938 р. видано циркуляр народних комісарів внутрішніх справ Союзу РСР «Про недоліки в роботі міліції по охороні громадського порядку». У ньому відзначалося істотні недопрацювання у цій сфері діяльності міліції. Міліційні пости виставлялися по дислокації, що не змінювалася роками і без урахування оперативної потреби. Базари, сади, кіно і інші громадські місця були недостатньо забезпечені постовою службою, міста в нічний час охоронялися погано. Для постів використовувалося незначне число міліціонерів; так – впродовж 1937 р. в середньому щодо бі на пости виставлялося тільки від 15 до 30 % наявного складу.

Оскільки циркуляр датовано 1938 роком, то він не міг обійтися без обвинувачень на адресу «ворогів народу». Зокрема, в ньому говорило-

ся, що «міліційна охорона місць, найбільш уражених кримінальними проявами, в деяких випадках була незабезпечена і є результатом прямої шкідницької діяльності нині викритих ворогів народу, що пробралися в міліцію» [16, с. 640].

Далі йшлося про те, що підготовкою міліціонерів займаються погано і тому постовий міліціонер ще не став найближчим помічником оперативного працівника у справі боротьби з кримінальною злочинністю, міліціонерам не прищеплюється інтерес до оперативної роботи. Інструктаж на розведенні носить загальний характер, без вказівки особливостей постів. Командир і політрук взводу, відповідальні за підготовку, виховання міліціонерів і правильне несення ними служби, виконання цих завдань не забезпечують. Зовнішній вигляд міліціонерів неохайний, військова виправка відсутня, в поведженні з громадянами допускається грубість і неухважність. Несення постової служби перевіряється формально. Частенько перевіряючі усю перевірку зводять до встановлення самого факту знаходження міліціонера на посту і ніяких вказівок постовому міліціонерові не дають. Негласна перевірка якості несення постової служби абсолютно не застосовується. Патрульна служба застосовується явно недостатньо, причому абсолютно не практикується патрулювання без форменого одягу, під керівництвом оперативних працівників служби і ВКР, хоча це у боротьбі з кримінальною злочинністю може і повинне дати позитивні результати. Такі види міліційної служби, - як обходи підозрілих місць, секрети та ін. застосовуються дуже рідко і без урахування оперативних матеріалів.

Кавалерійські частини міліції для охорони громадського порядку використовуються мало. Дільничні інспектори, основним завданням яких є охорона громадського порядку і боротьба з кримінальною злочинністю, в оперативну роботу майже не втягнуті.

І знову в циркулярі наголошувалося на недоліках у боротьбі міліції з антирадянськими елементами: «Байдуже ставлення міліції до використання двірників привело до проникнення на цю роботу класово-чужого і кримінального елемента. Перевірка двірників в 22 краях й областях виявила: колишніх городових і білих офіцерів – 302, засуджених 566 злодіїв, перебіжчиків, куркулів – 559 і т.і. Особливо велика засміченість виявлена серед двірників в Ленінграді, Орловській, Вінницькій областях і Вірменській РСР. Наркомат вимагав рішуче перебудувати роботу й усунути вказані недоліки [16, с. 642–643].

У досліджуваній період відбувалося посилення правового регулювання у сфері обігу зброї. Наприклад, на придбання малокаліберних рушниць відповідно до Постанови РНК СРСР від 15 лютого 1938 р. № 170 необхідно було заздалегідь отримати дозвіл в робітничо-селянській міліції НКВС, для придбання гладкоствольної зброї необхідно було мати мисливський квиток (Постанова РНК СРСР від 29 листопада 1940 р. № 2427). Також держава передбачила обмеження на придбання мисливцем-любителем більше двох, а мисливцем-промисловиком більше п'яти гладкоствольних рушниць [17].

Критика на адресу роботи міліції в 1938 р. звучала досить часто. В

циркулярі ГУРСМ НКВС СРСР від 16 серпня 1938 р. вказувалося, що практика минулих років показала, що обслуговування населення органами РС міліції робиться погано. Розбір заяв і скарг затримується. До керівного складу управлінь міліції республік, країв і областей доступ український, а у ряді випадків – абсолютно неможливий, у зв'язку зі встановленням перепускної системи (Вірменська і Азербайджанська РСР, Ростовська область й інші). Громадяни, які бажають подати заяву або скаргу, повідомити ті або інші відомості у справах, що стосуються роботи органів міліції або про недоліки її, – зробити цього не можуть [18, с. 635].

З метою поліпшення обслуговування населення пропонувалося: «В усіх управліннях РС міліції республік, країв, областей і міст організувати для прийому заяв і скарг громадян спеціальні кімнати, з вільним в них доступом, без пропусків. Прийом робити у формі бесіди, не перетворюючи на допит заявників. Прийом громадян робити впродовж усього робочого дня з усіх питань роботи органів РС міліції, вивісивши в приймальні оголошення про те, в які години і з яких питань робиться прийом. По усіх скаргах або претензіях тут же на місці давати вичерпні відповіді, за винятком тих з них, по яких потрібно розслідування або перевірку» [18, с. 635]. Слід відзначити, що цей циркуляр мав достатньо конкретний та діловий характер і реально був спрямований на покращення роботи міліції з населенням, хоча і відбивав специфіку того часу, коли поруч з ліквідацією реальних недоліків, йшов пошук ворогів народу та «переродженців».

Висновки. Отже, 1938 рік в історії міліції УРСР був досить насичений різноманітними подіями. Змінювалася структура НКВС, його керівництво в СРСР та в УРСР, що не могло не вплинути на організацію та діяльність міліції. Продовжувалася протидія злочинності, яка в цілому була успішною, хоча й не такою, як це ві-

дображалося в парадних звітах. Цей аспект діяльності міліції політизувався, злочини, за тодішньою термінологією, «організовували вороги народу та шкідники». Частина співробітників міліції була піддана репресіям, що теж вплинуло на результативність її діяльності.

Список використаних джерел

1. Шевченко А. Є. Правові засади діяльності органів внутрішніх справ УРСР на транспорті у першій половині ХХ ст. (історико-правове дослідження) : дис. докт. юрид. наук: 12.00.01. Донецьк, 2007. 475 с.
2. Михайленко П. Міліція України радянського періоду (1923–1940 рр.). *Міліція України*. 2003. № 9. С. 18–20.
3. Павловська І. В. Організаційно-правові засади забезпечення законності в діяльності органів міліції УСРР (УРСР) (1919 – перша половина 1941 року) : дис. канд. юр. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 239 с.
4. Лесь І. О. Становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР–УРСР (1919–1991 рр.) : дис. канд. юр. наук: 12.00.01. Харків, 2016. 218 с.
5. Об изменении организационной структуры НКВД СССР: постановление Политбюро ЦК ВКП(б) 13 сентября 1938 г. *Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)*. Т. 4: Народний комісаріат внутрішніх справ Радянської України: реорганізації, зміна статусу, правових основ, основні напрями діяльності (грудень 1930 р. – 21 червня 1941 р.) / За заг. ред. А. Б. Авакова. Міністерство внутрішніх справ України; Державний науково-дослідний інститут МВС України. Харків : Мачулін, 2015. С. 638–639.
6. О структуре НКВД СССР: постановление Политбюро ЦК ВКП(б) 23 сентября 1938 г. С. 643–645.
7. Соколов Б. В. Берия: судьба всесильного наркома. Москва : Вече, 2003. 432 с.
8. Жирнов Е. «Лучезарною звездой друг наш Берия сияет». *Коммерсант-Власть*. 2008. № 50. С. 64.
9. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. Київ : Абрис, 1997. 608 с.
10. Голушко М. М. Передмова. *Шляхами чекістської долі*: збірник / упорядник В. А. Попик. Київ : Політвидав, 1988. 271 с.
11. Положение о многотиражных газетах в органах РКМ НКВД СССР *Михайленко П. П., Кондратьев Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах* : у 3 т. Київ : Генеза, 1997. Т.2: (1917–1945). С. 154–155.
12. Милиция Южной: Краткий исторический очерк в документах, печатных и фотоматериалах/ Н. С. Супрунов, Г. П. Колесников, Н. И. Синдеева и др. Харьков : УМВД Украины на ЮЖД, 1998. 140 с.
13. Про нову форму одягу для працівників РС міліції. *На варті соціалізму*. Полтава. 1938. 29 серпня.
14. Про пограбування студентів: наказ народного комісара внутрішніх справ УРСР 29 вересня 1938 р. *Михайленко П. П., Кондратьев Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах* : у 3 т. Київ : Генеза, 1997. Т. 2: (1917–1945). С. 272.

15. Викриті злочини. *Пролетарська правда*. Київ. 1938. 26 листопада.
16. О недостатках в работе милиции по охране общественного порядка: циркуляр народных комиссаров внутренних дел Союза ССР. *Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)*. Т. 4: Народний комісаріат внутрішніх справ Радянської України: реорганізації, зміна статусу, правових основ, основні напрями діяльності (грудень 1930 р. – 21 червня 1941 р.) / За заг. ред. А. Б. Авакова. Міністерство внутрішніх справ України; Державний науково-дослідний інститут МВС України. Харків : Мачулін, 2015. С. 640.
17. Шмидт А. А. Этапы развития разрешительной системы в сфере контроля за оборотом взрывчатых материалов промышленного назначения. *Современная высшая школа: инновационный аспект*. 2008. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/etapy-razvitiya-razreshitelnoy-sistemy-v-sfere-kontrolya-za-oborotom-vzryvchatyh-materialov-promyshlennogo-naznacheniya/viewer> (дата звернення: 12.02.2020).
18. Об организации комнат для приема граждан в органах РК милиции: циркуляр ГУ РК милиции НКВД СССР 16 августа 1938 г. *Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)*. Т. 4: Народний комісаріат внутрішніх справ Радянської України: реорганізації, зміна статусу, правових основ, основні напрями діяльності (грудень 1930 р. – 21 червня 1941 р.) / За заг. ред. А. Б. Авакова. Міністерство внутрішніх справ України; Державний науково-дослідний інститут МВС України. Харків : Мачулін, 2015. С. 635.

References

- Shevchenko, A. Ye. (2007). *Pravovi zasady diyalnosti organiv vnutrishnih sprav URSR na transporti u pershij polovini XX st. (istoriko-pravove doslidzhennya)*. (Dis. dokt. yurid. nauk). Doneck [in Ukrainian].
- Mihajlenko, P. (2003). *Miliciya Ukrayini radyanskogo periodu (1923–1940 rr.)*. *Miliciya Ukrayini*, 9, 18–20 [in Ukrainian].
- Pavlovska, I. V. (2016). *Organizacijno-pravovi zasady zabezpechennya zakonnosti v diyalnosti organiv miliciji USRR (URSR) (1919 – persha polovina 1941 roku)*. (Dis. kand. yur. nauk). Kiyiv [in Ukrainian].
- Les, I. O. (2016). *Stanovlennya ta rozvitok disciplinarnih pravovidnosin v organah miliciji USRR–URSR (1919–1991 rr.)*. (Dis. kand. yur. nauk). Harkiv [in Ukrainian].
- Avakov, A. B. (red.). (2015). *Ministerstvo vnutrishnih sprav Ukrayini: podiyi, kerivniki, dokumenti ta materialy (1917–2017 pp.)*. Т. 4. Ministerstvo vnutrishnih sprav Ukrayini; Derzhavnij naukovo-doslidnij institut MVS Ukrayini. Kharkiv: Machulin [in Ukrainian].
- Sokolov, B. V. (2003). *Beriya: sudba vsesilnogo narkoma*. Moskva: Veche [in Russian].
- Zhirnov, E. (2008). «Luchezarnoyu zvezdoyu drug nash Beriya siyaet». *Kommersant-Vlast*, 50, 64 [in Russian].
- Shapoval, Yu., Pristajko, V., Zolotarov, V. (1997). *ChK-GPU-NKVD v Ukrayini: osobi, fakti, dokumenti*. Kiyiv: Abris [in Ukrainian].
- Golushko, M. M. (1988). *Peredmov. Shlyahami chekistskoyi doli: zbirnik / uporyadnik V. A. Popik*. Kiyiv: Politvidav [in Ukrainian].
- Mihajlenko, P. P., Kondratyev, Ya. Yu. (1997). *Istoriya miliciji Ukrayini u dokumentah i materialah: u 3 t.* Kiyiv: Geneza [in Ukrainian].
- Shmidt, A. A. (2008). *Etapy razvitiya razreshitelnoj sistemy v sfere kontrolya za oborotom vzryvchatyh materialov promyshlennogo naznacheniya. Sovremennaya vysshaya shkola: innovacionnyj aspekt*, 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/etapy-razvitiya-razreshitelnoy-sistemy-v-sfere-kontrolya-za-oborotom-vzryvchatyh-materialov-promyshlennogo-naznacheniya/viewer> (data zvernennya: 12.02.2020) [in Russian].

O. Holovko, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of State and Legal Subjects Department of the School of Law of V. N. Karazin Kharkiv National University

ORCID: 0000-0003-1770-9027

V. Grechenko, Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Head of the Chair of Social and Humanitarian Sciences of the Faculty No. 6 of the Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-6046-0178

1938 in the organization and activities of the Militia of Ukraine

The questions related to the change of structure of NKVS and basic aspects of activity of militia in 1938. These questions are scantily explored are examined in the article. 1938 in history of militia of URSR was saturated enough by various events. The searches of ways of optimization of structure of organs of internal affairs proceeded. Changes took place in guidance of NKVS of the USSR and Ukrainian SSR. A question is reflected about the organizational strengthening of activity of GAI, ideological and political education of workers of militia in a spirit "devotion to the ideas of socialism and merciless fight against the enemies of people". Changes took place in the form of employees of militia. It is shown, as counteraction to some types of crimes came true in this time, in particular by robberies, thefts that were most widespread. Basic defects are analysed in-process militia, that was marked of that time guidance of NKVS. Militia posts were proposed on distribution that did not change for years and case-insensitive operative necessity. Markets, gardens, cinemas and other public places, were provided not enough with militia, cities in a night-time were guarded badly. For posts the insignificant number of militiamen was used. This aspect of activity of militia was politicized, that had been by characteristic for that time. Counteraction of criminality, that on the whole was successful, though not such, as it was represented in parade reports.

Keywords: 1938; counteraction to criminality; NKVS; militia; protection of public order.

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.14
УДК 340.113

*Драч Д. Л.,
здобувач вищої освіти ступеня
«Бакалавр» Донецького національного
університету імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0002-9111-2694*

МЕТАПРАВО: ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ

Статтю присвячено дослідженню проблем розуміння та значення метаправа для юридичної науки і практики. Визначено поняття метаправа як юридико-лінгвістичної категорії. З'ясовано сутність досліджуваного явища на основі аналізу наукових підходів до його розуміння, концепції співвідношення метаправа з юридичною технікою та семіотикою права. Розкрито зміст особливостей метаправа, які характеризують його сутність. Прослідковано фрагментарні аспекти значення метаправа та інтегровано їх забезпеченням ефективності механізму правового регулювання.

Ключові слова: *метаправо; юридична техніка; юридична мова; нормативно-правовий акт; юридичний документ; правове регулювання.*

Статья посвящена исследованию проблем понимания и значения метаправа для юридической науки и практики. Определено понятие метаправа как юридико-лингвистической категории. Выявлено сущность исследуемого явления на основании анализа научных подходов к его пониманию, концепции соотношения метаправа с юридической техникой и семиотикой права. Раскрыто содержание особенностей метаправа, которые характеризуют его сущность. Рассмотрены фрагментарные аспекты значения метаправа и интегрировано их обеспечением эффективности механизма правового регулирования.

Ключевые слова: *метаправо; юридическая техника; нормативно-правовой акт; юридический документ; правовое регулирование.*

Постановка проблеми. Юридична термінологія є елементом змістовного аспекту структури закону, що є не лише формальним виразником законодавчих приписів, але й чинником їх якісного впровадження в правову реальність. Незважаючи на безпрецедентне значення вищевказаного явища, його проблематика не є вичерпною. Так, розуміння сутності метаправа не є однозначним, а його співвідношення

з юридичною технікою та семіотикою права потребує додаткового аналізу. Застаріле ж законодавче регулювання застосування юридичної термінології вимагає оновлення цих приписів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню метаправа присвятили свої роботи О. В. Волошенюк, Н. В. Артикуца, Н. О. Горобець, М. І. Клеандров, А. М. Кучук, В. К. Самігулін, С. С. Сливка та інші.

Однак у цій сфері постійно з'являються нові тенденції, зумовлені стрімким розвитком суспільства, держави і права. Крім того, відповідність законодавства нормативно встановленим вимогам і потребам суспільства є певною гарантією ефективного правового впливу, а отже, і правопорядку в суспільстві та державі, що і вказує на актуальність цієї теми.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у з'ясуванні поняття та сутності метаправа, формулюванні концепцій співвідношення юридичної термінології з юридичною технікою та семіотикою права, а також розкритті особливостей метаправа та його значення.

Виклад основного матеріалу. Метаправо як техніко-юридичний засіб представляє собою важливий елемент правотворчого й правореалізаційного процесів, адже воно має значний вплив на змістову сутність нормативно-правового акту, а також в контексті тлумачення права виступає основним його об'єктом. Аналіз багатьох досліджень метаправа зумовлює можливість виділення певних підходів, основними серед яких є його розуміння як: 1) складової юридичної техніки; 2) правового засобу, інтегрованого з інформаційними технологіями; 3) елементу правової системи; 4) всепланетного права; 5) міжцивілізаційного явища. Синтез цих підходів виражає сутність метаправа.

Розуміння метаправа як складової юридичної техніки обґрунтував, зокрема, М. І. Козюбра, який визнає його як «сукупність різноманітних термінів, які використовуються в текстах юридичних документів (правових актів)», що

сприяє «вираженню юридичної думки і юридичної реальності» завдяки застосуванню метаправа як інструмента юридичної мови [1, с. 204, 217]. Така характеристика метаправа відображає його фактичну сутність та основне призначення, виражаючи його архітектоніку сукупністю композиційно-стилістичних засобів.

Дійсно, юридична термінологія є змістовим наповненням, а отже, і частиною структури правових актів, що завдяки юридико-лінгвістичному формулюванню вимог правового регулювання допомагає відобразити предмет, метод, спосіб і напрямок конкретного праворегулятивного впливу. До того ж, такий підхід характеризує сутність метаправа у найбільш чіткому і лаконічному значенні, що сприяє розумінню його основного змісту. Також метаправо визнається важливим юридико-технічним засобом на етапах нормотворчості, правореалізації, правозастосування і тлумачення права. У той же час, такий підхід викликає певні зауваження, оскільки зосереджує увагу переважно на юридичних термінах як основній складовій метаправа, ігноруючи правила і механізми їх застосування, експертизи, тлумачення тощо. Варто зазначити, що сутність метаправа в межах цього підходу є більш складною, адже вона поєднує всі суміжні аспекти, пов'язані із впровадженням і функціонуванням юридичної термінології.

Зважаючи на те, що метаправо є, перш за все, елементом юридичної техніки, доцільно також з'ясувати їх співвідношення. Зазвичай до структури юридичної техніки включають юридичні терміни, конструкції, пре-

зумпції та фікції. Система всіх юридичних термінів складає метаправо, однак до нього не входять суміжні елементи – юридичні конструкції, оскільки вони представляють собою на порядок вищу категорію, яка формується завдяки об'єднанню взаємопов'язаних юридичних термінів у єдину модель правових процесів та явищ на основі узагальнення їх структурно-змістового наповнення. Юридичні презумпції та фікції набувають своєї значеннєвої суті та мовно-юридичного вираження завдяки абстрагуванню попередніх елементів юридичної техніки. У свою чергу, поєднання всіх елементів юридичної техніки дозволяє конструювати юридичні фрази, сукупність яких складає юридичну мову. Юридична мова є важливим елементом юридичної техніки нормотворчості, яка є різновидом юридичної техніки. Загалом метаправо є значною частиною саме юридичної техніки нормотворчості і також взаємодіє з інтерпретаційною, правореалізаційною та правозастосовною юридичною технікою на умовах з'ясування й впровадження змісту законодавчих положень. Зовсім інший характер взаємодії метаправа із видом юридичної техніки, що пов'язаний із систематизацією та обліком нормативно-правових актів, адже метаправо за рахунок визначення змісту останніх дозволяє упорядкувати їх зовнішню та внутрішню структуру, а також на основі цього належно їх архівувати. Звідси випливає, що метаправо є не лише частиною юридичної техніки, а й основним її «механізмом», який є своєрідною передумовою, певним фундаментом для існування інших її елементів, хоч воно і є найменшою

одиноцею відносно інших елементів юридичної техніки.

Прояв певних особливостей спостерігається також при співвідношенні метаправа й семіотики права. Остання являє собою «категорію загальної теорії права, яка знаходить своє відображення на межі теорії права, теорії мови і теорії мислення і яка відображає типологію праворозуміння і рівень правової культури конкретного суспільства» [2, с. 35] через сигнали, коди, символи та знаки правової дійсності, що є формами буття права, тобто які є специфічним способом вираження його сутності [3, с. 39]. Проаналізувавши сутність обох понять та їх найменші одиниці, варто зазначити, що літерні знаки є складовою будь-якого юридичного терміну, тобто семіотика права виступає структурним елементом, а отже, і засобом формування юридичної термінології. До того ж, семіотика права лежить в основі як інших елементів юридичної техніки, так і юридичної мови, а тому семіотику права слід вважати фундаментом такої ознаки права, як його формальної визначеності, яка «матеріалізує» його зміст.

Метаправо прирівнюється до «особливої галузі права прикладного характеру, яка поєднує правовий і технічний аспекти» [4; 5], у роботі Л.Голоскокова. Правовий аспект у межах такого підходу позначає метаправо як засіб юридичної мови, який є однією з передумов вираження змісту норм права через відповідну термінологію. Технічний аспект пов'язує метаправо з інформаційними технологіями, які інтегровані у всі сфери суспільного життя, здійснюючи позитивний вплив на їх розвиток, тобто вони сприяють створенню й

ефективному функціонуванню юридико-віртуального простору, у межах якого існує електронне врядування, електронні юридичні словники, електронні інформаційні бази даних тощо, зміст яких суттєво становить метаправо. З одного боку, такий підхід відображає осучаснення метаправа та його пристосування до нових умов життя і потреб суспільства, що є дійсно важливим. З іншого боку, інформатизація метаправа не є виразником його сутності, адже акцентує увагу на особливостях його розвитку, що зумовлює переважно модернізаційний зміст цього підходу.

Метаправо як елемент правової системи аналізується в багатьох його значеннях. Так, С. С. Сливка розглядає метаправо у філософсько-правовому аспекті, виражаючи це поняття у «вищих аксіоматичних правових цінностях, які випливають із надчуттєвих релігійних принципів пізнання людиною світу для гармонійного завершення культури власного розуму, реалізації права на безсмертя» [6, с. 7–8]. Такий підхід відображає сутність метаправа шляхом його отождолення з правовими принципами, в основі яких лежать найвищі правові цінності, які є орієнтиром для правового регулювання, зважаючи на важливість техніко-юридичних засобів для його здійснення. Іншої думки дотримується А. М. Кучук, який вважає, що «юридична термінологія є відображенням світоглядних ідей відповідної правової культури» із врахуванням її особливостей [7, с. 40]. Згідно з цим підходом, метаправо представляє собою змістовне наповнення права не лише як системи нормативно-правових актів, а і як публічного явища із

стабілізаційно-інтегруючим призначенням, пов'язане з праворозумінням та правовою ментальністю. Обидва аспекти розгляду метаправа як елементу правової системи виражають його функціональне призначення, акцентуючи увагу на фундаментально-правовій та правокультурній природі відповідно, кожна з яких так чи інакше характеризує сутність метаправа. Однак виокремлення таких характеристик базується на факультативних ознаках метаправа – відповідності принципам права та відображенні специфічних рис конкретної правової культури зокрема, тобто метаправо за такого підходу виступає одним з показників конкретної правової системи, не виявляючи своєї справжньої сутності.

На характеристиці метаправа як всепланетного права зосереджує увагу В. К. Самігуллін, який стверджує, що воно є за своєю суттю здебільшого науковим явищем, «правова теорія якого має мовне оформлення, яке діє в масштабі всієї планети і поширює своє значення порівну на міжнародне і внутрішньодержавне (національне) право», тобто це «особлива соціокультурна реальність» [8, с. 76–78] глобального значення. Юридична термінологія виступає своєрідним комплексом мовної символіки, яка повинна мати однакове тлумачення з метою забезпечення такого розуміння правових норм, яке буде ефективно відображатися на їхній реалізації незалежно від особи й території тлумачення. Справді, метаправо є універсальним засобом юридичної техніки, який об'єктивно виражає соціально-правову реальність задля належного впливу на правовідно-

сини, від якого залежить ефективність впровадження права в суспільні відносини. Незважаючи на це, такий підхід викликає певні зауваження, оскільки застосування метаправа не обмежується науковим середовищем, адже воно знаходить свій вияв і в нормотворчій, правореалізаційній та правозастосовній сферах. Тому визнання юридичної термінології як всепланетного права не повною мірою відображає її зміст.

Сутність метаправа як міжцивілізаційного явища виражена в поглядах Е. Дж. Хейлі, який стверджував, що «поширення сфери дії існуючих систем права, з їхніми недоліками та ідеологічними обмеженнями, внутрішніми конфліктами й непослідовностями під виглядом «міжнародного права» на «зовнішній простір та небесні тіла», насправді є поширенням наших земних конфліктів і нетерпимості у Всесвіт, що потенційно міг би відкрити для людства нову еру – еру миру, співробітництва та великих успіхів у науці й філософії» [9, с. 394; 10]. Тобто метаправо є таким засобом юридичної техніки, який сприяє правовому врегулюванню суспільних відносин не лише між людьми, а й між позаземними цивілізаціями, виражаючи найбільш абстрактні юридичні факти та впливаючи на їх перебіг з метою забезпечення правопорядку. Звісно, право є достатньо ефективним і авторитетним засобом упорядкування суспільних відносин завдяки характеристикам його сутності та особливим механізмам його впливу. Однак на даний час відсутні достовірні докази існування позаземних цивілізацій, а також наявна проблема щодо створення такого правового регулю-

вання, яке б максимально враховувало інтереси всіх учасників правовідносин міжпланетного масштабу через суттєву різницю рівня культури й умов життя людей та іншопланетних істот, якщо вони таки існують. Тому сьогодні метаправо ще не досягло того рівня розвитку, який би був достатнім для врегулювання міжпланетних відносин; космічне право є відносно новою галуззю, що і зумовлює розуміння такого підходу здебільшого як наукової фантастики.

Сутність метаправа конкретизується в його особливостях, до яких належать науковий характер, певні вимоги до його вираження, сприйняття його як вищого рівня правового розвитку та тропологічне тлумачення.

Науковий характер метаправа зумовлюється тим, що «вказаний термін не є офіційно визнаним, не використовується у правотворчій діяльності та є, скоріше, прикладом метамови» [11, с. 28]. Звісно, застосування метаправа не обмежується науковою сферою, адже основний зміст цього явища становить юридична термінологія, яка поширюється також і на законодавство, і на юридичну практику. Однак саме наука є каталізатором розвитку юридичної термінології, впроваджуючи нові терміни, вдосконалюючи їх, з'ясовуючи їх зміст.

Як вже зазначалося, сутність метаправа є складною, адже вона включає не лише юридичну термінологію, а й правила та механізми її застосування, тлумачення, експертизи тощо, тобто до словесного виразу метаправа висуваються ще й певні вимоги. До них належать чіткість, однозначність, природність, логічність, послідовність, спадковість за-

стосовуваних понять, які мають важливе значення для правозастосовної практики [12, с. 9]. Так, чіткість юридичного терміну виражає точність відображуваного юридичного факту; однозначність – наявність лише одного його змістового наповнення; природність – дійсне існування певного поняття та відповідність його справжній сутності; логічність – юридично правильне вираження терміну; послідовність – розвиток правових тенденцій з метою досягнення правової визначеності, системності права та зниження його колізійності; спадковість – дотримання правової традиції, зокрема зосередження на основному призначенні права, що може бути реалізоване шляхом застосування метаправа зокрема. Також важливими вимогами до застосування метаправа є загальновизнаність, стабільність та доступність [1, с. 217–218], які полягають у належному сприйнятті певною спільнотою конкретної юридичної термінології, тривалості її застосування та можливості правильно розуміти її зміст відповідно. Ще одна вимога – відсутність емоційного забарвлення, що виражає об'єктивне ставлення до терміну без вказівки на його позитивний чи негативний зміст, адже він має відображати лише лаконічну сутність певного юридичного факту, – пов'язана із стилістичною нейтральністю, тобто універсальністю формулювання терміну. Крім того, певні вимоги до термінології законопроектів передбачені Методичними рекомендаціями щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки [13], які все ще використовуються, однак, зважаючи на застарілу редакцію та відсутність внесення змін та доповнень з

урахуванням нових тенденцій розвитку суспільства та його потреб, деякі положення втратили свою актуальність. Тому на сьогодні все більшого значення в Україні набуває питання прийняття нового закону, який би вирішив дану проблему. Загалом, завдяки існуванню певних вимог забезпечуються формальна визначеність нормативно-правового акту та юридичного документу, а також ефективність метаправа, яка перевіряється застосуванням правової експертизи.

Однією з особливостей метаправа також є його визнання як «закономірного, завершального циклу правового розвитку; як остаточної фази еволюції права» [14, с. 47; 15]. Такі міркування пояснюються впливом глобалізації на розвиток самого права, що виявляється, перш за все, у його змісті, одним з виразників якого і є метаправо. Модернізація метаправа виступає важливою складовою удосконалення законодавства і юридичної практики, правового регулювання загалом, а отже, і суспільного розвитку зокрема, що свідчить про ефективну реалізацію функцій права завдяки інноваційності метаправа як елементу юридичної техніки.

Тлумачення і розуміння метаправа здійснюється шляхом герменевтико-феноменологічного аналізу, в основі якого лежить тропологічна теорія дискурсу, що є «інструментом аналізу й осмислення фактів, образів, понять і зв'язків між ними» [16, с. 86]. Такий спосіб тлумачення метаправа включає нарративний та дискурсивний аспекти, що полягають у з'ясуванні змісту юридичного терміну залежно від особливостей його авторського формулювання та його взаємодії з іншими мовними та

правовими факторами відповідно, що дозволяє найбільш точно з'ясувати зміст конкретного терміну.

Що ж до значення метаправа, то на основі аналізу його сутності та особливостей можливо обґрунтувати його важливість абстрактним відображенням дійсності, наданням нормативно-правовим актам та юридичним документам змістовної упорядкованості та формальної визначеності, а також вираженням сутності права та впливом на його гнучкість. Основне ж значення метаправа виражається в забезпеченні ефективності механізму правового регулювання.

Так, відображення юридичним терміном «узагальненого найменування юридичного поняття вважається досконалим лише в тому випадку, якщо він з оптимальною точністю відображає його цілісний зміст, його логічну структуру та істотні ознаки» [17, с. 182], тобто у даному випадку значення метаправа полягає в об'єктивному відтворенні дійсності. Точність такої абстрактної реальності дозволяє значно підвищити ефективність правозастосування шляхом зменшення вірогідності помилок при тлумаченні юридичного терміну, який відповідає встановленим вимогам.

Крім того, застосування метаправа має значний вплив на результативність дії нормативно-правових актів та інших юридичних документів, адже воно дозволяє упорядкувати їх зміст, зокрема шляхом скорочення їх обсягу за рахунок використання юридичних термінів замість понять, а також метаправо є важливим фактором забезпечення формальної визначеності. Остання зазвичай стосується закріплення норма-

тивних приписів у джерелах права, а метаправо виступає інструментом мовно-юридичного вираження змісту цих приписів. За рахунок цього юридична термінологія є одним із найважливіших засобів юридичної мови, що і виражає її значення.

Із вищезазначеного випливає, що метаправо є виразником всього права загалом, тобто юридична термінологія «розкриває природу і масштаби права» [15]. Основою сутності права є справедливість, яка об'єктивується в його нормах, текстова формула яких виражена за допомогою метаправа. Одним з об'єктів тлумачення правових норм є юридична термінологія, з'ясування змісту якої сприяє усвідомленню сфер поширення дії права та його значення для суспільства, що і вказує на масштабність права. У свою чергу, найвищою соціальною цінністю є людина, тому право орієнтоване на захист її прав, свобод та інтересів, що сприяє його лібералізації, зміст якої також залежить від метаправа.

Також «формування метаправового простору через нарративний дискурс сприяє забезпеченню гнучкості права» [16, с. 90], яка пов'язана не лише з його модернізацією, введенням нових правових положень, а й з особливостями тлумачення, інтертекстуальності тощо. Так, зміст певного юридичного терміну в умовах розвитку суспільства може частково чи повністю змінюватися, а взаємодія з іншими нормативно-правовими актами та юридичними документами також має вплив на його застосування. Розвиток метаправа має значення і для права, зумовлюючи його гнучкість відповідно до потреб та інтересів суспільства.

Загальне ж значення метаправа полягає в ефективному функціонуванні механізму правового регулювання. Вірне застосування юридичної термінології є важливим компонентом якості закону, що є запорукою його належної реалізації, адже закон – один із засобів правового регулювання. До того ж, метаправо є інструментом формулювання мети правового регулювання, наявність якої зумовлює можливість співвіднести її з результатом, що є показником ефективності правового регулювання. Для досягнення суспільно значущої, поставленої правом мети визначаються предмет і метод конкретного правового регулювання, а також його засоби, юридична ж термінологія дозволяє закріпити їх в нормативно-правових актах, а тому метаправо є певним інструментом механізму правового регулювання.

Висновки. Отже, із аналізу вищевикладеного випливає, що метаправо – комплексна юридико-лінгвістична категорія, яка включає в себе не тільки юридичну термінологію, а й правила і механізми її застосування, експертизи, тлумачення тощо, що зумовлює можливість розуміння досліджуваного явища як техніко-юридичного засобу, який характеризується інноваційністю, нерозривним зв'язком з правовою дійсністю, універсальністю та абстрактністю тлумачення, розуміння та реалізації. Слід погодитися з думками науковців, що розуміння цього явища не обмежується вищезазначеним; навпаки, воно розкривається у

декількох підходах, які висвітлюють його як складову юридичної техніки; правовий засіб, інтегрований з інформаційними технологіями; елемент правової системи; всепланетне право та міжцивілізаційне явище, кожен з яких акцентує увагу на певних особливостях метаправа.

До особливостей метаправа належать обумовленість його розвитку впливом науково-юридичного прогресу, забезпечення необхідної конфігурації загальнообов'язкових вимог, спричинення шляхом поєднання глобалізаційних та модернізаційних процесів сприйняття цієї категорії як вищого рівня правового розвитку, а також тропологічний спосіб тлумачення юридичної термінології на основі наративного та дискурсивного аспектів. Фрагментарні аспекти значення метаправа, що виявляються в абстрактному відображенні дійсності, наданні нормативно-правовим актам та іншим юридичним документам змістовної упорядкованості та формальної визначеності, вираженні сутності права та впливі на його сутність, інтегруються в забезпечення ефективності механізму правового регулювання.

Перспективи подальших наукових розвідок обраної теми знаходяться у площині гострої необхідності підвищення якості закону та його ефективності, що, в тому числі, здійснюється через аналіз категорії метаправа. Причому найбільш доцільно проводити такі дослідження, звертаючись як до правової доктрини, так і до нормативних засад життєдіяльності суспільства.

Список використаних джерел

1. Козюбра М. І., Погребняк С. П., Цельєв О. В., Матвєєва Ю. І. Загальна теорія права: підручник. За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.

2. Мінченко О.В. Роль семіотики в процесах утворення та реалізації права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 32–35.
3. Балинська О. М. Семіотика права: філософсько-правовий методологічний підхід і науковий напрям. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2 (50). С. 35–42.
4. Голоскоков Л. Будущие сетевые технологии права. URL: <http://irex.ru/press/pub/polemika/08/gol/index.html> (дата звернення: 16.02.2020).
5. Аюпова З. К., Кусаинов Д. У. Современные тенденции глобализации и ее роль в интеграции права. *Вестник КарГУ. Юриспруденция*. 2015. URL: <https://articlekz.com/article/11835> (дата звернення: 16.02.2020).
6. Сливка С. С. Канонічне право: природний та метакорпоративний порівняльні аспекти: Відкрита лекція. Київ-Львів : ЗУКЦ, 2012. *Серія науково-методичних видань «Академія порівняльного правознавства»*. Вип. 26. 16 с.
7. Кучук А. М. Юридична термінологія у світлі правового поліцентризму (теоретико-правовий аспект). *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 38–40.
8. Самигуллин В. К. Метаправо как нетривиальное исследовательское направление. *Проблемы востоковедения*. 2013. № 4 (62). С. 74–78.
9. Haley A. G. *Space Law and Government*. New York : Appleton – Century – Crofts. 1963. 584 p.
10. Крейн І. Цивілізаційні розломи і зіткнення цивілізацій: метапідхід. *Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи*. URL: <http://khp.org/index.php?id=1519500852> (дата звернення: 16.02.2020).
11. Волошенюк О. В. Метаправо, або деякі проблеми сучасної юридичної термінології. *Форум права*. 2016. № 3. С. 25–30.
12. Горобець Н. О. Проблеми використання юридичної термінології в законодавстві України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 1. Т. 1. С. 7–10.
13. Методичні рекомендації щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки: рекомендації Міністерства юстиції України від 21 листопада 2000 року, № 41. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0041323-00> (дата звернення: 16.02.2020).
14. Кравченко В. Ю. Вплив процесу глобалізації на право. *Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів*. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 11 листопада 2017 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2017. С. 46–48.
15. Ударцев С. Ф. О некоторых тенденциях глобальной эволюции государства и права. Караганда : Болашак–Баспа, 2004. 52 с.
16. Мелякова Ю. В. Метод деконструкции в наррации и интерпретации права. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 1 (32). С. 85–92.

References

- Koziubra, M. I., Pohrebniak, S. P., Tseliev, O. V., Matvieieva, Yu. I. (2015). *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
- Minchenko, O.V. (2018). Rol semiotyky v protsesakh utvorennia ta realizatsii prava. *Aktualni problemy vitchyznianoj yurysprudentsii*, 3, 32–35 [in Ukrainian].
- Balynska, O. M. (2014). Semiotyka prava: filosofsko-pravovyi metodolohichniy pidhid I naukovyi napriam. *Universytetski naukovi zapysky*, 2 (50), 35–42 [in Ukrainian].
- Holoskokov, L. (2020). *Budushchie setevye tekhnologii prava*. URL: <http://irex.ru/press/pub/polemika/08/gol/index.html> (data zvernennia: 16.02.2020) [in Russian].

Aiupova, Z. K., Kusainov, D. U. (2015). Sovremennye tendentsii globalizatsii i yee rol v integratsii prava. *Vestnik KarGU. Yurisprudentsiia*. URL: <https://articlekz.com/article/11835> (data zvernennia: 16.02.2020) [in Russian].

Slyvka, S. S. (2012). *Kanonichne pravo: pryrodnyi ta metakorporatyvnyi porivnialni aspekty: vidkryta leksiia*. Kyiv-Lviv: ZUKTS. Seriiia naukovy-metodychnykh vydan «Akademiia porivnialnoho pravoznavstva». Vyp. 26 [in Ukrainian].

Kuchuk, A. M. (2014). Yurydychna terminolohiia u svitli pravovoho politsentryzmu (teoretyko-pravovyi aspekt). *Porivnialno-analitychne pravo*, 5, 38–40 [in Ukrainian].

Samigullin, V. K. (2013). Metapravo kak netrivialnoe issledovatel'skoe napravlenie. *Problemy vostokovedeniia*, 4 (62), 74–78 [in Ukrainian].

Haley, A.G. (1963). *Space Law and Government*. New York: Appleton – Century – Crofts. 1963. 584 p.

Krein, I. Tsyvilizatsiini rozlomy i zitknennia tsyvilizatsii: metapidkhid. *Prava liudyny v Ukraini. Informatsiinyi portal Kharkivskoi pravozakhysnoi hrupy*. 24.02.2018. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1519500852> (data zvernennia: 16.02.2020) [in Ukrainian].

Volosheniuk, O. V. (2016). Metapravo, abo deiaki problem suchasnoi yurydychnoi terminolohii. *Forum prava*, 3, 25–30 [in Ukrainian].

Horobets, N. O. (2016). Problemy vukorystannia yurydychnoi terminolohii v zakonodavstvi Ukrainy. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Yurydychni nauky»*, 1, 1, 7–10 [in Ukrainian].

Kravchenko, V.Yu. (2017). Vplyv protsesu hlobalizatsii na pravo. *Pravova osvita ta pravova nauka v umovakh suchasnykh transformatsiinykh protsesiv*. mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Zaporizhzhia, 11 lystopada 2017 r.). Zaporizhzhia: ZNU, 46–48 [in Ukrainian].

Udartsev, S. F. (2004). *O nekotorykh tendentsiiakh globalnoy evoliutsii gosudarstva i prava*. Karaganda: Bolashak-Baspa [in Russian].

Meliakova, Yu.V. (2017). Metod dekonstruktsii i interpretatsii prava. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*, 1 (32), 85–92 [in Ukrainian].

D. Drach, Student of the Vasyl' Stus Donetsk National University

ORCID: 0000-0002-9111-2694

The metalaw: problems of understanding and meaning for legal science and practice

The work investigates the problems of understanding and meaning of the metalaw for legal science and practice. The metalaw is determined as a complex legal and linguistic category, which can be understood as a component of the legal technique, an integrated with information technology legal remedy, an element of the legal system, a planetary law and an inter-civilization phenomenon.

It is suggested to include in concept «metalaw» not only legal terminology, but also rules and mechanisms of its applying, expertise, interpretation etcetera, which allows us to expand essence of researched legal phenomenon.

The features of correlation of the metalaw with the legal technique and the semiotics of law are exposed. The metalaw is characterized as a part of the legal rulemaking technique and a main «mechanism» of the legal technique. The semiotics of law is defined as a structural element and remedy of formation of legal terminology.

It is also revealed, that essence of the metalaw is expressed with its features, which include scientific nature, certain requirements of its expression, its understanding as the highest level of the legal development and tropological interpretation.

In the work meaning of the metalaw is also comprehended, concerning abstract reflection of reality, provision of legal acts and legal documents of substantive order and formal certainty, expression of essence of law and influence on its flexibility, which can be generalized with providing of efficiency of mechanism of legal regulation. It is possible due to fixing with the legal terminology of subject and method of certain legal regulation in legal acts, which allows us to understand the metalaw as a certain instrument of the mechanism of legal regulation.

As a result of research it seems possible to define the metalaw as an element of the legal technique which consists in legally-terminological display of legal reality with using of language means, which is characterised with special mechanisms of implementation, which are conditioned with needs of society on certain stage of its development and other features of its essence, which is an indicator of certain legal system at the same time and functionates within the certain geographically-time area.

Keywords: *metalaw; legal technique; legal speech; legal act; legal documen;, legal regulation.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.15

УДК 342.8

Павшук К. О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0003-0588-4178

Дзюба Я. А.,

здобувач вищої освіти ступеня

«Бакалавр» факультету адвокатури

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-1781-9704

ВИБОРЧА РЕФОРМА 2020 В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз основних змін, які стосуються організації, підготовки і проведення парламентських, президентських і місцевих виборів. Окреслено основні зміни виборчого законодавства, зокрема скасування змішаної виборчої системи для парламентських виборів, запровадження системи «єдиного неперехідного голосу», позбавлення кандидатів у народні депутати України права на самовисування, зміна грошової застави. Також обґрунтовано важливість впровадження гендерної квоти задля дотримання конституційних принципів рівності виборів та рівності прав чоловіка й жінки. Визначено, що Виборчий Кодекс України містить низку прогресивних норм, які з одного боку здатні удосконалити порядок підготовки, організації і проведення виборів в Україні, а з іншого – породжують нові виклики для теорії та практики. Зроблено висновок, що наявність єдиного нормативно-правового акту, який регулюватиме порядок підготовки, організації і проведення виборів забезпечить стабільність та єдність виборчого законодавства, усуне юридичну і практичну невизначеність. У процесі подальшого удосконалення законодавства про вибори пропонується скасовувати застарілі та неефективні норми, не включати до Кодексу загальні норми, які не є його предметом, аналізувати досвід і взірцеву практику зарубіжних країн та апелювати до неї.

Ключові слова: виборча реформа; вибори; виборча система; гендерна квота; грошова застава.

В статье осуществлен анализ основных изменений, которые касаются организации, подготовки и проведения парламентских, президентских и местных выборов. Определены основные изменения избирательного законодательства, в частности отмена смешанной избирательной системы для парламентских выборов, введение системы «единого непереходного голоса», лишение кандидатов в народные депутаты Украины права на самовыдвиже-

ние, изменение денежного залога для кандидата в Президенты Украины. Также обоснована важность внедрения гендерной квоты для соблюдения конституционных принципов равенства выборов и равенства прав мужчины и женщины. Определено, что Избирательный Кодекс Украины содержит ряд прогрессивных норм, которые с одной стороны способны усовершенствовать порядок подготовки, организации и проведения выборов в Украине, а с другой – порождают новые вызовы. Сделан вывод, что наличие единого нормативно-правового акта, который будет регулировать порядок подготовки, организации и проведения выборов обеспечит стабильность и единство избирательного законодательства, устранил юридическую и практическую неопределенность. В процессе дальнейшего усовершенствования законодательства о выборах предлагается отменять устаревшие и неэффективные нормы, не включать в Кодекс общие нормы, которые не являются его предметом, анализировать опыт и образцовую практику зарубежных стран и апеллировать к ней.

Ключевые слова: избирательная реформа; выборы; избирательная система; гендерная квота; денежный залог.

Постановка проблеми. У результаті здійснення в Україні виборчої реформи 2020 р. і прийняття Виборчого Кодексу України, було запроваджено зміни, що стосуються порядку підготовки, організації й проведення виборів. Мета таких перетворень – створення стабільного виборчого законодавства, єдиної системи принципів і процедури проведення виборів, усунення юридичної та практичної невизначеності, забезпечення належної реалізації виборчих прав громадян. У зв'язку з цим, задля оцінки доцільності та ефективності змін, запроваджених виборчою реформою, виникає потреба аналізу нового законодавства про вибори у його порівняльному аспекті з законами України, якими до набрання чинності Виборчим Кодексом України регулювався порядок підготовки, організації і проведення виборів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання реформування виборчого законодавства в Україні є актуальним напрямом конституційно-правових досліджень.

Серед наукових праць, присвячених цим питанням, слід виділити наукові розвідки Ю. Г. Барабаша, О. М. Волощук, О. В. Марцеляка, Б. С. Мохончука, П. В. Романюка, М. М. Рябець, Т. В. Стешенко, Ю. М. Тодики, В. М. Шаповала, В. Л. Федоренка.

Постановка завдання. Метою цієї статті є огляд теоретичних та практичних аспектів новел виборчого законодавства та аналіз основних змін.

Виклад основного матеріалу. Тема удосконалення й кодифікації вітчизняного законодавства про вибори вже давно стояла на порядку денному процесу правотворення. Усталена практика безперервної змінюваності виборчих законів і маніпулювання їх положеннями під час проведення виборів була такою, що поступово створювала загрозу правовій безпеці й реалізації волевиявлення виборців.

19 грудня 2019 року Верховна Рада України ухвалила історичне рішення, прийнявши Виборчий Кодекс України, який набув чинності

1 січня 2020 р. Це подія особливого значення, тому що вперше в Україні було уніфіковано усю правову основу підготовки й проведення виборів. У 2010 р. про значимість на той час ще проекту цього нормативно-правового акту наголошувала Венеційська Комісія у своєму висновку «Щодо проекту Виборчого Кодексу Верховної Ради України», зазначаючи, що ним передбачено численні й детальні положення на посилення прозорості, підзвітності, встановлення процесу голосування, підрахунку й зведення результатів, він є значним кроком вперед, порівняно з існуючим на той час законодавством про вибори [7].

Виборчим Кодексом України запроваджено зміни, які стосуються підготовки й проведення президентських, парламентських і місцевих виборів.

Щодо президентських виборів, то сама система виборів залишається незмінною з 1991 року – мажоритарна система абсолютної більшості. Для президентських виборів змінено розмір грошової застави для кандидата у Президенти України. Виборчий кодекс підвищує розмір грошової застави на цих виборах до 650 мінімальних заробітних плат, що обґрунтовується необхідністю унеможливити зловживання пасивним виборчим правом, сприяти прийняттю виважених рішень щодо участі у виборах тим кандидатам, чиї наміри відповідають серйозності виборної посади.

Варто зазначити про зміни, що торкнулися виборів до парламенту – органу первинного представництва, де генерується основна політика держави. Відповідно до ст. 154 ВКУ на виборах до Верховної Ради України

право висування кандидатів закріплено виключно за партіями, самовисування кандидатів не допускається. Зберігається можливість політичної партії висувати кандидатом у депутати безпартійну особу. Все це має свої переваги й недоліки: маючи підтримку політичної партії, кандидат у народні депутати України отримує набагато більше можливостей, поперше, потрапити до парламенту, а, по-друге, виконати передвиборні обіцянки. В той же самий час це знижує його персональну відповідальність перед виборцями за свої дії [1].

Що стосується системи парламентських виборів, то одномандатні округи й пропорційно-мажоритарна система виборів народних депутатів України відійшли у минуле. Відтепер згідно зі ст. 133 ВКУ вибори народних депутатів України здійснюватимуться на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуватимуться регіональні виборчі списки кандидатів у депутати [1]. Та партія, яка подолає п'ятивідсотковий бар'єр набуде право на участь у розподілі депутатських мандатів з гарантованим представництвом у парламенті перших 9 кандидатів із загальнодержавного партійного списку. Таким чином, виборець голосуватиме передусім за партію, тому можна говорити про пропорційну систему з закритими списками, оскільки більша частина кандидатів, окрім перших 9, буде обиратися завдяки позиції у партійному списку, а не підтримці виборців.

Пропорційна система голосування у єдиному загальнодержавному окрузі має перевагу у тому, що вона має унеможливити зловживан-

ня політичними адміністративним ресурсом в одномандатних округах з метою отримання переваги у парламенті, тим самим забезпечити об'єктивність вибору громадян.

Щодо системи місцевих виборів, то вона, як і раніше, буде залежати від кількості виборців відповідного виборчого округу. Переважно зміни стосуються виборчих округів, оскільки ВКУ скасовано одномандатні і запроваджено багатомандатні виборчі округи для виборів депутатів сільської, селищної, міської ради (міста з кількістю виборців до 90 тисяч осіб), районної у місті ради. Так ст. 192 ВКУ передбачає, що вибори депутатів сільської, селищної ради, міської ради (міста з кількістю виборців до 90 тисяч осіб), районної у місті ради проводяться за системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах, а вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, міських (міста з кількістю виборців 90 тисяч і більше осіб) рад проводяться за системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками кандидатів у депутати. Що стосується виборів голів місцевих рад, то, як і раніше, вибори сільського, селищного, міського (міста з кількістю виборців до 90 тисяч осіб) голови проводяться за виборчою системою відносної більшості в єдиному сільському, селищному, міському виборчому окрузі, а вибори міського голови з кількістю виборців 90 тисяч і більше осіб проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості в єдиному міському виборчому окрузі [1].

Зміни торкнулися і системи виборів старости – виборної посадової особи, яка представляє інтереси жителів територіальної громади пе-

ред владою [5]. Виборчим Кодексом України передбачено, що вибори старости села, селища проводяться за виборчою системою відносної більшості в межах території села, селища у складі об'єднаної територіальної громади. Вибори старости села, селища проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, до якого входить територія одного або декількох населених пунктів (сіл, селищ), визначених сільською, селищною, міською радою об'єднаної територіальної громади з метою забезпечення представництва інтересів жителів такого населеного пункту (населених пунктів) старостою (далі – старостинський округ) [1].

Отже, як бачимо, що у порівнянні із Законом України «Про місцеві вибори», ВКУ одномандатні округи не передбачені для жодних місцевих виборів. З одного боку така новела має вирішити проблему підкупу виборців в одномандатних виборчих округах, а з іншого - породжує питання, наскільки ефективно й результативно працюватиме запроваджена для всіх місцевих виборів мажоритарна система у багатомандатних виборчих округах, оскільки вона може спричинити непропорційність розподілу результатів у ході конкуренції за голоси виборців.

Слід додати і про врегулювання цензу осілості для кандидатів. Так, порівняно із ЗУ «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 р., яким до набрання чинності Виборчим Кодексом України регулювалася підготовка і проведення парламентських виборів, стало уточнення у ст.134 останнього

вимоги до проживання в Україні протягом п'яти останніх років перед днем виборів кандидатів у народні депутати [1]. Тепер ЦВК зобов'язана перевіряти відповідність кандидата вимогам щодо проживання на території України протягом певного періоду часу, направляючи запити в окремі державні органи, серед яких Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ та Державна прикордонна служба.

Така ситуація обумовлена необхідністю уникнути двозначного тлумачення норми, в якій закріплено вимогу щодо цензу осілості кандидатів у народні депутати України. На практиці траплялися казуси під час реєстрації кандидатів у народні депутати України. Доцільно зазначити про важливість рішення ЄСПЛ у справі «Мельниченко проти України» від 19.10.2004 р.). Справа стосувалася відмови ЦВК реєструвати Мельниченко кандидатом у народні депутати України, оскільки фактично протягом останніх 5 років він проживав на території США, а юридично зареєстрованим місцем проживання була Україна.

Поклавши в основу рішення відомості про місце реєстрації, а не фактичне місце проживання, як поняття взагалі відсутнього в українському законодавстві Європейський суд зазначив, що єдиний на той час доказ реєстрації місця проживання особою, яке не завжди співпадає з місцем її постійного проживання, містився у внутрішньому національному паспорті. Прописка була невід'ємним аспектом української адміністративної системи і використовувалась для багатьох цілей, зокрема реєстрація постійного проживання громадян, участь у виборах.

Тому Європейський Суд шістьма голосами проти одного визнав порушення Україною статті 3 Протоколу № 1 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (право на вільні вибори) [3].

На нашу думку, варто взяти до уваги позицію А. Магери про те, що ценз осілості не зовсім відповідає сучасним політичним і соціально-економічним реаліям і не виправдано обмежує пасивне право трудових мігрантів, більшість із яких є суспільно активними громадянами [6, с. 137].

Ценз осілості у поєднанні із цензом громадянства, унеможлиблює реєстрацію кандидатів у народні депутати громадян України, які періодично працюють за кордоном. Натомість іноземець чи особа без громадянства, які проживають в Україні протягом останніх 5 років і отримують громадянство України у переддень виборів таке право набувають.

Якщо проаналізувати законодавство деяких держав ЄС, незворотність курсу до якого закріплено у Преамбулі Основного Закону України [2], то ценз осілості і ценз громадянства, як певні обмеження щодо реалізації пасивного виборчого права, закріплені у ст. 76 КУ і ст. 134 ВКУ у більшості з них відсутні.

Задля забезпечення гендерного балансу ВКУ було запроваджено 40-відсоткову гендерну квоту для партійних списків на парламентських виборах та окремих видах місцевих виборів. У ч. 12 ст. 154 ВКУ зазначено, що під час формування загальнодержавного та регіональних виборчих списків партія повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого

по десять і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі). У разі недодержання цієї вимоги за ЦВК закріплено право відмовити в реєстрації списку партії [1].

На наше переконання, запровадження гендерних квот обумовлено необхідністю унеможливити виникнення прецеденту стосовно порушення принципу рівності виборів, закріпленого у ст. 71 КУ та закріпленої у ст. 24 КУ ідеї про те, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками статі; рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності [2]. Покладання такого юридичного обов'язку на політичні партії, має сприяти зростанню представництва та участі жінок у політичному житті й дотриманню основних конституційних принципів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виборчий Кодекс України є документом, який істотно змінив виборчу систему. Наявність єдиного нормативно-правового акту, який регулюватиме порядок підготовки, організації і проведення виборів забезпечить стабільність та єдність виборчого законодавства, усуне юридичну і практичну невизначеність. Закріплені у ньому єдині принципи виборів усіх рівнів, вперше запроваджений гендерний баланс, зміни, що стосуються реформування виборчих систем і уточнення вимог до кандидатів у народні депутати мають створити певний захист від спроб політичних сил маніпулювати виборчими нор-

мами в конкретних суспільно-політичних умовах на свою користь, тим самим забезпечити ефективне панування ідей і принципів демократії і верховенства права, підвищенню довіри виборців до виборів.

Вважаємо за доцільне запровадити складну процедуру внесення змін до Виборчого Кодексу України, аби більше не повертатися до практики маніпулювання його нормами, унеможливити зловживання нормами виборчого законодавства і сприяти гідній реалізації виборчих прав громадян. Для цього, наприклад, можна звернути увагу на порядок внесення змін до Конституції України, де має місце попереднє схвалення законопроекту про внесення змін більшістю від конституційного складу ВРУ і його прийняття вже на наступній черговій сесії ВРУ за умови, якщо за нього проголосує не менше двох третин від конституційного складу ВРУ.

У процесі подальшого удосконалення законодавства про вибори доцільно не вдаватися до надмірної одноманітності процедури, яка застосовуватиметься під час проведення різних виборів, щоб не створити проблему для розуміння і роботи виборчих органів. З огляду на практику, варто скасовувати неефективні і застарілі норми, не включати до кодексу загальні норми, які не є його предметом. Необхідно спиратися на фундаментальні принципи права, використовувати міжнародні рекомендації, аналізувати досвід та взірцеву практику зарубіжних країн, наприклад Франції, яка має практику кодифікації виборчого законодавства та апелювати до неї.

Таким чином, наукового вирішення потребують питання виборчої

процедури і процедури внесення змін до Виборчого Кодексу України. Подальші розвідки у даному напрямку, на нашу думку, варто спрямувати на дослідження міжнародного досвіду реформування виборчого законодавства і практики його удосконалення.

Список використаних джерел

1. Виборчий кодекс України від 01 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (дата звернення: 20.01.2020).
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 24.01.2020).
3. Мельниченко проти України: Рішення Європейського суду з прав людини N 17707/02 від 19 жовтня 2004 р. «URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_352 (дата звернення: 25.01.2020).
4. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 грудня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> (дата звернення: 23.01.2020).
5. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 25.01.2020).
6. Федоренко В. Л. Питання теорії конституційного права і модернізації Конституції України: збірник наукових праць / за ред. О. В. Скрипнюка. Київ : Видавництво «Ліра-К», 2013. 170 с.
7. Щодо проекту Виборчого Кодексу Верховної Ради України: Висновок Венеціанської Комісії від 20 грудня 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a39 (дата звернення: 27.01.2020).

References

Fedorenko, V. L. (2013). *Pitannya teoriiy konstitucijnogo prava i modernizaciyi Konstituciyi Ukrayini: zbirnik naukovih prac*. Kyiv: Vidavnytvo «Lira-K» [in Ukrainian].

K. Pavshuk, Associate Professor, Candidate of Law in the Department of Constitutional Law of the Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0003-0588-4178

Y. Dzyuba, Student of the Faculty of Advocacy of the Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0002-1781-9704

Electoral reform 2020 in Ukraine

In 2020 a long-term codification of Ukraine electoral legislation was finished, which resulted in the adoption of a normative legal act of great historical value, namely Electoral Code.

The article tells about the necessity of holding electoral reform in Ukraine, it justifies the necessity and importance of Electoral Code adoption, analyses the fundamental changes concerning organizing, preparing and holding Parliamentary, Presidential and Local Elections in relation to cancelling mixed election system for

Parliamentary Election, establishing multi-mandate electoral districts for some Local Elections, disqualification of people's deputies from self-nomination, increasing the sum of election deposit for the President of Ukraine Election and clarification of the requirements concerning the candidates for deputy resident qualification. The article also substantiates the importance of gender-based quotas implementation in order to maintain gender balance in party lists and to adhere to Constitutional principles of gender equality. The main objective of the article is to investigate the regulations of Ukraine Electoral Code, which give rise to new challenges. These regulations in particular deal with providing electors with the right to influence election results due to introduction practically closed lists for Parliamentary elections, proportional division of the local elections results under the plurality voting system in multi-mandate electoral districts, the responsibility of people's deputies to the electors on account of their disqualification from self-nomination.

The article proposes implementing a complex procedure, which can make the amending of Ukraine Electoral Code possible, in order to eliminate the possibility of abuse of electoral systems and boosting the fair realization of people's electoral rights. In the process of the further electoral legislation improvement, the article offers not to recur to the same procedures during different types of elections, to cancel ineffective and outdated regulations, not to include general regulations, which do not belong to its subject, to rely on the fundamental principles of law, follow international recommendations, analyze experiences and best practices of foreign states and appeal to them.

Keywords: *electoral reform; elections; electoral system; gender-based quotas; election deposit.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.16
УДК 342.951

Євдокіменко С. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач відділу підвищення кваліфікації
Харківського науково-дослідного
інституту судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса
ORCID: 0000-0003-2924-6621

Євдокіменко С. А.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінально-правових дисциплін
та адміністративного права
ТОВ «Харківський університет»
ORCID : 0000-0003-4700-9777

ЛІЦЕНЗУВАННЯ ТА АКРЕДИТАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ

Дослідження спрямоване на визначення особливостей процедурних аспектів ліцензування та акредитації в освітньому процесі. Охарактеризовано особливості сучасного нормативно-правового стану зазначених процедур, визначені підстави для їх вдосконалення і реформування. Досліджено розвиток нормативно-правової бази, на якій ґрунтуються механізми ліцензування і акредитації освітнього процесу в Україні. Розглянуто особливості статусу суб'єктів, що беруть участь у цих процедурах, наведені їх характеристики. Проаналізовано порядок здійснення ліцензування та акредитації. Визначені вектори для подальшого розвитку ліцензування та акредитації, окреслені пріоритетні напрямки наукових досліджень щодо механізмів реалізації ліцензування і акредитації в освітньому процесі.

Ключові слова: ліцензування в сфері освіти; акредитація в сфері освіти; ліцензія; освітній процес; акредитація; процедура.

Исследование направлено на определение особенностей процедурных аспектов лицензирования и аккредитации в образовательном процессе. В работе уделено внимание взглядам ученых на сущность понятия «процедура», ее строение и составляющие. Рассмотрены роль и назначение процедур лицензирования и аккредитации в сфере образования. Исследовано развитие нормативно-правовой базы, на которой основываются механизмы лицензирования и аккредитации процесса образования в Украине. Рассмотрены особенности статуса субъектов, участвующих в этих процедурах, приведены их характеристики. Проанализирован порядок осуществления лицензирования

и аккредитации. Определены векторы для дальнейшего развития лицензирования и аккредитации, указанные приоритетные направления научных исследований механизмов реализации лицензирования и аккредитации в образовательном процессе.

Ключевые слова: лицензирование в сфере образования; аккредитация в сфере образования; лицензия; образовательный процесс; аккредитация; процедура.

Постановка проблеми. Основним засобом досягнення Україною європейських стандартів якості життя є реформування державних інститутів та механізмів. Серед інших, показником успіхів нашої держави на цьому шляху є стан національної системи освіти. Тож, з метою інтеграції України у загальноєвропейський освітній простір, держава продовжує активне вдосконалення власної нормативно правової бази. Загальними тенденціями щодо змін у сфері освіти є спрямованість на демократизацію публічних відносин, розвиток ринкових моделей фінансування освіти, децентралізація державної влади, впровадження діджиталізації та оцифрування процесів адміністрування. В цьому контексті важливе значення мають такі процедури, як ліцензування і акредитація в галузі освіти, оскільки саме вони є інструментом управління якістю освітніх послуг. Реформування зазначених процедур на теперішній час ще незавершене і знаходиться у стадії реалізації. Проте, запропонованих, втілених і запланованих на найближче майбутнє змін вже достатньо, аби зробити певні висновки про хід реформ та сучасний стан ліцензування і акредитації освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень. Питання ліцензування та акредитації досліджували багато науковців. Провідні вчені зосереджувались на аналізі політики в галузі освіти, розгляді

змісту й сутності термінології, уточненні механізмів реалізації процедур ліцензування і акредитації, оцінці особливостей нормативно-правової бази. Вагомий внесок у дослідження проблем ліцензування та акредитації, зокрема у сфері освіти, зробили: В. Авер'янов, О. Андрійко, Л. Бадинський, О. Бандурка, Д. Бахрах, В. Бевзенко, О. Безпалова, Ю. Битяк, Н. Галіцина, В. Гаращук, І. Голосніченко, М. Гончаренко, Н. Губерська, С. Гусаров, О. Джафарова, Т. Кагановська, І. Каленюк, Р. Калюжний, І. Картузова, А. Клімова, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, М. Курко, О. Лагода, К. Левченко, М. Легенький, І. Литвин, Н. Матюхіна, Р. Мельник, О. Музичук, С. Ніколаєнко, В. Олефір, В. Пальчикова, Д. Приймаченко, І. Ревак, О. Рябченко, С. Свіжевська, О. Сезонова, А. Селіванов, О. Синявська, І. Солошкіна, Е. Талапіна, В. Тимошук, М. Тищенко, О. Харитонова, О. Хмелевська, Ю. Фролов, Р. Шаповал, С. Шатрава, Ю. Шемшученко та інші.

Норми законодавства, що регулюють ліцензування і акредитацію неодноразово змінювалися та уточнювалися. Найновіші трансформації відбулися у січні 2020 року з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти» [1]. Законотворці, розробляючи цей закон, між іншим ставили собі на

меті врегулювання саме ліцензування освітньої діяльності, а також окремих питань, що стосуються забезпечення якості вищої освіти.

Розробка та впровадження зазначеного Закону були обумовлені необхідністю приведення положень Закону України «Про вищу освіту» [2] у відповідність до Закону України «Про освіту» [3], що передбачалося розділом XII «Прикінцеві та перехідні положення» останнього, а також виконанням вимоги п. 3 розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2018 року № 754-р [4].

Окрім того законотворці обумовлювали необхідність внесення змін і доповнень до Закону України «Про вищу освіту»: насамперед зобов'язаннями, передбаченими ст. 431 Угоди «Про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» [5], які полягають у реформуванні та модернізації системи вищої освіти, сприянні зближенню у сфері вищої освіти в рамках Болонського процесу, підвищенні якості вищої освіти, розширенні можливостей закладів вищої освіти ... тощо. Законодавці звертали увагу на те, що у 2015 році в Європейському просторі вищої освіти було запроваджено нову редакцію «Стандартів та рекомендацій із забезпечення якості» [6], що також потребувало відображення в законодавчій базі (з регулювання національної системи) вищої освіти [7].

Усе вищезазначене наглядно демонструє той масивний пласт нормативних документів, яким внормовані питання ліцензування та акредитації освітнього процесу. А динаміка змін у регулюванні цих процедур обґрунтовує актуальність проведення окремого дослідження.

Постановка завдання. Ця дослідницька робота має на меті визначення окремих особливостей процедурних аспектів ліцензування та акредитації в освітньому процесі. Що передбачає виконання наступних завдань: розкриття змісту поняття «процедура»; надання характеристики ролі і призначення процедур ліцензування та акредитації в сфері освіти; аналіз нормативно-правової бази якою регулюється ліцензування і акредитації освітнього процесу в Україні; визначення особливостей процедур здійснення ліцензування та акредитації.

Виклад основного матеріалу. Розгляд обраної нами теми доцільно розпочати із уточнення змісту поняття «процедура». Пошук на офіційному сайті Верховної Ради України законодавчого визначення цього терміну видає понад 40 посилань на терміни із різних галузей права, у складі яких зустрічається слово «процедура». Доцільним буде обрати для аналізу те визначення терміну, яке найбільш близько співвідноситься із механізмами ліцензування та акредитації.

Намагаючись визначити сутність зазначених процесів, слід звернути увагу на висновки Ю. Фролова, що правова природа інституту ліцензування наразі залишається предметом наукових спорів [8, с. 291]. Так, наприклад, Л. Шестак розглядає ліцензування, як комплексний правовий інститут, який поєднує норми як адміністративного, так і цивільного права [9, с. 12]. Натомість, Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» розглядає ліцензування, як засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності [10, п. 6 ч. 1

ст. 1]. У свою чергу Н. Губерська, визнає ліцензування освітньої діяльності адміністративною процедурою, що складається з певних етапів і в цілому є комплексом дій процесуального характеру [11].

Керуючись метою нашого дослідження, ми визнаємо обґрунтованість наукових поглядів усіх згаданих вчених, але надаємо перевагу розгляду ліцензування і акредитації насамперед як адміністративних процедур. Таких характеристик цих процесів, як здійснення їх державними органами та спрямування на забезпечення законних інтересів і прав юридичних та фізичних осіб, підкріплені висновками багатьох науковців, щодо адміністративно-правової сутності зазначених процедур, на нашу думку, для обґрунтування зробленого вибору цілком достатньо.

Тож, під «адміністративною процедурою» законодавство розуміє установлений в акті порядок дій фізичних та юридичних осіб, спрямований на реалізацію їх прав і виконання обов'язків або визначення повноважень державного органу, його посадової та службової особи [12].

Іншою важливою ознакою ліцензування та акредитації є їх реєстраційно-дозвільний характер. Доцільність такого підходу до розгляду цих процедур підтверджують напрацювання О. Бандурки та М. Тищенко, які у структурі реєстраційно-дозвільних проваджень виділяли такі види, як: реєстрація, ліцензування, власне дозвільна діяльність, легалізація (консульська легалізація документів), нострифікація, акредитація, атестація, сертифікація, паспортизація [13, с. 194–219]. Розмірко-

вуючи над цим питанням, О. Джафарова зазначає, що «реєстраційна діяльність є одним із видів дозвільної діяльності, яка виражена у вигляді офіційного визнання державою за визначеними суб'єктами певної правосуб'єктності, а також об'єктами певних властивостей...» [14, с. 23].

Беручи до уваги вищезазначене, доцільно звернути увагу на таке формулювання, що має місце серед інших законодавчих визначень терміну «процедура». А саме: «дозвільна (погоджувальна) процедура» – сукупність дій, що здійснюються суб'єктами господарювання, державними адміністраторами та дозвільними органами під час проведення погодження (розгляду), оформлення, надання висновків тощо, які передують отриманню документа дозвільного характеру [15].

Необхідно відмітити, що наведені визначення термінів «адміністративна процедура» та «дозвільна (погоджувальна) процедура» містяться у Законах, що втратили свою чинність і до того ж відносяться до різних галузей права. Проте, їх аналіз дозволяє виділити особливості притаманні процедурам взагалі. До них можна віднести наявність структури, що складається з окремих дій, має свою чітку послідовність регламентовану відповідними правовими нормами та реалізується специфічним правовими суб'єктами.

Для більш ретельного аналізу властивостей правових процедур, корисно навести напрацювання Н. Губерської, яка доводить, що: будь-яка адміністративна процедура має свою внутрішню структуру, яку складає певна сукупність окремих елементів. Визначено, що складовими елементами адміністратив-

них процедур є стадії, етапи, окремі дії, здійснення яких визначається логікою адміністративно-процедурної діяльності. Основними складовими елементами адміністративних процедур є їх стадії – самостійні частини адміністративно-процедурної діяльності, що визначають структуру та визначають послідовність вчинення дій при вирішенні конкретних адміністративних справ. Стадії відрізняються одна від одної за своїми цілями, завданнями, колом учасників, спектром процесуальних дій, правовими наслідками проходження стадії, тощо. Існуючі підходи до класифікації стадій адміністративних процедур дають змогу виділити такі основні складові адміністративної процедури, які цілком можливо використовувати під час аналізу структури та змісту адміністративних процедур у сфері вищої освіти: стадію відкриття адміністративної справи; стадію розгляду адміністративної справи; стадію перегляду адміністративної справи; стадію виконання рішення у справ. Правові основи адміністративних процедур становлять собою сукупність взаємопов'язаних правових норм, які регулюють діяльність виконавчих органів державної влади та місцевого самоврядування щодо здійснення ними управлінської діяльності в межах адміністративних процедур [16, с. 225].

Таким чином, для розгляду окремої процедури доцільно визначити наступні аспекти: нормативно-правові засади провадження; зміст та сутність процедури; перелік суб'єктів, що беруть участь у реалізації; стадії реалізації процедури та документи, які під час них використовуються.

Тож, наступним кроком нашого дослідження є вивчення існуючої нормативно-правової бази, що регулює процедури ліцензування та акредитації в освітньому процесі.

Їх основу складають: Конституція України [17]; Цивільний кодекс України [18]; Господарський кодекс України [19]; Закони України «Про освіту» [3], Закон України «Про вищу освіту» [2], «Про професійно-технічну освіту» [20], «Про загальну середню освіту» [21], «Про дошкільну освіту» [22]; «Про ліцензування видів господарської діяльності» [10], «Про адміністративні послуги» [23], «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» [24], «Про місцеве самоврядування в Україні» [25]; Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності» [26], «Про ліцензування освітніх послуг» [27], «Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти» [28]; Накази Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про Реєстр вищих навчальних закладів Єдиної державної електронної бази з питань освіти» [29], «Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» [30].

Наведений перелік не є вичерпним. Окрім того, необхідно відзначити, що процес створення нових нормативних документів активно відбувається, як на рівні законів, так і підзаконних нормативних актів. Наприклад, у лютому 2020 року Міністерством освіти і науки України оприлюднено для громадського об-

говорення Проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження форми сертифіката про акредитацію освітньої програми, порядку оформлення, переоформлення, видачі, зберігання та обліку таких сертифікатів» [31].

Беручи до уваги вищевикладене, доречно буде процитувати думку Н. Губерської, яка зазначає, що в адміністративному законодавстві України саме процедурна частина є наразі найменш розвиненою. Норми, які стосуються адміністративних процедур у сфері (зокрема) вищої освіти в Україні, є надто розрізненими (іноді навіть суперечливими) і не становлять єдиної системи, що значно ускладнює їх реалізацію та суттєво зменшує ефективність їх впливу [16, с. 226]. Проаналізовані нами данні свідчать про справедливість такої думки.

Розглядаючи призначення процедур ліцензування та акредитації в галузі освіти, маємо відмітити, що в науковій літературі увага акцентується на їх різних функціях. Дослідження поглядів на ці процедури заслуговує окремої наукової статті. Узагальнюючи підходи, процитуємо міркування О. Зубчик з цього питання: «За логікою адміністративно-правового механізму в Україні ліцензування та акредитація мають забезпечувати гарантовану мінімальну якість ... освіти. Ліцензування – до початку освітньої діяльності. Акредитація – за результатами освітньої діяльності» [32, с. 77]. В цілому погоджуючись із такою трактовкою зробимо деякі уточнення. Відповідно Закону України «Про освіту» «ліцензування» надає право на провадження освітньої діяльності встановлюючи відповідність навчального закла-

ду ліцензійним вимогам. При цьому ліцензійні умови визначаються окремо для кожного рівня освіти, а вимоги до них визначаються спеціальними законами [3, ч. 3 ст. 43]. «Акредитація» ж в навчальному процесі стосується оцінювання освітніх програм на предмет їх відповідності стандарту освіти, засади акредитації освітніх програм визначаються спеціальними законами [3, ст. 44].

Визначивши призначення процедур ліцензування і акредитації, необхідно зазначити що їх набувачами (ліцензіатами) є заклади освіти усіх форм власності. Закон України «Про освіту» надає таке визначення цим суб'єктам: юридична особа, що має статус закладу освіти, якщо основним видом її діяльності є освітня діяльність. Згідно статті 22 зазначеного закону розрізняють: бюджетні установи; неприбуткові заклади освіти; прибуткові заклади освіти. Заклад освіти залежно від засновника може діяти як державний, комунальний, приватний чи корпоративний. Та може здійснювати освітню діяльність одночасно на різних рівнях освіти та за різними видами освіти і утворювати для цього структурні підрозділи [3, ст. 22].

Ліцензуванню підлягають усі заклади освіти, особливості процедури ліцензування та пакету документів для ліцензування визначається Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності» відповідно до рівня освіти який забезпечує заклад. Окремому рівню освіти також може відповідати окремий орган ліцензування. Так, органом ліцензування для закладів дошкільної освіти є, наприклад, обласні, Київська та Севасто-

польська міські державні адміністрації [3, ч. 2ст. 43]. Основним органам системи ліцензування освітньої діяльності в Україні є Міністерство освіти і науки України.

Ліцензування освітніх послуг здійснюється за заявою навчального закладу. Важливою особливістю процесу ліцензування є запровадження Міністерством освіти і науки України з жовтня 2019 року діяльності Єдиної державної електронної бази з питань освіти. Яка після роботи у тестовому режимі, з грудня 2019 року мала стати доступна всім закладам освіти у сфері вищої, післядипломної, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти для подачі документів та відомостей в електронному вигляді [33].

Особливістю процедури акредитації для вищих навчальних закладів на сьогоднішній день є те, що рішення про акредитацію ... чи відмову в акредитації відповідної освітньої програми приймає Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Рішення приймається на підставі експертного висновку відповідної галузевої експертної ради і вноситься до Єдиної державної електронної бази з питань освіти [2, ч. 2 ст. 25].

Окремої уваги потребує так звана «Інституційна акредитація закладу вищої освіти». Її проходження наділяє заклад додатковими можливостями, а саме, надає закладу вищої освіти право на самоакредитацію освітніх програм [2, ч. 4 ст. 25¹].

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного аналізу зібраних даних, можна обґрунтовано стверджувати наступне:

Нормативно-правова система регулювання процедур ліцензування та акредитації освітнього процесу в Україні перебуває в стадії активних змін та реформування. Її теперішній вигляд не є остаточним та буде змінюватись.

Складність структури та розрізненість норм, які регулюють процедури ліцензування і акредитації в Україні, дають нам підстави звернути увагу на вже неодноразово висловлену науковцями пропозицію, щодо розробки Адміністративно-процедурного кодексу України. Беручи до уваги все вищезазначене, така пропозиція може бути корисною.

Відсутність на законодавчому рівні визначення терміну «процедура» не заважає оперувати цим поняттям оскільки воно ретельно розглянуто в наукових працях багатьох вчених. Складові цього поняття дозволили успішно застосувати його для аналізу по темі цього дослідження.

Особливості досліджених процедур полягають у залежності їх характеристик від рівня освітнього закладу, по відношенню до якого вони застосовуються.

Виявлені процедурні аспекти ліцензування та акредитації освітнього процесу демонструють повільний, але впевнений рух цих процедур у бік діджиталізації, що відповідає загально державній тенденції та безумовно має принести користь галузі освіти нашої країни.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти : Закон України від 18.12.2019 р. № 392-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20> (дата звернення: 20.02.2020).
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 20.02.2020).
3. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 20.02.2020).
4. Про затвердження орієнтовного плану законопроектних робіт на 2018 рік : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2018 р. № 754-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/754-2018-р> (дата звернення: 20.02.2020)
5. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 2014 р. № 984_011. Дата оновлення: 30.11.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 20.02.2020).
6. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). Київ : ТОВ «ЦС», 2015. 32 с. URL: https://erasmusplus.org.ua/images/phocadownload/standards-and-guidelines_for_qa_in_the_ehea_2015.pdf (дата звернення: 20.02.2020).
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти» (реєстр № 2299 від 22.10.2019). URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67164&pf35401=506261> (дата звернення: 20.02.2020).
8. Фролов Ю. М. Ліцензування діяльності вищих навчальних закладів України як адміністративна процедура. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*, 2013. № 11. С. 291–295.
9. Шестак Л. В. Ліцензування як адміністративно-правовий інститут : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Національна академія держ. податкової служби України. Ірпінь, 2005. 18 с.
10. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. Дата оновлення: 25.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (дата звернення: 20.02.2020).
11. Губерська Н. Л. Ліцензування освітньої діяльності як адміністративна процедура. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 3 (13). С. 124–133.
12. Законодавство України, термін «Адміністративна процедура». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/495> (дата звернення: 20.02.2020).
13. Бандурка О.М. Адміністративний процес : підруч. Київ : Літера ЛТД, 2001. 336 с.
14. Джафарова Е. В. Сущность регистрационной деятельности как одно из направлений разрешительной деятельности. *Закон и жизнь (Leges si Viata)*, 2015. № 4/2 (280). С. 21–24.
15. Законодавство України, Термін «Дозвільна (погоджувальна) процедура». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/7446> (дата звернення: 13.02.2020).
16. Губерська Н. Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Міністерство освіти і науки України, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. 471 с.

17. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 13.02.2020).

18. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст. 356 Дата оновлення: 13.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 13.02.2020).

19. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 13.02.2020).

20. Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10.02.1998 р. № 103/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр> (дата звернення: 13.02.2020).

21. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV. Дата оновлення: 09.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (дата звернення: 13.02.2020).

22. Про дошкільну освіту: Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 13.02.2020).

23. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. Дата оновлення: 04.04.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (дата звернення: 13.02.2020).

24. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення: 13.02.2020).

25. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 13.02.2020).

26. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1187. Дата оновлення: 23.05.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-п> (дата звернення: 13.02.2020).

27. Про ліцензування освітніх послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2003 р. № 1380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1380-2003-п> (дата звернення: 13.02.2020).

28. Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 р. № 244. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2015-п> (дата звернення: 13.02.2020).

29. Про затвердження Положення про Реєстр вищих навчальних закладів Єдиної державної електронної бази з питань освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 23.09.2016 р. № 1142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1368-16> (дата звернення: 13.02.2020).

30. Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 р. № 977. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19> (дата звернення: 13.02.2020).

31. Про затвердження форми сертифіката про акредитацію освітньої програми, порядку оформлення, переоформлення, видачі, зберігання та обліку таких сертифікатів : Проект постанови Кабінету Міністрів України від 02.2020 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2020/02/07/project-postanova-KMU-new-porydok-sert.docx> (дата звернення: 20.02.2020).

32. Зубчик О.А. Ліцензування як форма контролю та інструмент державного управління в сфері вищої освіти. *Дон ДУУ. Менеджер*, 2016. № 1 (70). С. 71–79.

33. Щодо електронного ліцензування освітньої діяльності : Лист Міністерства освіти і науки України від 18.10.2019 р. № 1/9-656, на 2 арк. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pravo-diyalnosti/2019/10/21/01/elektronnoho-litsenzuvannya-osvitnoi-diyalnosti.pdf> (дата звернення: 20.02.2020).

References

Frolov, Yu. M. (2013). Licenzuvannya diyalnosti vishih navchalnih zakladiv Ukrayini yak administrativna procedura. *Naukovi zapiski Lvivskogo universitetu biznesu ta prava*, 11, 291–295 [in Ukrainian].

Shestak, L. V. (2005). *Licenzuvannya yak administrativno-pravovij institut*. (Avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk); Nacionalna akademiya derzh. podatkovoyi sluzhbi Ukrayini. Irpin [in Ukrainian].

Guberska, N. L. (2015). Licenzuvannya osvitnoyi diyalnosti yak administrativna procedura. *Administrativne pravo i proces*, 3 (13), 124–133 [in Ukrainian].

Bandurka, O. M. (2001). *Administrativnij proces*. Kiyiv: Litera LTD [in Ukrainian].

Dzhafarova, E. V. (2015). Sushnost registracionnoj deyatel'nosti kak odno iz napravlenij razreshitel'noj deyatel'nosti. *Legea si Viata*, 4/2 (280), 21–24 [in Russian].

Guberska, N. L. (2015). *Administrativni proceduri u sferi vishoyi osviti*. (Dis. ... doktora yurid. nauk). Ministerstvo osviti i nauki Ukrayini, Kiyivskij nac. un-t im. T. Shevchenka. Kiyiv [in Ukrainian].

Zubchik, O. A. (2016). Licenzuvannya yak forma kontrolyu ta instrument derzhavnogo upravlinnya v sferi vishoyi osviti. *Don DUU. Menedzher*, 1 (70), 71–79 [in Ukrainian].

S. Yevdokimenko, Doktor of Law, Assistant Professor, head of continuing education department Hon. Prof. M. S. Bokarius Kharkiv Research Institute of Forensic Examinations of the Ministry of Justice of Ukraine

ORCID: 0000-0003-2924-6621

S. Yevdokimenko, PhD in Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Administrative Law Limited Liability Company «University of Kharkiv»

ORCID: 0000-0003-4700-9777

Licensing and accreditation of the educational process: procedural aspects

The study aims to identify the features of the procedural aspects of licensing and accreditation in the educational process. In the paper the author's views are focused on the essence of the notion "procedure", its structure and constituents. The role and purpose of licensing and accreditation procedures in the field of education are considered. It is substantiated that the peculiarities of the investigated procedures are dependent on their characteristics on the level of the educational institution to which they are applied. It is established that an important feature of licensing and accreditation is their registration and permitting character. It is concluded that the revealed procedural aspects of licensing and accreditation of the educational process demonstrate a slow but sure movement of these procedures towards digitization, which corresponds to the general state tendency and should definitely benefit the educational sector of our country.

The administrative and legal nature of these measures is disclosed. The peculiarities of the current regulatory status of these procedures are described, the grounds for their improvement and reformation are determined. The development of the regulatory framework on which the mechanisms of licensing and accreditation of the educational process in Ukraine are based is investigated. The peculiarities of the status of the entities involved in these procedures are discussed, and their characteristics are given. The procedure for licensing and accreditation is analyzed. Regulatory initiatives were evaluated to regulate these procedures. The vectors for further development of licensing and accreditation are defined, priority directions of scientific researches on mechanisms of realization of licensing and accreditation in the educational process are outlined. Given the complexity of the structure and the disparity of the rules governing licensing and accreditation procedures in Ukraine, it is emphasized the importance of drafting the Administrative Procedure Code of Ukraine.

Keywords: *licensing in the field of education; accreditation in the field of education; license; educational process; accreditation; procedure.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.17
УДК 342.951(477)

*Кошиков Д. О.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
поліцейської діяльності та
публічного адміністрування
Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2546-0965*

СУТНІСТЬ ПРАВОВИХ ЗАСАД РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

В публікації проведено загальнотеоретичне дослідження змісту терміну «правові засади», здійснено його відмежування від споріднених правових категорій, а також сформульовано його авторське визначення. Наголошено, що сучасні загрози національній безпеці України та економічній безпеці, як її складової, вимагають ретельного аналізу та удосконаленню правових норм, які регулюють відповідні суспільні відносини та політику держави в цій сфері. Проведено класифікацію нормативно-правових актів, які регулюють питання реалізації державної політики в сфері економічної безпеки України в залежності від їх юридичної сили.

Ключові слова: державна політика; економічна безпека; правові засади; реалізація державної політики.

В статье проведено общетеоретическое исследование содержания термина «правовые основы», осуществлена его отграничения от родственных правовых категорий, а также сформулированы его авторское определение. Отмечено, что современные угрозы национальной безопасности Украины и экономической безопасности, как ее составляющей, требуют тщательного анализа и совершенствованию правовых норм, регулирующих соответствующие общественные отношения и политику государству в этой сфере. Проведена классификация нормативно-правовых актов, регулирующих вопросы реализации государственной политики в сфере экономической безопасности Украины в зависимости от их юридической силы.

Ключевые слова: государственная политика; экономическая безопасность; правовые основы; реализация государственной политики.

Постановка проблеми. Державна політика в сфері забезпечення економічної безпеки держави являє собою закріплену чинним законодавством України систему законодавчих, організаційних, управлінських

заходів, яка реалізується, в основному уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації при участі політичних партій, інститутів громадянського суспільства та представників бізнес середовища з метою впоряд-

кування та розвитку суспільних економічних відносин, забезпечення реалізації та захисту соціально-економічних прав і свобод громадян, а також створення умов для подальшого розвитку і зростання національної економіки та забезпечення конкурентоспроможності держави у світовому економічному середовищі.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що належна реалізація державної політики в сфері економічної безпеки потребує наявності певного правового базису, який у науковій літературі має декілька подібних назв «правові засади», «правова основа», «нормативно-правові засади» та ін. В той же час у науковій літературі немає єдиного визначення змісту цих термінів. Більше того можна стверджувати, що сучасні загрози національній безпеці України та економічній безпеці, як її складової, вимагають ретельного аналізу та удосконаленню правових норм, які регулюють відповідні суспільні відносини та політику державі в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правових засад реалізації державної політики в сфері місцевого самоврядування та надання адміністративних послуг розглядалися у наукових працях О. В. Звіздай та А. В. Капуловського [1–2]. Щодо сфери правоохоронної діяльності і правосуддя, то можемо відмітити праці О. І. Безпалової, К. В. Муравйова та М. І. Шатернікова [3–5]. Деякі аспекти державної політики в економічній сфері досліджувалися М. Ф. Криштановичем та Л. М. Акімовою [6–7]. Разом із цим слід зазначити, що на даний час відсутній комплексний погляд на проблему визначення правих засад ре-

лізації державної політики в сфері економічної безпеки України, відсутні наукові дослідження щодо визначення самого змісту поняття «правові засади», а також аналізу системи нормативних актів з питань реалізації цієї політики, що на наш погляд, надає зазначеній праці актуальності та наукової новизни.

Постановка завдання. Метою статті є формулювання поняття та ознак терміну «правові засади», проведення його відмежування від інших споріднених категорій, а також здійснення класифікації нормативно-правових актів, які регулюють порядок та особливості реалізації державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Зрозуміло, щоб належним чином визначити правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави, доцільно визначитися із змістом базових понять, які мають відношення до предмету наукової публікації, зокрема, «правові засади», «правове регулювання» та ін.

К. В. Муравйов у роботі з питань правових засад реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань пропонує розуміти їх як систему нормативно-правових актів, якими визначаються юридичні підстави, порядок, межі та ключові орієнтири з урахуванням яких відбувається здійснення такої політики [4, с. 157]. О. І. Безпалова, аналізуючи державну політику у правоохоронній сфері, зазначає, що цей процес потребує передусім вироблення та прийняття відповідних нормативно-правових актів, які виступають правовими засадами реалізації державної політики у правоохо-

ронній сфері [3, с. 89]. М. Мазепа розуміє адміністративно-правові засади правоохоронної діяльності Державної служби охорони при МВС України як систему нормативно-правового забезпечення її правоохоронної діяльності, яку складає сукупність законів та підзаконних нормативних актів, що створюють правове поле для її належної організації та функціонування [8, с. 8].

У деяких наукових працях можна зустріти й інший підхід до визначення правових засад. Так Е. Шевченко вказує на те, що правові засади є за своєю сутністю базовими нормами права, однак своє безпосереднє втілення вони знаходять у відповідних нормативно-правових актах, які визначають особливості статусу державного органу [9, с. 166, 168]. Подібно до цієї точки зору М. І. Шатерников вказує на те, що правові засади діяльності господарських судів визначені в нормативно-правових актах, а тому *санкціоновані й забезпечені уповноваженими державою органами* (читай – норми права; курсив. – авт.), це непорушні правила діяльності місцевих, апеляційних та касаційного господарського суду щодо захисту порушених або оспорюваних прав й охоронюваних законом інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, вжиття заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням, а також діяльності, пов'язаної із організацією господарського судочинства [5, с. 112]. А. В. Капуловський, досліджуючи правові засади надання адміністративних послуг висловлює наступну думку: «Слід виокремити основний документ, нормами якого визначені правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та

юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг, – Закон України «Про адміністративні послуги» [2].

В. Назаров та Г. Омеляненко у своїх роботах під засадами кримінального провадження *розуміють виражені в кримінально-процесуальному праві вихідні нормативно-керівні начала* (курсив – авт.), що характеризують його зміст і закріплені в ньому закономірності, що набули нормативного закріплення в Конституції України, Кримінально-процесуальному кодексі та в інших законодавчих актах [10, с. 31].

Отже, на підставі аналізованих визначень та підходів науковців можна зробити висновок, що поняття «правові засади» розуміються у декількох аспектах:

- як система нормативно-правових актів, що регулює певну сферу суспільних відносин або функціонування їх суб'єктів;

- як норми права, що встановлюють певні правила діяльності суб'єктів суспільних відносин, що містяться в законодавчих актах;

- як керівні начала (принципи) відповідної діяльності окремих органів, що закріплені нормами відповідних законодавчих та підзаконних актів.

Дуже близьким за своїм значенням до терміну «правові засади» є поняття «правова основа». Зазначимо, що ці терміни дуже часто використовуються як синоніми, або як дуже близькі за змістом терміни, що зумовлює від нас вивчення цього питання.

Наприклад правову основу оперативно-розшукової діяльності з протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність визначають як

закріплені в нормативно-правових актах, науково обґрунтовані, теоретично осмислені та викликані практичною необхідністю правила, що визначають правові, організаційні й тактичні положення використання оперативно-розшукових можливостей з метою забезпечення легальної діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів [11, с. 88–89].

У працях, присвячених питанням публічного адміністрування також вказується на те, що правову основу публічного адміністрування в органах Національної поліції слід визначити як сукупність правових норм, що закріплюються у національних та міжнародних нормативно-правових актах і регулюють суспільні відносини, які виникають в процесі владно-розпорядчої діяльності уповноважених органів, підрозділів та посадових осіб [12, с. 116–117]. Цікавою у зазначеному ракурсі виглядає позиція О. І. Якимця, відповідно до якої правові засади це сутність змісту нормативного регулювання правовідносин. Правові засади – це правова основа, джерело на ґрунті якого будуються різні види діяльності [13, с. 16].

Отже, подібно до поняття «правові засади», термін правова основа розуміється науковцями з двох позицій: як сукупність нормативно-правових актів та як сукупність правових норм, що регулюють певні суспільні відносини або діяльність державного органу. Отже слід зазначити, що дійсно, у працях деяких фахівців терміни «правова основа» та «правові засади» ототожнюються, якщо дослідники визначають їх як певну сукупність нормативних актів,

що регулює визначений вид суспільних відносин.

Якщо дослідити зміст законодавства України, яке регулює організацію та реалізацію державної політики у різних сферах соціально-економічної діяльності, то можна побачити, що вони також по-різному трактують зміст засад державної політики.

Стаття 9 «Основні засади державної політики у сфері позашкільної освіти» профільного закону складається з двох частин: принципи державної політики у сфері позашкільної освіти та кінцевих цілей на які спрямована державна політика у сфері позашкільної освіти [14].

Відповідно до статті 3 Закону України «Про культуру» основними засадами державної політики у цій сфері є: сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереженню цілісності культури, захист і збереження культурної спадщини, забезпечення свободи творчості, захист прав інтелектуальної власності, авторського права і суміжних прав, гарантування прав громадян у сфері культури [15].

Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» складається з наступних розділів: «Загальні положення» (принципи державної регуляторної політики, планування діяльності з підготовки проектів регуляторних актів, підготовка аналізу регуляторного впливу тощо), «Здійснення державної регуляторної політики Верховною радою України», «Здійснення державної регуляторної політики Кабінетом міністрів України, центральними органами виконавчої влади та їх територіальними органами», «Відпові-

дальність за порушення порядку регуляторної діяльності» [16].

Постановою Верховної Ради України «Засади державної політики України в галузі прав людини» закріплені принципи державної політики в галузі прав людини та основні напрями державної політики в галузі прав людини [17]. Нарешті, Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» у статті 1 містить положення згідно з якими засади внутрішньої і зовнішньої політики визначають принципи та пріоритети державної політики у відповідних сферах [18].

Отже, нормативно-правові акти України дають змогу висловити наступні узагальнення щодо змісту правових засад:

- це принципи та основні напрями (пріоритети) реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя;
- це визначений порядок (процедура) здійснення та реалізації державної політики;
- це цілі на досягнення яких спрямована державна політика.

З цього приводу маємо має висловити свою думку щодо змісту термінів «правові засади» та «правова основа».

Складова цих визначення «правова» та «правові» говорить нам про те, що в основі цих сутностей лежать норми права, тобто загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, встановлені та гарантовані державою. Як відомо, норми права не можуть існувати самі по собі, вони містяться у нормативних актах – офіційних документах, прийнятих у визначеному порядку уповноваженими органами публічної влади.

Складова «засади» може ототожнюватися як із принципами та напрямками здійснення певної діяльності держави, а в нашому випадку – державної політики, так і з певною процедурою реалізації такої політики, що включає в себе мету, завдання, форми, методи реалізації державної політики, перелік уповноважених суб'єктів.

У вузькому сенсі правові засади дійсно можуть розумітися у якості керівних принципів чи напрямів реалізації державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки, що закріплені відповідними нормами права. В широкому сенсі правові засади може трактуватися як сукупність певних інституційних та організаційних правил, алгоритмів, процедур, параметрів реалізації державної політики в сфері економічної безпеки, які закріплені у нормах права, що містяться в законах та підзаконних актах України. Тобто при вузькому підході правові засади це виключно принципи, що містяться у певному нормативному акті – законі, концепції, стратегії. Така позиція пов'язана, насамперед, із тим, що термін «принцип» у багатьох наукових працях визначається через поняття «правила», «начала», «керівні засади», «ключові ідеї» тощо.

У той же час широкий підхід дозволяє відійти від розуміння принципів, як правових засад, оскільки ми вважаємо, що правові засади це різноманітні норми права на підставі яких здійснюється реалізація державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки. Зазначені положення встановлюють мету та завдання державної політики, основних суб'єктів її реалізації, їх повноваження, предметну та територіаль-

ну підвідомчість, можливі межі юридичної відповідальності за порушення відповідних правових приписів. В широкому розумінні термін «правові засади» має синонімічне значення із поняттям «правова основа», тобто це комплексне, правове підґрунтя реалізації розглядуваної у цій публікації державної політики.

Отже, правові засади реалізації державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки держави слід визначити як систему норм права, які закріплені в чинному законодавстві України, підзаконних нормативних актах, програмних та стратегічних документах держави, які встановлюють мету, завдання, правила, порядок, процедури діяльності уповноважених суб'єктів щодо врегулювання та розвитку суспільних економічних відносин, забезпечення реалізації соціально-економічних прав і свобод громадян, їх захисту у випадку порушення, створення умов для подальшого розвитку і зростання національної економіки та забезпечення конкурентоспроможності держави у світовому економічному середовищі.

З цього визначення випливає також декілька важливих додаткових тез. Так, ми наголошували на тім, що інколи поняття «правові засади» визначається як система нормативно-правових актів. В той же час вище ми вказували на те, що правовим базисом будь-якої діяльності є саме норма права, що виступає складовою частиною більш комплексного утворення – нормативно-правового акту, тобто більш коректно говорити саме про систему правових норм, а не нормативно-правових актів, оскільки не всі норми певних нормативних актів можуть мати відношення до питання економічної безпеки.

Якщо постане питання аналізу конкретних нормативних приписів щодо реалізації державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки, то його доцільно здійснювати за критеріями класифікації нормативно-правових актів: Конституція України, законодавчі акти, підзаконні нормативні акти, міжнародні нормативно-правові акти. Саме в цьому, на наш погляд, і міститься помилка деяких дослідників в частині визначення сутності терміну «правові засади», коли критерії класифікації об'єкта ототожнюють із самим об'єктом.

Складність класифікації правових норм, що регулюють питання забезпечення економічної безпеки України зумовлюється тим, що до її складових елементів відносяться фінансова безпека, макроекономічна безпека, виробнича безпека, енергетична безпека, зовнішньоекономічна безпека, інвестиційно-інноваційна безпека. Крім того, деякі дослідники включають до її структури соціальну, продовольчу та демографічну безпеку. Отже ми впевнені, що дослідження правових основ організації системи економічної безпеки та реалізації державної політики у цій сфері доцільно здійснювати засновуючись на загальноприйнятій класифікації нормативно-правових актів.

Конституція України. Її норми є основоположними в плані закріплення основних економічних прав і свобод людини і громадянина. Так, норми Основного закону говорять, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, тобто державна політика в будь-якій сфері має відповідати нормам Конституції. Стаття 41 зазначає, що громадяни

для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, а само право приватної власності є непорушним. Стаття 42 містить норми про те, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, а держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. У разі ж порушення своїх прав Конституція України гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Конституція також визначає право Верховної Ради України на затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального розвитку, а також закріплює правило згідно з яким виключно законами України визначаються правовий режим власності, правила конкуренції антимонопольного регулювання та засади зовнішніх зносин й зовнішньоекономічної діяльності (стаття 92).

У свою чергу, Кабінет Міністрів України має обов'язок із забезпечення економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави. Цей вищий орган виконавчої влади розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України (стаття 116) [19].

Законодавчі акти. До них, насамперед, відносяться кодекси України та закони України. Серед перших профільних документів слід відмітити податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI, Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-

VI, Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI, Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII, Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV.

Наступним є закони, що визначають зовнішню та внутрішню політику держави, в т. ч. в сфері економічної безпеки: «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 № 156-VIII, «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 № 2411-VI, «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII, «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.1996 № 448/96-ВР, «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 № 236/96-ВР, «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-XII.

Окремо слід виділити закони, що встановлюють правовий статус деяких суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави, а саме: «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV, «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» від 22.09.2016 № 1540-VIII, «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 № 3659-XII, «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 № 576-VIII.

Підзаконні нормативні акти. Серед цих документів необхідно вказати на документи Кабінету Міністрів України, відомчі нормативні акти центральних органів виконавчої влади, нормативні акти місцевих органів влади. Щодо актів Уряду, можна відмітити постанови «Деякі питання управління державними інвестиціями» від 22.07.2015 № 571,

«Питання Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, від 11.09.2019 № 838, «Про Державну фіскальну службу України» від 21.05.2014 № 236, а також розпорядження «Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері» від 15.08.2012 № 569-р.

У правоохоронній сфері слід згадати про наказ Міністерства фінансів України від 02.07.2016 № 566 «Про затвердження Інструкції з оформлення органами доходів і зборів матеріалів про адміністративні правопорушення», наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів від 20.09.2018 № 294/770 «Про затвердження Порядку отримання інформації про рахунки платників податків, які взяті на облік у контролюючих органах».

Міжнародні нормативні акти. Роль цих документів дуже важлива, оскільки вони є певним підґрунтям реалізації загальносвітової політики в сфері економічної безпеки, виступають орієнтиром для ухвалення національних нормативних актів із економічних питань, питань протидії економічній злочинності та налагодження міжнародного співробітництва в сфері фінансів, митної справи, інвестиційної діяльності тощо. На цій підставі вважаємо, що слід виділити норми наступних міжнародних нормативних актів, що були ратифіковані Україною та положення яких виступають правовими засадами реалізації вітчизняної державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки: 1) заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975, 2) Кри-

мінальну конвенцію про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27.01.1999, 3) Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією від 04.11.1999, 4) Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16.05.2005, 5) Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 23.07.1996, 6) Резолюцію ООН «Попередження злочинності та кримінальне правосуддя у контексті розвитку: реалізації та перспективи міжнародного співробітництва» від 07.09.1990, 7) Європейську конвенцію про деякі міжнародні аспекти банкрутства (ETS 136) від 05.06.1990, 8) Конвенцію про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990 тощо.

Висновки.

1. Усе різноманіття наукових поглядів на сутність терміну «правові засади» можна звести до наступних позицій: це принципи та основні напрями (пріоритети) реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя; це визначений порядок (процедура) здійснення та реалізації державної політики; це цілі на досягнення яких спрямована державна політика.

2. Пропонуємо при визначенні сутності правових засад дотримуватися широкого підходу їх розуміння, який говорить, що це сукупність певних інституційних та організаційних правил, алгоритмів, процедур, параметрів реалізації державної політики в сфері економічної безпеки, які закріплені у нормах права, що містяться в законах та підзаконних актах України. В широкому

розумінні термін «правові засади» має синонімічне значення із поняттям «правова основа», тобто це комплексне, правове підґрунтя реалізації державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки держави.

3. Правові засади реалізації державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки держави – це система норм права, які закріплені в чинному законодавстві України, підзаконних нормативних актах, програмних та стратегічних документах держави, які встановлюють мету, завдання, правила, порядок, процедури діяльності уповноважених суб'єктів щодо врегулювання та розвитку суспільних економічних відносин, забезпечення реалізації соціально-економічних прав і свобод громадян, їх захисту у випадку порушення, створення умов для по-

дальшого розвитку і зростання національної економіки та забезпечення конкурентоспроможності.

4. Правові засади реалізації державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки України містяться в нормах Конституції України, законодавчих актах (законах, кодексах), підзаконних нормативних актах (актах Уряду, центральних та місцевих органів виконавчої влади), міжнародних нормативно-правових актах та угодах, ратифікованих Україною у встановленому порядку.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень маємо визначити аналіз системи та повноважень суб'єктів реалізації державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Список використаних джерел

1. Звіздай О. В. Нормативно-правові засади розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 1. С. 242–249.
2. Капуловський А. В. Нормативно-правові засади надання адміністративних послуг: їх еволюція та сучасний стан. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 2. С. 246–254.
3. Безпалова О. І. Правові засади реалізації державної політики у правоохоронній сфері. *Право і Безпека*. 2012. № 3. С. 87–92.
4. Муравйов К. В. До проблеми визначення поняття правові засади реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 3. С. 154–157.
5. Шатерніков М. І. Теоретичні підходи до визначення поняття «правові засади діяльності господарських судів». *Європейські перспективи*. 2015. Вип. 6. С. 108–112.
6. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення: монографія / Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. Львів : Сполом, 2020. 418 с.
7. Акімова Л. М. Становлення системи економічної безпеки держави в Україні: сутність, рівні, складники. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. Вип. 1(19). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2018-01\(19\)/3.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2018-01(19)/3.pdf) (дата звернення: 11.02.2020).
8. Мазепа М. Адміністративно-правові засади правоохоронної діяльності Державної служби охорони при МВС України. Харків, 2012. 263 с.

9. Шевченко Е. Системність закріплення адміністративно-правових засад діяльності адміністративних судів як чинник ефективності діяльності цього органу держави. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2010. № 4. С. 165–170.
10. Назаров В. В., Омеляненко Г. М. Кримінальний процес України. Київ : Атіка, 2008. 584 с.
11. Поляк С. П. Правові основи діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України з протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність. *Форум права*. 2017. № 2. С. 87–94.
12. Бугайчук К. Л. Публічне адміністрування в органах Національної поліції України: монографія. Харків : Панов, 2019. 575 с.
13. Якимець О. І. Правові засади використання науково-технічних засобів у цивільному процесі. *Науковий вісник НАВС*. 2002. № 2. С. 15–18.
14. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 № 1841-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14> (дата звернення: 11.02.2020).
15. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15> (дата звернення: 11.02.2020).
16. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15> (дата звернення: 11.02.2020).
17. Про Засади державної політики України в галузі прав людини: Постанова Верховної Ради України від 17.06.1999 № 757-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-14> (дата звернення: 08.02.2020).
18. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 13.02.2020).
19. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 23.01.2020).

References

- Zvzdaj, O. V. (2015). Normativno-pravovi zasady rozvitku misceвого samovryaduvannya v Ukrayini. *Aktualni problemi derzhavnogo upravlinnya*, 1, 242–249 [in Ukrainian].
- Kapulovskij, A. V. (2013). Normativno-pravovi zasady nadannya administrativnih poslug: yih evolyuciya ta suchasnij stan. *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktika*, 2, 246–254 [in Ukrainian].
- Bezpalova, O. I. (2012). Pravovi zasady realizaciyi derzhavnoyi politiki u pravoohoronnij sferi. *Pravo i Bezpeka*, 3, 87–92 [in Ukrainian].
- Muravjov, K.V. (2014). Do problemi viznachennya ponyattya pravovi zasady realizaciyi derzhavnoyi politiki u sferi vikonannya kriminalnih pokaran. *Naukovij visnik Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu. Seriya «Pravo»*, 29, 2, 3, 154–157 [in Ukrainian].
- Shaternikov, M. I. (2015). Teoretichni pidhodi do viznachennya ponyattya «pravovi zasady diyalnosti gospodarskih sudiv». *Yevropejski perspektivi*, 6, 108–112 [in Ukrainian].
- Krishtanovich, M. F., Pushak, Ya.Ya., Flejchuk, M.I., Franchuk, V. I. (2020). *Derzhavna politika zabezpechennya nacionalnoyi bezpeki Ukrayini: osnovni napryamki ta osoblivosti zdijsnennya*. Lviv: Spolom [in Ukrainian].
- Akimova, L. M. (2018). Stanovlennya sistemi ekonomichnoyi bezpeki derzhavi v Ukrayini: sutnist, rivni, skladniki. *Publichne administruvannya: teoriya ta praktika*, 1(19).

URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2018-01\(19\)/3.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2018-01(19)/3.pdf) (data zvernennya: 11.02.2020) [in Ukrainian].

Mazepa, M. (2012). *Administrativno-pravovi zasadi pravoohoronnoyi diyalnosti Derzhavnoyi sluzhbi ohoroni pri MVS Ukrayini*. Harkiv [in Ukrainian].

Shevchenko, E. (2010). Sistemnist zakriplennya administrativno-pravovih zasad diyalnosti administrativnih sudiv yak chinnik effektivnosti diyalnosti cogo organu derzhavi. *Visnik Zaporizkogo nacionalnogo universitetu. Yuridichni nauki*, 4, 165–170 [in Ukrainian].

Nazarov, V. V., Omelyanenko, G. M. (2008). *Kriminalnij proces Ukrayini*. Kiyiv: Atika [in Ukrainian].

Polyak, S. P. (2017). Pravovi osnovi diyalnosti operativnih pidrozdiliv kriminalnoyi policiyi Nacionalnoyi policiyi Ukrayini z protidiyi vtyagnennyu nepovnolitnih u zlochinnu diyalnist. *Forum prava*, 2, 87–94 [in Ukrainian].

Bugajchuk, K. L. (2019). *Publichne administruvannya v organah Nacionalnoyi policiyi Ukrayini*. Harkiv: Panov [in Ukrainian].

Yakimec, O. I. (2002). Pravovi zasadi vikoristannya naukovo-tehnichnih zasobiv u civilnomu procesi. *Naukovij visnik NAVS*, 2, 15–18 [in Ukrainian].

D. Koshikov, PhD in Law, Senior Lecturer of the department of Police Activity and Public Administration of the Faculty No. 3 of Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-2546-0965

Essence of legal principles for implementation of state policy in the field of providing economic security of the state

The author made a theoretical study of the meaning of the term "legal basis", distinguished it from related legal categories, and formulated its author's definition. It is emphasized that the current threats to the national security of Ukraine and economic security, as its component, require careful analysis and improvement of legal norms that regulate the relevant public relations and policy of the state in this sphere. It is concluded that the legal basis for the implementation of state policy in the sphere of ensuring the economic security of the state is a system of norms of law, which are enshrined in the current legislation of Ukraine, by-laws, program and strategic documents of the state, which establish the purpose, tasks, rules, procedure, procedures of activity authorized entities on the regulation and development of social economic relations, ensuring the realization of socio-economic rights and freedoms of citizens, their protection in case of violation, creation conditions for further development and growth of the national economy and ensuring competitiveness.

It is argued that the legal bases for the implementation of state policy in the sphere of economic security of Ukraine are contained in the norms of the Constitution of Ukraine, legislative acts (laws, codes), by-laws (acts of the Government, central and local executive bodies), international normative and legal acts ratified by Ukraine in due course. The classification of normative legal acts regulating the issues of realization of state policy in the sphere of economic security of Ukraine depending on their legal force is carried out. It is emphasized that the complexity

of the classification of legal norms governing the issues of ensuring the economic security of Ukraine is due to the fact that its components include financial security, macroeconomic security, industrial security, energy security, foreign economic security, investment and innovation security.

Keywords: *state policy; economic security; legal basis; implementation of public policy.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.18
УДК 343.341+343.237:343.974

Вознюк А. А.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач наукової лабораторії з проблем
протидії злочинності навчально-
наукового інституту № 1 Національної
академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3352-5626

ПРОТИДІЯ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті аналізуються переваги та недоліки нових кримінально-правових інструментів протидії організованих злочинності, які пропонуються в Проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» (№ 2513 від 02.12.2019). З урахуванням досвіду інших країн (насамперед Вірменії, Грузії та Росії) розроблено прогноз щодо перспектив їх застосування, а також пропозиції щодо удосконалення. Визначено основи сучасної моделі протидії організованих злочинності. Аргументовано, що вона потребує комплексного підходу з удосконалення не лише кримінального, але й інших галузей законодавства, зокрема кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, адміністративного тощо.

Ключові слова: організована злочинність; організована група; злочинна організація, злочинна спільнота; співучасть; злочинна діяльність; криміналізація; злочинний вплив; «злочин в законі».

В статье анализируются преимущества и недостатки новых уголовно-правовых инструментов противодействия организованной преступности, которые предлагаются в Проекте Закона Украины «О внесении изменений в Уголовный кодекс Украины относительно ответственности за преступления, совершенные преступной сообществом» (№ 2513 от 02.12.2019). С учетом опыта других стран (прежде всего Армении, Грузии и России) разработан прогноз относительно перспектив их применения, а также предложения по совершенствованию. Определены основы современной модели противодействия организованной преступности. Аргументировано, что она требует комплексного подхода по совершенствованию не только уголовного, но и других отраслей законодательства, в частности уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного, административного и др.

Ключевые слова: *организованная преступность; организованная группа; преступная организация; преступное сообщество; соучастие; преступная деятельность; криминализация; преступное влияние; «вор в законе».*

Постановка проблеми. Організована злочинність несла, несе, і буде нести серйозну загрозу світовій спільноті. Її зрощення з іншими видами протиправної діяльності (насамперед корупцією, тероризмом, злочинами у сфері економіки, проти докільля, миру і безпеки людства тощо) ще більше посилює негативний ефект як для міжнародної спільноти, окремих держав та націй, так і для кожного члена суспільства. Мають рацію вчені в тому, що організована злочинність загрожує миру та безпеці людини, порушує права людини, підриває економічний, соціальний, культурний, політичний та громадянський розвиток суспільств у всьому світі [1].

Однак не усі держави адекватно оцінюють загрозу від діяльності організованих злочинних об'єднань, які в умовах тотальної корупції розширюють сфери своїх інтересів, проникають в органи державної влади як на місцевому, регіональному так і загальнодержавному рівні, встановлюють «смотрящих» над містами і в певних випадках навіть підміняють окремі функції держави.

До таких держав варто віднести і Україну з огляду на певні обставини. Насамперед через незавершене реформування сфери кримінальної юстиції та суттєві недоліки допущені в процесі такої діяльності. Нині правоохоронні органи не можуть в повній мірі впоратися з сучасними масштабами злочинності в державі. Це обумовлене комплексом різного роду причин, зокрема високим рівнем корумпованості усієї системи кримі-

нальної юстиції, дефіцитом кваліфікованих кадрів, недостатнім рівнем матеріально-технічного забезпечення їх діяльності.

Водночас окрему увагу слід акцентувати на недосконалій системі законодавства, що використовується у протидії злочинності. З прийняттям нового КПК України 2012 р. навантаження на слідчі підрозділи відразу суттєво зросло і як наслідок майже кожен слідчий НП України має по декілька сотень кримінальних проваджень (в середньому близько 300), які він просто фізично не в змозі ефективно розслідувати. Незважаючи на те, що пройшло чимало часу (понад 7 р. з 2013 р. по 2020 р.) ситуація в кращу сторону не змінилася. За цей період так і не вступив в силу закон України про кримінальні проступки, який може позитивно вплинути на «розвантаження» слідчих, а отже й ефективність та результативність досудового розслідування. Натомість сучасне законодавство зорієнтоване насамперед на захист прав і свобод особи, яка вчинила злочин, а не на потерпілих від злочинів та правоохоронців, які здійснюють їх виявлення та досудове розслідування, не на удосконалення практик та методик протидії злочинності.

Цими та іншими обставинами в певній мірі скористалися представники злочинного світу, зокрема ті, що перебувають на найвищих ступенях злочинної ієрархії. На користь їм пішла і ліквідація 12 лютого 2015 р. спеціального підрозділу по боротьбі з організованою злочинністю – Голов-

ного управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС України (ГУБОЗ). Це на думку вчених одна з причин активізації «злочинів в законі» в Україні [2, с. 77].

Відтак починаючи з 2013 р. спостерігалось суттєве ослаблення механізму протидії як злочинності в цілому, так і організованої зокрема. Однак вже 9 жовтня 2019 р. в структурі НП України створено новий підрозділ для протидії організованій злочинності – Департамент стратегічних розслідувань (ДСР) як міжрегіональний територіальний орган НП України і розпочалася активізація роботи з протидії організованим групам, злочинним організаціям, «злочинцям в законі», кримінальним авторитетам тощо. Водночас трансформаційні зміни в структурі та системі організованої злочинної вимагають необхідності удосконалення наявних та пошуку нових методик кримінально-правової протидії їй.

Постановка завдання. З огляду на зазначене виникла необхідність ревізії наявних кримінально-правових інструментів у протидії організованій злочинності та приведення їх у відповідність до кращих національних та зарубіжних практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над цією проблематикою працювало та працює багато відомих вчених як українських (Н. О. Гуторова, А. О. Данилевський, Л. М. Демидова, О. О. Дудоров, С. О. Єфремов, Г. П. Жаровська, О. О. Кваша, В. О. Навроцький, Н. В. Невідома, С. О. Павленко, В. В. Ткаченко, В. П. Тихий, С. Д. Шапченко тощо), так і зарубіжних (Д. С. Альбанезе, О. К. Гамкрелідзе, М. Н. Іманли, Д. Ейлінг, Ф. Кальдероні, К. Лямпе, А. Малевич, Р. Г. Мелконян, Д. Мес-

хішвілі, А. М. Мондохонов, С. Петек, А. Сергі, Г. Слейд, Д. Сміт, Д. Турон, П. Хаук, А. Шлоенхардт та ін.). Їхні праці утворюють потужний фундамент сучасного механізму кримінально-правової протидії організованій злочинності. Однак чимало проблемних питань на шляху підвищення його ефективності залишилося нерозв'язаними, а отже існує потреба в подальших наукових розвідках.

Виклад основного матеріалу.

2 грудня 2019 р. зареєстровано Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» (№ 2513), який розроблено з метою припинення діяльності злочинних спільнот, учасників таких спільнот, притягнення до кримінальної відповідальності «злочинців у законі», а також інших учасників злочинних спільнот та осіб, причетних до створення та функціонування злочинних спільнот [3]. В умовах зростання загрози від організованої злочинності нові законодавчі ініціативи є безумовно необхідними, однак вони мають бути виваженими, адекватними та життєздатними.

Незважаючи на позитивну спрямованість цього документу аналіз змісту його положень змушує звернути увагу на важливі концептуальні моменти, які потребують обговорення, оскільки видається, що вони містять як переваги так і недоліки.

Чи потрібна нам нова форма співучасті – злочинна спільнота?

Нині у ст. 28 КК України визначено чотири форми співучасті, яких достатньо для кваліфікації будь-яких проявів умисної спільної участі двох і більше суб'єктів у вчиненні умисного

злочину, а не лише дій представників організованої злочинності. Водночас дві форми співучасті – «вчинення злочину організованою групою» та «вчинення злочину злочинною організацією» безпосередньо використовуються для притягнення до кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань. Чи достатньо цього? Чи можливо існує потреба в інших формах співучасті? Варто розібратися в цьому питанні.

Звернення до зарубіжного досвіду свідчить про те, що у більшості вивчених зарубіжних країн криміналізовано або *організовану групу* (Англія, Болгарія, Грузія, Латвія, Нова Зеландія, Норвегія, Румунія, Сербія, Фінляндія, Чехія, Шотландія) або *злочинну організацію* (Австрія, Албанія, Бельгія, Бразилія, Ватикан, Греція, Естонія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Кіпр, Люксембург, Македонія, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Словенія, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Туреччина, Угорщина, Польща, Португалія, Хорватія, Чорногорія, Швейцарія, Ямайка). Водночас обидві форми співучасті (і організована злочинна група і злочинна організація) криміналізовані в таких країнах як Боснія і Герцеговина, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Словаччина, країни СНД – Азербайджан, Білорусія, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Молдова, РФ, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан. Відтак за виключенням країн СНД у світі для протидії організованій злочинності використовується переважно одна форма співучасті.

Цікавим є також той факт, що у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. рекомендується

криміналізувати організовану злочинну групу – «organized criminal group», а у Рамковому рішенні Ради ЄС про боротьбу з організованою злочинністю від 24 жовтня 2008 р. – злочинну організацію – «criminal organisation». На перший огляд видається, що зазначені документи рекомендують криміналізувати і організовану групу і злочинну організацію, однак в дійсності це не так. Зіставлення кримінально-правових ознак цих об'єднань свідчить про те, це фактично тотожні за своєю природою злочинні об'єднання [4, с. 47]. Тобто міжнародна спільнота рекомендує криміналізувати злочинне об'єднання з певними ознаками, в одному випадку називаючи його організованою групою, в другому – злочинною організацією.

Відтак підсумуємо: у більшості зарубіжних країн існує одна спеціальна форма співучасті для кваліфікації дії представників організованої злочинності, аналогічні рекомендації висловлено у міжнародних документах ООН та ЄС. Натомість КК України закріплено обидва організованих злочинних об'єднання, таким чином український законодавець застосував більш диференційований підхід до протидії організованій злочинності.

Водночас автори законопроекту № 2513 у ч. 4 ст. 255 КК України пропонують додатково криміналізувати створення злочинної спільноти, а також керівництво нею [5].

Злочинна спільнота визначається як *об'єднання двох чи більше злочинних організацій* [5]. Аналіз ознак цього злочинного об'єднання свідчить про те, що воно абсолютно охоплюється поняттям злочинної організації. Тобто, якщо дві злочинні

організації об'єдналися в одну, то дії їх учасників можна кваліфікувати як такі, що вчинені у складі злочинної організації.

Водночас пропозиція щодо введення нової форми співучасті є не просто необґрунтованою, а навіть шкідливою. Адже, по-перше, органам досудового розслідування необхідно буде довести кримінально-правові ознаки кожної окремо взятої злочинної організації, а потім додаткову ознаку – факт об'єднання злочинних організацій. За таких обставин правоохоронці замість того, щоб припинити діяльність першої злочинної організації відразу після завершення її документування, здійснити якомога швидше розслідування відповідного кримінального провадження (яке на практиці як правило навпаки занадто тривале) та передачу справи до суду, повинні будуть «притримувати» відповідні матеріали кримінального провадження, поки не буде задокументована друга злочинна організація та факт її об'єднання з першою. За таких обставин терміни розслідування кримінальних проваджень будуть ще довшими, а в сторони захисту матиме ще більше можливостей затягнути процес досудового розслідування.

По-друге, очевидно, що будуть виникати проблеми з кваліфікацією, адже об'єднання можуть бути як тимчасовими, так і постійними. Якщо учасники злочинної організації об'єднуються назавжди, то як кваліфікувати дії учасників таких об'єднань – як вчиненні у складі зло-

чинної організації чи злочинної спільноти?

По-третє, у КК України й так багато норм, які створюють невинуватому конкуренцію, а в подальшому формується різна практика кримінально-правової оцінки одних і тих же діянь. В якості прикладу можна назвати кваліфікацію діянь учасників «ДНР» та «ЛНР», а також осіб, які їм сприяють, яка відбувається за ст. 255, 256, 258-3, 260 КК України. Ні теоретики, ні практики не можуть виробити єдиних підходів до ідентифікації цих злочинних об'єднань, а введення ще одного нового злочинного об'єднання – лише ще більше заплуває практику.

По-четверте, варто погодитися з тим, що введення до КК України поняття «злочинне співтовариство» викличе проблему розмежування таких суміжних форм співучасті, як злочинна організація та злочинне співтовариство [6, с. 372].

По-п'яте і саме головне можна прогнозувати¹ що такі об'єднання якщо і будуть виявлятися, то не більше 1–2 у рік. Водночас вироків варто очікувати ще менше, тобто не більше одного на декілька років.

Таким чином, наявних у КК України форм співучасті цілком достатньо для ефективної диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань. Вони повністю охоплюють усі можливі форми існування злочинних об'єднань, а введення нових – є зайвим навантаженням як на закон про кримінальну відповідаль-

¹ Прогноз зроблено на основі аналізу зареєстрованих випадків вчинення злочину, передбаченого ст. 255 КК України, а також результатів вивчення судової практики, відображених у монографії «Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них» (2018 р.) [7].

ність, так і на роботу органів кримінальної юстиції.

«Злочинний вплив» як нова філософія протидії організованій злочинності

У Проекті Закону № 2513 від 02.12.2019, що підготовлений до другого читання, з'являються нові оригінальні норми, що запроваджують поняття «**злочинного впливу**» – ст. 255-1 КК України (має назву «Встановлення, посилення та поширення в суспільстві злочинного впливу»). Цікаво, що у кримінальному законодавстві Грузії, Вірменії та Росії аналогічні норми відсутні. Напевно це пов'язано з тим, що в зазначених країнах підстав кримінальної відповідальності за статус представника вищого рівня ієрархії організованої злочинної діяльності, або його діяльність, пов'язану з організованим злочинним об'єднанням, вважається достатньою для забезпечення ефективної протидії організованій злочинності.

Взагалі забезпечення кримінально-правової протидії представникам вищого рівня ієрархії організованої злочинної діяльності здійснюється шляхом криміналізації: 1) статусу таких суб'єктів; 2) їх дій відносно злочинного об'єднання (створення злочинного об'єднання, керівництва ним, участі у ньому та сприяння йому); 3) здійснення ними злочинного впливу; 4) сходки представників організованої злочинної діяльності; 5) звернення до представника організованої злочинної діяльності за допомогою.

Водночас якщо більшість із зазначених інструментів відомі світовій спільності, то встановлення кримінальної відповідальності за злочинний вплив – це унікальна розробка украї-

нських фахівців, що займаються дослідженням цієї проблематики, яка має свої безумовні переваги. Її існування обумовлене необхідністю притягнення до кримінальної відповідальності суб'єктів, які мають авторитет серед осіб, які вчиняють чи раніше вчиняли злочини за діяння, які нині не охоплюються жодною статтею КК України. Адже, якщо, наприклад, певний суб'єкт здійснює злочинний вплив у формі розподілу сфер впливу серед злочинних об'єднань, контролює фінансування злочинної діяльності, вирішує конфлікти між людьми, виступаючи в ролі третейського судді, то у більшості випадків відсутні підстави для притягнення його до кримінальної відповідальності. Якщо суб'єкт злочинного впливу надає дозвіл на вчинення певної категорії злочинів у певному районі для певної організованої злочинної групи, то виникає запитання за який конкретно злочин його можна притягнути до кримінальної відповідальності? Очевидно ні за який, оскільки відсутні відповідні підстави. У КК України організаторські, підбурювальницькі та пособницькі дії стосуються лише конкретних злочинів, а не злочинної діяльності в цілому. Відтак вже давно назріла необхідність у запровадженні підстав кримінальної відповідальності для таких осіб.

Отже, запровадження такого поняття як злочинний вплив є слушним. Однак ознайомлення зі змістом положень згаданого законопроекту, що стосуються злочинного впливу, дає підстави висловити певні міркування з цього приводу, зокрема вказати на деякі зауваження.

У примітці до ст. 255-1 КК України під **злочинним впливом** пропонується розуміти будь-які дії особи,

яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям, сприяє (створює умови), спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності [5].

Якщо застосувати правила буквального та граматичного тлумачення кримінально-правових норм під злочинним впливом очевидно слід розуміти *будь-які дії певного суб'єкта*. Таким суб'єктом визнається особа, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям, сприяє (створює умови), спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності. Відтак, слід ще раз підкреслити, що виходячи з редакції статті відповідальність має наставати не за сприяння злочинній діяльності чи інший вплив на злочинну діяльність, а *будь-які дії*. Будь-які дії очевидно можуть бути як правомірними, так і протиправними. Наприклад, якщо такий суб'єкт пішов в магазин, щось купив, заплатив за комунальні послуги, поїхав відпочив – значить здійснив злочинний вплив, а отже може бути притягнутий до кримінальної відповідальності. Напевно автори намагалися вкласти зовсім інший зміст у зазначене визначення, однак вийшла норма, якій не місце в КК України, оскільки описані в ній діяння не є суспільно небезпечними.

Варто звернути уваги на найбільш проблемні моменти цієї кримінально-правової норми:

1. Саме словосполучення «*будь-які дії*» повинні бути безпосередньо пов'язані виключно із суспільно небезпечною діяльністю відповідних суб'єктів. Варто також замінити «*дії*» на «*діяння*», оскільки не можна виключати того факту, що зазначена суспільно небезпечна поведінка може полягати у бездіяльності.

2. Які конкретно діяння повинні підпадати під поняття злочинного впливу?

Сутність злочинного впливу за задумом авторів законопроекту ймовірно повинен зводитися до одного з таких альтернативних діянь:

1) сприяння (створення умов) злочинній діяльності;

2) спонукання до злочинної діяльності;

3) координація злочинної діяльності;

4) здійснення іншого впливу на злочинну діяльність;

5) організація розподілу коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення злочинної діяльності;

6) безпосереднє здійснення розподілу коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення злочинної діяльності.

У формулюванні злочинного впливу можна використати терміни та конструкції, що використовуються у визначенні співучасників. Фактично суб'єкт злочинного впливу здійснює такі ж функції як і інші співучасники, тільки вони стосуються не конкретного злочину, а злочинної діяльності. Виключення напевно становлять лише функції виконавця. Окрім того слід врахувати положення й інших статей, що стосуються співучасті.

Враховуючи зазначене варто криміналізувати такі діяння, пов'язані із злочинною діяльністю – організація, керівництво, фінансування, приховування, схилення, сприяння, координація, планування.

У межах запропонованого визначення варто врахувати також діяльність осіб, які завдяки своєму впливу вирішують конфліктні ситуації між фізичними та юридичними особами, тобто здійснюють протиправний вплив на прийняття рішень будь-якими особами.

3. Концептуально важливо визначити поняття **«злочинна діяльність»**, яке вживається в конструкції злочинного впливу. На практиці буде виникати питання в яких випадках буде визнаватися наявність злочинної діяльності? Яка кількість злочинів утворюватиме злочинну діяльність, які це мають бути злочини (закінчені чи можливо і незакінчені), чи мають по них бути вироки тощо? Видається, що вона повинна охоплювати як вчинення одного, так і декількох злочинів. Водночас кількість злочинів в одних випадках може бути чітко визначеною, а в інших – ні. Злочини можуть бути як закінчені, так і незакінчені. Врахувавши зазначені моменти злочинну діяльність видається можна визначити як *будь-яку діяльність спрямовану на готування до визначеної чи невизначеної кількості злочинів, скоєння замахів на них або ж їх безпосереднє вчинення.*

4. У запропонованій авторами законопроекту ст. 255-1 КК України передбачено підстави відповідальності не за сам злочинний вплив, а за його встановлення, посилення та поширення в суспільстві. У зв'язку з цим виникатимуть запитання у чому конкретно може полягати встанов-

лення, посилення чи поширення в суспільстві злочинного впливу. Видається, що варто було б криміналізувати власне здійснення злочинного впливу, а не його встановлення, посилення чи поширення.

5. У визначенні злочинного впливу присутня також вказівка на те, що особа вчиняє певні дії завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям. У зв'язку з цим виникає питання: а які ще є варіанти і чи потрібна ця ознака? Щодо авторитету та особистих якостей більш – менш усе зрозуміло (особа дає вказівки, їх виконують, оскільки поважають, бояться тощо). Натомість можливості включають дуже широке коло умов завдяки, яким відповідний суб'єкт може здійснювати злочинний вплив. Практично будь-яка особа за власною ініціативою може надати певну допомогу злочинному об'єднанню (інформацією, грошима, знаряддями і засобами тощо). Виходить, що будь-яка особа, якщо хоче, то може сприяти злочинній діяльності якщо не авторитетом чи особистими якостями, то завдяки наявним можливостям. Тоді навіщо це додаткове навантаження на предмет доказування?

З урахуванням вищезазначеного можна запропонувати:

1. Назву ст. 255-1 КК України викласти в такій редакції:

«Стаття 255¹. Здійснення злочинного впливу на членів суспільства».

2. Частину першу цієї статті викласти в такій редакції:

«1. Умисне здійснення злочинного впливу на членів суспільства, - караються...».

3. Примітку 1 до цієї статті викласти в такій редакції:

«Під **злочинним впливом** у цій статті та статтях 255, 255-2 цього Кодексу слід розуміти *будь-які діяння спрямовані на планування, організацію, координацію, фінансування, приховування злочинної діяльності, керівництво нею, схилення до неї чи сприяння їй, а також здійснення протиправного впливу на прийняття рішень фізичними чи юридичними особами, включаючи вирішення конфліктних ситуацій між ними.*

Варто звернути увагу й на той факт, що це визначення буде стосуватися лише ст. 255 та 255-2 КК України (як це пропонують автори законопроекту). А вже у ст. 369-2 КК України йдеться про «зловживання впливом», а у ст. 369-3 КК України – «протиправний вплив».

Звернення за допомогою представника організованої злочинної діяльності

З огляду на криміналізацію злочинного впливу не слід залишати поза увагою й інших суб'єктів, завдяки діяльності яких такий вплив є витребуваним у суспільстві. З огляду на зазначене варто підтримати пропозицію авторів законопроекту щодо встановлення підстав кримінальної відповідальності за звернення до особи, яка завідомо для винного може здійснювати злочинний вплив, з метою застосування такого впливу¹.

Зазначену статтю варто розмістити відразу після ст. 255-1 КК України. Це логічно спочатку норма, що стосується кримінальної відповідальності за злочинний вплив, а за нею норма – про звернення до особи, яка здійснює злочинний вплив.

Схожі норми містяться у кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн. Відповідно до ст. 223-4 КК Вірменії карається звернення до учасника злочинної субкультури групи або особи, що має найвищий кримінальний статус злочинної ієрархії з метою використання незаконного впливу цього суб'єкта для отримання матеріальних, нематеріальних чи інших благ (переваг) або для здійснення реальних або уявних прав [8]. Такий самий номер, однак дещо інший зміст має кримінально-правова норма в КК Грузії. У ст. 223-4 КК Грузії встановлено кримінальну відповідальність за звернення особи до члена «злочинного співтовариства» / «злочинця в законі» для здійснення впливу на будь-яких осіб або на прийняття будь-якими особами рішення з метою здійснення «злочинних розбірок» або отримання для себе або (і) інших осіб матеріальної вигоди або матеріальної переваги, незалежно від того, чи було здійснено будь-яке діяння членом «злочинного співтовариства» /

¹ Вони пропонують КК України доповнити такою статтею: «Стаття 255-3. Звернення до особи, яка здійснює злочинний вплив

1. Звернення до особи, яка завідомо для винного може здійснювати злочинний вплив, з метою застосування такого впливу -

карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років з конфіскацією майна або без такої.

2. Звернення до особи, яка завідомо для винного перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі», з метою застосування злочинного впливу -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з конфіскацією майна або без такої» [5].

«злодієм в законі» або (і) настав бажаний для вказаної особи результат (ч. 1 цієї статті), а також за свідоме отримання третьою особою в результаті здійснення такого діяння матеріальної вигоди або матеріальної переваги [9].

«Злодій в законі» та інші нові спеціальні суб'єкти злочину

Згаданий законопроект № 2513 вводить поняття особи, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вчора в законі». Відповідно до примітки 2 до ст. 255-1 КК України це особа, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям, координує злочинну діяльність осіб, які здійснюють злочинний вплив.

По-перше, відразу виникає питання чи доцільно вводити в закон про кримінальну відповідальність поняття «вар в законі», надаючи йому в такий спосіб юридичного значення?

По-друге, навіщо так ускладнювати підставу притягнення до кримінальної відповідальності цих суб'єктів – для того, щоб в кінцевому підсумку вони уникли кримінальної відповідальності? Адже зі змісту ст. 255-1 КК України зрозуміло, що для того щоб притягнути до кримінальної відповідальності особу, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі» необхідно задокументувати та притягнути до кримінальної відповідальності двох і більше осіб, які здійснюють злочинний вплив, а потім ще доводити факт здійснення координації їх злочинної діяльності.

По-третє, навіщо зазначати «у тому числі у статусі «вора в законі»,

адже усім й так зрозуміло, що особа, яка перебуває у статусі вора в законі відноситься до особи, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу.

По-четверте, перебування особи у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі» (ч. 3 ст. 255-1 КК України) визнається відповідно до положень проекту окремим складом злочину. Однак чи можна визнати перебування особи в певному статусі – діянням? Це перебування не «вписується» у визначення злочину як суспільно небезпечного діяння. Не можна притягувати до відповідальності за статус, слід криміналізувати діяння, пов'язані із цим статусом. А це вже було зроблено в межах концепції злочинного впливу. Відтак це положення видається зайвим. На думку вчених «у контексті криміналізації діяльності «злочинців у законі» (а не самого цього статусу) є перспективним шлях формування спеціального усіченого складу злочину, наприклад, «дії, вчинені з метою набуття або використання «злочинців у законі» Це дасть змогу притягати до відповідальності осіб за доволі широке коло діянь, які є невід'ємною складовою життя зі статусом «злочинців у законі» [6, с. 373].

Схожих суб'єктів введено і у кримінальне законодавство окремих зарубіжних країн. У ч. 4 ст. 210 КК РФ йдеться про такого суб'єкта як «особа, що займає вище становище у злочинній ієрархії» [10]. Однак одні вчені звертають увагу на те, що законодавець не встановив ознак, що характеризують цього суб'єкта [11, с. 84], другі – прогнозують правозастосовні труднощі через формулювання суб'єкта досліджуваного злочину [12,

с. 166], зокрема через його кримінологічну складову, яка не має однозначного тлумачення і потребує формування судової практики [13, с. 184], а треті – відмічають велику складність документального доказування статусу «зłodія в законі», якщо він сам не підтвердить слідчим і судовим органам наявність у них такого статусу [14, с. 142]. У публікації за 2016 р. зазначено про те, що дослідникам невідомий жоден випадок винесення судом вироку за ч. 4 ст. 210 КК РФ [11, с. 84]. За 2017 рік також не вдалося посадити жодної особи, яка займає вище становище в злочинній ієрархії.

Фахівці вважають, що відповідний закон в Росії ніяк не позначиться ні на впливі «зłodіїв в законі» на злочинний світ, ні на криміногенну ситуацію в цілому. Коли аналогічний закон був прийнятий в Грузії, кримінальні лідери провели сходку, на якій вирішили, що під загрозою отримання реального терміну позбавлення волі вони можуть відповідати негативно правоохоронним органам на питання: Чи є ви «зłodієм в законі»? [14, с. 141].

28 квітня 2006 року у ст. 223-1 КК Грузії криміналізовано членство у «зłodійській спільноті» та перебування особи в статусі «зłodія в законі». В подальшому 18 квітня 2018 р. ця стаття зазнала певних змін, зокрема її було доповнено спеціальним видом звільнення від кримінальної відповідальності та посилено санкції. У цей же час КК Грузії криміналізовано участь у «зłodійській сходці» (ст. 223-2), підтримку діяльності «зłodійської спільноти» (ст. 223-3), звернення до члена «зłodійського співтовариства» / «зłodія в законі» або отримання матеріальної вигоди

або матеріальної переваги в результаті такого звернення (ст. 223.4) [9].

З цього приводу вчені зауважують, що «вже до червня 2006 р. жодного зłodія в законі не залишалося на свободі. Це була величезна, швидка і переконлива перемога над організованою злочинністю» [15, с. 541]. «Зłodійській спільноті було завдано ще один сильний удар, який продемонстрував, що проти організованої злочинності існують ефективні законодавчі міри» [16, с. 178]. Не усіх зłodіїв в законі вдалося притягнути до кримінальної відповідальності, оскільки частина з них покинула країну.

Окрім того слід відмітити, що важливу роль у досягненні позитивних результатів протидії організованій злочинності у Грузії відіграли неформальні практики. Держава звернулася до неформальних практик управління системою кримінального правосуддя, зокрема розслідуваннями, судовими справами та тюрмами. Збір інформації, підтримка порядку в'язниць, примушування до визнань, стимулювання співпраці та угоди про визнання вини були досягнуті в багатьох випадках шляхом використання широко розповсюджених, але прихованих, неформальних примусових державних практик [17]. Життєздатність грузинської моделі управління злочинним шляхом досі залишається під питанням. Система, в кінцевому підсумку, побудована на перевищенні службових повноважень та залякуванні суддів прокуратурою й поліцією (обидва органи все ще політизовані та взаємозалежні від нині діючих органів влади) [18, с. 52].

Законність нових підстав кримінальної відповідальності за КК

Грузії підтверджено відповідним рішенням ЄСПЛ по справі «Ашларба проти Грузії» (№ 45554/08). Заявник відповідно до ст. 223-1 КК Грузії він був засуджений за членство у «злочинній спільноті». Він стверджував, що ця норма кримінального закону не була достатньо точною та передбачуваною, щоб він відповідно регулював свою поведінку. Однак ЄСПЛ прийняв рішення, що в цьому випадку не було допущено порушення вимог ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Серед головних аргументів свої позиції ЄСПЛ звернув увагу на те, що у ст. 223-1 КК Грузії вказано поняття, значення яких було вже добре відомо широкому загалу. Ця стаття була частиною більш широкого законодавчого пакета, прийнятого в той же день, який включав Закон про боротьбу з організованою злочинністю і рекетом. У ст. 3 цього Закону достатньо повно визначено значення таких термінів як «злочинний світ» та «злочин у законі». Взята у взаємозв'язку цим ч. 1 ст. 223-1 КК Грузії повідомляє звичайній людині усі необхідні складові двох злочинів, що відносяться до функціонування «злочинного світу». Відповідно, якщо не через загальні знання, то за необхідності з допомогою адвоката заявник міг легко передбачити, що його дії тягнуть за собою кримінальну відповідальність за ч. 1 ст. 223-1 КК Грузії [19].

Зазначене рішення ЄСПЛ нашою є на важливий висновок про те, що якщо приймати законопроект № 2513 в Україні, то необхідно також прийняти відповідний закон. Інакше у разі аналогічних звернень до ЄСПЛ засуджених за новими статтями в КК України Європейський суд

може прийняти рішення не на користь України.

Заохочувальні норми у протидії організованій злочинності

Важливим інструментом у протидії організованій злочинності є заохочувальні норми, які мотивують окремих учасників злочинних об'єднань до здійснення співпраці з правоохоронними органами, серед яких у законопроекті (№ 2513) передбачено:

1) звільнення від кримінальної відповідальності особи будь-якого учасника злочинної організації (крім її організатора або керівника) за участь у ній, якщо він добровільно заявив про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяв її розкриттю (ч. 6 ст. 255 КК України);

2) звільнення від кримінальної відповідальності особи, крім організатора злочинного зібрання (сходки), за сприяння у її проведенні, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні цього злочину добровільно повідомила правоохоронний орган про цей злочин, а також активно сприяла його розкриттю (ч. 2 ст. 255-2 КК України).

Слід відмітити, що зазначені заохочувальні кримінально-правові норми стосуються обмеженої кількості злочинів – лише передбачених ст. 255 та 255-2 КК України.

Відтак, якщо особа, яка звільняється від кримінальної відповідальності за ст. 255 КК України, брала участь в конкретних злочинах, учинених злочинною організацією, вона не може бути звільнена від кримінальної відповідальності за такі інші злочини.

Тому у контексті цих норм не слід забувати і про можливість укла-

дення угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим у провадженні щодо особливо тяжких злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою за умови викриття підозрюваним, який не є організатором такої групи або організації, злочинних дій інших учасників групи чи інших, вчинених групою або організацією злочинів, якщо повідомлена інформація буде підтверджена доказами (п. 3 ч. 4 ст. 469 КК України).

Однак і така кримінально-процесуальна підстава не здатна охопити усіх можливих варіантів, адже учасник злочинної організації, який претендує на звільнення від кримінальної відповідальності за одні злочини та на призначення узгодженого покарання щодо інших злочинів, може брати участь у вчиненні злочинів від яких є потерпілі фізичні особи. У таких випадках очевидно, що варто буде використовувати угоди про примирення (ст. 471 КПК України).

Відтак очевидно, що у правоохоронців виникатимуть проблеми з вибором заохочуваних норм для учасників злочинних об'єднань.

Наступний момент на який варто звернути – це відсутність підстав для спеціального звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка звернулася до особи, яка здійснює злочинний вплив (ст. 255-3 проекту). Для суб'єктів цього злочину слід в першу чергу розробляти відповідні заохочувальні правові норми, оскільки вони можуть бути важливими свідками діяльності осіб, які здійснюють злочинний вплив.

Хоча не обов'язково це мають бути спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності.

Відповідна норма існує в КК Грузії. У приміті до ст. 234-4 КК Грузії від кримінальної відповідальності звільняється особа, яка вчинила злочин, передбачений цією статтею (йдеться про звернення до члена «злочинського співтовариства» / «злочинця в законі» або отримання матеріальної вигоди або матеріального переваги в результаті такого звернення), якщо вона про зазначене добровільно заявить органу, який здійснює кримінальний процес, і в результаті його співпраці зі слідчими органами буде встановлено прізвище та ім'я особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин, або (і) при її безпосередньому сприянні були створені суттєві умови для розкриття такого злочину, якщо в її діянні відсутні ознаки іншого злочину. Рішення про звільнення від відповідальності приймає орган, який здійснює кримінальний процес [9].

У заохочувальній нормі, передбаченій ч. 6 ст. 255 КК України, згадується про керівника. Однак серед чотирьох видів співучасників, визначення яких дане у ст. 27 КК України не має згадки про керівника. Тобто керівник – це неіснуючий співучасник. У теорії кримінального права неодноразово пропонувалися варіанти вирішення проблеми [20, с. 157; 21, с. 200-201; 22, с. 145], однак вони до залишаються нереалізованими.

Прогалину щодо визначення керівника як окремого виду співучасника може бути подолано шляхом: 1) визнання організатора та керівника одним зі співучасників; 2) виокремлення з ролі організатора функцій керівника й доповнення КК України

відповідним положенням; 3) виключення з КК України поняття «керівник». Найбільш оптимальним виглядає останній варіант розв'язання проблеми. Адже функції організатора та керівника здебільшого виконує одна особа [7, с. 79].

Кримінальна відповідальність за сходку

Щодо відповідальності за організацію сходки слід відмітити, що зазначена норма з огляду на її конструкцію тривалий час залишалася «мертвою». Адже для того, щоб притягнути до кримінальної відповідальності її учасників необхідно було спочатку довести, що вони на момент її проведення визнавалися представниками злочинних організацій або організованих груп, а це можливо лише за результатами винесення відповідних вироків¹. Тому варто позитивно оцінити прагнення авторів законопроекту реанімувати її.

Водночас певні зауваження виклика визначення мети такого зібрання як «планування та створення умов для спільного вчинення одного або більше злочинів, матеріального забезпечення чи координації злочинної діяльності, у тому числі розподілу доходів, одержаних злочинним шляхом, або сфер злочинного впливу». Видається, що вона не охоплює усі можливі варіанти мети такого зібрання, яка може полягати наприклад у «коронації» певної особи, встановлення мораторію на нові «коронації», вирішенні конфліктів

між собою чи іншими особами, обговорені вбивств своїх представників, визначенні подальшої долі злочинних авторитетів, встановленні «смотрящих» за певним містом, наданні допомоги засудженим тощо.

Окрім того, чи включатиме запропоноване авторами законопроекту визначення можливість сходки через засоби аудіо відео зв'язку з використанням мережі інтернет, тобто без безпосереднього контакту (присутності) її учасників.

Криміналізація сприяння організованій злочинній діяльності

Значний потенціал у протидії організованій злочинності можна закласти в криміналізацією певних форм сприяння організованим злочинним об'єднанням. Адже вивчення зарубіжного досвіду свідчить про те, що за кордоном існують приклади криміналізації таких діянь. Водночас слід відмітити, що участь у злочинному об'єднанні та сприяння йому у певних випадках взаємопов'язані і не завжди є можливість чітко їх розмежовувати.

Крім традиційної участі в злочинному об'єднанні, в інших країнах криміналізовано низку *специфічних форм участі в злочинному об'єднанні та сприяння йому*, зокрема: вербування до складу злочинного об'єднання або набір його членів, фінансування, навчання, матеріальне забезпечення, забезпечення зброєю та іншими засобами вчинення злочинів тощо².

¹ Більш детально про це див монографію «Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них» [7, с. 442].

² Більш детально про це див монографію «Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них» [Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 928 с. 374].

Цікавою в цьому плані видається ст. 223-3 КК Грузії, яка передбачає кримінальну відповідальність за висловлену усно, письмово чи іншими засобами вираження публічну підтримку «злочинського співтовариства» або члена «злочинського співтовариства» / «злочинця в законі», якщо це створює явну, пряму і істотну загрозу здійснення діяльності «злочинського співтовариства» [9]. Варто подумати над розробкою відповідної норми та введення її до КК України.

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, варто сформулювати низку висновків.

1. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» (№ 2513 від 02.12.2019) хоча й має на меті посилити кримінальну відповідальність найбільш впливових представників організованої злочинної діяльності, однак: 1) насправді передбачає введення інструментів, які можуть не лише посилити, але й навпаки послабити підстави такої відповідальності з огляду на неможливість їх застосування; 2) істотно не вплине на ситуацію з організованою злочинністю; 3) потребує суттєвого доопрацювання, а можливо і прийняття окремого додаткового закону для тлумачення основних термінів та понять¹.

2. Задля підвищення ефективності цього законопроекту варто вжити таких заходів: 1) вилучити з нього положення про злочинну спільноту; 2) удосконалити визначення поняття «злочинний плив»; 3) змінити назву та диспозицію

ст. 255-1 КК України; 4) визначити поняття «злочинна діяльність» та закріпити його в примітці до ст. 255-1 КК України; 5) поміняти місцями ст. 255-2 та 255-3 КК України; 6) доопрацювати визначення такого суб'єкта як особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі»; 7) розробити єдину узгоджену систему кримінально-правового та кримінально-процесуального заохочення представників організованої злочинної діяльності та причетних до неї осіб до позитивної післязлочинної поведінки; 8) доопрацювати положення про сходку, зокрема в контексті формулювання її мети та врахування можливості проведення такого зібрання без безпосереднього контакту її учасників; 9) удосконалити положення щодо підстав кримінальної відповідальності за сприяння учасникам організованої злочинної діяльності.

3. Значних позитивних результатів у протидії організованій злочинності можна досягти застосовуючи комплексну правову модель, яка повинна включати такі блоки: 1) кримінально-правовий (підстави притягнення до кримінальної відповідальності відповідних суб'єктів, застосування до них заходів кримінально-правового характеру); 2) кримінальний процесуальний (механізми доказування таких злочинів, застосування до відповідних суб'єктів кримінально-процесуальних заходів); 3) кримінально-виконавчий (механізм виконання та відбування ними покарання); 4) адміністративний (механізм вид-

¹ У протилежному випадку існує висока ймовірність того, що ЄСПЛ може визнати наявність порушення вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

ворення вказаних суб'єктів за межі країни); 5) цивільно-правовий (механізм конфіскації їх активів).

4. Перспективними напрямками подальших розробок цієї проблематики слід визнати: 1) розгляд можливостей обмеження або повної заборони застосування до таких суб'єктів звільнення від покарання та його відбування; 2) запровадження окремих кримінально-процесуальних порядків та процедур (слід вирішити питання про підсудність та підслідність відповідних кримінальних проваджень, розглянути можливість встановлення обмежень щодо застосування окремих запобіжних заходів, передбачити

додаткові підстави для арешту чи конфіскації тощо); 3) розробку ефективних інструментів конфіскації незаконно здобутих активів; 4) створення дієвої системи виконання та відбування покарання вказаними суб'єктами.

5. Стратегія протидії організованій злочинності повинна включати насамперед протидію корупції, оскільки навіть за наявності ідеальних законів про кримінальну відповідальність, представники організованої злочинної діяльності будуть уникати кримінальної відповідальності якщо не повністю, то принаймні справедливої її міри.

Список використаних джерел

1. Sergi A. Divergent mind-sets, convergent policies: Policing models against organized crime in Italy and in England within international frameworks. *European Journal of Criminology*, 2015. Vol 12. Issue 6. P. 658–680. DOI: 10.1177/1477370815578196.
2. Павленко С. О. Шляхи удосконалення правового регулювання протидії особам, віднесеним до категорії злочинців у законі в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 6 (3). С. 73–79.
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: пояснювальна записка до проекту Закону України від 02.12.2019 р. № 2513. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67506
4. Вознюк А. А. Види організованих злочинних об'єднань у кримінальному законодавстві України та зарубіжних країн. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 4 (91). С. 42–50.
5. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: проект Закону України від 02.12.2019 р. № 2513. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67506.
6. Кваша О. О., Гацелюк В. О., Перемот С. В. Проблеми внесення поняття злочинців у законі до Кримінального кодексу України. *Правова держава*. 2015. № 26. С. 366–376.
7. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
8. Кримінальний кодекс Республіки Вірменія від 18 квітня 2003 р. № ЗР-528 (станом на 22 січня 2020 г.). URL: <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150015>.
9. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287-вс (по состоянию на 1 октября 2019 г.). URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=212>.
10. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (по состоянию на 18 февраля 2020 г.) URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.

11. Гришко А. Я. Криминологическая характеристика лица, занимающего высшее положение в преступной иерархии (часть 4 статьи 210 уголовного кодекса Российской Федерации). *Человек: преступление и наказание*. 2016. № 3 (94). С. 84–88.
12. Обыскалов Е. П., Поздняков А. Н. О некоторых аспектах борьбы органов внутренних дел с профессиональной преступностью. *Закон и право*. 2020. № 2. С. 163–167. DOI 10.24411/2073-3313-2020-10093.
13. Мондохонов А. Н. Особенности уголовно-правового статуса лица, занимающего высшее положение в преступной иерархии. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2013. № 2. С. 182–184.
14. Ардашев Р. Г., Туркова В. Н. Проблемные вопросы доказывания статуса «вора в законе» у обвиняемого при расследовании преступлений. *Закон и право*. 2019. № 6. С. 140–142. DOI: 10.24411/2073-3313-2019-10267.
15. Мишина Е. А. Хроника грузинских реформ. *Lex russica*. 2014. № 5. С. 535–542. DOI: 10.7256/1729-5920.2014.5.10191.
16. Козловская М. Г. Опыт борьбы с организованной преступностью в Грузии. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2018. № 2 (55). С. 175–179. DOI 10.25513/1990-5173.2018.2.175-179.
17. Case of Ashlarba v. Georgia (Application no. 45554/08). Strasbourg, 15 July 2014. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-145572%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-145572%22]}).
18. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 200 с.
19. Кваша О. О. Організатор злочину. Кримінально-правове та криминологічне дослідження: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. 216 с.
20. Столбовий В. П., Капітанчук С. А. Правова характеристика організатора, керівника, лідера організованих злочинних угруповань. *Науковий вісник Львівського юридичного інституту МВС України*. 2004. № 2. С. 135–146.

References

- Sergi, A. (2015). Divergent mind-sets, convergent policies: Policing models against organized crime in Italy and in England within international frameworks. *European Journal of Criminology*, 12(6), 658–680. DOI: 10.1177/1477370815578196.
- Pavlenko, S. O. (2016). Shliakhy udoskonalennia pravovoho rehuliuвання protydyi osobam, vidnesenym do katehorii zlodiiiv u zakoni v Ukraini. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Yurydychni nauky*, 6 (3), 73–79 [in Ukrainian].
- Voznyuk, A. A. (2017). Vydy orhanizovanykh zlochynnykh ob'iednan u kryminalnomu zakonodavstvi Ukrainy ta zarubizhnykh krain. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 4 (91), 42–50 [in Ukrainian].
- Kvasha, O. O., Hatseliuk, V. O., Peremot, S. V. (2015). Problemy vnesennia poniattia zlodii v zakoni do Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. *Pravova derzhava*, 26, 366–376 [in Ukrainian].
- Voznyuk, A. A. (2018). *Kryminalna vidpovidalnist' za stvorennia zlochynnykh ob'iednan ta uchast' u nykh*. Kyiv: FOP Maslakov, 928 [in Ukrainian].
- Hryshko, A. Ya. (2016). Krymynolohycheskaia kharakterystyka lytsa, zanymaiushcheho vysshee polozenie v prestupnoi yerarkhyy (chast 4 staty 210 uholovnoho kodeksa Rossyiskoi Federatsyy). *Chelovek: prestuplenie i nakazanie*, 3(94), 84–88 [in Russian].
- Obyskalov, E. P., Pozdnjakov, A. N. (2020). O nekotoryh aspektah bor'by organov vnutrennih del s professional'noj prestupnost'ju. *Zakon i pravo*, 2, 163–167. DOI 10.24411/2073-3313-2020-10093.

Mondohonov, A. N. (2013). Osobennosti ugovovno-pravovogo statusa lica, zanimajushhego vysshee polozenie v prestupnoj ierarhii. *Vestnik Burjatskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2, 182–184 [in Russian].

Ardashev, R. G., Turkova, V. N. (2019). Problemnye voprosy dokazyvanija statusa «vora v zakone» u obvinjaemogo pri rassledovanii prestuplenij. *Zakon i pravo*, 6, 140–142. DOI: 10.24411/2073-3313-2019-10267.

Mishina, E. A. (2014). Hronika gruzinskih reform. *Lex russica*, 5, 535–542. DOI: 10.7256/1729-5920.2014.5.10191.

Kozlovskaja, M. G. (2018). Opyt bor'by s organizovannoj prestupnost'ju v Gruzii. *Vestnik Omskogo universiteta. Serija «Pravo»*, 2 (55), 175–179. DOI 10.25513/1990-5173.2018.2.175-179.

Slade, G. (2017). Informality as illegality in Georgia's anti-mafia campaign. *Caucasus Survey*, 5:1, 51–64, DOI: 10.1080/23761199.2017.1283940.

Slade, G. (2012). Georgia's war on crime: creating security in a post-revolutionary context. *European security*, 21(1), 37–56.

Danylevskiy, A. O. (2009). Kryminalna vidpovidalnist za materialne, orhanizatsiine chy inshe spriannia stvorenniu abo diialnosti terorystychnoi hrupy chy terorystychnoi orhanizatsii: *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiyev, 200 [in Ukrainian].

Kvasha, O. O. (2003). *Orhanizator zlochynu. Kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia*. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho, 216 [in Ukrainian].

Stolbovyi, V. P., Kapitanchuk, S. A. (2004). Pravova kharakterystyka orhanizatora, kerivnyka, lidera orhanizovanykh zlochynnykh uhrupovan. *Naukovyi visnyk Lvivskoho yurydychnoho instytutu MVS Ukrainy*, 2, 135–146 [in Ukrainian].

A. Vozniuk, *Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Scientific Laboratory on Problems Counteracting of Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0002-3352-5626

Organized crime counteraction in Ukraine: prospects of criminal legislation improvement

This article is dedicated to analysis of benefits and drawbacks of new criminal legal instruments of organized crime counteraction stipulated by the legislative draft “On amendments to Criminal Code of Ukraine concerning responsibility for crimes committed by criminal community” (No. 2513 dated from December 2, 2019). Introduction of the new type of complicity – criminal community, new special subject of crime (e.g. person which enforce criminal influence; person which has a status of an increased criminal influence subject, “code-bound thief”), criminalization of criminal influence, having recourse to organized criminal activity representative, assistance to organized criminal activity, presence of a person in a status of an increased criminal influence subject, including “code-bound thief” status, improving of foundations of criminal responsibility for criminal convention, introducing of new stimulating criminal legal norms for organized criminal activity representatives and assessorial persons are driven by this legislative draft.

A forecast on prospects of these instruments' enforcing as well as suggestions to its further development has been made with regard to experience of Armenia, Georgia and Russia.

Grounds of new modern model of organized crime counteraction have been defined. It has been argued that complex approach to not only criminal but also criminal procedural, penal, administrative etc. legislation improvement is an absolute must concerning this matter.

A conclusion has been drawn that organized crime counteraction strategy should include first of all corruption counteraction because without the latter even ideal criminal legislation is not enough to ensure full (or, at least, rightful) criminal responsibility for organized criminal activity representatives.

Keywords: *organized crime; organized group; criminal organization; criminal community; complicity; criminal activity; criminalization; criminal influence; «code-bound thief».*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.19
УДК 343.8

A. Borovyk,
*PhD in Law, Associate Professor,
Corresponding Member of Academy of
Economic Sciences of Ukraine,
Professor at the Department of Criminal Law
and Justice of International University of
Economics and Humanities named after
academician Stepan Demianchuk
e-mail: aborovychok@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1834-404X*

FOREIGN EXPERIENCE OF APPLICATION TO CONVICTS OF MEASURES TO APPEASE

In article considered the question of international legal approaches and practice of application to convicts, imprisoned, measures of appease.

In addition, based on the results of the current research, the international legal acts on the issues of the application to the convicts in the places of their isolation (and namely, in this sense are used in this work such terms, that are enshrined in the specified sources and relate to the characteristic of these individuals) of the restraint measures that are classified into: 1) the international legal acts of the general nature, that is, those which are set out the general principles and approaches that are related to the legal restrictions, which are imposed on the convicts; 2) the international legal sources of the specialized content, that is, those that directly regulate the issues of the execution – the serving sentences and the treatment with the convicts; 3) the international legal acts that directly relate to issues that are related to the application the restraint measures to convicts.

Keywords: *foreign experience; corrective measures; convicts; staff of penal institutions.*

В статье рассмотрены вопросы международно-правовых подходов и практики применения к осужденным, лишенным свободы, мер усмирения. Наряду с этим, исходя из результатов данного исследования, международные правовые акты по вопросам применения к осужденным в местах их изоляции (а именно в таком значении употребляются в этой работе те сроки, которые закреплены в указанных источниках и относятся к характеристике этих лиц) мероприятий усмирения, классифицированы на: 1) международно-правовые акты общего характера, то есть те, в которых определены общие принципы и подходы, касающиеся правоограничений, которые устанавливаются для осужденных; 2) международно-правовые источники специального содержания, то есть те, которые непосредственно регулируют вопросы исполнения - отбывания наказаний и обращением с осужденными; 3) международно-правовые акты, которые непосредственно относятся к вопросам, связанным с применением к осужденным мер усмирения.

Ключевые слова: зарубежный опыт; осужденные; меры усмирения; персонал учреждений исполнения наказаний; уголовное преступление.

Formulation of the problem. A one of the tasks of modern reform of bodies and punishment execution institutions, which are enshrined in the Concept of the reform (the development) of the penitentiary system of Ukraine in September 2017, determined development of legislation in the field of functioning of the IIW and the PEI in accordance with legislation of the EU.

Accordingly, the putting the question regarding the international legal approaches and the practice of the application to convicts that are deprived of liberty, of the restraint measures is obvious and such that has theoretical and applied importance.

However, it should be borne in mind that the need to harmonize of the domestic law with the rules of international law applies, in particular, not only the legal space of the EU, but also of the legal space of other international associations that exists in the Europe.

Analysis of recent research and publications. The carried out in the course of current study analysis of the scientific literature and regulatory and legal acts concerning the content of the activity, which is related to the application of preventive measures to convicted, who were held in places of deprivation of liberty showed that scientists such as: K. Avtukhov, Ye. Barash, Yu. Baulin, V. Holina, B. Holovkin, O. Kolb, V. Konopelskiy, I. Kopotun, A. Savchenko, A. Stepaniuk and others.

Setting objectives. The purpose of this scientific article are consideration of questions of application to convicts of measures to appease in provisions of separate international docu-

ments, that is those, that make research interest considering their basic importance or insufficient readiness and also formulation on this basis of the corresponding conclusions.

Presenting main material. Along with this, a kind of moment of «the truth» and, in fact, «the litmus paper», which reflected the nature of the explored in this work theme, the results of studying foreign practical experience on the issues have become that are related to the content of the application to the convicts that are deprived of liberty that are defined on the normative legal level, of the restraint measures.

As it is established in the course of this scientific search, the specified activity of the personnel of the correctional institutions (the prisons), basing the standard of the normativity, three groups can be classified, namely:

a) the states, in which the legal grounds, type and procedure of the application to the convicts in the places of the isolation (the deprivation of the liberty) are defined in the CEC and special laws (the states of the previous USSR; Serbia; Cuba; others);

b) the states, which regulate this question on the level of the special laws (the Republic of Poland; Germany; USA; the Republic of Turkey; others);

c) the states, in which the specified issues are regulated by the norms of the criminal and civil law (Thailand; Switzerland; Norway; China; etc.).

In the first qualifying group, in terms of the practical relevance of the results of the current study, the normative legal regulation of the specified problematic in the Republic of Belarus attracts attention.

First of all, it is discussed that in the CEC of the Republic of Belarus, along with the general provisions of the application to the convicts of the physical force, the special means and the weapon (the art. 77), the separate rule focus on each of the set of the restraint measures that essentially meets the requirements of international legal acts on these issues and, in turn, is an additional argument regarding the supplementing the CEC of Ukraine with similar norms.

Another feature of the CEC of the Republic of Belarus is that in every norm it is discussed the personnel of the PEI and the military personnel, who are involved in the specified activity, which equals the legal status of this two entities in the application of the restraint measures.

Among other features of the CEC of the Republic of Belarus are the following:

1) in the general provisions (the art. 77) the provision for the state of necessary defense and absolutely necessary is enshrined, in which the persons of the number of personnel of the correctional institutions and military personnel are able to act, what is important in view of the recognition of their activities as lawful, as circumstances that preclude the crime of the action.

It seems that such an approach could be used in the CEC of Ukraine.

At the same time, in the general provisions of the CEC of the Republic of Belarus no word has been spoken about such ground of the application of the detained in the law restraint measures as the apprehending the offender, as well as about another circumstances that exclude the crime of the action and therefore, in this sense, the CEC of

Ukraine is more sophisticated than this Code;

2) the provision about the application of the determined in the law restraint measures are related to all convicts, who are serving sentences in the correctional colonies (the art. 77 of the CEC of the Republic of Belarus),

According to the art. 64 of the CEC of the Republic of Belarus, the correctional institutions include:

- the correctional and educational colonies;
- the prisons and the medical institutions;
- the IIW, which commit the functions of the correctional colonies regarding the convicts to the deprivation of liberty, left in the investigative isolation ward for implementation works on maintenance.

Given the specified, it was logical, in this regard, to supplement the part 6 of the art. 106 of the CEC of Ukraine with the phrase «as well as with the Law of Ukraine 'On the National guard of Ukraine» and present it in the new redaction:

«The execution of the physical force, special means and weapon is also allowed in other cases that are stipulated by the Laws of Ukraine «On the National guard of Ukraine», as well as by the Law of Ukraine «On the pre-trial detention».

This approach is based on the following provisions:

a) the part 4 of the art. 3 of the CEC of Ukraine, according to which the convicts that were left in the IIW for the work with housekeeping, are kept in the isolation from others on conditions that are predicted by this Code for the correctional colonies of the minimum level of the safety with the general conditions of the keeping and correctional

colonies of the medium level of the safety;

b) the art. 90 of the CEC of Ukraine, in which the procedure for temporary detention in the IIW and the transfer of convicts from the arrest house, the correctional center, the disciplinary battalion or the colony to the investigative isolation ward is enshrined;

c) the art. 18 of the Law of Ukraine «On the pre-trial detention», in which the grounds of the application of the measures of the physical influence, the special means and the firearm in the IIW are determined [16];

d) the art. 19 of the Law of Ukraine «On the pre-trial detention» in which the grounds of the legal grounds for the introducing a special regime in the places of the pre-trial detention».

In addition, in the part 7 of the art. 77 of the CEC of the Republic of Belarus the provisions are enshrined about that the unlawful application of the physical force, the special means and the weapon entails the liability that is established by the legislation of the Republic of Belarus.

Given the specified and in the order of the prevention of the unlawful application to the convicts that are deprived of liberty, of the restraint measures, it would be logical to supplement the art. 106 of the CEC of Ukraine with the part 12 of the following content:

«The unlawful application to the convicts that are deprived of liberty, of the physical force, special means and weapon entails the liability that is established by the legislation of Ukraine».

Among other countries of the I group attracts attention the normative legal regulation of the issues that are related to the application to the con-

victs that are deprived of liberty, of the restraint measures in the Russian Federation.

Thus, in the part 1 of the art. 86 of the CEC of the RF it is specified that in the cases where the prisoners commit the resistance for the personal of the correctional institutions, the malicious disobedience to the requirements of the personnel, the manifestations of rage, the participation in riots, the taking of hostages, the attacks on citizens or the committing other socially dangerous acts, as well as the escape or detention of persons who escaped from the correctional institutions, in order to prevent the specified unlawful actions, but directly – the prevention of the inflicting of the harm by these convicts to the convicts or them self, the physical force, special means and weapon are applied.

In this regard, the procedure of the application of the specified measures of the safety in the part 1 of the art. 86 of the CEC of the RF, as this follows from the content of the part 2 of this article of the Code, determined by the legislation of the Russian Federation [24].

Another feature of the RF is that the art. 86 has a name «The measures of the safety and the foundations of their application», despite the fact that in the norms of the international law, as actually in the Ukraine, the restraint measures are discussed [6].

In addition, if in the PEI RIO of Ukraine, a special section of the XX is devoted to this issue, then in the PEI RIO of the RF it is not considered at all [15].

As established in this study, the specified above two approaches (the Republic of Belarus and RF) in this or another measure characteristic for the CEC of other states of the I group [21, p. 246–250].

Regarding the content of the normative legal regulation of the issues, regarding the application to the convicts that deprived of liberty, of the restraint measures, which are characteristic for countries of the II group, then in this case it should be noted that the specified activity is determined not by the CEC norms, but by special laws.

Thus, in the art. 256 of the CEC of the Republic of Belarus it is specified that the application of the measures of the immediate influence, the application of weapon or the service dog to persons that are deprived of liberty, are regulated by the individual law [13, p. 82].

The analogical approach on the specified issues is applied in the Germany [25, p. 133-139] and France, in which the main sources of the law that regulate the procedure of the execution of sentences, is the CC and the relevant laws (for example, «On the regulation of the issues of the serving the preventive conviction and on execution of the sentences in the metropolis») [17, p. 604].

To the third group relate the states, in which the personnel of the correctional institutions or does not carry special means at all (Switzerland [19, p. 84]; Norway [26, p. 231-234]; Denmark [8, p. 226-229]; others) or its application in the service activity is limited [5, p. 52-59].

Thus, in 2013 in Thailand the decision was accepted prohibit the application of shackles for the convicts to death penalty in the prison of the maximum level of safety [5, p. 54].

In turn, USA prisons have increasingly used the specialized technique in the supervision of the convicts: from the portable personified devices of alarm to the supervision robots that allow security in the correctional colonies [5, p. 55].

In the Great Britain, the personnel of the prisons, although it is not provided with the special means of the protection, but in the official activity it uses them only on the order of the director in the cases that are specified in the law [5, p. 56].

At the same time, these institutions is absent the radio communication and the departmental dedicated networks of the telephone connection, significantly reduces the likelihood of the escaping of convicts from the prisons [5, p. 56].

Instead, in Norway, the main direction of the work with convicts is not so much the provision of their isolation as the provision of their personal safety [26, p. 234].

In the context of the content of the subject of the current study, in particular in the part of the development of the legal foundations of the application of the restraint measures to convicts that are deprived of the liberty, deserves the attention of the practice of counteraction to the illegal starvation from the side of the latter in Armenia, which is based only on the norms of the international law on these issues, as well as builds taking into account the decisions of the European Court of the rights of human [1, p. 5].

In order to prevent conflicts between the convicts and personnel of the prisons in Sweden the proper conditions for the serving and execution of the sentence in the form of the deprivation of liberty were created for these subjects (under the law of that state – from 14 days to the life imprisonment).

Thus, the convicts are kept in the single hotel type cameras, and the functions of the supervision by the personnel of the prisons largely is carried out by technical means [7, p. 84-86].

As D. Mak-Manus noticed in this regard, we will never learn to respect the rights of the prisoners, if we unless we truly start to respect the rights of the prison personnel [14, p. 5-6].

Indicative in this sense we can call the organization of the preventing of the personnel of the prisons in France for the work, in particular, with the radical tuned convicts (the potential offenders that are classified into 3 groups, depending on the public safety), who are held in the special sectors of the strengthened isolation (no more than 2 persons in the one camera and 100 persons in the one prison) and the contact of whom with the personnel of the prisons is minimized – the issues of the supervision and communication execute the means [18, p. 203-207].

As the results of the current study showed, the relevant legal guarantees of the activity of the personnel of the correctional institutions have been created in the criminal legislation of the foreign states.

Thus, the status of the necessary defense of these persons regarding the convicts should be stated by:

- «the available danger of the unlawful encroachment» (the CC of the Italian Republic);

- «the unlawful attack or the immediate threat» (the CC of the Swiss Confederation);

- «the immediate threat of the causing of the unlawful harm» (the CC of Japan);

- «the application or the real (the looming) threat of the application of the physical force» (the CC of the New York State); others [22, p. 224].

At the same time, in the CC of the Spain the prohibition of provocation of necessary defense from the side of the defending party is disused (paragraph 4

of the art. 20); and in the CC of Argentina, the lack of the sufficient provocation of necessary defense from the side of the defending party is disused [22, p. 225].

In Israel, the approach to the provision of the security in correctional institutions was quite original: its basis consists of the application of the system «DoqGuard» – of the patented security organization system that is based on the natural instinct of dogs that are used in the protection of objects of these institutions [3, p. 515-518].

In addition, in Japan, the priority direction in training of the personnel of the prisons and other correctional institutions is the physical training of these persons, which they are engaged in throughout the course of study in special schools (from 15 to 21 months) and constantly during their service activity [2, p. 310-311].

One of the circumstance that are due to this approach is the absence in the CC of Japan of the criteria and the clear boundaries of the necessary defense, as well as the concept and the possibilities of its exceedance.

In addition, the CC of this state has no norms on imaginary or real defense, the excess of defense and the form of guilt, in doing so [20, p. 320], what is an important element of the activity of the personnel of prisons in the application of the restraint measures regarding the convicts that are deprived of liberty.

In its tern, in the CC of the People's Republic of China (the PRC) the definition of the necessary defense is not only provided (the part 1 of the article 20), but also the listed encroachments for the avoidance of which the prevention of the personal injury or death to the person, who encroaches,

are not the exceedances between the necessary defense and does not entail an onset of the criminal liability (the part 3 of the article 20) [20, p. 320-321].

At the same time, both in the CC of Japan and in the CC of China do not clearly provide such a sign of the necessary defense as the proportionality, and the norms governing the excess of the required defense are rather blurred that creates the difficulty in the qualification the actions of a person who is in the conditions of protection of the rights and interests of the person, society and state [20, p. 321].

Conclusions. As established in this study, in the foreign practice there are other moments (both positive and negative) that should be taken into account when the solving of tasks, which are related to the application to convicts that are deprived of liberty, of physical force of the special means and weapon [9, p. 48-50].

In particular, the analysis of the norms of the international law and the foreign practice of the application to convicts that are deprived of the liberty, of the restraint measures and their comparison with domestic counterparts indicates the available potential opportunities for the abuse by their own right of the personnel of colonies in these situations [10, p. 105-114].

First of all, their number includes:

a) the evaluation concepts (the terms) that have been used in the current legislation of Ukraine (the articles 36-43 of the CC and the article 106 of the CEC) [11, p. 9-11];

b) the not enough high level of the general and legal culture as important determinants of the conscience of personnel of the colonies;

c) the existence of certain opportunities in the law for the abuse of their own right by the personnel of colonies;

d) the unlawful activity of the personnel of the colonies in this case has the hidden or disguised nature (in the form of the provocation of the necessary defense, in particular), that is, the criminal-law behavior of these persons contradicts the 'the spirit' of the law, its principles, natural law, etc. [4, p. 25-26].

Namely the specified problems made the content of the tasks of the current scientific study and determined the nature and the directions of activity that is aimed at the improving the legal mechanism of the application of the measures of physical influence, special means and weapon to the convicts in the places of the deprivation of liberty in Ukraine, taking into account, in so doing, the requirements of the international legal acts both the mandatory and the recommendatory nature and the positive foreign experience [12, p. 32-34].

References

1. Ajrapetyan A. S., Krymoyan S. G., Sargsyan A. A. Osobennosty poryadka provedeniya golodovok v mestah lysheniya svobodi. *Aktualni problemy zahystu prav lyudyny, yaka perebuvaie v konflikti zi zakonom, kriz pryzmu pravovyh reform* : zb. materialiv VI mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 25 zhovtnya 2018 r.). Kyiv : In-t krym.-vykon. sluzhby; FOP Kandyba T. P., 2018. S. 5-17 [in Russian].

2. Bilodid K. S., Ostashko O. I. Inozemnyj dosvid organizaciyi specialnoyi fizychnoyi pidgotovky v pravoohoronnyh organah. *Aktualni problemy prav lyudyny, yaka perebuvaie v konflikti iz zakonom, kriz pryzmu pravovyh reform* : zb. materialiv V mizhnar. nauk.-prakt.

konf. (Kyiv, 24 lystopada 2017 roku). Kyiv : In-t krym.-vykon. sluzhby; FOP Kandyba T. P., 2017. S. 309-311 [in Ukrainian].

3. Goldirev A. A. Peredovoj opit zarubezhnikh stran po okhrane ob'ektov s ispolzovanyem sluzhebnykh sobak sovместno s tekhnicheskymy sredstvamy. *Suchasna nauka – penitencijarnij praktyci* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 24 zhovtnya 2013 r.). Kyiv : In-t krym.-vykon. sluzhby, 2013. S. 515-518 [in Russian].

4. Gryshhuk V. K. Teoretyko-prykładni pytannya zlovzhyvannya kryminalnym pravom. *Aktualni problemy prav lyudyny, yaka perebuvaє u konflikti zi zakonom, kriz pryzmu pravovykh reform* : zb. materialiv V mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 24 lystopada 2017 roku). Kyiv : In-t krym.-vykon. sluzhby; FOP Kandyba T. P., 2017. S. 22-26 [in Ukrainian].

5. D'yachuk V. Yu. Mizhnarodna praktyka zastosuvannya rezhymu maksimalnogo rivnya bezpeky v ustanovakh vykonannya pokaran. *Nauka ta osvita* : klyuchovi pytannya suchasnosti. Chernigiv. 2018. T. 2. S. 52-59 [in Ukrainian].

6. Yevropejski penitencijarni pravyla : Rekomendaciya № R (2006) Komitetu Ministriv Rady Yevropy vid 11 sichnya 2006 roku. Doneczk : Doneczkij Memorial, 2010. 32 s. [in Ukrainian].

7. Sokalska, O., & Isevyh, O. (2018). Prison system of the Kingdom of Sweden: stages of formation and modern state. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 2, 138-147. <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2018.2.01> [in Ukrainian].

8. Isevyh O. O., Palamarchuk I. M. V'yaznychna systema Korolivstva Daniya na suchasnomu etapi. *Aktualni problemy prav lyudyny, yaka perebuvaє v konflikti zi zakonom, kriz pryzmu pravovykh reform* : zb. materialiv V mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 24 lystopada 2017 r.). Kyiv : In-t krym.-vykon. Sluzhby; FOP Kanbyba T. P., 2017. S. 226-229 [in Ukrainian].

9. Kalashnyk N. G. Urakhuvannya inozemnogo dosvidu v podalshomu rozvytku Derzhavnoyi penitencijarnoyi sluzhby Ukrayiny (porivnyalnyj analiz). *Kryminalno-vykonavcha polityka Ukrayiny ta Yevropejskogo Soyuzu: rozvytok ta integraciya* : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 27 lystopada 2015 r.). Kyiv : In-t krym.-vykon. sluzhby, 2015. S. 48-50 [in Ukrainian].

10. Kolb I. O., Kolb O.G. Suchasnyj stan ta tendencyi zlochynnosti u zarubizhnykh derzhavakh. *KELM*. 2016 №3 (15). S. 105-114 [in Ukrainian].

11. Kolb I.O., Dzhuzha O.M. Shhodo deyakykh kryteriyiv ocinky efektyvnosti diyalnosti prokuratury yak sub'yekta zapobigannya zlochynam. *Aktualni problemy kryminalnogo prava ta procesu i praktyky yikh zastosuvannya*: materialy krugl. stolu (m. Kyiv 10 lystopada 2016 roku). Kyiv: In-t krym. – vykon. sluzhby, 2016. S. 9-11 [in Ukrainian].

12. Kolb I.O., Dzhuzha O.M. Shhodo pytannya vidpovidalnosti kadrovoyi polityky v kryminalno-vykonavchykh systemakh svitu zagalno-nacionalnykh program protydyi zlochynnosti. *Aktualni problemy prav lyudyny, yaka perebuvaє v konflikti zi zakonom, kriz pryzmu pravovykh reform*: zb. materialiv Mizhnar. nauk. – prakt. konf. (m. Kyiv, 24 lystopada 2017 roku). Kyiv: In-t krym. – vykon. sluzhby, 2017. S. 32-34 [in Ukrainian].

13. Kryminalno-pravova kharakterystyka kryminalno-vykonavchogo Kodeksu Polshhi : Metodichni rekomendaciyi dlya studentiv yurydychnogo fakultetu / uklad. O. M. Yukhym'yuk, O. G. Kolb, A. B. Kosylo. Luczk : «Yustas», 2001. 90 s. [in Ukrainian].

14. Mak-Manus D. Rol personalu u zberezhenni prav lyudyny u v'yaznyci. *Aspekt : Inform. byul.* 2003. № 2 (10). S. 5-9 [in Ukrainian].

15. Pravyla vnutrennego rasporyadka yzolyatorov vremennogo sodержanyya, sledstvennykh yzolyatorov, yspravytelnykh uchrezhdenij y vospytatelnykh kolonij Rosyjskoj Federacyi. Novosybyrsk : Syb. un-t yzd., 2011. 111 s. [in Russian].

16. Pro poperednye uv'yaznennya : Zakon Ukrainy vid 30 chervnya 1993 r. № 3352-KHII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1993. №35. St 360 [in Ukrainian].

17. Puzyrov M. S. Porivnyalnyj analiz zastosuvannya osnovnykh zasobiv vypravlennya i resocializaciji zasudzhenykh v Ukraini ta Franciyi. *Kryminalno-vykonavcha polityka Ukrainy ta Yevropejskogo Soyuzu : rozvytok ta integraciya* : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyyiv, 27 lystopada 2015 roku). Kyyiv : In-t krym.-vykon. sluzhby, 2015. S. 604-607 [in Ukrainian].

18. Samosonok A. O., Astaf'yeva K. Yu. Organizaciya roboty z radykalno nalashтовanymy zasudzhenyymy u Franciyi, yak klyuchova skladova zabezpechennya bezpeky osobystosti v ustanovakh vykonannya pokaran. *Aktualni problemy zakhystu prav lyudyny, yaka perebuvaє v konflikti zi zakonom, kriz pryizmu pravovykh reform* : zb. materialiv VI mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyyiv, 25 zhovtnya 2018 r.). Kyyiv : In-t krym.-vykon. sluzhby; FOP Kandyba T. P., 2018. S. 203-207 [in Ukrainian].

19. Sakhnik O. V. Praktychna ta gumanistychna spryamovanist profesijnoyi pidgotovky penitenciarного personalu zarubizhnykh krayin. *Zarubizhnyj dosvid funkcionuvannya penitenciarных system : storinky istoriyi ta vyklyky sгодennya* : materialy kr. stolu (Kyyiv, 14 travnya 2015 roku) vidp. red. O. V. Sokalska. Kyyiv : In-t krym.-vykon. sluzhby, 2015. S. 82-85 [in Ukrainian].

20. Senik A. V. Instytut neobkhdnoyi oborony u krayinakh Dalekoskhdnoyi pravovoyi sim'yi. *Aktualni problemy kryminalnogo prava, procesu, kryminalistyky ta operatyvno-rozshukovoyi diyalnosti* : tezy III Vseukrayin. nauk.-prakt. konf. (Khmelnyczkij, 1 bereznja 2019 roku). Khmelnyczkij : Vyd-vo NADPSU, 2019. S. 319-322 [in Ukrainian].

21. Skakov A. B. Ugolovno-yspolnytelnij kodeks Kazakhstana v KHKHI veke. *Derzhavna penitenciarна sluzhba Ukrainy: istoriya sгодennya ta perspektyvy rozvytku u svitli mizhnarodnykh penitenciarных standartiv ta Konceptiyi derzhavnoyi polityky u sferi reformuvannya Derzhavnoyi kryminalno-vykonavchoyi sluzhby Ukrainy* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyyiv, 28-29 bereznja 2013 roku). Kyyiv : DPtS Ukrainy; VD «Daker», 2013. S. 246-250 [in Ukrainian].

22. Strelczov Ye. L., Orlovskij B.M. Provokaciya kryminalno-pravovogo zakhystu osoby u zakonodavstvi zarubizhnykh krayin. *Aktualni problemy prav lyudyny, yaka perebuvaє v konflikti z zakonom, kriz pryizmu pravovykh reform* : zb. materialiv mizhnar. prakt. konf. (Kyyiv, 2 grudnja 2016 r.). Kyyiv : In-t krym.-vykon. sluzhby, 2016. S. 223-226 [in Ukrainian].

23. Ugolovno-yspolnytelnij kodeks Respublyky Belarus. Mynsk : Nacyonalnij centr pravovoj ynformacyyi respublyky Belarus, 2000. 144 s. [in Russian].

24. Ugolovno-yspolnytelnij kodeks Rossyjskoj Federacyyi. Moskva : Yzdatelstvo «Omega-L», 2012. 91 s. [in Russian].

25. Chomakhashvili O. Sh. Zarubizhnyj dosvid diyalnosti systemy vykonannya pokaran. *Visnyk Akademiyi advokatury Ukrainy*. 2011. Ch. 3. S. 133-139 [in Ukrainian].

26. Yarmola N. S. Reformuvannya ukrayinskoyi penitenciarноyi systemy : zarubizhnyj dosvid (na prykladi nimeczkoyi ta norvezkoyi modeli). *Aktualni problemy prav lyudyny, yaka perebuvaє v konflikti zi zakonom, kriz pryizmu pravovykh reform* : zb. materialiv V mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyyiv, 24 lystopada 2017 r.). Kyyiv : In-t krym.-vykon. Sluzhby; FOP Kanbyba T. P., 2017. S. 231-234 [in Ukrainian].

Боровик А. В., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права і правосуддя Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

e-mail: aborovychok@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1834-404X

Зарубіжний досвід застосування до засуджених заходів вгамування

У статті розглянуто проблемні питання міжнародно-правових підходів та практики застосування до засуджених, позбавлених волі, заходів вгамування. Поряд з цим, виходячи з результатів даного дослідження, міжнародні правові акти з питань застосування до засуджених у місцях їх ізоляції (а, саме в такому значенні вживаються у цій роботі ті терміни, що закріплені у зазначених джерелах та відносяться до характеристики цих осіб) заходів вгамування, класифіковані на: 1) міжнародно-правові акти загального характеру, тобто ті, в яких визначені загальні принципи і підходи, що стосуються правообмежень, які встановлюються для засуджених; 2) міжнародно-правові джерела спеціального змісту, тобто ті, що безпосередньо регулюють питання виконання – відбування покарань та поведженням із засудженими; 3) міжнародно-правові акти, які безпосередньо відносяться до питань, пов'язаних із застосуванням до засуджених заходів вгамування.

Такий підхід не тільки дозволив співставити зміст аналогічних нормативно-правових джерел національного та міжнародного права, але й розробити низку науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення правових підстав та порядку застосування в Україні заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених, позбавлених волі.

Ключові слова: зарубіжний досвід; заходи вгамування; засуджені; персонал установ виконання покарань; кримінальне правопорушення.

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.20
УДК 343.8

*Белкіна Д. С.,
аспірант кафедри кримінального
права та процесу Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0003-0759-4705*

ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ ТА ПРОГАЛИНИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗМІСТУ ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті, на основі аналізу змісту запобіжної діяльності, що здійснюється у виправних та виховних колоніях, а також у слідчих ізоляторах України, встановлені проблемні питання, що пов'язані із правовим регулюванням даного виду суспільних відносин та реалізацією на практиці законодавчо визначених завдань по запобіганню злочинам і правопорушенням з боку засуджених. Виходячи з цього, в зазначеній статті розроблено низку науково обґрунтованих заходів, спрямованих на подолання правових колізій і прогалин з означеної тематики дослідження.

Ключові слова: колізія; прогалина; запобігання злочинам; сфера виконання покарань.

В статье на основе анализа содержания предупредительной деятельности, осуществляемой в исправительных и воспитательных колониях, а также в следственных изоляторах Украины, установлены проблемные вопросы, связанные с правовым регулированием данного вида общественных отношений и реализацией на практике законодательно определенных задач по предотвращению преступлений и правонарушений со стороны осужденных. Исходя из этого, в указанной статье разработан ряд научно обоснованных мероприятий, направленных на преодоление правовых коллизий и пробелов по указанной тематике исследования.

Ключевые слова: коллизия; пробел; предотвращение преступлений; сфера исполнения наказаний.

Постановка проблеми. Необхідність розгляду даного питання в якості окремого елемента предмета зазначеного дослідження обумовлена декількома обставинами, а саме: 1) закріпленням у ч. 2 ст. 50 КК України такої мети покарання, як запобігання вчиненню нових злочинів засудженими; 2) визначенням такої ж

мети у ч. 1 ст. 1 КВК; 3) сучасним станом злочинності, та рівнем правопорушень та інших у сфері виконання покарань України; 4) не обхідністю наукового супроводу та забезпечення тих реформ, що здійснюються у даній галузі державної діяльності; 5) вирішенням проблем, пов'язаних із з'ясуванням змісту по-

нять «запобігання» та «протиція» злочинності, дискусія щодо яких продовжується у науковій літературі; б) потребою у науковому обґрунтуванні тих розроблених у цій роботі заходів, що стосуються удосконалення правового механізму з питань запобіжної діяльності у сфері виконання покарань; 7) завданнями щодо адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, а також приведення правового статусу засуджених до позбавлення волі в Україні до європейський стандартів.

При цьому, варто зазначити, що кожна із приведених вище обставин, має прикладне значення як з огляду дотримання правил юридичної техніки [1, с. 216–220], так і з урахуванням принципів нормотворчості [1, с. 212–214]. Крім цього, важливість цих обставин полягає у тому, що через з'ясування їх змісту можна знайти додаткові аргументи щодо пріоритетності норм матеріального права (у даному випадку – кримінального права) по відношенню процесуальних (процедурних, зокрема – кримінально-виконавчих) норм [1, с. 180–181], а, отже, дати відповідь на питання: який термін слід вживати у законодавчих актах, що стосуються боротьби зі злочинністю – «запобігання» чи «протиція».

Постановка завдання. Саме вказані вище обставини й визначили тему даної наукової статті та її головне завдання – розробити низку науково обґрунтованих заходів, спрямованих на подолання правових колізій і прогалин з означеної тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показали результати вивчення наукової літератури, вивченням правових колізій і прогалин

активно займаються такі науковці, як: О. М. Бандурка, В. В. Долежан, О. М. Джужа, О. Р. Дашковська, О. Г. Колб, С. І. Максимов, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, А. Х. Степанюк, В. Я. Тацій, М. В. Цвік, С. В. Шевчук та ін.

Поряд з цим, у сфері виконання покарань України означені проблеми досліджені недостатньо, що й стало вирішальним при обранні предмета наукового пошуку у цій статті.

Виклад основного матеріалу. Як встановлено в ході спеціальних наукових досліджень, визначальними й у контексті вимог, що пред'являються до дефініцій (лат. definition – коротке визначення будь-якого поняття, яке містить у собі найбільш суттєві його ознаки) [2, с. 191] правового характеру [3, с. 102–107], є такі підходи, що пов'язані з комплексним вивченням змісту певного виду суспільної діяльності, а також з розробкою науково обґрунтованих шляхів подолання існуючих у зв'язку з цим проблем, з урахуванням тих обставин, що впливають на цей процес.

Якщо звернути увагу на зміст першої із визначених обставин (завдань по запобігання злочинам з боку засуджених), то слід констатувати, що мета кримінально-виконавчого законодавства дещо не співпадає з метою покарання, мова про яку ведеться у ч. 2 ст. 50 КК України. Зокрема, якщо у нормах матеріального права закріплена чітка ціль, заради чого мають застосовуватися їх положення – запобігання злочинам як засудженими, так й іншими особами, то, зокрема, у ч. 1 ст. 1 КВК ця мета дещо звужена – до створення умов для запобігання злочинам, що, як свідчить практика, негативно впли-

ває на ефективність запобіжної діяльності. Сутність цієї проблеми полягає у тому, що при такому підході адміністрація УВП не несе відповідальності за її результати, що, у свою чергу, не дозволяє в повній мірі нейтралізувати, блокувати, усувати тощо детермінанти, які породжують та обумовлюють протиправну поведінку осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі. З іншого боку, закріплений в ч. 1 ст. 1 КВК законодавчий підхід не зобов'язує ДКВС України, його територіальні управління та адміністрацію УВП здійснювати конкретні, реально діючі заходи по запобіганню злочинам та правопорушенням, які є об'єктивною загрозою для встановленого порядку виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, сутність якого полягає в ізоляції засудженого та поміщення його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу (ч. 1 ст. 63 КК України).

Як у зв'язку з цим зробив висновок С. Я. Фаренюк, вираженням ізоляції є саме позбавлення фізичної свободи через поміщення засуджених у місця позбавлення волі на строк, встановлений вироком суду, що передбачає перебування їх на території, що охороняється, обмеження цих осіб у свободі вибору соціального спілкування, їхніх соціально корисних зв'язків з особами, які перебувають на волі, права вільного пересування, вибору місця проживання, характеру і роду занять за своїм розсудом, роздільне тримання різних категорій засуджених, порядок їх спілкування в межах однієї УВП [4, с. 567], що, апіорі (лат. аргіогі – з попереднього; незалежного

від досвіду; без перевірки чого-небудь) [2, с. 54] мало б забезпечувати недопущення потрапляння у місця позбавлення волі заборонених предметів.

У науковій літературі можна зустріти й більш розширене тлумачення терміну «ізоляція», який у широкому змісті розуміють в аспекті двох її взаємозв'язаних видів: фізичної, тобто ізоляції у фізичному аспекті, та духовної (інтелектуальної), яка поєднує в собі соціологічний та соціально-психологічний аспекти [5, с. 395]. Остання, на думку учених, проявляється в обмеженні можливостей спілкування, отримання та створення засудженими наукової, культурної та політичної інформації [5, с. 396]. При цьому, закон виходить з того, що духовне спілкування засуджених підтримується під час побачень з родичами, близькими, друзями, колегами по колишній роботі на волі тощо, а також у ході зустрічей цих осіб з представниками громадності та різних її організацій, адвокатами, шляхом листування, одержанням посилок і передач (бандеролей), т. ін. [5, с. 396], що, звичайно, знижує, з одного боку, рівень фізичної ізоляції засуджених у місцях позбавлення волі, а, з іншого, створює умови для вчинення ними та іншими особами протиправних діянь.

Отже, цілком очевидним є у зв'язку з цим висновок про те, що слід не створювати умови для запобігання вчиненню злочинів і правопорушень, як це закріплено в ч. 1 ст. 1 КВК України, а здійснювати контрольні заходи запобіжного характеру по їх недопущенню. З огляду цього, та, власне, з урахуванням необхідності реалізації на практиці інших змістовних елементів мети

покарання (кари, виправлення та запобігання тортурам, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження із засудженими, варто у ч. 1 ст. 1 КВК України словосполучення «створення умов» виключити та викласти її в новій редакції.

Додатковим аргументом з цього приводу виступають ті статистичні дані про стан і рівень злочинності та правопорушень у місцях позбавлення волі, які склались на протязі 1991–2019 рр. [6, с. 127–156] та свідчать про необхідність більш предметного та цілеспрямованого підходу до організації на нових засадах запобіжної діяльності у цілому у сфері виконання покарань, та, зокрема, в УВП закритого типу (ч. 3 ст. 11 КВК). Як у зв'язку з цим слушно зауважив С. Я. Фаренюк, ізоляція засуджених до позбавлення волі від суспільства не є абсолютною. Про повну ізоляцію можна говорити лише в тому разі, коли засуджений втратив би будь-який зв'язок із зовнішнім світом, із своїми близькими, з суспільством [4, с. 568], ще раз підтверджує необхідність більш акцентовано та комплексно здійснювати запобіжну діяльність у колоніях та СІЗО.

Ще на одну особливість запобіжної діяльності у сфері виконання покарань України варто звернути увагу, а саме: її нормативно-правове забезпечення здійснюється на підставі лише підзаконних (відомчих) джерел, що суперечить принципу законності, визначеному в ст. 19, 63, 92 Конституції України. Крім цього, у цих актах вживаються одночасно такі терміни, як «запобігання», «профілактика», «протидія» та «попередження», що не тільки не відповідає сучасним зако-

нодавчим підходам з означеної проблематики, але й змісту запобіжної діяльності. І, хоча, на переконання А. П. Закалюка, всі зазначені терміни мають загальну змістовну діяльнісну основу, яка пролягає у вчиненні дій для недопущення якогось явища, події, вчинку [7, с. 319]. Разом з тим, як вважає цей науковець, деякі із них мають різне функціональне та отримали на практиці окреме смислове навантаження [7, с. 319]. Зокрема, термін «профілактика» вживається, як у кримінології, так і в нормативно-правових актах як діяльність для недопущення формування, розвитку та реалізації причин і умов злочинності та злочинних проявів загалом [7, с. 319]. Саме у такому сенсі варто розуміти закріплене в ч. 2 ст. 1 КВК словосполучення «профілактика асоціальної поведінки засуджених».

У свою чергу, термін «попередження» вживається у науковій юридичній літературі та у нормативно-правових джерелах у контексті діяльності, що пов'язана з повідомленням про якусь небезпеку (попереджувати про щось) [7, с. 320], хоча, як вірно зазначає А. П. Закалюк, досі ряд авторів ототожнюють його з поняттям «запобігання злочинам», вживаючи поряд з цим саме термін «попередження» [7, с. 320]. Виходячи з цього, навряд чи можна визнати вдалим закріплення у ч. 1 ст. 104 КВК України словосполучення «попередження злочинів» при тому, що варто було б у законі визначити інше та змінити його у цій правовій нормі, а саме – «запобігання злочинам», що в даному випадку було б логічним з огляду вимог такого принципу нормотворчості (законотворчості), як системність побудови правових норм, який передбачає забезпечення

логічної послідовності, узгодженості та збалансованості положень нормативно-правових актів [1, с. 214].

Як показали результати даного дослідження, не менш запитань та дискусій викликає і термін «протидія», який все частіше вживається у наукових працях та у джерелах нормативно-правового характеру (наприклад, у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію». Теоретико-методологічні засади терміну «протидія» обґрунтували у своїх працях О. О. Бандурка та Л. М. Давиденко [8]. На їх переконання, враховуючи, що розглядувані аналогічні поняття носять переважно кримінологічний характер, слід використовувати об'єднуючий для всіх них термін «протидія злочинності», який включає два аспекти: кримінально-правовий і кримінологічний [8, с. 12]. Зокрема, кримінально-правовий елемент «протидії» складає діяльність правоохоронних органів по виявленню і розслідуванню злочинів, виявленню винуватих осіб та притягнення їх до встановленої законом відповідальності, судовому розгляду кримінальних проваджень, призначенню та виконанню покарань [8, с. 12].

У той самий час, кримінологічний аспект «протидії» утворює діяльність правоохоронних органів по виявленню причин і умов злочинності (криміногенних факторів), їх усунення, ослаблення або нейтралізації [8, с. 12]. Обґрунтовано заперечуючи такий підхід, А. П. Закалюк зазначив, що термін «протидія» в етимологічному смислі тлумачиться як дія, що чинить супротив (рос. наперекор) іншій дії або явищу, а діяльність з виявлення причин та умов злочинності у цьому криміно-

логічному контексті цього терміну навряд чи етимологічно адекватно відповідає сутності поняття «супротив» [7, с. 322]. Виходячи з цього, зазначений науковець зробив висновок про те, що термін «протидія» може бути використаний для відтворення загального впливу на злочинність, але він лише односторонньо (у виді «супротиву») відображає останній та не містить однозначної оцінки поняття «запобігання злочинності», тобто не може вживатися як такий, що за сутністю тотожний поняттю «запобігання» навіть у тих випадках, коли він вживається у широкому значенні [7, с. 322].

З таким підходом слід погодитись, якщо в основу покласти теорію запобігання злочинності та етимологічне значення слова «запобігання». У тлумачних словниках термін «запобігання» означає не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане [9, с. 267]. У науковій літературі під запобіганням злочинності розуміють різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю усунення їхньої дії [10, с. 305]. У свою чергу, один із сучасних вітчизняних розробників теорії запобігання злочинності В. В. Голіна вивів таке його визначення – це соціальна політика держави, спрямована на подолання кримінально небезпечних протиріч у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення і поступового витиснення (так зване загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реа-

лізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання) [11, с. 16]. При цьому, у структурі спеціально-кримінологічного запобігання злочинності (яке складає у цій роботі зміст предмета дослідження) він виокремив наступні елементи: 1) кримінологічну профілактику; 2) відведення злочинів; 3) припинення злочинів [11, с. 22].

Кримінологічна профілактика, на його думку, – це сукупність заходів щодо завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникли і детермінували злочинність або окремі її видів [12, с. 144]. Виходячи з цього, В. В. Голіна обґрунтував такі види кримінологічної профілактики: а) профілактику випередження, під якою він розуміє таку запобіжну діяльність спеціалізованих суб'єктів, що спрямована на недопущення виникнення і поширення криміногенних явищ і процесів у суспільному житті [11, с. 24]; б) профілактику обмеження, яка передбачає вжиття таких запобіжних заходів, що перешкоджають поширенню в країні, регіоні або місті кримінальних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формування типових рис різних категорій злочинців [11, с. 26]; в) профілактику усунення, яка визначає таку діяльність суб'єктів, яка послабляє або ліквідує негативні явища та процеси, що активізують злочинні прояви злочинності [11, с. 27]; г) профілактику захисту, яка розглядається як сукупність заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які сприяють виникненню злочинних проявів, та (опосередковано) антигромадських поглядів [11, с. 29].

Щодо змісту другого елемента кримінологічного запобігання зло-

чинності – відвернення злочинів, то його сутність проявляється у здійсненні сукупності спеціально-кримінологічних заходів запобіжного характеру, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, добровільної відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності [11, с. 144]. При цьому, у структурі цього напрямку запобігання злочинності науковці виокремлюють: 1) заходи переорієнтації анти-суспільної настанови (спеціальні економічні та соціально-психологічні програми; заходи, спрямовані на формування у громадян антикримінологічної культури; кримінальна поінформованість населення; організаційно-правові заходи; т. ін.) [12, с. 145]; 2) активні контрзаходи, а саме: переконання; застосування різних форм примусу; застереження (попередження); надання допомоги для осіб, звільнених з УВП закритого типу [12, с. 145].

Крім цього, В. В. Голіна у змісті запобіжної діяльності по відведенню злочинів виокремлює: а) заходи загального відвернення злочинів, під якими він пропонує розуміти сукупність спеціальних заходів, спрямованих на певне коло або групу осіб щодо усунення або нейтралізації їх злочинних намірів, добровільної відмови від злочинної поведінки [11, с. 31–32]; б) заходи індивідуального відвернення злочинів, сутність яких проявляється через специфічний комплекс заходів, які здійснюються різними суб'єктами запобіжної діяльності, щодо осіб, про яких достові-

рно відомо, що вони замислюють вчинення злочинів з метою активного втручання і впливу на свідомість, волю, поведінку та спосіб життя [11, с. 32].

Як показали результати даного дослідження, не менш специфічними по змісту та спрямованості є й заходи, які здійснюються у межах третього елемента кримінального запобігання – діяльністю по припиненню злочинних проявів, під якою в науці розуміють сукупність видів діяльності по недопущенню завершення розпочатого злочину шляхом розроблення і здійснення спеціальних заходів [12, с. 145] (у даному випадку мова ведеться про запобігання вчиненню злочинів на стадії готування та замаху на вчинення злочину (ст. ст. 13–15 КК)). Структурну зазначений елемент кримінологічного запобігання передбачають наявність: 1) заходів спонукання, які здійснюються з метою досягнення відмови кримінальної особи (осіб) від продовження злочинної діяльності («тактика переляку»); спонукання до добровільної відмови від вчинення злочину (ст. 17 КК); проведення різних заходів у межах ОРД; та ін. [11, с. 38]; 2) заходів перестереження (обережності), які застосовуються для того, щоб створити умови, які виключають можливість чи перешкоджають продовженню розпочатої злочинної діяльності (обладнання об'єктів права власності сигналізацією; засобами відеоспостереження;

посилення охорони шляхом залучення додаткових сил; т. ін.) [11, с. 38–39]; 3) заходів активного втручання, які передбачають негайну реакцію відповідних правоохоронних органів у разі, якщо зволікання може призвести до безпосереднього злочинного посягання (як от: затримання злочинця; проведення аудиту; огляд нежилых приміщень; т. ін.) [11, с. 39].

Як показали результати вивчення наукової літератури, кримінологи, крім зазначених, виокремлюють та обґрунтовують й інші критерії поділу на групи (види) заходи кримінального запобігання.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз усіх ознак поняття «запобігання злочинам у сфері виконання покарань» дає підстави стверджувати, що вони мають системний взаємозв'язок поміж собою, не дивлячись на те, що кожна із них має свої особливості, специфіку та процедуру реалізації у запобіжній діяльності, а також на те, що кожна із них забезпечується різними правовими джерелами, для яких характерними є на сьогодні правові колізії, недоречності і прогалини, що мають бути вирішені на нормативно-правовому рівні, з урахуванням сучасних доктринальних підходів, завдань тих реформ, що проводяться у зазначеній сфері суспільних відносин, а також вимог міжнародно-правових актів, згоду на які надала Верховна Рада України.

Список використаних джерел

1. Теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
2. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. Изд. 3-е, испр., перераб. Москва : Мартин, 2010. 704 с.

3. Тростюк З. А. Вимоги до термінологічного апарата Основної частини КК України та їх загальна характеристика. *Проблеми пенітенціарної теорії та практики*. 2001. №6. С. 102–107.
4. Фаренюк С. Я. Поняття режиму та його основні вимоги. *Кримінально-виконавче право* / за заг.ред. д.ю.н., проф. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2010. С. 564–579.
5. Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України: навч. посібник / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
6. Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань: навч. посіб. / Боровик А. В., Колб О. Г., Копотун І. М. та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. Г. Колба. Луцьк : СПД Гадяк Ж. В.; друкарня «Волиньполіграф», 2020. 320 с.
8. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика у 3-х кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре». 2007. 424 с.
9. Давиденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 302 с.
10. Словник української мови в 11 томах. Київ : Наука, 1972. Т. 3. 768 с.
11. Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем / Автори-упорядники: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О. С. Шеремет. Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2015. 658 с.
12. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
13. Голіна В. В. Поняття і система запобігання злочинності, класифікація запобіжних заходів. Кримінологія: підручник / за ред. В. В. Голіни та Б. М. Головкина. Харків : Право, 2014. С. 142–148.

References

- Petryshyn, O., Pohrebniak, V. (2014). *Teoriia derzhavy i prava*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Bulyko, A. N. (2010). *Bolshoi slovar ynostrannykh slov*. 35 tysiach slov. Yzd. 3-e, yspr., pererab. Moskva [in Russian].
- Trostriuk, Z. A. (2001). Vymohy do terminolohichnoho aparata Osnovnoi chastyny KK Ukrainy ta yikh zahalna kharakterystyka. *Problemy penitentsiarnoi teorii ta praktyky*, 6, 102–107 [in Ukrainian].
- Fareniuk, S. Ya. (2010). *Poniattia rezhymu ta yoho osnovni vymohy*. Kryminalno-vykonavche pravo. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Hel, A. P., Semakov, H. S., Yakovets, I. S. (2008). *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy*. Kyiv; Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Borovyk, A. V., Kolb, O. H., Kopotun, I. M. (2020). *Zapobihannia zlisnii nepokori vymoham administratsii ustanovy vykonannia pokaran*. Lutsk [in Ukrainian].
- Zakaliuk, A. P. (2007). *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii : teoriia i praktyka u 3-kh kn*. Кн. 1. Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky. Kyiv: Vydavnychiy Dim «In Yure» [in Ukrainian].
- Davydenko, L. M., Bandurka, A. A. (2005). *Protyvodeistvye prestupnosti: teoriya, praktyka, problemy*. Kharkov: Yzd-vo Nats.un-ta vnutr. Del [in Russian].
- Slovnnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh*. Kyiv: Nauka, 1972. T. 3 [in Ukrainian].
- Denysov, S. F., Denysova, T. A. (2015). *Kryminolohiia. Zahalna chastyna. Albom skhem*. Chernihiv: PAT «PVK «Desna» [in Ukrainian].
- Holina, V. V. (2011). *Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka)*. Kharkiv: Nats.yuryd.akad. Ukrainy [in Ukrainian].

Holina, V. V. (2014). *Poniattia i systema zapobihannia zlochynnosti, klasyfikatsiia zapobizhnykh zakhodiv. Kryminolohiia*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

D. Belkina, Postgraduate student of department of criminal law and process
East European national university named of Lesya Ukrainka
ORCID: 0000-0003-0759-4705

The legal collisions and gaps concerning the content of safety activity in places of detention

The need to consider this issue as a separate element of the subject of the study is due to several circumstances, namely: 1) securing in Part 2 of Art. 50 of the Criminal Code of Ukraine such purpose of punishment as prevention of committing new crimes by convicted persons; 2) defining the same goal in Part 1 of Art. 1 KVC; 3) the current state of crime, and the level of offenses and others in the sphere of punishment of Ukraine; 4) the need for scientific support and provision of those reforms that are being carried out in this field of state activity; 5) solving problems related to clarifying the content of the concepts of "prevention" and "counteraction" to crime, which are discussed in the scientific literature; 6) the need for scientific substantiation of the measures developed in this work concerning the improvement of the legal mechanism on preventive activities in the sphere of punishment; 7) the tasks of adapting national legislation to EU legislation, as well as bringing the legal status of prisoners in Ukraine to European standards.

At the same time, it should be noted that each of the above circumstances is relevant both in terms of compliance with the rules of legal technology and in accordance with the principles of rulemaking. In addition, the importance of these circumstances is that by clarifying their content, one can find additional arguments regarding the priority of substantive law (in this case – criminal law) over procedural (procedural, in particular - criminal) norms, and, therefore, to answer the question: what term should be used in legislation relating to the fight against crime - "prevention" or "counteraction". It is the above mentioned circumstances that have defined the topic of this scientific article and its main task is to develop a series of scientifically sound measures aimed at overcoming legal conflicts and gaps in the specified subject of research.

Keywords: *collision; gap; prevention of crimes; sphere of execution of punishments.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.21
УДК 343.28+343.29

*Бурбела Ю. С.,
здобувач кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3565-6574*

ДОБРОВІЛЬНЕ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОГО ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ: ПРОБЛЕМИ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ

У статті проаналізовано актуальні проблеми застосування термінів «шкода», «збиток», «відшкодування», «усунення», «компенсація», «загладжування» в контексті заохочувальних кримінально-правових норм, що стосуються добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Визначено переваги та недоліки їх застосування у КК України. Сформульовано пропозиції щодо уніфікації зазначених термінів з метою вироблення єдиних підходів щодо узгодженого їх застосування в кримінальному, кримінально-процесуальному та цивільному законодавстві.

Ключові слова: збиток; шкода; реституція; відшкодування завданого збитку; усунення заподіяної шкоди; потерпілий.

В статье проанализированы актуальные проблемы применения терминов «вред», «ущерб», «возмещение», «устранение», «компенсация», «заглаживание» в контексте поощрительных уголовно-правовых норм, касающихся добровольного возмещения нанесенного ущерба или устранения причиненного вреда. Определены преимущества и недостатки их применения в УК Украины. Сформулированы предложения по унификации указанных терминов с целью выработки единых подходов согласованного их применения в уголовном, уголовно-процессуальном и гражданском законодательстве.

Ключевые слова: ущерб; вред; реституция; возмещения нанесенного ущерба; устранение причиненного вреда; пострадавший.

Постановка проблеми. Розбудова України як незалежної та демократичної держави європейського зразка потребує створення ефективних механізмів захисту прав і свобод людини та громадянина від злочинних посягань, які досить часто знаходять свій прояв у заподіянні їм фізичної, моральної та матеріальної шкоди.

У системі таких механізмів важливе місце відводиться кримінально-правовому забезпеченню добро-

вільного відшкодування шкоди, завданої злочинцем. У КК України існує ціла система норм, що визначають підстави застосування заходів кримінально-правового заохочення у випадку добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

Нині застосування зазначених норм ускладнене низкою обставин, зокрема відсутністю базових термінів (шкода, збитки, відшкодування, усунення); застосуванням різної те-

рмінології у різних галузях законодавства для позначення шкоди чи збитків, завданих злочином (кримінальному, кримінальному процесуальному, цивільному) тощо.

Про недостатню ефективність застосування механізму добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди певною мірою свідчать і статистичні дані. Якщо у 2019 р. встановлена сума матеріальних збитків у провадженнях за якими закінчені розслідування складала 46138955,54 (46 млрд 138 млн 955 тис. грн), то відшкодовано збитків за вказаний період було лише на суму 2660453,24 (2 млрд 660 млн 453 тис. грн), тобто лише 17,3 % [1].

Постановка завдання. З огляду на зазначене виникла необхідність в удосконаленні понятійно-категоріального апарату, який застосовується під час добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, та приведення його у відповідність до кращих національних та зарубіжних стандартів з метою підвищення ефективності застосування відповідних кримінально-правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском у розроблення питань добровільного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди є дослідження українських учених – Ю. В. Бауліна, А. М. Бойка, І. А. Вартилицької, А. А. Вознюка, М. Є. Григор'євої, В. К. Грищука, О. П. Гороха, О. О. Дудорова, О. О. Житного, Т. І. Іванюк, О. О. Книженко, В. О. Навроцького, Є. С. Назимка, Є. О. Письменського, А. В. Савченка, А. А. Стрижевської, П. Л. Фріса, Г. О. Усатого, М. І. Хавронюка, П. В. Хряпінсько-

го С. Д. Шапченка, С. С. Яценка, А. М. Яценка та ін.

Одержані вченими висновки становлять потужний фундамент для розв'язання проблем кримінально-правового забезпечення добровільного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Водночас вивчення судової практики свідчить про те, що норми про добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди застосовуються не завжди правильно та достатньо ефективно, зокрема через різне їх тлумачення як судовими, так і правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу. Застосування кримінально-правових норм, що регулюють добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди у кримінальному законодавстві України нині ускладнене низкою проблемних питань.

Насамперед йдеться про відсутність єдиної, усталеної базової термінології (вона стосується в першу чергу таких понять як шкода, збитки, відшкодування, усунення). Це перешкоджає однозначному застосуванню відповідних заохочувальних кримінально-правових норм та призводить в окремих випадках до скасування судових рішень у зв'язку з неправильним застосуванням судом норм матеріального права.

Норми, що регулюють добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди мають міжгалузевий характер – функціонують не лише у кримінальному, але й кримінальному процесуальному, цивільному, адміністративному та інших галузях законодавства. Причому міждисциплінарною про-

блемою є застосування різної термінології у різних галузях законодавства для позначення шкоди чи збитків, завданих злочином.

Ні у кримінальному, ні у кримінальному процесуальному законодавстві поняття «шкода» і «збиток» не визначено. Поряд з цим у КПК України вживаються поняття «матеріальні збитки», «збитки внаслідок вчинення кримінального правопорушення», «шкода немайнового характеру», «шкода довкіллю», «шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням» тощо [2]. Водночас у ЦК України застосовано поняття «збитки» і «шкода» [3].

У тлумачному словнику під збитками розуміються матеріальні втрати [4, с. 441]. З огляду на це слід розкрити терміни «матеріальний» та «витрати». Матеріальний – стосовно до матерії; який існує незалежно від свідомості; протилежне духовний; який має відчутну форму; речовий, предметний; пов'язаний з володінням певною власністю, з прибутками, заробітком, грошима; матеріальний добробут; призначений для зберігання матеріалів [4, с. 651]. Натомість утрата (втрата) – дія, внаслідок якої хтось лишається без когось, чого-небудь, втрачає когось, щось; той (те), хто (що) втрачений (втрачене); що-небудь загублене, вкрадене, розбите і т. ін.; що-небудь утрачене, загублене, украдене, розбите; зменшення кількості чого-небудь; марне, без користі витрачання чого-небудь; гроші, кошти, витрачені на що-небудь; збитки [4, с. 1521]. Виходячи із семантичного значення відповідних термінів під збитками, які завдаються в результаті вчинення злочину слід розуміти втрату внаслідок злочину речей,

предметів, якими володіє потерпілий, включаючи його кошти, а також витрачання коштів на ліквідацію наслідків вчинення злочину.

Натомість термін «шкода» має декілька значень: 1) матеріальні втрати; збитки; збитки, втрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків; 2) те саме, що біда; 3) те саме, що пустун; 4) те саме, що вина; 5) співчуття до когось, чого-небудь; жаль; 6) про почуття прикrostі з приводу втрати чого-небудь; 7) про небажання витрачати, віддавати що-небудь, позбуватися чогось; 8) марно, даремно [4, с. 1624]. Очевидно, що для потреб цього дослідження найбільше значення має перше та друге значення терміну «шкода». Виходячи з цього можна стверджувати, що шкода від злочину може полягати у збитках, а також інших втратах і неприємностях, що виникають у зв'язку з вчиненням цього суспільно небезпечного діяння.

За результатами семантичного аналізу термінів шкода і збиток можна зробити висновок, що вони співвідносяться між собою як частина і ціле, де збитки є частиною, а шкода – цілим. Відтак, шкода включає збитки. Водночас можна зробити і другий висновок про те, що шкода не зводиться виключно до матеріальних втрат, тобто до збитків. Шкода окрім матеріальних втрат може включати також інші втрати та неприємності, які очевидно можуть утворювати моральну та фізичну шкоду.

Щодо співвідношення понять «шкода» і «збитки» в теорії кримінального права слід відмітити, що більшість вчених їх розмежовує. Наприклад, О. О. Житний робить висновок, що поняття «збитки» законода-

вещь вважає підпорядкованим щодо поняття «шкода», тобто збитки є лише різновидом шкоди [5, с. 123]. І. І. Митрофанов і Т. В. Гайкова стверджують, що поняття «шкода» у законодавстві України є ширшим за поняття «збитки». Шкода може бути відшкодована і в грошовій формі, і в натурі, а збитки – лише в грошовій формі, тобто шкода завжди включає в себе збитки [6, с. 199].

Розглянувши позиції вчених слід зазначити, що поняття «шкода» і «збиток» не співпадають. Ці кримінально-правові категорії не можна вважати і синонімічними. Поняття шкода – охоплює збитки. Натомість збитки є різновидом шкоди.

У КК України вживаються різні конструкції для позначення збитків і шкоди як у Загальній, так і Особливій частині КК України. Наприклад, «істотна шкода здоров'ю потерпілого» (ст. 137 КК України), «матеріальні збитки» (ст. 182 КК України), «матеріальна шкода» (ст. 206 КК України), «майнова шкода», «прямі збитки» (ст. 265 КК України) тощо.

Аналіз положень закону про кримінальну відповідальність дозволяє виокремити типові помилки, які допускає законодавець у використанні понять «збитки» і «шкода».

1. Одночасне вживання в одному й тому ж законодавчому положенні обох термінів як синонімів. Наприклад, відповідно до примітки 1 до ст. 232-1 КК України значним розміром (значним збитком, значною шкодою) у цій статті вважається розмір (збиток, шкода), який в п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. У цьому випадку законодавець і шкоду і збиток визначає у грошовому еквіваленті і повністю ототожнює їх, від-

так виникає питання який в цьому сенс?

2. Визначення шкоди через збитки. Наприклад, у примітці 2 до ст. 185 КК України законодавець значну шкоду визначає із врахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Знову ж виникає питання, навіщо тут вживати обидва терміни для позначення одного й того ж явища?

3. Застосування необґрунтовано великої варіації різновидів шкоди і збитків, позначаючи їх в окремих випадках за допомогою оціночних конструкцій. У КК України види шкоди визначають по-різному, зокрема як істотну, тяжку, значну, у великому, особливо великому розмірі. Водночас їх значення у різних складах злочинів різне.

Таким чином, незважаючи на те, що у законі про кримінальну відповідальність розмежовуються поняття «шкода» і «збиток», подекуди їх застосування слід визнати необґрунтованим, через ототожнення цих кримінально-правових категорій, паралельне їх вживання та різнобічне тлумачення.

Тому необхідно уніфікувати застосувану у законі про кримінальну відповідальність термінологію, що стосується визначення різновидів збитків і шкоди з метою як забезпечення правильної кваліфікації злочинів, так і оптимізації процесу їх добровільного відшкодування та усунення.

Не можна ототожнювати збитки і шкоду, якщо законодавець вживає їх паралельно. Якщо у кримінально-правовій нормі йдеться про

збиток, то відшкодувати слід саме його. Якщо ж вживається шкода, то вона може бути як матеріальною, так і фізичною та моральною.

Категорії «збитки» і «шкода» є основою подальших досліджень понятійно-категоріального апарату, що застосовується в механізмі добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. Адже існують проблеми у позначенні окремих видів шкоди та визначенні їх меж (наприклад, екологічної шкоди, шкода довкіллю тощо). На ці проблеми неодноразово звертали увагу вчені [7].

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди визначаються законодавцем з використанням термінів «відшкодування» та «усунення». З огляду на зазначене слід розкрити їх зміст та взаємозв'язок з метою вироблення єдиної практики застосування відповідних заохочувальних кримінально-правових норм. Необхідно також звернути увагу на коректність їх застосування та можливі перспективи удосконалення.

У тлумачному словнику відшкодування має такі значення: 1) дія за значенням відшкодувати; 2) те, що повертається комусь за зроблену шкоду, витрати [4, с. 185]. Натомість усунення означає: 1) доводити щонебудь до зникнення, припиняти існування; ліквідувати; виключати, викидати звідкись; 2) так чи інакше позбавлятися когось (відсторонити від якоїсь діяльності, справи, звільняти з роботи і т. ін.); позбуватися [4, с. 1518].

Аналіз семантичного значення терміну «відшкодування» свідчить про те, що він стосується шкоди або витрат і полягає в поверненні чо-

гось за зроблену шкоду, чи надання чогось взамін замість втраченого, а також поповнення витрат, збитків чимсь іншим. З огляду на таке його багатогранне значення цей термін може застосовуватися як у відношенні шкоди, так і збитків.

Водночас термін «усунення» стосується лише зникнення, припинення існування, ліквідування, позбавлення. Відтак, він найбільше підходить до збитків, оскільки їх можна ліквідувати, наприклад, шляхом повернення певної речі, її заміни на іншу чи відновлення попереднього стану. Однак термін «усунення» не може стосуватися усіх видів шкоди, зокрема фізичної та моральної, адже такі види шкоди не завжди зникають чи припиняють своє існування. У зв'язку з цим застосування терміну «усунення» по відношенню до шкоди є необґрунтованим. Усунення більше стосується збитків або виключно матеріальної шкоди. Говорити ж про усунення моральної чи фізичної шкоди некоректно, для таких ситуацій більше підходить термін відшкодування.

Невипадково окремі вчені зазначають про відшкодування шкоди [8, с. 183; 9, с. 9, с. 113; 10], а не про її усунення. Про відшкодування шкоди йдеться і в судових рішеннях [11]. Термін «відшкодування» вживається і в КПК України.

Натомість законодавець чітко асоціює поняття «відшкодування» зі збитками, а «усунення» зі шкодою. Це певною мірою суперечить семантичному аналізу термінів «відшкодування» та «усунення». Тому й не дивно, що незважаючи на це в судовій практиці його використовують як з поняттям «збитки» [12], так і «шкода» [13].

З огляду на вживання в одній конструкції термінів «усунення» та «відшкодування» варто акцентувати на їх відмінності. Очевидно, що ідея закладалася в тому, що усунення стосується не будь-якого способу відшкодування шкоди, а лише такого, який передбачає особисту поведінку особи, яка вчинила злочин, спрямовану на ліквідацію шкоди власними силами, тобто в натурі. Відповідно до положень ч. 4 ст. 22 ЦК це означає передання речі того ж роду та тієї ж якості, полагодження пошкоджені речі тощо [3]. Таким чином, усунення завданої шкоди є лише одним із способів її відшкодування. У зв'язку з цим виникає законмірне питання навіщо його відокремлювати серед інших способів. Він не так часто зустрічається у судовій практиці і стосується переважно пошкоджених речей (пошкодженого майна).

Нині для маневру в арсеналі правових інструментів правоохоронці можуть враховувати й інші способи відшкодування шкоди, завданої злочином, зокрема передачу потерпілому замість знищеної іншої нової речі, компенсування фізичної чи моральної шкоди потерпілому. Водночас виокремлювати кожен спосіб відшкодування шкоди, завданої злочином, в якості самостійного елемента конструкції заохочувальної норм не має особливої потреби.

З огляду на це можна зробити висновок про необґрунтованість застосування терміну «усунення» в контексті саме шкоди. Взамін цього термін «відшкодування» може бути застосований як до шкоди, так і збитків.

Окрім термінів «відшкодування» та «усунення» в контексті дослі-

джуваної конструкції позитивних післязлочинних дій пропонується використовувати й інші терміни, зокрема «компенсація», «згладжування», а за кордоном досить поширеним є термін «реституція» [14; 15].

В тлумачному словнику компенсувати означає давати компенсацію за що-небудь; відшкодувати; поповнювати, вирівнювати, зрівноважувати що-небудь [4, с. 560]. Цікавим є той факт, що компенсація виходячи із семантичного значення цього терміну включає інший термін – «відшкодування». Найчастіше термін «компенсація» вживають у відношенні моральної шкоди. Існує навіть пропозиція в контексті моральної шкоди замінити термін «відшкодування» на «компенсація» [16, с. 9–10]. Хоча очевидним є той факт, що цей термін, з огляду на його семантичне значення, можна застосовувати в контексті усіх видів шкоди.

У КПК України вживається конструкція «відшкодування (компенсація) шкоди». Є навіть окрема глава – 9 «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов». Аналогічна конструкція вживається і в ЦК України, наприклад в ст. 1177 «Відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення», хоча в самій статті в частині першій вживається поняття «відшкодування», а в частині другій – «компенсація». З огляду на це можна стверджувати, що у цивільному законодавстві зазначені терміни вживаються як синоніми. Водночас в КПК України є певна відмінність: компенсація стосується випадків відшкодування за рахунок Державного бюджету України. У більшості інших норм як ЦК та

КПК України застосовується термін «відшкодування» як у контексті «шкоди», так і «збитків». З огляду на це логічною може бути пропозиція вживати термін компенсація виключно для випадків відшкодування шкоди за рахунок Державного бюджету України, а для випадків відшкодування шкоди особою, яка її завдала в результаті вчинення злочину – застосовувати термін «відшкодування».

Окремі вчені виділяють ще й термін загладжування шкоди, заподіяної злочинцем [17, с. 184]. Термін «загладжувати» має такі значення: 1) робити гладким, вирівнювати, розправляти що-небудь нерівне, кошлате, зім'яте і т. ін.; 2) пом'якшувати враження від поганої поведінки, грубого вчинку і т. ін. [4, с. 384]. варто погодитися з тим, що зазначений термін можна вживати у тому випадку, якщо потерпілому заподіяна фізична або моральна шкода, ліквідувати, позбутися чи припинити її навряд чи можливо [17, с. 170]. Вцілому не заперечуючи аргументів на користь переваг застосування цього терміну «загладжування заподіяної шкоди» варто відмітити його.

Однак, хоча термін «загладжування» має переваги перед терміном «усунення», однак слід наголосити на тому, що він не має особливих переваг перед терміном «відшкодування», який широко застосовується в різних галузях законодавства.

На підставі вищезазначеного вважаємо, що найбільш прийнятним терміном для позначення відповідної позитивної післязлочинної поведінки є термін «відшкодування».

Висновки. Незважаючи на те, що терміни «шкода» і «збиток» у сво-

їх значеннях не співпадають у науці кримінального права та практиці застосування кримінального законодавства існують труднощі у їх застосуванні, пов'язані із розмежуванням та неоднозначним тлумаченням.

Вирішення цієї проблеми вбачається одним із таких способів: 1) використання для потреб кримінального права значення цих термінів, що використовується у цивільному та іншому законодавстві; 2) закріплення їх визначення у законі про кримінальну відповідальність. У будь-якому випадку ці терміни слід уніфікувати, надавши їм легального визначення.

Аналіз положень закону про кримінальну відповідальність дозволяє виокремити типові помилки, які допускає законодавець у використанні понять «збитки» і «шкода»: 1) одночасне вживання в одному й тому ж положенні обох термінів як синонімічні; 2) визначення шкоди через збитки; 3) застосування необґрунтовано великої варіації різновидів шкоди і збитків, позначаючи їх в окремих випадках за допомогою оціночних конструкцій.

Аналіз семантичного значення термінів «відшкодування» та «усунення» в контексті таких категорій як «збитки» та «шкода» свідчить про необґрунтованість їх вживання у конструкції «добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди». Оскільки добровільне усунення заподіяної шкоди є лише одним і не найбільш поширеним способом її відшкодування немає необхідності у його виокремленні.

На підставі вищезазначеного вважаємо, що найбільш прийнятним терміном для позначення відповід-

ної позитивної післязлочинної поведінки є термін «відшкодування». Саме його слід застосовувати у кримінальному законодавстві.

Під відшкодуванням завданої шкоди слід розуміти усунення, компенсацію, згладжування різних її видів. Це дії спрямовані на ліквідацію наслідків злочину, відновлення попереднього стану речей або приведення їх до придатних для користування характеристик, передачу

потерпілому замість знищеної іншої нової речі, компенсування фізичної чи моральної шкоди.

З урахуванням зазначених положень слід удосконалити юридичні конструкції добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди у кримінально-правових нормах, що стосуються пом'якшення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування.

Список використаних джерел

1. Статистична звітність Генеральної прокуратури України за 2019 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402 (дата звернення 25.02.2020).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 25.02.2020).
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 25.02.2020).
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
5. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 210 с.
6. Митрофанов І. І., Гайкова Т. В. «Шкода» та «збитки»: співвідношення понять. *Вісник КрНУ ім. Михайла Остроградського*. Вип. 3/2012 (74). С. 196–200.
7. Gerasimenko A. Environmental Damage in the Criminal Trial of Russia. In «New Silk Road: Business Cooperation and Prospective of Economic Development». *Atlantis Press*. 2020. March. pp. 144–147. DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.200324.027>.
8. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 236 с.
9. Вознюк А. А., Назимко Є. С. Проблемні питання законодавчої регламентації заохочувальних кримінально-правових норм, що стосуються відшкодування шкоди, завданої державі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. № 1(62). С. 119–120.
10. Відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням: навч. посіб. [Текст] / [А. А. Вознюк, Д. О. Алексєєва-Процюк, С. С. Бичкова, Бурбела Ю. С. та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук. проф. С. С. Чернявського. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 136 с.
11. Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 02 берез. 2020 р. у справі № 194/2061/19. Провадження № 1-кп/194/19/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87932219> (дата звернення 05.03.2020).
12. Ухвала Маньківського районного суду Черкаської області від 26 груд. 2019 р. у справі № 701/1424/19. Провадження № 1-кп/701/137/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86638507> (дата звернення 25.02.2020).
13. Ухвала Гайсинського районного суду Вінницької області від 19 груд. 2019 р. у справі № 129/2547/19. Провадження № 1-кп/129/512/2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86439135> (дата звернення 25.02.2020).

14. Kiefer R. P., Worthington E. L., Wenzel M., Woodyatt L., & Berry J. W. Apology and Restitution in a Role-play Restorative Justice Experiment: Multiple Perspectives, Multiple Measures. *Journal of Psychology and Theology*. 2020. DOI: <https://doi.org/10.1177/0091647120911114>.
15. Pasaribu R. T. H. Fulfillment of Restitution Right of Human Trafficking Crime Victim through Restorative Justice Approach in Criminal Justice System in Indonesia. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*. 2020. № 7(2). P. 504–518. DOI: <http://dx.doi.org/10.18415/ijmmu.v7i2.1521>.
16. Майстер І. П. Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту особистих немайнових прав фізичної особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Генеральна прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України, 2015. 20с.
17. Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 204 с.

References

- Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy* (2009) / Uklad. i golov. red. Busel, V. T. Irpin': VTF «Perun» [in Ukrainian].
- Zhytnyj, O. O. (2003). Zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti u zvyazku z dijovym kayattjam: *Extended abstract of candidate's thesis*. Harkiv [in Ukrainian].
- Mytrotanov, I. I., Gajkova, T. V. (2012). «Shkoda» ta «zbytky»: spivvidnoshennya ponyat'. *Visnyk KrNU im. Myhajla Ostrograds'kogo*, 3/(74), 196–200 [in Ukrainian].
- Gerasimenko, A. (2020). Environmental Damage in the Criminal Trial of Russia. In «*New Silk Road: Business Cooperation and Prospective of Economic Development*». Atlantis Press, 144–147. DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.200324.027>.
- Voznyuk, A. A. (2015). *Special'ni vydy` zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti uchashnykiv organizovanyx zlochnnyx obyednan`*. Kyiv: Nacz. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Voznyuk, A. A., Nazymko, Ye. S. (2013). Problemni pytannya zakonodavchoyi reglamentaciyi zaوخochuval'nyx kryminal'no-pravovyx norm, shho stosuyut'sya vidshkoduvannya shkody, zavdanoyi derzhavi. *Visnyk Luganskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnix sprav imeni E. O. Didorenka*, 1(62), 119–120 [in Ukrainian].
- Voznyuk, A. A., Alyeksyeyeva-Procyuk, D. O., Bychkova, S. S., Burbela, Yu. S. ta in. (2017). Vidshkoduvannya poterpilomu shkody, zavdanoyi kryminal'nym pravoporushennyam: navch. posib.; za zag. red. d-ra yury`d. nauk. prof. S. S. Chernyavs'kogo. Kyiv: Nacz. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Kiefer, R. P., Worthington, E. L., Wenzel, M., Woodyatt, L., & Berry, J. W. (2020). Apology and Restitution in a Role-play Restorative Justice Experiment: Multiple Perspectives, Multiple Measures. *Journal of Psychology and Theology*. DOI: <https://doi.org/10.1177/0091647120911114>.
- Pasaribu, R. T. H. (2020). Fulfillment of Restitution Right of Human Trafficking Crime Victim through Restorative Justice Approach in Criminal Justice System in Indonesia. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 7 (2), 504–518. DOI: <http://dx.doi.org/10.18415/ijmmu.v7i2.1521>.
- Majster, I. P. (2015). Kompensaciya moral'noyi shkody yak sposib zaxystu osobystyx nemajnovyx prav fizychnoyi osoby: *Extended abstract of candidate's thesis*, Kyiv: General'na prokuratura Ukrayiny, Nacz. akad. prokuratury` Ukrayiny, 20 [in Ukrainian].
- Grygor'yeva, M. Ye. (2007). Zvil'nennya osoby vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti u zvyazku z yiyi dijovym kayattjam: *Extended abstract of candidate's thesis*. Harkiv, 204 [in Ukrainian].

Yu. Burbela, *Researcher of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0002-3565-6574

**Voluntary compensation of the caused
damage or elimination of the damage caused: the problem
of conceptual-categorical apparatus**

The article analyzes actual problems of the application of the terms «loss» «damage», «refund», «elimination», «compensation», «smoothing» in the context of encouraging criminal-legal norms on voluntary compensation of the caused damage or elimination of the damage caused.

It argues that the interdisciplinary nature of the legal categories of «damage» and «loss» requires their harmonization with the aim of developing common approaches regarding the harmonized application in the criminal, criminal-procedural and civil legislation.

It was established that despite the fact that the criminal law delineates the concept of «damage» and «loss» in some places, their use should be recognized ungrounded, through the identification of these criminal-legal categories and improper use.

As a result of the analysis of the provisions of the law on criminal liability, the typical mistakes that the legislator makes in using the terms «damage» and «loss» are highlighted, as well as ways of their correction are suggested.

Determined the advantages and disadvantages of the application of the criminal code of the terms «loss», «damage», «refund», «elimination», «compensation», «smoothing». Formulated proposals on the standardization of the deadlines, and optimization of the legal construction of «voluntary compensation of the caused damage or elimination of the caused harm» to the criminal legal provisions concerning mitigation of punishment, release from criminal liability and punishment and serving it.

Keywords: *loss; damage; restitution; compensation for the loss caused; elimination of the damage caused; victim.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.22
УДК 343.8

*Колб Р. О.,
магістр права та банківської справи,
консультант АТ КБ «Приватбанк»
ORCID: 0000-0003-0187-3391*

ПРО ДЕЯКІ ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

У статті з'ясовано сутність і зміст кримінологічної характеристики злочинів, які мають місце в органах та установах виконання покарань, а також доведено їх практичну значущість для сфери виконання покарань та запобігання рецидивної злочинності в цілому в Україні.

***Ключові слова:** кримінологічна характеристика; злочин; засуджений; персонал колоній; місця позбавлення волі; запобігання; рецидивна злочинність;*

В статье установлены сущность и содержание криминологической характеристики преступлений, имеющих место в органах и учреждениях по исполнению наказаний, а также доказано ее практическое значение для сферы исполнения наказаний и профилактики рецидивной преступности в целом в Украине.

***Ключевые слова:** криминологическая характеристика; преступление; осужденный; персонал колоний; места лишения свободы; профилактика; рецидивная преступность.*

Постановка проблеми. Як свідчить практика, для організації ефективної діяльності по запобіганню вчиненню тих чи інших злочинів інколи бракує відомостей, що стосуються їх змісту та сутності. В кримінології таке узагальнення даних про конкретний злочин називають кримінологічною характеристикою [1, с. 92].

Особливо актуальною зазначена проблема є для сфери виконання покарань, одним із ключових завдань якої є запобігання рецидивної злочинності в Україні. Більш того, як у нормах матеріального права (зокрема, в ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу (далі – КК) України), так і в

нормах кримінально-виконавчого права (ч. 1 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу КВК)) до системних елементів мети покарання віднесено діяльність по запобіганню вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Проте, через низьку ефективність даного виду запобіжної діяльності, включаючи й недостатність інформації щодо особи злочинця та в цілому – про середовище, причини та умови, що детермінували вчинення того чи іншого злочину, тощо – щорічно кількість злочинів, які вчиняються в органах та установах виконання покарань (УВП) України у розрахунку на 1 тис. засуджених є не-

змінною (навіть при зменшенні у декілька разів загальної кількості цих осіб [2]). Так, у 1991 році засудженими, які відбували покарання у виді позбавлення волі, було вчинено 800 злочинів на 153 тис. осіб, що тримались в установах виконання покарань (УВП) (у розрахунку на 1 тис. засуджених це складало 3,9 злочини (у 1990 р. 4,44)) [3, с. 1].

У свою чергу, персонал колоній у 1991 році вчинив 19 злочинів [3, с. 22].

У 1999 році (першому році самостійного функціонування органів та УВП в системі органів державної виконавчої влади в Україні [4]) з боку засуджених, які тримались в УВП, було зареєстровано 429 злочинів (рівень злочинності склав 3,85 злочини) [5, с. 11] при збільшенні загальної кількості цих осіб за 10-річний період майже на 10 тис. (до 164 тис. засуджених) [5, с. 62], а з участю персоналу УВП – 6 злочинів [5, с. 62].

У 2010 році (останньому періоді самостійної діяльності органів та установ виконання покарань [6]) засудженими, які відбували покарання в УВП, було вчинено 404 злочини (рівень злочинності у розрахунку на 1 тис. осіб склав 3, 52 (у 2009 р. – 3,85) [7, с. 3], при зменшенні кількості засуджених на 34 тис. (до 130 тис. 380 засуджених)) [7, с. 56], а з участю персоналу УВП – 93 особи [8, с. 322–345].

У 2016 році (часу активних реформ у сфері виконання покарань та повного підпорядкування органів та установ виконання покарань Міністерству юстиції України [9]) засудженими, які тримались в УВП, було вчинено 298 злочинів (коефіцієнт злочинності склав 4, 91 у розрахунку на 1 тис. осіб (у 2015 – 6,54) при зме-

ншенні загальної кількості засуджених більш, ніж на 13 % у порівнянні з 2015 роком [10, с. 1-12]. У той самий час, у 2016 році персоналом УВП було вчинено 102 злочини (у 2015 р. – 111) [10, с. 12].

Постановка завдання. Отже, якщо узагальнити показники злочинності у сфері виконання покарань на протязі 26-річного періоду (1991-2016 рр.), то слід констатувати, що, не дивлячись на суттєве зменшення кількості засуджених, які відбували покарання у кримінально-виконавчих установах відкритого (виправні центри) та закритого типу (виховні та виправні колонії) (ч. ч. 2, 3 ст. 11 КВК України), із 152 тис. осіб у 1991 році до 61 тис. засуджених у 2016 році, рівень злочинності цих осіб у розрахунку на 1 тис. з 3,9 злочинів у 1991 році збільшився до 4,91 у 2016 році.

Аналогічні негативні тенденції склались і з персоналом УВП, кількість вчинених злочинів яких з 19 у 1991 році зросло до 102 у 2016 році (ріст у 5,4 рази абр на 81,4 %).

Таким чином, в наявності складна прикладна проблема, яка в умовах проведення в Україні заходів, визначених у Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, що схвалена у вересні 2017 року розпорядженням Кабінету Міністрів України [11], потребує вирішення, включаючи й на доктринальному рівні.

Саме зазначені обставини й обумовили вибір теми даної наукової статті, а також визначили її головне завдання – довести необхідність більш активного та ефективного використання у запобіганні злочинам у сфері виконання покарань України можливостей кримінологіч-

ної характеристики – як одного із дійових засобів інформаційного забезпечення даного виду соціально-профілактичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показали результати вивчення наукової літератури, постійним предметом наукових досліджень кримінологічна характеристика є в працях О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, В. В. Василевича, В. В. Голіни, Б. М. Головіна, О. М. Джужи, Т. А. Денисової, О. Г. Колба, А. В. Савченка, В. О. Тулякова, В. І. Шакуна та інших сучасних вчених.

Поряд з цим, дані комплексного вивчення сфери виконання покарань через призму відомостей, що характеризують злочинність двох інтегрально протилежних систем (засуджених і персоналу УВП) у наукових джерелах не здійснено, хоча необхідність у цьому є очевидною, про що свідчать приведені вище аналіз статистичних даних злочинності за 1991–2016 роки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових та навчально-методичних видань свідчить про те, що кримінологічну характеристику злочинів мова ведеться у підручниках, навчальних посібниках та інших кримінологічних джерелах, а також у дисертаціях. Поряд з цим, досі теоретичні спори та дискусії з означеної проблематики не закінчені, що, без сумніву, й позначається на ефективності практичної діяльності по запобіганню злочинам.

У повній мірі це стосується й сфери виконання покарань, у якій також відсутні єдині позиції щодо змісту та елементів кримінологічної характеристики злочинів. Так, В. В. Лопоха у своїй кандидатській дисертації вивів наступне визначен-

ня поняття «кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються персоналом виправних колоній у ході виконання покарання у виді позбавлення волі» - це стійкі відомості про рівень, структуру, динаміку та географію злочинних діянь, а також про осіб, що їх вчиняють, та потерпілих від злочинів, тобто нові відомості про стан злочинів, що вчиняються даною категорією персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України, повні та точні знання про ці суспільно небезпечні явища для ефективного та науково обґрунтованого запобігання зазначеного виду злочинів [12, с. 68].

У свою чергу, А. В. Головкін та Ю. О. Левченко переконані, що під кримінологічною характеристикою злочинів, які вчиняються персоналом ДКВС України, слід розуміти узагальнені за допомогою статистичних та інших наукових методів дослідження офіційні відомості про стан, рівень, структуру, динаміку та географію злочинів, що вчиняють зазначені суб'єкти, кримінологічно-значущі дані про цих осіб, а також про потерпілих від цих злочинів та про детермінанти вчинення і ціну цих суспільно небезпечних діянь, що отримані з метою розробки науково обґрунтованих заходів по запобіганню даного виду злочинів [1, с. 94].

Результати дослідження наукової літератури показали, що у ній висвітлені й інші підходи з означених питань. Так, А. В. Годлевська-Коновалова у своїх наукових працях сформулювала авторське визначення поняття «кримінологічної характеристики злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань», а саме – це узагальнені статис-

тичні дані науково обґрунтовані відомості кримінально-правового змісту про рівень, структуру, динаміку, ціну, характер, географію й топографію цього злочину, а також про його детермінанти та про осіб, які їх вчиняють і потерпілих від вказаної протиправної діяльності, що мають кримінологічне значення [13, с. 8].

Знову ж таки, як свідчить практика, здійснення кримінологічної характеристики будь-яких злочинів, є необхідною умовою, не тільки всіх видів запобіжної діяльності, а й кримінологічного прогнозування та планування протидії злочинності у цілому в державі, враховуючи, що і перше [14, с. 171], і друге [14, с. 174–175] є необхідною умовою діяльності всіх суб'єктів запобігання злочинам.

Отже, якщо узагальнити зазначені та інші підходи, що сформувався серед науковців щодо змісту кримінологічної характеристики злочинів [15, с. 11–12], то можна зробити висновок, що її слід віднести до одного із елементів інформаційного забезпечення діяльності щодо запобігання злочинності та злочинним проявам в Україні.

Як з цього приводу слушно зауважив А. П. Закалюк, вирішення зазначених завдань стосовно діяльності по запобіганню злочинам обумовлюються, у тому числі інформаційним забезпеченням щодо їх реалізації, передусім щодо опосередкованого та безпосереднього предмета діяльності, тобто стосовно злочинності, її причин і умов, інших детермінантів, динаміки їхньої зміни, спрямування і змісту запобіжних заходів і засобів, оцінки їхньої результативності, відповідних знань та умінь (навичок) суб'єктів діяльності [16, с. 359]. Поряд з цим, як у свій час

встановив А. П. Закалюк, інформаційне забезпечення запобіжної діяльності в Україні знаходиться на низькому рівні [16, с. 363].

Показовою у цьому є ситуація, що склалась на нормативно-правовому та практичному рівнях у сфері виконання покарань. Зокрема, мова ведеться про те, що потрібна для забезпечення запобіжної діяльності в УВП інформація, передусім про причини, умови, інші детермінанти злочинності, окремих її видів, на сьогодні відсутня, через що вона не піддається аналізу та не враховується при розробці і здійсненні заходів щодо удосконалення організації запобігання злочинам і правопорушенням, як з боку засуджених, так і персоналу органів та установ виконання покарань.

Так, у ст. 104 КВК України одним із завдань оперативно-розшукової діяльності (ОРД) в колоніях визначено вивчення причин і умов, що сприяють вчинення злочинів та інших правопорушень, але будь-яких правових механізмів його реалізації законодавець не створив. Відсутні вони й на відомчому інформаційно-правовому рівні, позаяк жоден із цих актів не зобов'язує персонал УВП займатись цією діяльністю.

Більш того, окремі норми КВК з цих питань є суперечливими та не забезпечують мети запобігання злочинності у сфері виконання покарань. Зокрема, як це зазначено в ч. 2 ст. 35 КВК, за результатами у тому числі кримінологічної характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, яка затверджується начальником колонії.

У той самий час, у ч. 1 ст. 95 даного Кодексу визначено, що для цьо-

го персоналу УВП надається тільки 14 діб, що свідчить про формальне відношення законодавства до створення відповідних правових гарантій, спрямованих на виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів особами, за які вони засуджені чи тримаються у місцях позбавлення волі. Як наслідок: щорічно у структурі осіб, які вчинили повторні злочини у ході відбування даного покарання, засуджені, які перебували на профілактичних обліках УВП, складають 34 %, а порушники встановленого порядку виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі – 66 % [5, с. 13].

Саме відсутність належного інформативного забезпечення й привела ріст злочинності персоналу УВП майже 90 % у сьогоднішні, по зрівнянню з 1991 роком. І, це при тому, що ще у 1999 році до Кабінету Міністрів України Академією правових наук України (тепер – Національна академія правових наук України) було надано наукові розробки щодо причин і умов деяких видів злочинності з пропонуванням розроблення наукових засад створення Державної автоматизованої системи кримінологічної інформації (ДАСКУ), яка мала містити інформацію про причини й умови злочинності, тенденції їх зміни [16, с. 363-364]. Але досі зазначена інформаційна система не створена через відсутність фінансових можливостей у державі та складність в отриманні інформації від різних суб'єктів запобіжної діяльності.

Пропозиції аналітичного характеру можна зустріти й в наукових розробках фахівців у галузі криміна-

льно-виконавчого права. Так, О. Г. Колб ще у 2007 році обґрунтував необхідність доповнення КВК України спеціальним розділом, у якому закріпити об'єкти кримінологічного впливу на особу; суб'єкти; принципи запобіжної діяльності тощо [17, с. 131-138], проте досі даний Кодекс з означених питань не зазнав жодних видозмін.

У свою чергу, у 2019 році А. В. Годлевська-Коновалова у своїй кандидатській дисертації слушно запропонувала доповнити КВК ст. 104-1 «Об'єкти запобігання злочинам» (засуджені, схильні до втечі; захоплення заручників; злісної непокори тощо.) [13, с. 14].

На даний час це питання регулюється розділом XXIII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП) [18], що суперечить вимогам ч. 2 ст. 19, ч. 3 ст. 63 та п. 14 ст. 92 Конституції України, відповідно до яких правообмеження для засуджених та діяльності у цьому контексті органів та установ виконання покарань визначаються виключно на підставі закону.

Висновки. Таким чином, результати проведеного аналізу дають можливість стверджувати, що чітке визначення змісту кримінологічної характеристики злочинів має не тільки і не стільки теоретичне значення, скільки практичне спрямування як необхідний елемент інформаційного забезпечення злочинам у цілому в Україні (наприклад, з питань рецидивної злочинності) та кримінальним правопорушень у сфері виконання покарань, зокрема.

Список використаних джерел

1. Корупційні та інші злочини, що вчиняються у сфері виконання покарань: кримінологічна характеристика та запобігання : навч. посібник / за ред. д. ю. н., проф. О. Г. Колба. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2019. 444 с.
2. Дані про чисельність засуджених та ув'язнених, які тримаються у кримінально-виконавчих установах та слідчих ізоляторах України станом на 01.07.2019 року. URL: <https://kvs.gov.ua/2019/harakteristika/01.07.2019.pdf>. (дата звернення: 03.02.2020).
3. Некоторые показатели деятельности уголовно-исполнительной системы МВД Украины в 1991 году: Информ. бюллетень. Киев: ГУИН МВД Украины, 1992. 28 с.
4. Про виведення Державного департаменту України з питань виконання покарань з підпорядкування МВС України: Указ Президента України від 12 березня 1999 року. № 248/99. Офіційний вісник України. 1999. № 11. Ст. 24.
5. Оперативно-службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1999 році: Информ. бюллетень. Київ : ДДУПВП, 2000. № 4. 84 с.
6. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 9 грудня 2010 року. Офіційний вісник України. 2010. № 94. Ст. 3334.
7. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2010 році : Информ. бюллетень. Київ: ДПТС України, 2011. Кн. 1. 70 с.
8. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній : Монографія. / О. Г. Колб, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. д. ю. н., проф., член-кореспондента НАПНрУ В. В. Коваленка. Київ: Атіка, 2011. 367 с.
9. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів управління Міністерства юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 року № 348. Офіційний вісник України. 2016. № 44. Ст. 111.
10. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році : інформ. бюллетень. Київ: Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.
11. Концепція про реформування (розвиток) пенітенціарної системи України, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року. *Урядовий кур'єр*. 22.09.2017 р. № 178.
12. Лопоха В. В. Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом виправних колоній України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ: Інститут адвокатури України, 2016. 224 с.
13. Годлевська-Коновалова А. В. Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань : автореф... дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ: Класичний приватний університет, 2019. 20 с.
14. Кримінологія : підручник для студентів вищ. навч. закл. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
15. Шкуро В. В. Кримінологічна характеристика та протидія суїцидальності як фоновому для злочинності явищу : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків: ХНУВС, 2016. 250 с.
16. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : У 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

17. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ: НАВС України, 2007. 513 с.

18. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : затв. наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року № 2823/5. *Офіційний вісник України*, 2018. №70. 285 с.

References

Kolb, O. (red.). (2019). *Korupsiini ta inshi zlochynty, shcho vchyniaiutsia u sferi vykonannia pokaran: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kondor» [in Ukrainian].

Kolb, O., Dzhuzha, O., Vasylevych, V. (2011). *Kryminolohichni ta operatyvno-rozshukovi zasady zapobihannia zlochyntam i pravoporushenniam, shcho vchyniaiutsia personalom vypravnykh kolonii*. Kyiv: Atika, [in Ukrainian].

Lopokha, V. V. (2016). *Zapobihannia zlochyntam, shcho vchyniaiutsia personalom vypravnykh kolonii Ukrainy* (dys... kand. yuryd. nauk). Kyiv: Instytut advokatury Ukrainy [in Ukrainian].

Hodlevska-Konovlova, A. V. (2019). *Zapobihannia zlisni nepokori vymoham administratsii ustanovy vykonannia pokaran*. (Avtoref ... dys. kand. yuryd. nauk). Kyiv: Klasychnyi pryvatnyi universytet [in Ukrainian].

Dzhuzha, O. M. (red.). (2002). *Kryminolohiia*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Shkuro, V. V. (2016). *Kryminolohichna kharakterystyka ta protydiia suitsydnosti yak fonovomu dlia zlochyynosti yavyshchu*. (Dys... kand. yuryd. nauk). Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

Zakaliuk, A. P. (2007). *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka*. Kyiv: Vydavnychiy Dim «In Yure» [in Ukrainian].

Kolb, O. H. (2007). *Ustanova vykonannia pokaran yak sub'iekt zapobihannia zlochyntam* (dys... dokt. yuryd. nauk). Kyiv: NAVS [in Ukrainian].

R. Kolb, Master of Laws and Banking Consultant of JSC CB "Privatbank"
ORCID: 0000-0003-0187-3391

On some practical aspects of criminological characteristics of crimes committed in the sphere of execution of punishments of Ukraine

As practice has shown, in order to organize effective activities to prevent the commission of certain crimes, sometimes there is a lack of information regarding their content and nature. In criminology, such a generalization of data on a specific crime is called a criminological characteristic.

Particularly urgent is the problem identified in the field of punishment, one of the key tasks of which is the prevention of recidivism in Ukraine. Moreover, both in the rules of substantive law (in particular, in Part 2 of Article 50 of the Criminal Code (hereinafter referred to as the Criminal Code) of Ukraine), and in the rules of criminal law (Part 1 of Article 1 of the Penal Code of the KVC) systematic elements of the purpose of punishment include activities to prevent the commission of new crimes by both convicted persons and others.

However, due to the low effectiveness of this type of preventive activity, including the lack of information about the perpetrator and, in general, the

environment, the causes and conditions that determined the commission of a crime, etc. - the number of crimes perpetrated in the penitentiary agencies and institutions annually (GDP) of Ukraine per 1,000 prisoners is unchanged (even if the total number of these persons is reduced by several times). For example, in 1991, convicts serving a sentence of imprisonment were charged with 800 crimes per 153 thousand persons held in prisons (the rate per 1,000 prisoners was 3.9 crimes (in 1990, 4.44).

In 1991, the colony staff committed 19 crimes. In 1999 (the first year of self-functioning of bodies and PECs within the system of state executive bodies in Ukraine), 429 crimes were registered by convicts who were being held in PUPs (crime rate was 3.85 crimes), while the total number of these persons increased by 10 -year period is almost 10 thousand (up to 164 thousand convicts), and with the participation of police personnel – 6 crimes.

In 2010 (the last period of independent activity of bodies and institutions of punishment execution), 404 crimes were committed by convicts who served their sentences in the prison (the crime rate per 1,000 persons was 3, 52 (in 2009 – 3.85), while reducing the number of convicts by 34 thousand (up to 130 thousand 380 convicts)), and with the participation of the staff of the prison - 93 persons.

In 2016 (the time of active reforms in the sphere of punishment and full subordination of bodies and institutions of execution of sentences to the Ministry of Justice of Ukraine), 298 crimes were committed by convicts, who had a crime rate of 4.91 per 1 thousand persons (in 2015 – 6.54), while reducing the total number of convicts by more than 13% compared to 2015. At the same time, 102 crimes were committed by police personnel in 2016 (111 in 2015).

Thus, if we summarize the crime rates in the sphere of execution of sentences during the 26-year period (1991-2016), it should be noted that, despite the significant decrease in the number of convicts who have served sentences in the penal institutions (correctional centers) and gated (correctional and correctional colonies) (part 2, 3, article 11 of the KVC of Ukraine), from 152 thousand persons in 1991 to 61 thousand sentenced in 2016, the crime rate of these persons in the calculation per 1 thousand from 3.9 crimes in 1991 increased to 4.91 in 2016.

Similar negative trends were also observed with the staff of the GDP, the number of crimes committed from 19 in 1991 to 102 in 2016 (an increase of 5.4 times by 81.4%).

Thus, there is a complex applied problem that in the conditions of holding in Ukraine the measures defined in the Concept of reforming (development) of the penitentiary system of Ukraine, approved in September 2017 by the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine, needs to be solved, including at the doctrinal level.

These circumstances led to the choice of the topic of this scientific article, and defined its main task - to prove the need for more active and effective use in the field of punishment of Ukraine opportunities criminological characteristics – as one of the effective means of information support of this type of social and preventive activity.

Keywords: *criminological characteristics; the crime; convicted; colony personnel; places of detention; prophylaxis; recidivism.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.1.23
УДК 343.8

*Колодчина А. Л.,
аспірант кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної
діяльності ПрАТ «Вищий навчальний
заклад «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»
ORCID: 0000-0003-2820-4112*

РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ

У статті з'ясовано сутність і зміст діяльності прокуратури як учасника кримінально-виконавчих правовідносин, пов'язаної з реалізацією міжнародних стандартів, що стосуються засуджених, позбавлених волі, а також визначена її роль у запобіганні нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження і покарання щодо цих осіб.

Ключові слова: міжнародні стандарти; засуджений; прокуратура; позбавлення волі; покарання; поводження; запобігання.

В статье выяснено сущность и содержание деятельности прокуратуры как участника уголовно-исполнительных правоотношений, связанной с реализацией международных стандартов, касающихся осужденных, лишенных свободы, а также определена ее роль в предотвращении бесчеловечного и унижающего достоинство обращения и наказания в отношении этих лиц.

Ключевые слова: международные стандарты; осужденный; прокуратура; лишение свободы; наказание; обращение; предотвращение.

Постановка проблеми. Необхідність розгляду питання діяльності прокуратури як учасника кримінально-виконавчих правовідносин, пов'язаної з реалізацією міжнародних стандартів, що стосуються засуджених, позбавлених волі, у цій роботі обумовлена декількома обставинами:

а) по-перше, тим критичним станом, що склався у сфері виконання покарань України та який виступає однією з детермінант, яка негативно впливає на ефективність виконання і відбування покарання у виді позбав-

лення волі та, зокрема, знижує рівень захищеності основоположних прав, свобод і законних інтересів осіб, що тримаються у виправних колоніях;

б) по-друге, об'єктивною потребою залучення всіх суб'єктів та учасників кримінально-виконавчої діяльності до процесу реформування діяльності органів та установ виконання покарань України, одним із завдань якого є забезпечення реалізації на практиці міжнародних стандартів поводження із засудженими, позбавленими волі;

в) по-третє, новим статусом прокуратури, який вона отримала у результаті видозміни Конституції України та Закону України «Про прокуратуру», які, у свою чергу, негативно вплинули на результативність здійснення нагляду за дотриманням законів у виправних колоніях України [1, с. 180-209];

г) по-четверте, завданнями, що витікають із змісту міжнародних зобов'язань України з питань, зокрема, приведення національного законодавства до законодавства Європейського Союзу;

г) по-п'яте, теоретичним переосмисленням змісту кримінально-виконавчої діяльності України у сучасних умовах та розробкою у зв'язку з цим адекватних науково обґрунтованих заходів з означеної проблематики дослідження.

У цьому контексті, без сумніву, досить актуальним питанням є з'ясування ролі прокуратури в реалізації міжнародних стандартів поведіння із засудженими у сенсі кримінально-виконавчої діяльності прокурорів, які здійснюють нагляд за дотриманням законів у сфері виконання покарань та пробації (ст. 22 КВК та ст. 26 Закону України «Про прокуратуру»).

Постановка завдання. Саме ці обставини й обумовили вибір теми цієї статті та визначили її головне завдання – розробити комплекс науково обґрунтованих заходів, спрямованих на підвищення ролі прокуратури у приведенні чинного кримінально-виконавчого законодавства України з означених питань до вимог законодавства Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення наукової літератури показали, що

досить активно розробкою означеної проблематики займаються науковці, у першу чергу, у галузі прокурорського нагляду, а саме : В. С. Бабкова, В. Т. Білоус, Є. М. Блажівський, М. М. Говоруха, В. В. Долежан, Л. С. Жиліна, П. П. Зубков, О. С. Іщук, П. М. Каркач, І. М. Козьяков, Т. В. Корнякова, М. В. Косюта, Ю. О. Новосад та інші.

Поряд з цим, у контексті кримінально-виконавчої діяльності, питаннями підвищення рівня участі прокуратури в кримінально-виконавчих правовідносинах не менш плідно працюють й фахівці – пенітенціаристи, зокрема: І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, О. Г. Колб, А. Х. Степанюк, В. М. Трубніков, І. С. Яковець та інші.

У той самий час, комплексних досліджень, що стосуються ролі прокуратури як учасника кримінально-виконавчої діяльності в реалізації міжнародних стандартів поведіння із засудженими у виправних колоніях України, досі на доктринальному рівні не проведено, що й стало вирішальним при обранні об'єкта та предмета даної наукової розробки.

Виклад основного матеріалу. Як показали результати вивчення наукової літератури, досі на доктринальному рівні немає однозначності щодо таких категорій кримінально-виконавчого права, як: «суб'єкт» та «учасник» кримінально-виконавчих правовідносин, що важливо з огляду визначення ефективності їх діяльності у сфері виконання покарань України. Зокрема, І. В. Шмаров поряд із суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин пропонує розглядати як окрему правову категорію й їх учасників. При цьому, до перших він обґрунтовано відніс персонал орга-

нів та установ виконання покарань, з одного боку, і засуджених до відповідних кримінальних покарань, з іншого [2, с. 35]. У свою чергу, учасниками зазначених суспільних відносин він називає всіх інших фізичних і юридичних осіб, включаючи й прокуратуру, які своїми діями сприяють діяльності суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин [2, с. 35].

Аналогічну позицію з цього питання займає й А. П. Гель, зазначаючи у зв'язку з цим, що межа між суб'єктами та учасниками кримінально-виконавчих правовідносин полягає в тому, що суб'єктами є їх сторони, які володіють найбільшим обсягом суб'єктивних прав та обов'язків, і за їх відсутності вказані правовідносини не виникають. А от, решта фізичних і юридичних осіб, котрі наділені меншим обсягом повноважень і участь яких у процесі виконання – відбування покарання не завжди є обов'язковою, є іншими учасниками кримінально-виконавчих правовідносин [3, с. 36–37].

Свій погляд на зазначену проблематику у свій час висловив О. І. Осауленко, який визнаючи відмінності кримінально-виконавчих правовідносин, однією із них називає те, що суб'єктами перших можуть бути лише органи та установи виконання покарань, а також засуджені до різних видів кримінальних покарань [4, с. 139]. Крім цього, він із зазначеного приводу обґрунтовано доводить, що в юридичній літературі були спроби розширити коло суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, включаючи до них, зокрема, прокуратуру, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, різні громадські організації, членів сімей і близьких

родичів засуджених, адвокатів, самодіяльні організації засуджених, що, на його думку, не можна вважати правильним підходом, навіть при дискусійності серед науковців даної проблематики [4, с. 140–141].

Серед представників останніх можна назвати М. В. Романова, який здійснивши класифікацію кримінально-виконавчих правовідносин, у змісті яких виокремив не їх суб'єктів, а учасників, а саме – кримінально-виконавчі установи та засуджених [5, с. 38]. Більш того, одним із видів цих правовідносин він назвав наглядові, тобто ті, що виникають з органами прокуратури [5, с. 38], чим тільки ускладнив розуміння між «суб'єктами» та «учасниками» кримінально-виконавчих правовідносин. Аналогічну позицію М. В. Романов висловив і в своїх подальших наукових розробках [6, с. 42].

У свою чергу, І. Г. Богатирьов, та О. В. Лісіцков взагалі не бачать відмінностей у поняттях «суб'єкти» та «учасники» кримінально-виконавчих правовідносин, стверджуючи при цьому, що суб'єктами цих правовідносин є сторони, які володіють найбільшим обсягом суб'єктивних прав і обов'язків, встановлених нормами права [7, с. 71]. Виходячи з цього, на їх переконання, суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин, а також іншими учасниками цих правовідносин є юридичні та фізичні особи, які володіють певними суб'єктивними правами і обов'язками, врегульованими нормами кримінально-виконавчого законодавства [7, с. 71–72].

Як показало вивчення зарубіжної наукової літератури, за кордоном з означених питань також немає одностайності. Так, російські учені

А. І. Зубков та В. А. Уткін у своїх працях не виокремлюють окремо суб'єктів та учасників кримінально-виконавчих правовідносин, називаючи всіх юридичних і фізичних осіб, які забезпечують процес виконання та відбування кримінального покарання, учасниками такого виду суспільної діяльності [8, с. 18].

У той самий час, казахські науковці (Є. М. Бегалієв, А. Т. Байсетов та ін.) переконані, виконання покарання належить до виключної прерогативи (від лат. *praerogativa* – виключне право) [9, с. 463] уповноважених державних органів, які і є суб'єктами відповідних правовідносин [10, с. 19].

Порівняльно-правовий аналіз виконання та відбування покарань у зарубіжних державах, проведений групою науковців (І. Г. Богатирьов, І. М. Копотун, М. С. Пузирьов), також дає всі підстави стверджувати, що єдиним суб'єктом кримінально-виконавчих (пенітенціарних) правовідносин поряд із засудженими, є органи та установи виконання покарань [11, с. 62–123].

У цілому ж, виходячи з проведеного аналізу та положень чинного кримінально-виконавчого законодавства України, слід констатувати, що до суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин варто віднести лише органи та установи виконання покарань, виключний перелік яких визначений в ст. 11 КВК України, та засуджених до тих чи інших кримінальних покарань (ст. 7 КВК). Всіх інших фізичних і юридичних осіб, включаючи й органи прокуратури (ст. 7 Закону України «Про прокуратуру»), необхідно вважати учасниками зазначених правовідносин, виходячи з того, що до їх повноважень безпосередньо не віднесено

ні функції (ст. 2 Закону України «Про прокуратуру»), ні завдання (ст. 26 даного Закону) саме по виконанню покарання, тобто застосування до засудженого державного примусу – такої процедури, що передбачає обмеження його прав, свобод і законних інтересів [12, с. 12]. У свою чергу, не можуть бути суб'єктами відбування будь-якого кримінального покарання, крім засуджених, інші особи [12, с. 12–13].

Саме тому не можна погодитись з тими дослідниками, які або тлумачать поняття «суб'єкти» та «учасники» одне через зміст іншого (А. П. Мозоль, Н. І. Мозоль, Л. Г. Юрковська) [13, с. 118–119], або взагалі не вводять в науковий обіг поняття «учасники кримінально-виконавчих правовідносин» (В. І. Селіверстов) [14, с. 38–39], або одночасно використовують зазначені вище поняття, не відокремлюючи поміж собою ні «суб'єктів», ні «учасників» цих правовідносин [15, с. 17–18].

Отже, якщо виходити із змісту завдання даного дослідження та викладених вище методологічних підходів з означеної проблематики, то органи прокуратури та, власне, прокурорів, які здійснюють нагляд за додержанням законів у виправних колоніях України (ст. 22 КВК та ст. 26 Закону України «Про прокуратуру»), слід останніх віднести до учасників кримінально-виконавчих правовідносин, позаяк результати їх діяльності у сфері виконання покарань тільки створюють належні умови для виконання та відбування кримінальних покарань, а не мають прямого (а, є тільки опосередкований) причинного зв'язку з ефективністю та наслідками виконання кримінальних покарань в Україні.

Додатковим аргументом з цього приводу є закріплена в ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» така її функція, як: нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, а також у назві та змісті ст. 26 зазначеного Закону.

З огляду цього, й оцінюється та робота, що здійснюють прокурори у сфері виконання покарань та яку в наукових джерелах відносять до кримінально-виконавчих аспектів їх діяльності [1, с. 55-86]. Поряд з цим, як слушно зауважив, зокрема, Ю. О. Новосад, зміст поняття «прокуратура як учасник кримінально-виконавчих правовідносин не включає в себе такі елементи, які характерні для суб'єкта правових відносин, а саме: це така функціонально визначена діяльність зазначеного державного органу, що встановлена в нормативно-правових актах та змістовно спрямована на створення відповідних умов для процесу виконання та відбування кримінальних покарань, шляхом здійснення прокурорського нагляду та координації дій інших учасників цих правовідносин, а також реалізації передбачених законом заходів, спрямованих на усунення, нейтралізацію, блокування тощо обставин, що детермінують порушення закону суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин [1, с. 85].

Виходячи з цього, та із змісту досліджуваної у цій роботі проблематики, можна констатувати, що зміст кримінально-виконавчої діяльності прокуратури у виправних колоніях України має складати:

а) предмет нагляду, мова про який ведеться в ст. 22 КВК та ст. 26 Закону України «Про прокуратуру»;

б) встановлений порядок виконання – відбування покарання у виді позбавлення волі;

в) правовий статус засуджених до позбавлення волі та стан його реалізації у зазначених УВП, включаючи питання, що стосуються міжнародних стандартів поведіння з цими особами;

г) законність видання та застосування відомчих нормативно-правових актів у цих колоніях наказів, розпоряджень, вказівок тощо начальників зазначених УВП та осіб, які вправі здійснювати нормотворчу діяльність у сфері виконання покарань;

г) результати діяльності адміністрації даних колоній по усуненню, блокуванню, нейтралізації тощо детермінант, що сприяють порушенню принципів виконання та відбування покарань і кримінально-виконавчого законодавства, а також по реалізації вказівок прокурорів щодо їх ліквідації.

Такий висновок ґрунтується на положеннях:

1. Статті 26 Закону України «Про прокуратуру», у якій визначено зміст нагляду за додержанням законів у виправних колоніях та права прокурорів, які його здійснюють, а саме:

а) у будь-який час за посвідченням, що підтверджує займану посаду, відвідувати місця тримання затриманих, попередньо ув'язнених, установи, де перебувають особи, до яких застосовані примусові заходи медичного або виховного характеру, та будь-які інші місця, до яких доставлено осіб з метою складання прото-

колу про адміністративне правопорушення чи в яких особи примусово тримаються згідно з судовим рішенням або рішенням адміністративного органу.

У виправних колоніях України, як це випливає зі змісту кримінально-виконавчого законодавства, до таких місць тримання засуджених відносяться, зокрема:

- житлові приміщення; робочі місця; їдальні; медичні частини; бібліотеки та інші об'єкти забезпечення життєдіяльності засуджених (ст. ст. 115-118 КВК; розділ XXIII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП);

- дисциплінарні ізолятори (ДІ-30); приміщення камерного типу (ПКТ); одиничні камери (ОК) (ст. ст. 132, 134 КВК); розділ XXI ПВР УВП); а також карцери у СІЗО, у які поміщуються у тому числі засуджені до позбавлення волі, залишені для роботи з господарського обслуговування слідчого ізолятора (ст. 89 КВК), або тимчасово залишені в СІЗО засуджені до позбавлення волі, або переведені особи цієї категорії з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора в порядку, встановленому КПК (ст. 90 КВК);

- дільниці соціальної адаптації, які розміщені за межами виправних колоній, а також окремі виробничі об'єкти за межами цих УВП та інші об'єкти (наприклад лікарні територіальних органів охорони здоров'я, у яких тимчасово перебувають засуджені у зв'язку з необхідністю надання невідкладної медичної допомоги (ст. 116 КВК) або в яких здійснюється примусове лікування цих осіб (ст. 117 КВК; розділ XXII ПВР УВП);

- інші об'єкти, на яких можуть перебувати засуджені до позбавлення волі (кімнати короткострокових та довгострокових побачень цих осіб з родичами та іншими особами (ст. 110 КВК; розділ XIV ПВР УВП); приміщення, де засуджені отримують посылки та передачі (ст. 108 КВК; розділ XII ПВР УВП; ін.)).

Цікавими у зв'язку з цим є наступні офіційні статистичні дані, що стосується змісту зазначеної проблематики: тільки у 2016 році засуджені до позбавлення волі на законних підставах перебували на 284 окремих виробничих об'єктах, що були розташовані за межами виправних колоній; на 3-х тимчасових і короткочасних таких об'єктах; 3406 об'єктах лікувальних закладів Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України, а також на 8034 об'єктах, на яких здійснювалось медичне обстеження та стаціонарне лікування в медичних закладах МОЗ України [16, с. 27].

Але ще більш тривожними, та такими, що мають пряме відношення до наслідків прокурорського нагляду за дотриманням законів у виправних колоніях, є наступні відомості про об'єкти перебування засуджених до позбавлення волі, а саме:

- якщо у п. 3 розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р, яким була схвалена Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, було зазначено, що міністерству юстиції слід забезпечити подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і пово-

дження із засудженими, то у самій Концепції не сказано жодного слова з цього приводу, що свідчить про формалізм у даному сенсі запланованих заходів;

- у 2016 році в експлуатації залишались будівлі СІЗО, які були побудовані більш як 200 років тому, або 12 % від загальної кількості слідчих ізоляторів в Україні (12 СІЗО та 17 УВП з функціями СІЗО); від 100 до 200 років тому – 58 %; від 50 до 100 років тому – 14 %; від 10 до 50 років – 14 % [17], тобто об'єкти, які неналежним чином забезпечували реалізацію засудженими до позбавлення волі своїх природних прав і законних інтересів та не відповідали вимогам міжнародних стандартів поведіння з цими особами;

- у незадовільному стані знаходилось 90 % наявних комплексних технічних засобів охорони периметрів та 33 % інших типів інженерно-технічних засобів охорони та нагляду виправних колоній і СІЗО [17], не забезпечуючи таким чином право засуджених до позбавлення волі на особисту безпеку (ст. 10 КВК).

Таким чином, здійснюючи на протязі майже 30 років з часів незалежності України нагляд за дотриманням законів у сфері виконання покарань, прокурори не в повній мірі використали існуючі у них правові можливості, спрямовані на вирішення зазначених проблем, опосередковано сприяючи при цьому порушенню основоположних прав і свобод засуджених і ув'язнених під варту;

б) відповідно до положень п. 2 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», прокурори вправі також опитувати осіб, які перебувають у місцях, зазначених у пункті 1 цієї частини, з метою отримання інфор-

мації про умови їх тримання та поведіння з ними, ознайомлюватися з документами, на підставі яких ці особи тримаються в таких місцях, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру.

При цьому, слід зазначити, що прокурори, здійснюючи свої повноваження у виправних колоніях, не вправі використовувати визначені у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» форми, методи та засоби негласної роботи, навіть при тому, що однією з функцій прокуратури, що визначена в ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», є нагляд за дотриманням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, позаяк прокурори не відносяться до суб'єктів ОРД, виключний перелік яких визначений в ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;

в) крім цього, як це витікає із змісту п. 3 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», прокурори, які здійснюють нагляд за дотриманням законів у виправних колоніях, вправі знайомитись з матеріалами, отримувати їх копії, перевіряти законність наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів і установ та в разі невідповідності законодавству вимагати від посадових чи службових осіб їх скасування та усунення порушень закону, до яких вони призвели, а також скасовувати незаконні акти індивідуальної дії.

Зокрема, тільки у 2015 році було внесено 13 тис. 250 документів прокурорського реагування, за результатами розгляду яких із установ попереднього ув'язнення, карцерів, ДІЗО та ПКТ за ініціативи прокурорів

звільнено 198 незаконно утримуваних осіб [18, с. 130].

Висновки. Таким чином, виходячи з результатів проведеного у цій роботі дослідження, слід констатувати, що роль прокуратури як учасника кримінально-виконавчої діяльності в реалізації міжнародних стандартів поводження із засудженими у виправних колоніях об'єктивно залежить та

обумовлена як змістом кримінально-виконавчої політики України, так і ефективністю її реалізації, у першу чергу, на нормативно-правовому рівні, що варто врахувати при визначенні критеріїв оцінки результатів нагляду за дотриманням законів, який здійснюють прокурори у сфері виконання покарань та пробації.

Список використаних джерел

1. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності: монографія. Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2019. 462 с.
2. Уголовно-исполнительное право: учебник / А. С. Михлин, П. Г. Пономарев, И. В. Шмаров и др.; под ред. И. В. Шмарова. Москва: Новый Юрист, 2003. 506 с.
3. Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України: навч. посібник / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
4. Кримінально-виконавче право України: підручник / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужа, О. Г. Колба. Київ : Атіка, 2010. 752 с.
5. Кримінально-виконавче право: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2006. 256 с.
6. Кримінально-виконавче право: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2011. 256 с.
7. Богатирьов І. Г., Лісіцков О. В. Кримінально-виконавче право: підручник: модульно-рейтинговий курс для студентів, курсантів та слухачів вищ. юрид. навч. закладів III-IV рівнів акредитації: 2-ге вид. Київ : Дакор, 2014. 376 с.
8. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX - начала XXI века: учебник для вузов / под ред. д.ю.н., проф. А. И. Зубкова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2005. 720 с.
9. Булько А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. Изд. 3-е, испр., перераб. Москва : Мартин, 2010. 704 с.
10. Понятие, признаки, система и наказания по уголовному законодательству Украины и Республики Казахстан: учебн. пособ. / М. В. Палий, Е. Н. Бегалиев, Е. С. Назымко и др.; под ред. В. Н. Бессчасного. Киев : КНТ, 2009. 232 с.
11. Порівняльне кримінально-виконавче право: навч. посіб. / І. Г. Богатирьов, І. М. Копатун, М. С. Пузирьов; за заг. ред. І. Г. Богатирьова. Київ : Ін-т кримінально-викон. служби, 2013. 140 с.
12. Кримінально-виконавче право: підручник / Б. М. Головкін, А. Х. Степанюк, О. Г. Колб та ін.; за ред. Б. М. Головкіна та А. Х. Степанюка. 2-ге вид. перероб. і доповн. Харків : Право, 2019. 288 с.
13. Словник юридичних термінів: навчально-наукове видання / уклад.: А. П. Мозоль, Н. І. Мозоль, Л. Г. Юрковська. Київ : МП «Леся», 2014. 192 с.
14. Уголовно-исполнительное право: Учеб. для юрид. вузов / под ред. д.ю.н., проф. В. И. Селиверстова. 6-е изд., исправ. и доп. Москва : ИД «Юриспруденция», 2007. 392 с.
15. Бриллиантов А. В., Курганов С. И. Уголовно-исполнительное право в вопросах, ответах и схемах: учеб. пособ. Москва : Проспект, 2012. 224 с.

16. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році: інформ. бюлетень. Київ: Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.

17. Про схвалення концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua./laws/show/654-2017-p>. (дата звернення: 22.02.2020).

18. Дудко Є. В. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчих правовідносин: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 297 с.

References

Novosad, Yu. O. (2019). *Prokuratura Ukrainy yak uchasnyk kryminalno-vykonavchoi diialnosti*. Lutsk: PrAT «Volynska oblasna drukarnia» [in Ukrainian].

Hel, A. P., Semakov, H. S., Yakovets, I. S. (2008). *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Dzhuzha, O. M., (red.). (2010). *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Stepaniuk, A. Kh. (2006). *Kryminalno-vykonavche pravo*. Kharkiv: Pravo, [in Ukrainian].

Stepaniuk, A. Kh. (2006). *Kryminalno-vykonavche pravo*. Kharkiv: Pravo, [in Ukrainian].

Bohatyrov, Y. H., Lisitskov, O. V. (2014). *Kryminalno-vykonavche pravo*. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].

Zubkov, A. Y. (2005). *Uholovno-yspolnytelnoe pravo Rossyy: teoriya, zakonodatelstvo, mezhdunarodne standart, otechestvennaia praktyka kontsa KhIKh- nachala KhKhI veka*: Moskva: Norma [in Russian].

Bulyko, A. N. (2010). *Bolshoi slovar ynostrannykh slov*. 35 tysiach slov. Moskva: Martyn [in Russian].

Palyi, M. V., Behalyev, E. N., Nazymko, E. S. (2009). *Poniatye, pryznaky, sistema y nakazaniya po uholovnomu zakonodatelstvu Ukrainy y Respublyky Kazakhstan*. Kyev: KNT [in Russian].

Bohatyrov, I. (2013). *Porivnialne kryminalno-vykonavche pravo*. Kyiv: In-t kryminalno-vykon. Sluzhby [in Ukrainian].

Holovkin, B. M., Stepaniuk, A. Kh. (red.). (2019). *Kryminalno-vykonavche pravo*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Slovnnyk yurydychnykh terminiv. (2014). Kyiv: MP «Lesia» [in Ukrainian].

Selyverstov, V. Y. (red.). (2007). *Uholovno-yspolnytelnoe pravo*. Moskva: YD «Iurytsprudentsiya» [in Russian].

Bryllyantov, A. V., Kurhanov, S. Y. (2012). *Uholovno-yspolnytelnoe pravo v voprosakh, otvetakh y skhemakh*. Moskva: Prospekt [in Russian].

Dudko, Ye. V. (2015). *Prokuratura Ukrainy yak uchasnyk kryminalno-vykonavchykh pravovidnosyn* (Dys... kand. yuryd. nauk) Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav [in Ukrainian].

A. Kolodchina, Post-graduate student of the Department of Security, Law Enforcement and Anti-Corruption Activity of PJSC "Higher Educational Institution "Inter-regional Academy of Personnel Management"

Role of prosecutor's office as participant criminal and executive activity in implementation of the international standards of treatment of convicts in corrective labor colonies of Ukraine

In article with "it is established essence and content of activity of prosecutor's office as participant of criminal and executive legal relationship, with implementation of the international standards concerning the convicts imprisoned and also its role in prevention brutal and degrading treatment and punishment concerning these persons is defined.

The need to address this issue in this paper is due to several circumstances:

a) first, the critical condition in the sphere of execution of penalties of Ukraine and which acts as one of the determinants, which negatively affects the efficiency of execution and serving of sentences in the form of imprisonment and, in particular, reduces the level of protection of fundamental rights, freedoms and legal the interests of persons held in correctional colonies;

b) secondly, the objective need to involve all the subjects and participants of criminal enforcement activities in the process of reforming the activity of bodies and institutions of execution of punishment of Ukraine, one of the tasks of which is to ensure the implementation of international standards of treatment of prisoners, deprived of liberty in practice;

c) third, the new status of the prosecutor's office, which it received as a result of the amendment of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office", which, in turn, adversely affected the effectiveness of supervising the observance of laws in the correctional colonies of Ukraine;

d) fourthly, the tasks arising from the content of Ukraine's international commitments, in particular, the approximation of national legislation to that of the European Union;

e) fifth, the theoretical rethinking of the content of criminal activity in Ukraine in the current context and the development of adequate science-based measures to address these issues.

In this context, the question of the prosecutor's office's role in the implementation of international standards for the treatment of prosecutors in the sense of criminal-enforcement activity, who oversee compliance with the laws in the sphere of punishment and probation, is quite relevant issue (Art. 22 of the KVC and Art. 26 of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office").

It was these circumstances that led to the choice of the topic of this article and determined its main task – to develop a set of scientifically substantiated measures aimed at enhancing the role of the prosecutor's office in bringing the current criminal law of Ukraine on specified issues to the requirements of the legislation of the European Union.

Keywords: *international standards; condemned; the prosecutor's office; imprisonment; punishment; handling; prevention.*

ПЕРСОНАЛІЇ

ЮВІЛЕЙ АКАДЕМІКА СИНЬОВА ВІКТОРА МИКОЛАЙОВИЧА (до 80-річчя від дня народження)

14 березня 2020 року святкує 80-річчя видатний український вчений-новатор, заслужений юрист України, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, Президент Асоціації корекційних педагогів України, Почесний член громадської організації «Пенітенціарна асоціація України», поет, естрадний драматург, аматор-виконавець ліричних пісень, суддя національної категорії з настільного тенісу, полковник внутрішньої служби у відставці Віктор Миколайович Синьов.

Віктор Миколайович народився у весняні березневі дні 1940 року в сім'ї відомих в СРСР артистів – Ма-

рії Захарівни Леонідової та Миколи Михайловича Синьова. Батьки після війни гастролювали майже по всьому Радянському Союзу. З ними подорожував і Віктор. Сцена і повний глядацький зал для нього були рідною домівкою. І тому, де б і нині не виступав Віктор Миколайович, його доповіді, спів та особливо вірші, завжди сприймаються аудиторією бурхливими оплесками.

Закінчивши київську школу № 25, В. М. Синьов вступає до педагогічного факультету (відділення спеціальної педагогіки) Київського державного інституту імені О. М. Горького, який успішно закінчує у 1962 році та отримує диплом з

відзнакою за спеціальністю «Дефектологія: педагогіка і методика початкового навчання». В студентські роки здобуває звання кандидата в майстри спорту з настільного тенісу, приймає активну участь у художній самодіяльності, творчих колективах, у КВК, керує збірною інституту з баскетболу. По завершенню навчання працює вихователем, вчителем школи-інтернату № 1, а потім – старшим методистом Республіканського кабінету спеціальних шкіл Міністерства освіти України, з 1964 р. по 1975 р. – викладачем, старшим викладачем, доцентом, заступником декана дефектологічного факультету КДПІ імені О. М. Горького (з перервою з вересня 1966 р. по серпень 1968 р. на навчання у аспірантурі науково-дослідного Інституту дефектології АПН СРСР у Москві, де достроково у 1968 році під науковим керівництвом видатного вітчизняного вченого Г. М. Дульнева захищає кандидатську дисертацію зі спеціальної педагогіки).

У 1975 році В. М. Синьова запрошують на посаду старшого наукового співробітника НДІ педагогіки України, де він працює до 1980 року, коли був переведений у кадри Міністерства внутрішніх справ СРСР, зокрема у Київський філіал Всесоюзного інституту підвищення кваліфікації керівних працівників МВС СРСР (з 1992 року Київський інститут внутрішніх справ при НАВСУ, з 2003 року – Київський юридичний інститут МВС України). За роки служби обіймає посади від начальника навчального відділу, доцента, професора, начальника кафедри до першого проректора Інституту. За цей час захищає докторську дисертацію (1988 р.) з проблем корекції інтелектуального розвитку учнів допоміж-

ної школи, обирається членом-кореспондентом (1993 р.), дійсним членом НАПН України (1995 р.) та отримує почесне звання «Заслужений юрист України» (1995 р.). У вересні 2003 року академік В. М. Синьов повертається у Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова на посаду директора Інституту корекційної педагогіки та психології. Де й нині продовжує працювати, але з 2019 року на посаді професора кафедри психокорекційної педагогіки.

Серед вагомих здобутків вченого необхідно наголосити на тому, що ним та під його керівництвом було зроблено радикальні зміни в переосмисленні теоретичних та практичних засад пенітенціарної педагогіки, яка з виправно-трудової педагогіки стала дійсно педагогікою каяття – пенітенціарною. Характерною рисою педагогічних поглядів академіка В. М. Синьова у сфері пенітенціарної педагогіки і психології стало те, що він розглядає побудову взаємодії персоналу установи виконання покарань і засудженого з позицій педагогіки співпраці.

Важливо відзначити, що В. М. Синьов є повним кавалером ордену «За заслуги», нагороджений Лицарським Хрестом «За заслуги» Європейської академії природничих наук, орденом Святого рівноапостольного Князя Володимира Великого та багатьма відзнаками МОН України, НАН України, НАПН України, МВС України.

Представники наукової школи В. М. Синьова працюють в навчальних та наукових установах України, Молдови, Литви, Білорусії, Болгарії, Англія, США та ін. Ним підготовлено 30 докторів наук та понад 100 кан-

дидатів наук із різних психолого-педагогічних і юридичних галузей знань. В. М. Синьов є членом багатьох спеціалізованих вчених рад навчальних та наукових закладів, серед яких Інститут спеціальної педагогіки

НАПН України, Інститут психології НАПН України імені Г. С. Костюка та ін., є головним редактором низки фахових видань. Має понад 600 наукових та науково-методичних публікацій.

Правління громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та Редакційна колегія наукового журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України», уся наукова спільнота, колеги, учні та друзі сердечно вітають шановного Віктора Миколайовича Синьова з ювілеєм та зичать йому міцного здоров'я, добробуту, нових наукових здобутків, життєдайних сил та всіляких гараздів на многії літа!

Бойко-Бузиль Юлія Юріївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
заступник завідувача науково-дослідної
лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України

Супрун Микола Олексійович,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри психокорекційної педагогіки
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи:** постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською, російською (два-три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською, російською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements:** formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian, Russian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian, Russian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible.**

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ТЕМА НОМЕРА: «ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ, КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАВОВИХ РЕФОРМ»

Денисова Т. А., ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ НА АМБІТНІ ПРОГРАМИ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ВІД ЗАКОНОДАВСТВА ДО КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	8
Степанюк А. Х., КОЛОНИЯ ЧИ В'ЯЗНИЦЯ? ПОГЛЯД НА УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ З ПОЗИЦІЙ ІСТОРИЧНОГО РЕВІЗІОНІЗМУ	20
Коваленко В. В., Махніцька К. Г., ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ ІЗ ЗАПОБІГАННЯМ ПОТРАПЛЯННЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ, ЗАБОРОНЕНИХ ПРЕДМЕТІВ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ	38
Ярмиш О. Н., ПЕРЕТВОРЕННЯ У ПРАВООХОРОННІЙ СИСТЕМІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ЧОМУ ВОНИ ДОТЕПЕР НЕ ПРИНЕСЛИ УСПІХІВ? (РОЗДУМИ ВЕТЕРАНА- УЧАСНИКА РЕФОРМАЦІЙНИХ ПОТУГ)	47
Колб О. Г., Дучимінська Л. М., СУЧАСНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ: ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ	55
Гумін О. М., Якимова С. В., КРИМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ РЕЦИДИВУ ЗЛОЧИНІВ НЕПОВНОЛІТНІХ	65
Книженко О. О., ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗВІЛЬНЕННОГО ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ	73
Максимова Н. Ю., Красілова Ю. М., ЗАХИСТ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ: РЕСОЦІАЛІЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ	81
Макаренко Н. К., НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ КРИМІНОГЕННОСТІ МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК НАПРЯМ ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ	90
Новікова К. А., КРИТЕРІЇ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ОСОБИСТУ СВОБОДУ ЛЮДИНИ В ЗАХОДАХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ	100
Симоненко Н. О., ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ МИНУЛИХ РОКІВ	107
Нецвєтасєв Є. О., СТАН ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	116

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

Головко О. М., Греченко В. А.,
1938 РІК В ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ **124**

Драч Д. Л.,
МЕТАПРАВО: ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЮРИДИЧНОЇ
НАУКИ І ПРАКТИКИ **134**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Павшук К. О., Дзюба Я. А.,
ВИБОРЧА РЕФОРМА 2020 В УКРАЇНІ **145**

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Євдокіменко С. В., Євдокіменко С. А.,
ЛІЦЕНЗУВАННЯ ТА АКРЕДИТАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ:
ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ **153**

Кошиков Д. О.,
СУТНІСТЬ ПРАВОВИХ ЗАСАД РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У
СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ **164**

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Вознюк А. А.,
ПРОТИДІЯ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ
УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА **176**

А. Vorovyk,
FOREIGN EXPERIENCE OF APPLICATION TO CONVICTS OF MEASURES TO
APPEASE **195**

Белкіна Д. С.,
ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ ТА ПРОГАЛИНИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗМІСТУ
ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ **205**

Бурбела Ю. С.,
ДОБРОВІЛЬНЕ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОГО ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ
ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ: ПРОБЛЕМИ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО
АПАРАТУ **214**

Колб Р. О.,
ПРО ДЕЯКІ ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ
ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ **224**

Колодчина А. Л., РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ	232
ПЕРСОНАЛІЇ	
ЮВІЛЕЙ АКАДЕМІКА В. М. СИНЬОВА	242

CONTENT

CENTRAL TOPIC OF THE ISSUE:

«THE PROBLEMS ON THE HUMAN RIGHTS OF PERSONS, WHO ARE IN THE CONFLICT WITH LAW, THROUGH THE PRISM OF LEGAL REFORMS»

T. Denysova, SEARCH FOR ANSWERS TO AMBITIOUS PROGRAMS FOR REFORMING THE PENAL SYSTEM OF UKRAINE: FROM LEGISLATION TO STAFFING	18
A. Stepaniyk, COLONY OR PRISON? A LOOK AT PENAL INSTITUTIONS FROM A HISTORICAL REVISIONIST PERSPECTIVE	37
V. Kovalenko, K. Makhnitskaya, FORMATION OF LEGAL BASES FOR ACTIVITIES RELATED TO PREVENTION OF PENETRATION OF CONVICTED PERSONS DEPRIVED OF LIBERTY, PROHIBITED ITEMS: HISTORY AND MODERNITY	45
O. Yarmysh, TRANSFORMATIONS OF THE LAW ENFORCEMENT SYSTEM OF INDEPENDENT UKRAINE: WHY HAVEN'T THEY BROUGHT SUCCESS SO FAR? (REFLECTIONS OF THE VETERAN PARTICIPANT IN THE REFORMIST EFFORT)	53
O. Kolb, L. Duchiminska, MODERN POLICY IN THE SPHERE OF EXECUTION OF PUNISHMENTS OF UKRAINE: CONTENTS AND FEATURES	63
O. Humin, S. Yakymova,, CRIMINOLOGICAL PARTICULARITIES OF PREVENTION OF REPEATED CRIMES BY MINORS	72
O. Knyzhenko, RESTRICTIVE MEASURES ON RELEASED FROM SERVING SENTENCE WITH PROBATION PERIOD	79
N. Maksymova, Y. Krasilova, JUVENILE DEFENCE OF RIGHTS: RE-SOCIALISATION POTENTIAL	88
N. Makarenko, NEUTRALIZATION OF CRIMINOGENITY OF PLACES OF DETENTION AS A DIRECTION OF PREVENTION OF PROFESSIONAL CRIME	99
K. Novikova, CRITERIA FOR LIMITING THE RIGHT TO PERSONAL FREEDOM IN THE MEASURES OF CRIMINAL LEGAL NATURE	106
N. Simonenko, PECULIARITIES OF CONDUCTING INDIVIDUAL COURT EXAMINATIONS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMES OF THE PAST YEARS	115
Y. Nietsvietaiev, THE STATE OF OBSERVANCE OF HUMAN RIGHTS OF PRISONERS IN THE CONTEXT OF PENITENTIARY REFORM IN UKRAINE	122

**THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW.
THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES**

O. Holovko, V. Grechenko,
1938 IN THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE MILITIA OF
UKRAINE 133

D. Drach,
THE METALAW: PROBLEMS OF UNDERSTANDING AND MEANING FOR
LEGAL SCIENCE AND PRACTICE 143

CONSTITUTIONAL LAW. MUNICIPAL LAW

K. Pavshuk, Y. Dzyuba,
ELECTORAL REFORM 2020 IN UKRAINE 151

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCE LAW. INFORMATION LAW**

S. Yevdokimenko, S. Yevdokimenko,
LICENSING AND ACCREDITATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS:
PROCEDURAL ASPECTS 162

D. Koshikov,
ESSENCE OF LEGAL PRINCIPLES FOR IMPLEMENTATION OF STATE POLICY
IN THE FIELD OF PROVIDING ECONOMIC SECURITY OF THE STATE 174

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.
CRIMINAL-EXECUTIVE LAW**

A. Vozniuk,
ORGANIZED CRIME COUNTERACTION IN UKRAINE: PROSPECTS OF
CRIMINAL LEGISLATION IMPROVEMENT 193

Боровик А. В.,
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ ЗАХОДІВ
ВГАМУВАННЯ 204

D. Belkina,
THE LEGAL COLLISIONS AND GAPS CONCERNING THE CONTENT
OF SAFETY ACTIVITY IN PLACES OF DETENTION 213

Yu. Burbela,
VOLUNTARY COMPENSATION OF THE CAUSED DAMAGE OR ELIMINATION
OF THE DAMAGE CAUSED: THE PROBLEM OF CONCEPTUAL-CATEGORICAL
APPARATUS 223

R. Kolb,
ON SOME PRACTICAL ASPECTS OF CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS
OF CRIMES COMMITTED IN THE SPHERE OF EXECUTION OF
PUNISHMENTS OF UKRAINE 230

A. Kolodchina,

ROLE OF PROSECUTOR'S OFFICE AS PARTICIPANT CRIMINAL AND
EXECUTIVE ACTIVITY IN IMPLEMENTATION OF THE INTERNATIONAL
STANDARDS OF TREATMENT OF CONVICTS IN CORRECTIVE LABOR
COLONIES OF UKRAINE

241

OUTSTANDING PERSONS

JUBILEE OF OF ACADEMICIAN V. SINYOV

242

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 1(11)/ 2020

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 1(11)/ 2020

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Сокальська О. В.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.
Технічний керівник
Кандиба Ю. А.

Надруковано з готових, Підписано до друку 16.03.2020.
редагованих макетів Формат 60x84/8.
в друкарні Папір офсетний.
ФОП «Кандиба Т. П.» Ум. друк. арк. 21,39
Наклад. 120 прим.

Свідоцтво про внесення Зам. № 0000
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24